

सम्बोधसप्ततिः

(भाग २)

प. पू. आचार्यश्रीरत्नशेखरसूरीश्वराः

णमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

श्री भुवनभानुसूरि-जन्मशताब्दीये नवलुं नजराणुं-३८

प.पू. आचार्यदेवश्रीरत्नशेखरसूरिकृता
वाचनाचार्यश्रीगुणविनयविरचितवृत्तिविभूषिता
नवनिर्मित-सम्बोधोपनिषद्-गुर्जरव्याख्यालङ्कृता

सम्बोधसप्ततिः

(द्वितीयो भागः)

-: मूलसंशोधनम्-गुर्जरव्याख्यानवसर्जनम्-सम्पादनम् :-

प.पू. प्राचीनआगमशास्त्रोद्धारकआचार्यदेव-

श्रीमद्विजयहेमचन्द्रसूरीश्वरशिष्य-

आचार्यविजयकल्याणबोधिसूरिः

प्राथीगतमशास्त्रोणा
धम्मर वलोला द्वारा
पूर्वाचार्य पीरसेलुं
मधुर नवगीत

-: प्रकाशक :-

श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट

મૂળ ગ્રંથ	: સંબોધસિત્તરી/સંબોધસપ્તતિ, ભાગ-૨
મૂળ ગ્રંથકાર	: પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી રત્નશેખર/જયશેખરસૂરિ મહારાજ
મૂળ ગ્રંથ ભાષા	: પ્રાકૃત, મૂળ ગ્રંથ પ્રમાણ - ૭૫ ગાથા
પ્રાચીન ટીકા ભાષા	: સંસ્કૃત
પ્રાચીન ટીકાકાર	: પ.પૂ. વાયનાયાર્ય શ્રી ગુણવિનયજી મ.સા.
નવનિર્મિત ગુર્જર વ્યાખ્યા	: સંબોધોપનિષદ્

છ હસ્તાદર્શો દ્વારા મૂળ ગ્રંથનું સંશોધન + ગુર્જરવ્યાખ્યાનવસર્જન + સંપાદન : પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય કલ્યાણબોધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ

વિષય : સમતા, દેવાદિતત્ત્વસ્વરૂપ વગેરે

વિશેષતા : આગમઆદિ પ્રાચીનતમશાસ્ત્રોમાંથી ઉદ્ધૃત મહાર્થ ગાથાઓનો એક અનેરો સંગ્રહ, ‘ગાગરમાં સાગર’ની ઉક્તિને સાર્થક કરતો અલ્પ ગ્રંથમાં અનેકાનેક વિષયોનો સમાવેશ. મૂળ ગ્રંથનું વિસ્તૃતરૂપે વિવરણ કરતી પ્રાચીન સંસ્કૃત ટીકા અને તેને અનુસારે નવસર્જન પામેલી સરળ ગુજરાતી ટીકા. સંક્ષેપ રુચિ અધ્યેતાઓથી માંડીને વિદ્વાનો સુધીના તમામને ઉપયોગી થાય એવો ગ્રંથ.

પઠન-પાઠન અધિકારી : ગીતાર્થ ગુરુ દ્વારા અનુજ્ઞાત આત્મા

● વિ.સં. ૨૦૬૬ ● પ્રતિ : ૫૦૦ ● આવૃત્તિ : પ્રથમ ● મૂલ્ય : રૂ. ૨૫૦

● પ્રકાશક : શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

E-mail : jinshasan_108@yahoo.com

© શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

આ પુસ્તકના કોઈપણ અંશનો ઉપયોગ કરતા પૂર્વે લેખક તથા પ્રકાશકની લેખિત મંજૂરી મેળવવી જરૂરી છે. આ પુસ્તક જ્ઞાનદ્રવ્યથી પ્રકાશિત થયું છે. માટે ગૃહસ્થે મૂલ્ય ચૂકવીને માલિકી કરવી.

● પ્રાપ્તિસ્થાન : શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

મુંબઈ : શ્રી ચંદ્રકુમારભાઈ સી. જરીવાલા, દુ.નં. ૬, બ્રીકેશ્વર સોસાયટી, મરીન ડ્રાઈવ ‘ઈ’ રોડ, નેતાજી સુભાષ માર્ગ, મુંબઈ. ફોન : ૨૨૮૧૮૩૮૦

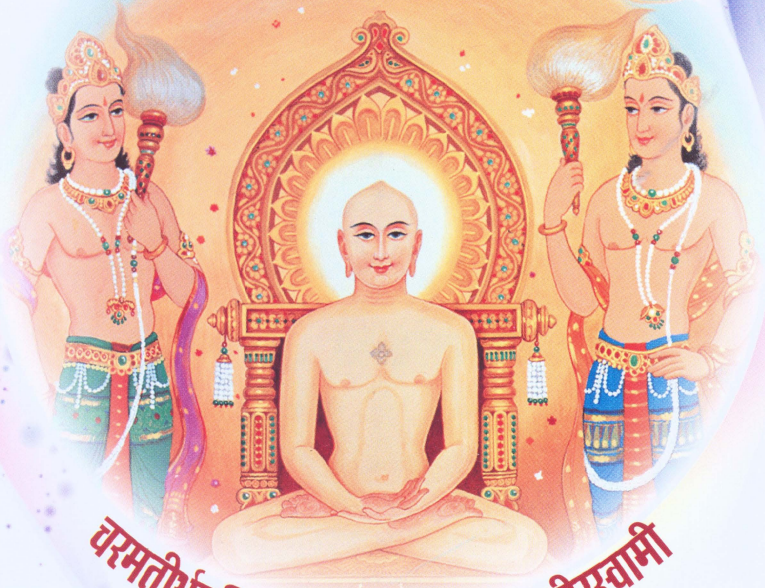
શ્રી અક્ષયભાઈ જે. શાહ, ૫૦૬, પદ્મએપાર્ટમેન્ટ, જૈન ટેરાસરની સામે, સર્વોદયનગર મુલુંડ (વે.) મુંબઈ-૪૦૦૦૮૦. ફોન : ૨૫૬૭૪૭૮૦

પાટણ : શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ એસ. સંઘવી, ૬-બી, અશોકા કોમ્પ્લેક્ષ, પહેલા રેલવે ગરનાળા પાસે, પાટણ, ઉ.ગુ. ફોન : ૨૩૧૬૦૩

અમદાવાદ : શ્રી બાબુભાઈ, સિદ્ધાયલ બંગલોઝ, સેન્ટ એન. સ્કુલ પાસે, હીરા જૈન સોસાયટી, સાબરમતી, અમદાવાદ-૫. ફોન : ૨૭૫૦૫૭૨૦, ૨૨૧૩૨૫૪૩

મુદ્રક : ભરત ગ્રાફિક્સ, ન્યુ માર્કેટ, પાંજરાપોળ, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ-૧.

Ph. : 079-22134176, M : 9925020106, E-mail : bharatgraphics1@gmail.com

करमतीर्थपतिः करुणासागरः श्रीमहावीरस्वामी

अनन्तलब्धिनिधानः श्रीगौतमस्वामी

પઞ્ચમગણધર: શ્રીલુધર્માસ્વામી

કૃપા વરસે અનરાધાર

સિદ્ધાંતમહોદધિ સુવિશાલગચ્છસર્જક પ. પૂ. આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા

વર્ધમાન તપોનિધિ ન્યાયવિશારદ પ. પૂ. આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

અજોડ ગુરુસમર્પિત ગુણગણનિધિ પ.પૂ. પંન્યાસપ્રવર

શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર્ય

સિદ્ધાંત દિવાકર પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા

વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પ.પૂ. આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્વિજય હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

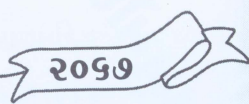
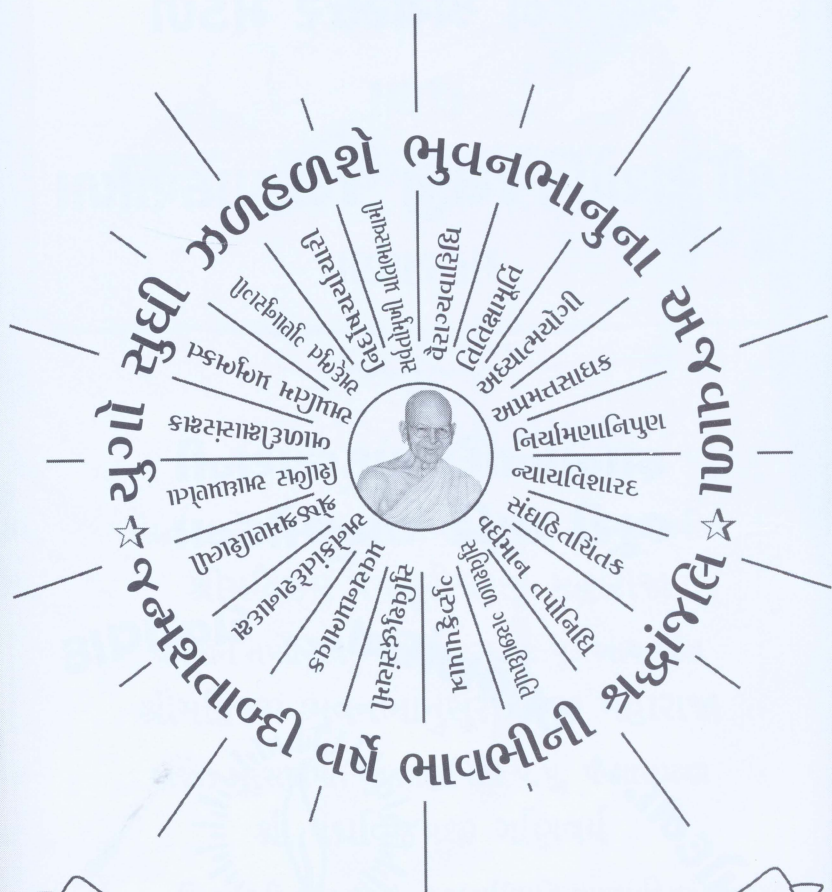
સુકૃત સહયોગી

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ
તથા
શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા
મહેસાણા

જ્ઞાનનિધિ સદ્વ્યયની
ભૂરી ભૂરિ અનુમોદના

અનુમોદના... અભિનંદન... ધન્યવાદ

દ્રૌહિ પ્રેમના જન્મણા હાથ સમાન

પરિષદોમાં ચ પરમ સમતા પં: શ્રી પદ્મવિજયભટ્ટ ગણિવર્ય

વિરાટ સમુદાય સંયમ શિલ્પી

નિરીહતાનિરધિ

કલિકાળના એક મહાસાધક

સ્વાસ્થ્યેણ સર્વશતાબ્દી વર્ષે ભાવભરી ગીતિકાંકુર

શાસ્ત્રસંસ્કાર પારગામી

૨૦૫૭

૨૦૧૭

કેન્સરની ચાતનામાં ચ માસક્મણની સોધના

નિતિક્ષાની એક પરાકાષ્ટા

વિષયાનુક્રમ : ભાગ-૨

ગાથા	વિષય	પૃષ્ઠ
(પ્રસ્તાવના તથા હસ્તાદર્શ પરિચય ભાગ-૧ માં)		
૪૮.	ઉત્સૂત્ર	૨૫૦
૪૯.	જયણાનું મહત્ત્વ	૨૫૪
૫૦.	કષાયફળ	૨૫૮
૫૧.	ક્રોધાદિના પૃથક્કર્ણ	૨૬૧
૫૨.	સુખનું ફળ-ક્ષમા	૨૭૩
૫૩-૫૪.	પાપશ્રમણ	૨૭૫
૫૫.	પ્રમાદના પાંચ પ્રકાર	૨૭૮
૫૬.	નિદ્રાનો દારૂણ વિપાક	૩૦૮
૫૭-૬૦.	જ્ઞાન અને ક્રિયા	૩૧૧
૬૧.	અગિયાર શ્રાવકપ્રતિમા	૩૨૮
૬૨-૬૩.	મૈથુનના દોષ	૩૫૭
૬૪.	મઘાદિ મહાવિગર્હ	૩૬૬
૬૫.	માંસમાં સર્વ અવસ્થામાં નિગોદ	૩૭૦
૬૬.	દેવદ્રવ્યવૃદ્ધિથી તીર્થંકરપણું	૩૭૮
૬૭.	દેવદ્રવ્યભક્ષણથી અનંતસંસાર	૩૮૭
૬૮.	દેવદ્રવ્યભક્ષકની ઉપેક્ષાથી દોષ	૩૯૫
૬૯.	ચાર કારણથી અત્યંત બોધિદુર્લભ	૩૯૭
૭૦.	પૂજાપ્રણિધાન વિષે દુર્ગતા નારી દષ્ટાન્ત	૩૯૮
૭૧.	અષ્ટપ્રકારી પૂજા	૪૦૨
૭૨.	આલોક-પરલોકમાં પૂજાનું ફળ	૪૦૩
૭૩.	સાધુવંદનનું ફળ	૪૦૫
૭૪.	પૌષધનું ફળ	૪૧૭
૭૫.	પ્રસ્તુતગ્રંથના પઠનનું ફળ	૪૭૧
	ગ્રંથકાર-વૃત્તિકારની પ્રશસ્તિ	૪૭૩
	શ્રુતભક્તિમાં સદાના સાથીઓ	૪૮૪
	જ્ઞાનામૃતં ભોજનમ્	૪૮૧
	પ્રશસ્તિ	૪૮૮

અથ મિથ્યાત્વમુત્સૂત્રભાષણાદ્ ભવતીત્યુત્સૂત્રદુષ્ટતામાહ-

કઢું ^૧કરંતિ અપ્પં, ^૨દમંતિ અત્થં ^૩ચયંતિ ^૪ધમ્મત્થી ।
 ઇક્કં ન ^૫ચયઈ ^૬ઉસ્સુત્તવિસલવં ^૭જેણ ^૮બુઢંતિ ॥૪૮॥

વ્યાખ્યા - ‘કષ્ટ’ પીડાસહનાત્મકમ્-“સમ્યગ્ લોચ-
 વિધાનં, હ્યનુપાનકત્વમથ ધરા શય્યા । પ્રહરદ્વયં રજન્યાઃ,
 સ્વાપઃ શીતોષ્ણસહનં ચ ॥૧॥ ષષ્ઠાષ્ટમાદિરૂપં, ચિત્રં બાહ્યં

સંબોધોપનિષદ્

મિથ્યાત્વ ઉત્સૂત્રભાષણથી થાય છે, માટે હવે ઉત્સૂત્રની
 દુષ્ટતા કહે છે -

ધર્માર્થી કષ્ટ કરે છે, પોતાનું દમન કરે છે, ધનનો
 ત્યાગ કરે છે, પણ જેનાથી ડુબે છે, તેવા એક ઉત્સૂત્ર
 વિષલેશને છોડતા નથી. ॥૪૮॥ (ષષ્ઠિશતક ૪૬, સંબોધ પ્રકરણ
 ૮૧૩, મિથ્યાત્વકુલક ૧૩)

કષ્ટ = પીડાને સહન કરવી. જેમ કે- સમ્યક્ લોચનું
 વિધાન કરવું, જોડા ન પહેરવા, ભૂમિ પર સંથારો કરવો,
 રાતે બે પ્રહર જ સૂવું, ઠંડી-ગરમી સહન કરવી, ॥૧॥ છઠ્ઠે,
 અઠ્ઠમ વગેરે અનેક પ્રકારના મહાકષ્ટરૂપ બાહ્ય તપ, અત્પ

૧. ક. ख. ग. घ. च. छ. - करेसि । ૨. क. ख. ग. घ. च. छ -
 दमेसि । ૩. क - वएसि । ख. ग. घ. च. छ - वएसि । ૪. क. ख.
 ग. घ. च. छ - धम्मत्थं । ૫. क - वयसि । ख. ग. घ. च. छ -
 चयसि । ૬. क. ख. ग. घ. च. छ - मिच्छत्तं । ૭. छ - तेण । ૮.
 क - बुद्धिहिसि । ख. ग. घ. च. छ - बुद्धिहिसि ।

તપો મહાકષ્ટમ્ । અલ્પોપકરણસન્ધારણં ચ તચ્છુદ્ધતા ચૈવ ॥૨॥” इत्यादिरूपं ‘कुर्वन्ति’ विदधति । तथाऽऽत्मानं दमयन्ति, इन्द्रियनोइन्द्रियदमेन । तथा ‘अर्थ’ द्रव्यम्-“छेओ भेओ वसणं, आयासकिलेसभयविवागो य । मरणं धम्मब्भंसो, अरई अत्थाउ सव्वाइं ॥१॥” इत्यादि ज्ञात्वा ‘त्यजन्ति’ जहति ‘धर्मार्थिनः’ सुकृतेप्सवः, परमेकं न त्यजन्ति, अज्ञानाद्गुरु-नियोगाद्वा, यतः-“सम्मद्दिट्ठी जीवो, उवइट्ठं पवयणं पि सदहइ । सदहइ य असम्भावं, अणभोगा गुरुनियोगा वा ॥१॥” किं

— સંબોધોપનિષદ્ —

ઉપકરણ ધારણ કરવું, અને તેની શુદ્ધતા રાખવી. ॥૨॥

ઈત્યાદિરૂપ કષ્ટ કરે છે. તથા ઈન્દ્રિયો અને મનને દમવા વડે પોતાનું દમન કરે છે, તથા અર્થ = ધન. ધર્માર્થીઓ જાણે છે કે - અર્થ એ સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે. તેનાથી છેદન, ભેદન, આપત્તિ, આયાસ, કલેશ અને ભયનો વિપાક થાય છે. મરણ અને ધર્મભ્રંશ પણ થાય છે, ઉદ્વેગ સંતાપ વગેરે સહન કરવા પડે છે. ॥૧॥ (ઉપદેશમાલા ૫૦) ઈત્યાદિ જાણીને ધર્માર્થીઓ = પુણ્યના અભિલાષુકો ધનનો ત્યાગ કરે છે. પણ એકને છોડતા નથી, તે ન છોડવાનું કારણ અજ્ઞાન અથવા ગુરુનિયોગ હોય છે. કારણ કે કહ્યું છે કે - સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ઉપદિષ્ટ એવા પ્રવચનની પણ શ્રદ્ધા કરે છે. અને અજ્ઞાનથી કે ગુરુનિયોગથી અસદ્ભૂત પદાર્થની પણ શ્રદ્ધા કરે છે ॥૧॥ તે એક શું છે ? તે કહે છે - ઉત્સૂત્રવિષયવ

તત્ ? इत्याह-‘उत्सूत्रविषलवं’ सूत्रातिक्रान्तमुत्सूत्रं तदेव विषलव इव मारणहेतुत्वाद्विषलवस्तम् ‘येन’ उत्सूत्रविषलवेन हेतुभूतेन ब्रुडन्ति दुःखसागर इति गम्यम् । तथाहि कश्चिद्विषलवभक्षणेन मधुरादिद्रव्यं भक्षयन्नपि तत्कृतश्चा-सरोधादिदुःखसागरे मज्जति, तथा मूर्खाः शेषकष्टानि कुर्वाणा अपि विषलवतुल्येनोत्सूत्रेणानन्तदुःखसागरे ब्रुडन्ति । यतः-
“उत्सूतमायरंतो, बंधइ कम्मं सुचिक्कणं जीवो । संसारं च पवड्ढइ, मायामोसं च कुव्वइ य ॥१॥” ततो बालाः

—સંબોધોપનિષદ્—

= સૂત્રથી અતિક્રાંત = ઉત્સૂત્ર, તે જ વિષના લેશની જેમ મારણનું કારણ હોવાથી વિષલવ છે, તેને છોડતાં નથી. કે જે ઉત્સૂત્રવિષલવરૂપી કારણથી દુઃખરૂપી સાગરમાં ડુબે છે. જેમ કોઈ જીવ થોડું વિષ ખાવા સાથે મધુર વગેરે દ્રવ્યને ખાતો હોવા છતાં પણ તે થોડા વિષથી શ્વાસ રુંધાવો વગેરે દુઃખોના દરિયામાં ડુબી જાય છે. તેમ મૂર્ખ જીવો શેષ કષ્ટોને કરતા હોવા છતાં પણ થોડા વિષની સમાન એવા ઉત્સૂત્રથી અનંત દુઃખોના સાગરમાં ડુબે છે, કારણ કે - ઉત્સૂત્રનો આદર કરતો જીવ ખૂબ ચીકણું કર્મ બાંધે છે. સંસારની અત્યંત વૃદ્ધિ કરે છે અને માયા-મૃષાવાદ કરે છે. (સંબોધ પ્રકરણ ૪૪૭, ઉપદેશમાલા ૨૨૧) માટે કદાગ્રહથી ગ્રસ્ત એવા બાળજીવો જમાલિ વગેરેની જેમ શેષ કષ્ટોને સહન કરતા

કદાગ્રહગ્રસ્તા ઉત્સૂત્રં જમાલ્યાદિવન્ન ત્યજન્તિ શેષકષ્ટાનિ
 કુર્વન્તોઽપીતિ હા ! કષ્ટમિત્યર્થઃ । યતઃ-“ઉસ્સુત્તભાસગાણં,
 બોહીનાસો અણંતસંસારો । પાણચ્ચેવ વિ ધીરા, ઉસ્સુત્તં તા ન
 ભાસંતિ ॥૧॥” તથા-“ફુડપાગડમકહંતો, જહદ્વિયં બોહિલાભ-
 મુવહણં । જહ ભગવઓ વિસાલો, જરમરણમહોયહી આસિ
 ॥૧॥” તત ઉત્સૂત્રં ન વક્તવ્યમેવેત્યર્થઃ ॥૪૮॥

સંબોધોપનિષદ્

હોવા છતાં પણ ઉત્સૂત્રને છોડતા નથી, હાય... કેવું કષ્ટ !
 કારણ કે - જેઓ ઉત્સૂત્રભાષણ કરે છે, તેમની બોધિનો
 નાશ થાય-છે, તેઓ અનંતસંસારી થાય છે. માટે ધીર પુરુષો
 પ્રાણત્યાગ કરવો પડે, તો ય ઉત્સૂત્રભાષણ કરતાં નથી.
 ॥૧॥ (સંદેહદોલાવલી ૨૮, પ્રવચનપરીક્ષા ૪૮૦, ગાથાસહસ્રી ૧૮૩,
 સંગ્રહશતક ૨૯, પશ્ચિશતક ૫૭, હિતોપદેશમાલા ૪૭૫) તથા - જે
 સિદ્ધાન્તના અનુસારે સ્પષ્ટ અને પ્રગટ યથાર્થ પ્રરૂપણા નથી
 કરતો, તે બોધિલાભનો ઉપધાત કરે છે. જેમ કે ભગવાનનો
 પણ વિશાળ જરા-મરણરૂપી સાગર થયો હતો. (મરીચિના
 ભવમાં ઉત્સૂત્રભાષણ કરવાથી પ્રભુ વીરનો સંસાર ૧ કોડાકોડી
 સાગરોપમ જેટલો વધી ગયો હતો.) માટે ઉત્સૂત્ર ન જ
 બોલવું, એવો અહીં અર્થ છે.

[આ ગાથાની ટીકામાં - અનાભોગથી કે ગુરુનિયોગથી
 સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ અવિદ્યમાન પદાર્થની શ્રદ્ધા કરે, એવું જે
 કહ્યું છે - તે ઉત્સૂત્રવિષલવના પ્રસ્તુત પદાર્થમાં અસંગત

ઉત્સૂત્રપરિહારિભિર્યતનયૈવ પ્રવર્તિતવ્યમિતિ યતનામેવ વિશેષ-
યન્નાહ-

**જયણા ઉધમ્મજણની, જયણા ધમ્મસ્સ પાલણી ચેવ।
તવ્વુઢ્ઢિકરી જયણા, એગંતસુહાવહા જયણા ॥૪૧॥**

વ્યાખ્યા - ‘યતના’ કર્તવ્યાકર્તવ્યકરણાકરણરૂપા, ‘તુ:’
અવધારણે, સૈવ ધર્મસ્ય શ્રુતચારિત્રરૂપસ્ય જનની ઉત્પાદયિત્રી

— સંબોધોપનિષદ —

જણાય છે. કારણ કે અહીં તાદૃશ સમ્યગ્દષ્ટિની વાત નથી,
પણ આગળ જણાવ્યું, તેમ જમાલિ જેવા કદાગ્રહગ્રસ્ત જીવોની
વાત છે. બોધિનાશ આદિ દુર્વિપાક પણ તેવા જ જીવોમાં
ઘટે છે, તાદૃશ સમ્યક્ત્વીમાં નહીં.] ॥૪૮॥

ઉત્સૂત્રનો પરિહાર કરનારા જીવોએ યતનાથી જ પ્રવૃત્તિ
કરવી જોઈએ માટે યતનાને જ વિશેષિત કરતા કહે છે -

જયણા જ ધર્મની માતા છે. જયણા જ ધર્મનું પાલન
કરનારી છે. જયણા ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારી છે. જયણા એકાંતે
સુખ કરનારી છે. ॥૪૯॥ (ઉપદેશપદ ૭૭૦, પંચાશક ૩૨૫)

જયણા = કર્તવ્યનું કરણ અને અકર્તવ્યનું અકરણ, તુ
અવધારણ અર્થમાં છે, તે જ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની જનની
= ઉત્પાદિકા છે. જેમ માતા પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ
જયણા ધર્મને ઉત્પન્ન કરે છે.

ધર્મજનની, સુતસ્ય માતૈવ । તથા ધર્મસ્ય ચ ‘પાલની’
પાલનકર્ત્રી રક્ષિકા યતનૈવ । યથા માતૈવ સુતં રક્ષતિ તથા
યતનયૈવ ધર્મો રક્ષ્યતે । તથા તસ્યૈવ ધર્મસ્યૈવ વૃદ્ધિકરી
ઉત્તરોત્તરોપચયવિધાત્રી તદ્વૃદ્ધિકરી યતના, યથાઽમ્બા સુતં
સ્નિગ્ધાહારૈર્વર્ધયતિ તથા યતના સેવિતા સતી ધર્મવૃદ્ધિં વિધત્ત
ઇતિ । કિમન્યદુચ્યતે ?, એકાન્તમવ્યભિચારિ યત્સુખં પરમાહ્લા-
દરૂપં તદાવહયતિ કરોતીતિ એકાન્તસુખાવહા, આહ્પૂર્વકસ્ય
વહતેઃ કરોત્યર્થત્વાત્, નૈશ્ચયિકાત્યન્તિકપરમાનન્દદાયિની યતના।
અયમેવ ભાવઃ કૈશ્ચિત્સંસ્કૃતભાષયોચ્યતે, યથા-“યતના

સંબોધોપનિષદ્

તથા ધર્મની પાલની = પાલન કરનારી = રક્ષિકા જયણા
જ છે. જેમ માતા પુત્રને રક્ષે છે, તેમ યતનાથી જ ધર્મની
રક્ષા થાય છે. તથા તેની જ = ધર્મની જ વૃદ્ધિ કરનારી =
ઉત્તરોત્તર ઉપચય કરનારી = તદ્વૃદ્ધિકરી યતના છે. જેમ
માતા સ્નિગ્ધ આહારો વડે પુત્રની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ જયણાનું
સેવન કરવાથી તે ધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે.

બીજું તો શું કહેવું ? એકાન્ત = અવ્યભિચારી એવું જે
સુખ = પરમ આહ્લાદ, તેને કરે છે = એકાંત સુખાવહ.
કારણ કે આ + વહતિ ધાતુનો અર્થ ‘કરે છે’ એવો થાય છે.
જયણા નૈશ્ચયિક પરમ આનંદ આપનારી છે. આ જ ભાવ
કેટલાક સંસ્કૃત ભાષાથી કહે છે - જેમ કે - યતના સદ્ધર્મની
જનની છે. યતના નિત્ય ધર્મનું પાલન કરનારી છે. યતના

સુધર્મજનની, યતના ધર્મસ્ય પાલની નિત્યમ્ । તદ્વૃદ્ધિકરી
 યતના, સર્વત્ર સુખાવહા યતના ॥૧૥” તથા-“કમઠેન્દુદર્શનમિવ,
 પ્રાપ્ય દુરાપાં જિનાધિપતિદીક્ષામ્ । શયનાસનાદિચેષ્ટા, સકલાઽપિ
 હિ યતનયા કાર્યા ॥૧૥” તથા-“જયણા ય પયત્તેણં, કાયવ્વા
 એથ સવ્વજોગેસુ । જયણા ડ ધમ્મસારો, જં ભણિયા વીયરાગેહિં
 ॥૧૥” તથા-“જયં ચરે જયં ચિદ્દે, જયમાસે જયં સએ । જયં
 ભુજંતો ભાસંતો, પાવં કમ્મં ન બંધઈ ॥૧૥” તથા-“એકામેવ
 હિ યતનાં, સંસેવ્ય વિલીનકર્મમલપટલાઃ । પ્રાપુરનન્તાઃ સત્ત્વાઃ,
 શિવમક્ષયમવ્યયં સ્થાનમ્ ॥૧૥” इत्येतावता सुविहितानां साधूनां

— સંબોધોપનિષદ્ —

ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારી છે. યતના સર્વત્ર સુખ કરનારી છે.
 ॥૧૥ તથા - કાયબાને જેમ શેવાળના પડમાં પડેલા છિદ્રમાંથી
 પૂનમના ચંદ્રના દર્શન થાય, તેમ દુષ્પ્રાપ એવી જિનેશ્વર
 સંબંધી દીક્ષાને પામીને શયન-આસન વગેરે સર્વ ચેષ્ટાઓ
 યતનાથી કરવી જોઈએ. ॥૧૥ તથા - અહીં સર્વ યોગોમાં
 પ્રયત્નપૂર્વક જયણા કરવી જોઈએ કારણ કે જયણા જ ધર્મનો
 સાર છે, એવું વીતરાગોએ કહ્યું છે. ॥૧૥

તથા - જયણાપૂર્વક ચાલવું, જયણાપૂર્વક ઊભા રહેવું,
 જયણાપૂર્વક બેસવું, જયણાપૂર્વક સૂવું, જયણાપૂર્વક જમે અને
 જયણાપૂર્વક બોલે, તે પાપકર્મ બાંધતો નથી. ॥૧૥ (દશવૈકલિક
 ૪/૮) તથા - અનંતા જીવો એક માત્ર જયણાનું આસેવન
 કરીને કર્મરૂપી મળના પડળોને દૂર કરીને શિવ-અક્ષય-અવ્યય

યતનૈવ કર્તવ્યા । યતઃ-“કાલસ્સ ય પરિહાણી, સંજમજોગ્ગાઈ નત્થિ ચિત્તાઈં । જયણાઈ વટ્ટિયવ્વં, ન હુ જયણા ભંજણ અંગં ॥૧॥” તથા-“સમિર્ઠકસાયગારવઈંદિયમયબંભચેરગુત્તીસુ । સજ્ઞાયવિણયતવસત્તિઓ ય જયણા સુવિહિયાણં ॥૧॥” તથા-“કાલોચિયજયણાણ, મચ્છરરહિયાણ ઉજ્જમંતાણ । જણયત્તારહિયાણં, હોઈ જઈતં જઈણ સયા ॥૧॥ જં પુણ જયંતાણવિ પમાયબાહુલ્લા કહવિ ચલિયં ન તેણ ચારિત્તિવિરાહણા,

સંબોધોપનિષદ્

એવા સ્થાનને પામ્યા છે. ॥૧॥

માટે આવું હોવાથી સુવિહિત સાધુઓએ યતના જ કરવી જોઈએ. કારણ કે - કાળની હાનિ છે, સંયમયોગ્ય ક્ષેત્રો નથી, માટે જયણાથી વર્તવું જોઈએ. જયણા અંગને (સંયમશરીરને) ભાંગતી નથી. ॥૧॥ (યતિલક્ષણ સમુચ્ચય ૧૧૯, ઉપદેશમાલા ૨૯૪) તથા - સમિતિ, કષાય, ગારવ, ઈન્દ્રિય, મદ, બ્રહ્મચર્યગુપ્તિઓમાં અને સજ્ઞાય, વિનય, તપ અને શક્તિથી સુવિહિતોની જયણા છે. ॥૧॥ (ઉપદેશમાલા ૨૯૫) તથા - જેઓ મત્સરરહિત છે, કાળોચિત જયણાથી ઉદ્યમ કરે છે, જેઓ લોકયાત્રાથી રહિત છે, તેવા સાધુઓનું સાધુપણું સદાં (દુઃષ્મા કાળમાં પણ) છે. ॥૧॥ (વિચારસાર ૨૪૧, સંબોધપ્રકરણ ૮૫૦, દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણ ૧૭૨)

વળી જયણા કરતાં મહાત્માઓને પણ પ્રમાદની બહુલતાથી

જઓ-“કંટયપહ વ્વ ય્વલણા, તુલ્લા હોજ્જા પમાયછલણાઓ ।
 જયણાવઓ વિ મુણિણો, ચારિત્તં ન ડણ સા હણઇ ॥૧॥”
 તથા-“જા જયમાણસ્સ ભવે, વિરાહણા સુત્તવિહિસમગ્ગસ્સ ।
 સા હોઇ નિજ્જરફલા, અજ્ઞત્થવિસોહિજુત્તસ્સ ॥૧॥” ઇતિ
 ॥૪૯॥

યતનાવતા ચ સાધુના કષાયેષુ પ્રવૃત્તિર્ન વિધેયેતિ
 કષાયફલમાહ-

જં અજ્જિયં ચરિત્તં, દેસૂણાં વિ પુવ્વકોડીં ।
 તં પિ ^૧કસાઇયમિત્તો, હારેઇ નરો મુહુત્તેણં ॥૫૦॥

સંબોધોપનિષદ્

કોઈ રીતે સ્ખલના થાય, તેનાથી ચારિત્રની વિરાધના નથી
 થતી. કારણ કે - જેમ કાંટાવાળા રસ્તે સ્ખલના થાય, તે જ
 રીતે જયણાવાળા મુનિને પણ પ્રમાદ છલનાથી સ્ખલના થઈ
 શકે છે. પણ તે સ્ખલના ચારિત્રનો ઘાત કરતી નથી. ॥૧॥

તથા - સૂત્રવિધિથી સમગ્ર, અધ્યાત્મવિશુદ્ધિથી યુક્ત
 એવા શ્રમણને જયણા કરતાં જે વિરાધના થાય, તેના ફળ
 તરીકે તેમને નિર્જરા જ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧॥ (પિંડવિશુદ્ધિ
 ૧૦૨, પુષ્પમાલા ૨૪૧, ગાથાસહસ્રી ૫૬૨) ॥૪૯॥

યતનાવાળા સાધુએ કષાયોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી જોઈએ,
 માટે કષાયનું ફળ કહે છે - દેશોન પૂર્વકોટિથી પણ જે

૧. ક - કસાયમિત્તેણ । ખ - કસાયમત્તો । ઘ. ચ. છ - કસાયમિત્તો ॥

વ્યાખ્યા - પૂર્વકોટ્યધિકાયુષ્કસ્યાકર્મભૂમિજાદેસ્તાવદ્
વ્રતમેવ ન ભવતિ । પૂર્વકોટ્યાયુષ્કસ્યાપિ વર્ષાષ્ટકોપર્યેવ
દીક્ષા, અતો દેશોનયાઽપિ પૂર્વકોટ્યા યદર્જિતં 'ચારિત્રં'
દુશ્વરતપશ્વરણલક્ષણં તત્સર્વમપિ કશ્ચિન્નરઃ કેનચિત્કર્મવશેન
'કષાયિતમાત્રઃ' અન્તર્મુહૂર્તમાત્રમપિ કાલમનન્તાનુબન્ધિકષાયોદયે
વર્તમાનો 'હારયતિ' વિફલીકુર્યાત્ । તથાવિધકષાયતીવ્રત્વે

— સંબોધોપનિષદ્ —

ચારિત્ર અર્જિત કર્યું હોય, તેને પણ કષાયયુક્ત માત્ર નર
એક મુહૂર્તમાં હારી જાય છે. ॥૫૦॥ (આરાહણાપડાગા ૬૬૭,
ક્ષમાકુલક ૧૨, ચંદાવેજઝય ૧૪૩, આરાહણાપડાગા (વીરભદ્રીયા)
૧૬૪, પુષ્પમાલા ૩૧૪, હિતોપદેશમાલા ૪૯૧)

જેનું આયુષ્ય પૂર્વકોટિથી વધારે હોય, તે અકર્મભૂમિ
આદિમાં ઉત્પન્ન થયા હોય, તેમને તો વ્રત જ ન હોય. વળી
જેનું આયુષ્ય પૂર્વકોટિવર્ષ હોય, તેની દીક્ષા પણ આઠ વર્ષ
પછી જ સંભવે છે. માટે પૂર્વકોટિમાં થોડા ન્યૂન એટલા
કાળથી પણ જે ચારિત્રનું ઉપાર્જન કર્યું હોય તે સર્વને પણ
કોઈ મનુષ્ય, કોઈ કર્મને કારણે કષાયયુક્ત માત્ર = એક
અંતર્મુહૂર્ત જેટલો કાળ પણ અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયમાં
વર્તમાન, હારી જાય છે = નિષ્ફળ કરે છે = તથાવિધ તીવ્ર
કષાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો એવો તે કદાચ નરકમાં પણ ઉત્પન્ન
થાય છે.

મૃતઃ કદાચિન્નરકેષ્વપ્યુત્પદ્યત इत्यर्थः । अत एवोक्तं गुरुणा
 शिष्यशिक्षणाधिकारे-“जं अज्जियं समी खल्लएहिं, तवनियम-
 बंभमइएहिं । तं दाणि एत्थ नाहिह छडुंता सागपत्तेहिं ॥१॥”
 अपि च-“जइ उवसंतकसाओ, लहइ अणंतं पुणो वि पडिवायं।
 न हु भे वीससियव्वं, थोवे वि कसायसेसंमि ॥१॥ अणथोवं
 वणथोवं, अग्गीथोवं कसायथोवं च । न हु भे वीससियव्वं,
 थोवं पि हु तं बहं होइ ॥२॥ दासत्तं देइ रिणं, अचिरा मरणं

—સંબોધોપનિષદ્—

માટે જ ગુરુએ શિષ્યને શિક્ષણ આપવાના અધિકારમાં
 કહ્યું છે કે - તપ, નિયમ અને બ્રહ્મચર્ય એવા ખલ્લકો વડે
 (? ખલ્લક = ચામડાના જોડા, વાડનું છિદ્ર, વિલાસ, ખાલી
 - આ અર્થો થાય છે. જે પ્રસ્તુતમાં સંગત થતા નથી) જે
 (શ્રેષ્ઠ એવું) શમીવૃક્ષનું પત્ર અર્જિત કર્યું છે. તેને હવે અહીં
 (તુચ્છ એવા) શાકપત્રોથી છોડી નહીં દેતા. ॥૧॥ (જીવાનુશાસન
 ૭૪, ક્ષમાકુલક ૧૩) વળી - જો ઉપશાંત કષાયવાળો જીવ પણ
 ફરીથી અનંત કાળ માટે પતન પામે છે, તો થોડો પણ કષાય
 બાકી હોય, તેમાં વિશ્વાસ રાખવો ન જોઈએ. ॥૧॥ ઋણ
 થોડું હોય, ગુમડું નાનું હોય, અગ્નિ થોડો હોય અને કષાય
 થોડો હોય, તો પણ એ બધાનો વિશ્વાસ ન રાખવો જોઈએ
 કારણ કે એ બધું થોડું હોવા છતાં પણ ઘણું હોય છે. ॥૨॥
 (આવશ્યક નિર્ણયિત ૧૧૮/૧૨૦) વધતું ઋણ દાસત્વ આપે છે.
 વધતું ગુમડું શીઘ્ર મરણ આપે છે. અગ્નિ બધાને બાળી નાખે

વળો વિસપ્પંતો । સવ્વસ્સ દાહમગ્ગી, દિંતિ કસાયા ભવમણંતં
॥૩॥” ઇતિ ॥૫૦॥

અથ કષાયાણાં ચતુર્ણામપિ પૃથક્પૃથક્ફલમાહ -

કોહો પીઠં પળાસેઙ્ગ, માણો વિણયનાસણો ।

માયા મિત્તાણિ નાસેઙ્ગ, લોહો સવ્વવિણાસણો ॥૫૧॥^૧

વ્યાખ્યા - ‘ક્રોધઃ’ દ્વેષઃ કૃતઃ સન્ પ્રીતિર્યેન કેનાપિ
સમં પ્રેમ ભવતિ તાં ‘પ્રણાશયતિ’ વિનાશયતિ, ક્રોધે ચ વિહિતે

સંબોધોપનિષદ્

છે. - અથવા તો અગ્નિ સવ્વસ્સદાહં = સર્વસ્વદાહ આપે છે =
સર્વસ્વને ભસ્મીભૂત કરી દે છે. જ્યારે કષાયો અનંત સંસાર
આપે છે. ॥૩॥ (વિશેષ-આવશ્યક ૧૩૦૮/૧૩૧૦/૧૩૧૧) ॥૫૦॥

હવે ચારે કષાયોનું પૃથક્ પૃથક્ કરણ કહે છે -

ક્રોધ પ્રીતિનો વિનાશ કરે છે, માન વિનયનો નાશ કરે
છે. માયા મિત્રોનો નાશ કરે છે અને લોભ સર્વવિનાશ કરે
છે. ॥૫૧॥ (દશવૈકાલિક ૮-૩૮)

ક્રોધ = દ્વેષ કર્યો હોય તો તે પ્રીતિ = કોઈની પણ સાથે
પ્રેમ હોય, તેનો વિનાશ કરે છે. ક્રોધ કર્યો એટલે પ્રેમને

૧. ઘ - પ્રતૌ-इत्यधिकम्- उवसमेण हणई कोहं, माणं मद्वया जिणे ।

માયા ચજ્જવભાવેણ, લોહો સંતોસિઓ જિણે ॥

(દશવૈકાલિક - ૮/૩૮, તિથ્યોગાદિપયત્ના-૧૨૦૨)

પ્રેમ્ણો જલાઞ્જલિર્દત્ત એવ ક્રોધાન્ધવચનતસ્તદુચ્છેદદર્શનાત્ ।
 તથા ‘માનઃ’ અહંકારઃ, વિનીયતેઽપનીયતે વિલીયતે વાઽષ્ટપ્રકારં
 કર્મનિનેતિ વિનયોઽભ્યુત્થાનાદિક ઉપચારસ્તં નાશયતીતિ વિનય-
 નાશનઃ, માનગજેન્દ્રારૂઢો હિ જન્તુર્વિનયં ભનક્તિ, અવલિપ્તેન
 મૂર્ખતયા તદકરણોપલબ્ધેઃ । તથા ‘માયા’ શાઠ્યં મિત્રાણિ
 નાશયતિ, કૌટિલ્યવતસ્તત્યાગદર્શનાત્ । મૈત્રીકપટભાવયોશ્ચ
 છાયાતપયોરિવ વિરોધઃ, ઉક્તં ચ-“શાઠ્યેન મિત્રં કલુષેણ
 ધર્મં, પરોપતાપેન સમૃદ્ધિભાવમ્ । સુખેન વિદ્યાં પરુષેણ નારીં,

સંબોધોપનિષદ્

જલાંજલિ આપી જ છે. કારણ કે ક્રોધથી આંધળી બનેલી
 વ્યક્તિના વચનથી પ્રેમનો ઉચ્છેદ થતો હોય, એવું દેખાય
 છે. તથા માન = અહંકાર. જેના વડે આઠ પ્રકારના કર્મને
 દૂર કરાય અથવા તો વિલીન કરાય તે વિનય = અભ્યુત્થાન
 વગેરે રૂપ ઉપચાર. તેનો નાશ કરે છે = વિનયનાશન છે.
 જે જીવ અભિમાનરૂપી ગજેન્દ્ર પર આરૂઢ થાય છે, તે
 વિનયનો ભંગ કરે છે. કારણ કે એવું જણાય છે કે જે
 અહંકારી હોય, તે મૂર્ખ હોવાથી વિનય કરતો નથી.

તથા માયા = શઠતા મિત્રોનો વિનાશ કરે છે. કારણ કે
 જે કુટિલતા ધરાવતો હોય, તેનો મિત્ર ત્યાગ કરે છે, એવું
 દેખાય છે. મૈત્રી અને કપટભાવનો તડકા-છાયા જેવો વિરોધ
 છે. કહ્યું પણ છે કે - જેઓ શઠતાથી મિત્રને, પાપથી ધર્મને
 પરોપતાપથી સમૃદ્ધિભાવને, સુખથી વિદ્યાને, કઠોરતાથી સ્ત્રીને

વાઙ્છન્તિ ये व्यक्तमपण्डितास्ते ॥૧॥” તથા ‘લોભઃ’ ગૃહ્ણિપરિણામઃ ‘સર્વવિનાશનઃ’ સર્વાણિ પ્રીત્યાદીનિ વિનાશયતીતિ સર્વવિનાશનઃ, તત્ત્વતસ્ત્રયાણામપિ તદ્ભાવભાવિત્વાદિતિ । યત એવમતઃ-“ઉવસમેણ હણે કોહં, માણં મદ્વયા જિણે । માયાં ચ ઉજ્જુભાવેણં, લોભં સંતોસઓ જિણે ॥૧॥” ઉપશમેન ક્ષાન્તિરૂપેણ હન્યાત્ ક્રોધમુદયનિરોધોદયપ્રાપ્તાફલીકરણેન । એવં માનં માર્દવેનાનુત્સૃતતયા જયેદુદયનિરોધાદિનૈવ । માયાં ચ ઋજુભાવેનાશઠતયા જયેદુદયનિરોધાદિનૈવ । એવં લોભં સન્તોષતો

—સંબોધોપનિષદ્—

ઈચ્છે છે, તેઓ વિચક્ષણ નથી, એ સ્પષ્ટ જ છે. ॥૧॥

તથા લોભ = ગૃહ્ણિનો પરિણામ, તે સર્વવિનાશન છે = પ્રીતિ વગેરે સર્વનો નાશ કરનાર છે. કારણ કે વાસ્તવમાં ક્રોધ વગેરેનું અસ્તિત્વ પણ લોભની હાજરીમાં જ હોય છે. જેથી આવું છે તેથી - ઉપશમથી ક્રોધને હણવો, માર્દવતાથી માનને જીતવું, ઋજુભાવથી માયાને જીતવી અને સંતોષથી લોભને જીતવો. ॥૧॥ (દશવૈકલિક ૮-૩૯)

વ્યાખ્યા - ક્ષાન્તિરૂપ એવા ઉપશમથી ક્રોધને હણવો = ક્રોધના ઉદયનો નિરોધ કરવો અને ઉદયપ્રાપ્ત ક્રોધને નિષ્ફળ કરવો. એ રીતે માનને માર્દવથી = નિરહંકારપણાથી જીતવો. તેનો વિજય પણ ઉપરોક્ત રીતે ઉદયનિરોધ વગેરેથી જ કરવો. અને માયાને ઋજુભાવથી = અશઠતાથી જીતે,

નિઃસ્પૃહત્વેન જયેત્તદુદયનિરોધોદયપ્રાપ્તાફલીકરણેનેતિ । તથા-
 “કોહો અ માણો અ અણિગગહીયા, માયા ય લોભો ય
 પવઙ્કુમાણા । ચત્તારિ એ કસિણા કસાયા, સિંચંતિ મૂલાઈ
 પુણભ્ભવસ્સ ॥૧૧॥” ક્રોધશ્ચ માનશ્ચાનિગૃહીતાવુચ્છૃણ્ણલૌ માયા
 ચ લોભશ્ચ વિવર્ધમાનૌ વૃદ્ધિ ગચ્છન્તૌ ચત્વાર એતે ક્રોધાદયઃ
 કૃત્સ્નાઃ સમ્પૂર્ણાઃ કૃષ્ણા વા ક્લિષ્ટાઃ કષાયાઃ સિજ્વન્ત્યશુભ-
 ભાવજલેન મૂલાનિ તથાવિધકર્મરૂપાણિ ‘પુનર્ભવસ્ય’ પુનર્જન્મત-
 રોરિતિ । - “એસિં ચઠ્ઠં કસાયાણં મહાપાવાણં એકેકેકો

સંબોધોપનિષદ્

ઉદયનિરોધ આદિથી જ. તથા લોભને સંતોષથી =
 નિઃસ્પૃહતાથી જીતે, તેના ઉદયના નિરોધથી અને ઉદયપ્રાપ્તને
 નિષ્ફળ કરવાથી.

તથા - અનિગૃહીત એવા ક્રોધ અને માન, અત્યંત વૃદ્ધિ
 પામતા એવા માયા અને લોભ, આ સર્વ-ચારે કષાયો સંસારના
 મૂળને સિંચે છે. ॥૧૧॥ (દશવૈકલિક ૮-૪૦)

વ્યાખ્યા - ક્રોધનો અને માનનો નિગ્રહ ન કર્યો હોય =
 તેઓ ઉચ્છૃંખલ હોય. માયા અને લોભ અત્યંત વધતા હોય,
 આ ચાર = સંપૂર્ણ અથવા કૃષ્ણ = ક્લિષ્ટ કષાયો
 અશુભભાવરૂપી જળથી સંસારરૂપી વૃક્ષના તથાવિધકર્મરૂપી
 મૂળોને સિંચે છે.

આ ચારે કષાયો મહાપાપ છે. તેમાંથી એક-એક કષાય

વિ કસાઓ સંસારદુઃખાણ કારણં કિમુ ય અસેસાવિ સમુદયા,
 એતથ દિદ્ધંતો- કેઇ દો સંજયા સંગરં કારુણ દેવલોગં ગયા।
 ઇઓ ય એગમ્મિ નગરે એક્કસ્સ સેટ્ઠિસ્સ ભારિયા પુત્તનિમિત્તં
 નાગદેવયાએ ઉવવાસેણ દ્વિતા । તાએ ભણિયં હોહી તવ પુત્તો
 દેવલોગચુઓ ત્તિ । તેસિમેગો ચુઓ તીએ પુત્તો જાતો । નાગદત્તો
 ત્તિ સે ગુણનિપ્પન્નં નામં કયં । બાવત્તરિકલાવિસારઓ જાઓ।
 ગંધવ્વં ચ સે અઈવ પિયં તેણ ગંધવ્વનાગદત્તો ભન્નઇ । તઓ
 સો મિત્તજણપરિવારિઓ સોક્ખમણુહવઇ । દેવો ય ણં બહુસો

—સંબોધોપનિષદ્—

પણે સંસાર-દુઃખનું કારણ છે, તો પછી બધા કષાયો
 સમુદિત હોય, તેની તો શું વાત કરવી ? અહીં દૃષ્ટાન્ત
 આ પ્રમાણે છે -

કોઈ બે સંયમીઓ પરસ્પર સંકેત કરીને દેવલોકમાં ગયા.
 આ બાજુ એક નગરમાં એક શ્રેષ્ઠીની પત્ની પુત્ર માટે
 નાગદેવતાની આરાધના નિમિત્તે ઉપવાસમાં રહી. દેવતાએ
 કહ્યું કે, “દેવલોકથી ચ્યુત એવો તને પુત્ર થશે.” તે બે
 દેવોમાંથી એક ચવીને તેનો પુત્ર થયો. તેનું ગુણનિષ્પન્ન એવું
 ‘નાગદત્ત’ નામ કર્યું. તે ૭૨ કળાઓમાં વિશારદ થયો. તેને
 ગંધર્વ - સર્પ ખેલાવણ(?) અત્યંત પ્રિય છે. માટે તે ગંધર્વ-
 નાગદત્ત કહેવાય છે. પછી મિત્રજનથી પરિવારિત એવો તે
 સુખ અનુભવે છે. સંકેત કરેલો દેવ તેને અનેક-અનેક વાર
 પ્રતિબોધ કરે છે, પણ તે બોધ પામતો નથી.

બહુસો બોહેઇ સો ન બુજ્ઝઇ, તાહે સો દેવો અવ્વત્તલિંગેણ ન નજ્જએ જહેસ પવ્વઇયગો ત્તિ, જેણ સે રઓહરણઠવગરણાઇ નત્થિ । અન્નયા ચત્તારિ સપ્પકરંડએ હત્થે ગહેઠ્ઠણ તસ્સ ડજ્જાણિયાગયસ્સ અદૂરસામંતેણ વીર્ઠવયઇ, મિત્તેહિં સે કહિયં એસ સપ્પખેલ્લાવગો ત્તિ । ગઓ તસ્સ મૂલં, પુચ્છઇ કિમેએસુ કરંડએસુ । દેવો ભણઇ સપ્પા । ગંધવ્વનાગદત્તો ભણઇ રમામો તુમં મમચ્ચએહિં અહં તુહચ્ચએહિં । દેવો તસ્સચ્ચએહિં રમઇ યઇઓવિ ન મરઈ । ગંધવ્વનાગદત્તોઽમરિસિઓ ભણઇ અહંપિ રમામિ તવ સંતિએહિં સપ્પેહિં । દેવો ભણઇ નૂળં મરિહિસિ જઇ

સંબોધોપનિષદ્

તેથી તે દેવ અવ્યક્તલિંગથી તેની પાસે આવે છે. જેથી તે પ્રવ્રજિત તરીકે ઓળખાય નહીં, કારણ કે તેની પાસે રજોહરણ, ઉપકરણ વગેરે નથી. અન્ય કાળે નાગદત્ત એક ઉદ્યાનમાં ગયો હતો, ત્યારે તે હાથમાં ચાર સાપના કરંડિયા લઈને નાગદત્તની બહુ દૂર કે બહુ નજીક નહીં એવા માર્ગથી પસાર થાય છે. મિત્રોએ નાગદત્તને કહ્યું કે “આ મદારી છે.” નાગદત્ત તેની પાસે ગયો. તે પૂછે છે કે “આ કરંડિયાઓમાં શું છે?” દેવ કહે છે, “સાપો છે.” ગંધર્વ - નાગદત્તે કહ્યું, “આપણે બંને રમીએ. તું મારા સાપોથી રમ અને હું તારા સાપોથી રમું.” દેવ તેના સાપોથી રમે છે અને સાપો ડંખે તો ય મરતો નથી. ગંધર્વનાગદત્તને ગુસ્સો આવ્યો. તેણે કહ્યું કે, “હું પણ તારા સાપોથી રમીશ.” દેવે કહ્યું,

ખજ્જસિ । જાહ નિબ્બંધેણ લગ્ગો તાહે મંડલં આલિહિત્તા
 દેવેણં ચડદિસિં પિ કરંડયા ઠવિયા । પચ્છા સે સવ્વં
 મિત્તપરિયણસયણં મેલેઊણ તસ્સ સમક્ખં ઇમં ભણિયા ‘ઇઓ
 ભો ભો જણા ! - “ગંધવ્વનાગદત્તો, ઇચ્છહ સપ્પેહિં ચિલ્લિહં
 ઇહં । સો જહ કહિવિ ખજ્જહ, ઇત્થ હુ દોસો મમં નત્થિ
 ॥૧॥” ન સામન્નમાહપ્પા ઇમે મમ સપ્પા’ જઓ-“વિજ્જુ વ્વ
 ચવલજીહો, ઉગ્ગવિસો તરુણતરણિસમનયણો । સક્ખા જમુ વ્વ
 નણુ રોસવિસહરો પલયકાલુ વ્વ ॥૧॥ અટ્ટફણો જમજીહો,

— સંબોધોપનિષદ —

“જો આ સાપો તને ડંખ મારશે, તો તું નક્કી મરી જઈશ.”

જ્યારે નાગદત્ત ખૂબ આગ્રહ કરીને પાછળ પડ્યો, ત્યારે
 માંડલુ દોરીને દેવે ચારે દિશાઓમાં કરંડિયા રાખ્યા. પછી
 તેના સર્વ મિત્ર-પરિજન-સ્વજનને ભેગા કરીને તેમની સમક્ષ
 કહ્યું કે, “હે લોકો ! આ બાજુ ગંધર્વ નાગદત્ત સાપો સાથે
 રમવા ઈચ્છે છે. માટે જો કોઈ રીતે તેને સાપો ડંખ મારે,
 તો તેમાં મારો દોષ નથી. ॥૧॥ (આવશ્યકનિર્ણયિત અધ્યાય ૪)

મારા આ સાપો સામાન્ય માહાત્મ્યવાળા નથી. કારણ કે
 - આ ક્રોધ નામનો વિષધર છે કે જેની જીભ વીજળી જેવી
 ચપળ છે. જેનું વિષ ઉગ્ર છે. યુવાન સૂર્ય જેવી જેની આંખો
 છે. જે સાક્ષાત્ યમ જેવો અને પ્રલય કાળ જેવો છે. ॥૧॥

આ માન નામનો સર્પ છે, કે જેની આઠ ફણા છે, જેની

તુંગો મેરુ વ્વ માણનામ ફળી । ન ગણઇ દટ્ટો જેણં, તણાય
સંકંદણં પિ નરો ॥૨॥ દો રસણા કુડિલગઈ, છલમગગવેસણી
વિસમસીલા । કેણઇ અલદ્ધમજ્ઞા, માયા નામેણ વરનાગી
॥૩॥ તહ લોહમહાનાગો, ડગવિસો ઘોરફારફુંકારો । સાયર
ઇવ દુપ્પૂરો, જેણ નરો હોઇ ફુસિઓ વિ ॥૪॥ એ તે પાવઅહી,
ચત્તારિ વિ કોહમાણમયલોભા । જેહિં સયા સંતત્તં, જરિયમિવ

સંબોધોપનિષદ્

જીભ યમરાજ જેવી છે. જે મેરુ પર્વત જેવો ઉતુંગ છે. આ
સર્પ જેને ડંખ મારે, તે મનુષ્ય ઈન્દ્રને ય તૃણ સમાન પણ
ગણતો નથી. અર્થાત્ અત્યંત અભિમાની થઈ જાય છે. ॥૨॥

માયા નામની ઉત્તમ નાગણ છે, કે જેને બે-જીભ છે,
જેની ગતિ કુટિલ છે. જે છળના માર્ગને શોધે છે, જેનું શીલ
વિષમ છે, અને જેનું હાદ કોઈ પામી શક્તું નથી. ॥૩॥

તથા લોભ નામનો આ મહાનાગ છે કે જેનું વિષ ઉગ્ર
છે. જેનો કુત્કાર મોટો અને ભયંકર છે.

આ સર્પ જેને ડંખ મારે તે મનુષ્ય સાગરની જેવો દુષ્પૂર
થાય છે. અર્થાત્ જેમ સાગર હજારો નદીઓથી પણ તૃપ્ત
થતો નથી, તેમ તે મનુષ્યને ગમે તેટલું ધન વગેરે મળે તો
પણ તે તૃપ્ત થતો નથી. ॥૪॥ (અર્થથી આવશ્યક નિર્યુક્તિ ૧૨૫૩
થી ૧૨૬૧)

ક્રોધ-માન-માયા-લોભ આ ચારે પાપી સર્પ છે કે જેમના

જગં કલયલેઈ ॥૫૧॥” એવમભિધાય તેન મુક્તાઃ । સો તેર્હિ
 ભીમાયારેર્હિ વિસહરેર્હિ खइओ पडिओ य मुच्छवसओ भूमीए।
 मउ व्व निच्चिट्ठिओ जाओ । देवेण भणियं- ‘ही ही कहं
 जायं न द्वाइ वारिज्जंतो वि’ पुव्वभणिया य तेण मित्ता अगए
 बुहंति ओसहाणि य न किंचि गुणं करंति । पच्छ तस्स
 सयणवग्गो पाएसु पडिओ भणइ- ‘भो सप्पुरिस ! करेहि
 दयं ।’ देवो भणइ-‘एवं चेव अहंपि खइओ, जइ एरिसं

સંબોધોપનિષદ્

વડે હંમેશા સંતાપ પામેલું આ જગત જાણે તાવગ્રસ્ત હોય
 તેમ કલકલ કરી રહ્યું છે = સંસારસાગરમાં ઉકળી રહ્યું છે.
 ॥૫૧॥ (આવશ્યકનિયુક્તિ ૧૨૬૨) આમ કહીને તે દેવે ચારે
 સર્પોને છોડ્યા. તે ભયંકર આકારવાળા સર્પોએ તેને ડંખ
 માર્યો, અને તે બેભાન થઈને જમીન પર પડ્યો. અને જાણે
 મરી ગયો હોય, તેમ નિશ્ચેષ્ટ થઈ ગયો. દેવે કહ્યું, “હાય,
 હાય, આ કેવી રીતે થઈ ગયું. એને કેટલી ના પાડી હતી?
 તો ય એ ઝાલ્યો ન રહ્યો....’ દેવે પહેલાથી જેમને કહી
 રાખ્યું હતું, તે મિત્રો ઔષધોને જાણે છે, (તેનો પ્રયોગ કરે
 છે.) પણ તેનાથી કોઈ લાભ થતો નથી.

પછી તેનો સ્વજન વર્ગ પગમાં પડીને કહે છે - હે
 સત્પુરુષ ! દયા કર. દેવે કહ્યું, “આ રીતે આ સર્પોએ મને
 પણ ડંખ માર્યો હતો. હવે જો હું કહું છું, એવું આચરણ તે

અણુચરડ તો જીવડ, નાણુપાલેડ તો ઉજ્જીવિઓ વિ પુણો મરડ ।' સયણો ભણડ- 'કહંતિ ? ।' સો ભણડ- 'એહિં અહં યવિઓ ચઢવિહઆસીવિસેહિં પાવેહિં । વિસનિગ્ધાયણહેડં ચરામિ વિવિહં તવોકમ્મં ॥૧॥ સેવામિ સેલકાણણસુસાણસુત્રહરરુક્ક- મૂલાઈં । પાવાહીણં તેસિં યણમવિ ન ડવેમિ વીસંભં ॥૨॥ અચ્ચાહારો ન સહે અડિનિદ્ધેણ વિસયા ડડ્ઙ્ઙંતિ । જાયમાયાહારો તં પિ પગામં ન ડચ્છામિ ॥૩॥' સયણેહિં 'એવં તિ ય પડિવત્તે' દેવેણ આવૂરિયં ઙ્ઙાણં । ધારિયા ધારણા । કઓ સિહાબંધો ।

સંબોધોપનિષદ્

કરે, તો તે જીવે, અન્યથા તેને જીવાડ્યો હોય, તો ય તે ફરીથી મરે છે. સ્વજન કહે છે - કેવી રીતે ? તે દેવ કહે છે, “આ ચાર પાપી સર્પોએ મને પણ ડંખ માર્યો હતો. તેના ઝેરનો નિર્ધાત કરવા માટે હું વિવિધ તપકર્મનું આચરણ કરું છું. ॥૧॥ પર્વત, જંગલ, સ્મશાન, શૂન્ય ઘર, ઝાડની છાયા વગેરેનું સેવન કરું છું = પર્વતાદિમાં નિવાસ કરું છું. તે પાપી સર્પોનો ક્ષણ માટે પણ વિશ્વાસ કરતો નથી. ॥૨॥ અતિ આહારને સહન કરતો નથી. અતિ સ્નિગ્ધ આહારથી વિષયોનો ઉદય થાય છે. માત્ર સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ થાય તેવો જ આહાર હું લઉં છું. તે પણ અતિમાત્રામાં ઈચ્છતો નથી. ॥૩॥ (આવશ્યકનિયુક્તિ ૧૨૬૪, ૧૨૬૫, ૧૨૬૬)” સ્વજનોએ ‘ભલે’ એમ સ્વીકાર કર્યો. દેવે ધ્યાન કર્યું. ધારણા ધારણ કરી. શિખાબંધ કર્યો અને મંત્ર જાપ આપ્યો. જે આ પ્રમાણે છે -

દિન્નો મંતજાવો । જહા-“સિદ્ધે નમંસિકુળં, સંસારત્થા ય જે
મહાવેજ્જા । વોચ્છમિ ડંકકરિયં, સવ્વવિસનિવારણીવિજ્જં
॥૧॥ સવ્વં પાણાઙ્ગવાયં પચ્ચક્ખાઈ, સવ્વં અલિયવયણં ચ,
સવ્વમદત્તાદાણં, મેહુણં પરિગ્ગહં સ્વાહા ॥૨॥” તઓ ગંધવ્વનાગ-
દત્તેણ ચાલિયાઙ્ગમીસિ અંગાઙ્ગં । ઉમ્મીલિયં લોયણજુઅલં ।
નિવેઙ્ગઓ સયણેહિં વુત્તંતો । પડિવન્નો ય વયં જીવિયાસાણં ।
જાવ કેઙ્ગ દિણે તસ્સ પિટ્ઠિઓ ઢ્ઠિઓ । મોત્તૂણ તં ધાવિઓ
પચ્છહુત્તં તહેવ નિવડિઓ ભૂમીણં । વિન્નાયવુત્તંતેહિં સમાગંતૂણ

— સંબોધોપનિષદ્ —

જેઓ સંસારમાં મહાવૈદ્ય છે, તેવા સિદ્ધોને નમસ્કાર
કરીને ડંખની પ્રતિક્રિયારૂપ, સર્વ વિષોનું નિવારણ કરનારી
એવી વિદ્યા કહીશ. ॥૧॥

સર્વ પ્રાણાતિપાતનું પચ્ચક્ખાણ કરે છે, તથા સર્વ
મૃષાવચનનું, સર્વ અદત્તાદાનનું, મૈથનુનું અને પરિગ્રહનું
પચ્ચક્ખાણ કરે છે સ્વાહા. ॥૨॥” (આવશ્યકનિર્યુક્તિ ૧૨૬૯/
૧૨૭૦)

પછી ગંધર્વનાગદત્તે અવયવોને થોડા હલાવ્યા. આંખો
ખોલી. સ્વજનોએ તેને વૃત્તાંત કહ્યો. તેણે જીવનની આશાથી
વ્રત સ્વીકાર્યું. યાવત્ કેટલાક દિવસો પછી દેવ તેની પાછળ
રહ્યો. તે દેવને છોડીને પરાઙ્ગમુખ થઈને ભાગ્યો, તે જ રીતે
= પૂર્વની જેમ ધરતી પર પડ્યો. સ્વજનોએ આ વૃત્તાંત

ભણિઓ દેવો-‘કરેહિ પડળં ખમેસુ એક્કસિં અવરાહં’તિ ।
 પુળો વિ દેવેણ પુણન્નવીકઓ । એવં દુચ્ચં તિચ્ચં પિ । એગયા
 એગથ્થ સજ્ઞાયં કરંતા દંસેઇ સાહુળો । ગઓ તેસિં સમીવં ।
 નિસામિઓ ધમ્મો । દેવેણ ભણિઓ-‘જઇ પવ્વઇયાહિ તો
 મુયામિ ।’ ભણઇ-‘આમં’તિ । કહિઓ પુવ્વસંબંધો । પવ્વઇઓ ।
 એવં નામ ભુયંગમવ્વ દુરંતસંસારકારણત્તેણ કસાયા અપ્પસથ
 ત્તિ ॥૫૧॥

ક્રોધોપશમો હિ ક્ષાન્તિઃ, અતસ્તાં સોપનયાં સુખાદિ-
 કારણતાદર્શનદ્વારેણાહ-

સંબોધોપનિષદ્

જાણ્યો, અને આવીને દેવને કહ્યું કે, “તેને સાજો કરો. એક
 વાર અપરાધ માફ કરો.” દેવે ફરીથી સાજો કર્યો. આ રીતે
 બીજી વાર, ત્રીજી વાર પણ થયું.

એક વાર દેવે એક સ્થાને તેને સજ્જાય કરતા સાધુઓ
 બતાવ્યા. એ તેમની પાસે ગયો. ધર્મ સાંભળ્યો. દેવે
 કહ્યું, “જો દીક્ષા લે, તો છોડું.” તે કહે છે, “હા.”
 હવે દેવે પૂર્વસંબંધ કહ્યો. તેણે દીક્ષા લીધી. આ રીતે
 કષાયો સાપ જેવા છે, દુરંત સંસારના કારણ હોવાથી
 અપ્રશસ્ત છે. ॥૫૧॥

ક્રોધનો ઉપશમ ક્ષમા છે. માટે ક્ષમા એ સુખાદિનું કારણ
 છે એવું દેખાડવા દ્વારા ઉપનયસહિત ક્ષમા વિષે કહે છે -

ખંતી સુહાણ મૂલં, મૂલં ધમ્મસ્સ ઉત્તમા ખંતી ।
 હરઇ મહાવિજ્જા ઇવ, ખંતી સવ્વાઇં દુરિયાઇં ॥૫૨॥

વ્યાખ્યા - ‘ક્ષાન્તિઃ’ ઉપશમઃ સર્વેષાં સુખાનાં ‘મૂલં’ મુખ્યમુત્પત્તિનિબન્ધનં સ્થાનમિતિ યાવત્ । તથોત્તમા ક્ષાન્તિર્ધર્મસ્ય મૂલમ્ । સ્ફુરત્પ્રભાવા મહાવિદ્યેવ ક્ષાન્તિઃ સકલનાનિ દુરિતાનિ હરતીતિ, યદુક્તમ્-“જિણજણી રમણીણં, મણીણ ચિંતામણી જહા પવરો । કમ્પલયા ય લયાણં, તહા રમા સવ્વધમ્માણં ॥૧॥ ઇહ ઇક્કં ચિય ર્ખંતિં, પઢિવજ્જિય જિયપરીસહકસાયા । સાયાણંતમણંતા, સત્તા પત્તા પયં પરમં ॥૨॥” તથા-“દુજ્જણ-

સંબોધોપનિષદ્

ક્ષમા એ સુખોનું મૂળ છે. ઉત્તમ ક્ષમા ધર્મનું મૂળ છે.
 ક્ષમા મહાવિદ્યાની જેમ સર્વ પાપોને હરે છે. ॥૫૨॥

(પુષ્પમાલા ૨૯૪, રત્નસંયય ૮૯)

ક્ષમા = ઉપશમ, તે સર્વ સુખોનું મૂળ = ઉત્પત્તિનું મુખ્ય કારણ છે, સ્થાન છે. તથા ઉત્તમ ક્ષમા ધર્મનું મૂળ છે. જેનો પ્રભાવ સ્ફુરાયમાન છે એવી ક્ષમા મહાવિદ્યાની જેમ સર્વ પાપોને હરે છે. કહ્યું પણ છે કે - જેમ સ્ત્રીઓમાં જિનમાતા, મણિઓમાં ચિંતામણિ અને લતાઓમાં કલ્પલતા ઉત્તમ છે, તેમ સર્વ ધર્મોમાં ક્ષમા ઉત્તમ છે. ॥૧॥ અહીં એક ક્ષમાનો જ અંગીકાર કરીને પરીષદ અને કષાયોને જીતી લેનારા અનંત જીવો અનંતસુખમય પરમપદને પામ્યા છે. ॥૨॥

મુહકોદંડા, વયણસરા પુલ્લકમ્મનિમ્માયા । સાહૂણ તે ન લગ્ગા,
 યંતીફલયં વહંતાણં ॥૧॥ ક્ષમાધનુર્ગૃહીતં ચેદુર્જનઃ કિં
 કરિષ્યતિ ? । અતૃણે પતિતો વહ્નિઃ, સ્વયમેવોપશામ્યતિ ॥૨॥
 કોવંમિ યમાઽ વિ અચંકારિ અ ચુદ્ધુઓ અ આહરણં ।
 કોવેણ દુહં પત્તા, યમાઽ નમિઓ સુરેહિં પિ ॥૩॥” ॥૫૨॥

ક્ષાન્તિમાનપિ શ્રમણ એવંવિધેઽસત્કર્મણિ પ્રવર્તમાનઃ
 પાપશ્રમણ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે ઇતિ પાપશ્રમણત્વમાહ-

સંબોધોપનિષદ્

તથા - દુર્જનના મુખ રૂપી ધનુષ્યથી છૂટેલા, પૂર્વકૃત
 કર્મોથી નિર્મિત એવા વચનબાણો ક્ષમારૂપી ઢાલને ધારણ
 કરતા મુનિઓને લાગ્યા નથી. ॥૧॥ (ઉપદેશમાલા ૧૩૮)

ક્ષમારૂપી ધનુષ્યને ધારણ કર્યું છે, તો દુર્જન શું કરશે ?
 તૃણ વગરની જમીન પર પડેલો અગ્નિ પોતાની મેળે જ શાંત
 થઈ જાય છે. ॥૨॥

ક્રોધમાં અને ક્ષમામાં અચ્ચંકારી અને ક્ષુલ્લક ઉદાહરણ
 છે. જેમાંથી એક ક્રોધથી દુઃખ પામી હતી અને બીજા ક્ષમાથી
 દેવો વડે ય વંદિત થયા હતા. ॥૩॥

(આ દૃષ્ટાન્તો ઉક્ત ગ્રંથમાંથી જ્ઞાતવ્ય છે.) ॥૫૨॥

ક્ષમાવાન એવો પણ શ્રમણ જો આવા ખરાબ કાર્યમાં
 પ્રવૃત્તિ કરે, તો તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે, માટે પાપશ્રમણપણું
 કહે છે -

સયં ગેહં પરિચ્ચજ્જ, પરગેહંમિ ^૧વાવડે ।

નિમિત્તેણ વવહરઇ, પાવસમણો ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૫૩॥

વ્યાખ્યા - ‘સ્વ’ નિજકં ગૃહં પરિત્યજ્ય પ્રવ્રજ્યાઙ્ગી-
કરણતઃ ‘પરગૃહે’ અન્યગૃહે ‘વાવડે’ इति, વ્યાપ્રિયતે પિણ્ડાર્થી-
સન્ સ્વતસ્તત્કૃત્યાનિ કુરુત इत्यર્થઃ । ‘નિમિત્તેન’ ચ શુભાશુભ-
સૂચકેન વચનેન ‘વ્યવહરતિ’ દ્રવ્યાર્જનં કરોતિ સ ‘પાપશ્રમણઃ’
પાપયતિરિત્યુચ્યતે ॥૫૩॥

અથ તપોવિષયં પાપશ્રમણત્વમાહ-

સંબોધોપનિષદ્

પોતાનું ઘર છોડીને બીજાના ઘરમાં પ્રવૃત્તિ કરે,
નિમિત્તોથી વ્યવહાર કરે તે ‘પાપશ્રમણ’ એમ કહેવાય છે
॥૫૩॥ (ઉત્તરાધ્યયન-૫૨૬)

પ્રવ્રજ્યાનો અંગીકાર કરવાથી પોતાનું ઘર છોડીને
પરઘરમાં = બીજાના ઘરમાં વ્યાપૃત થાય છે = ત્યાંથી
ગોચરી વહોરવા માટે પોતે તે ગૃહસ્થોના કાર્યો કરે છે, એવો
અર્થ છે. અને નિમિત્તોથી = શુભાશુભસૂચક વચનથી વ્યવહાર
કરે = ધનાર્જન કરે, તે પાપશ્રમણ = પાપી મુનિ એમ
કહેવાય છે. ॥૫૩॥

હવે તપવિષયક પાપશ્રમણત્વ કહે છે -

દુઘ્નદહી વિગઈઓ, આહારેઈ અભિક્ષણં ।

૧અરણ્ય તવોકમ્મે, પાવસમણો ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૫૪॥

વ્યાખ્યા - ‘દુઘ્નં ચ દધિ ચ દધિદુઘ્ને, પ્રાકૃતત્વાત્સૂત્રે વ્યત્યયઃ । વિકૃતિહેતુત્વાદ્વિકૃતી, ઉપલક્ષણાત્ ઘૃતાદ્યશેષ-વિકૃતિપરિગ્રહઃ, આહારયતિ ‘અભીક્ષ્ણં’ વારંવારં તથાવિધપુષ્ટા-લમ્બનં વિનેતિ, યદુક્તમ્-“નો પણીયં આહારં આહારિતા ભવઈ

સંબોધોપનિષદ્

જે વારંવાર દૂધ-દહીં વગેરે વિગઈઓ ખાય. અને તપકર્મમાં નિરત ન થાય, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે. ॥૫૪॥ (ઉત્તરાધ્યયન ૫૨૩)

દૂધ અને દહીં = દહીં દૂધ. પ્રાકૃત હોવાથી-સૂત્રમાં વિપરીત ક્રમ છે. વિકૃતિનું કારણ હોવાથી વિકૃતિ = વિગઈ. આના ઉપલક્ષણથી ઘી વગેરે બધી વિગઈઓ સમજી લેવી. તથાવિધ પુષ્ટાલંબન વિના વારંવાર ખાય.

પ્રશ્ન - વારંવાર વિગઈઓ ખાય એમાં શું વાંધો છે? એનાથી વ્રતભંગ થોડી થાય છે ?

ઉત્તર - વારંવાર વિગઈઓ ખાવી એ બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિની વિરાધનારૂપ હોવાથી વ્રતભંગનું કારણ છે. અને નિશ્ચયથી તો વ્રતભંગ જ છે. માટે જ આગમમાં કહ્યું છે કે - જે પ્રણીત આહાર ન ખાય, તે નિર્ગ્રંથ છે. તેવું કેમ કહ્યું છે ?

૧. ય - ન કરેઈ । છ - અરૂં ય ।

સે નિગ્ગંથે તં કહમિતિ ચેદાયરિયાહ નિગ્ગંથસ્સ યલુ પળીયં
પાળભોયણં આહારેમાણસ્સ બંભચેરે સંકા વા કંઘા વા
વિચિકિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભિજ્જા, ઉમ્માયં
વા પાઠિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવિજ્જા, કેવલિ-
પત્તત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસિજ્જા, તમ્હા યલુ નો નિગ્ગંથે
પળીઅં આહારં આહારિજ્જા ।” અન્યત્રાપ્યુક્તમ્-“વિભૂસા
ઈત્થિસંસગ્ગી, પળીયં રસભોયણં । નરસ્સત્તગવેસિસ્સ, વિસં
તાલડડં જહા ॥૧॥” તથા-“વાસાવાસં પજ્જોવસિયાણં નો
કપ્પઈ નિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા હટ્ઠાણં આરુગ્ગાણં

સંબોધોપનિષદ્

એવો પ્રશ્ન કરો તો આચાર્ય કહે છે કે, જે નિર્ગ્રંથ પ્રણીત
આહાર-પાન કરે, તેના બ્રહ્મચર્યમાં શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સા
સમુત્પન્ન થાય. ભેદ કે ઉન્માદ પામે, અથવા તો દીર્ઘકાલીન
રોગ-આતંક થાય, અથવા તો કેવળી કથિત ધર્મથી બ્રષ્ટ
થાય. માટે નિર્ગ્રંથે પ્રણીત આહાર ન વાપરવો જોઈએ.
(ઉત્તરાધ્યયન ૧૬-૭)

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે જે આત્માન્વેષી નર છે, તેના
માટે વિભૂષા, સ્ત્રીસંસર્ગ અને પ્રણીત રસ ભોજન એ તાલપુટ
વિષ જેવું છે. (દશવૈકલિક ૮-૫૭)

તથા - વર્ષાવાસમાં પર્યુષિત એવા હ્રષ્ટ, નિરોગી, બળવાન
શરીરવાળા શ્રમણો કે શ્રમણીઓને આ નવ રસ વિગઈઓ

બલિયસરીરાણં ઇમાઓ નવરસવિગર્હઓ અભિક્ષણં આહારિત્તણ,
તં સ્ત્રીરં દર્હિં ણવણીયં સર્પિં તિલ્લં ગુહં મહું મજ્જં મંસં ।”
‘અરતશ્ચ’ અપ્રીતિમાન્ તપઃકર્મણિ યઃ સ પાપશ્રમણ इत्युच्यते
॥૫૪॥

પાપશ્રમણત્વં હિ પ્રમાદાદ્ ભવતીતિ સપ્રભેદપ્રમાદફલમાહ-

સંબોધોપનિષદ્

વારંવાર વાપરવી ન કલ્પે. તે આ પ્રમાણે છે - (૧) દૂધ
(૨) દહીં (૩) માખણ (૪) ઘી (૫) તેલ (૬) ગોળ (૭)
મધ (૮) મધ (૯) માંસ [પર્યુષણકલ્પ (કલ્પસૂત્ર) અધ્ય-
૯, સૂ. ૧૭]

પ્રશ્ન - મધ વગેરે તો વર્ષાવાસ સિવાય પણ ન કલ્પે.
તો ‘ચાતુર્માસિમાં ન કલ્પે’ એવું કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર - મધ વગેરે વિગઈઓનું વર્જન યાવજજીવ કરવાનું
જ છે, છતાં પણ અત્યંત અપવાદ દશામાં ક્યારેક (આરોગવા
સિવાય) બાહ્યપરિભોગ માટે ગ્રહણ કરી શકાય છે. તો પણ
ચાતુર્માસિમાં તો તેનો સર્વથા નિષેધ છે. એવું ઉપાધ્યાયશ્રી
વિનયવિજયજી મહારાજે કલ્પસૂત્રની ટીકામાં જણાવ્યું છે.

તથા જે તપસાધનામાં અપ્રીતિ ધરાવતો હોય, તે ‘પાપી
શ્રમણ’ એમ કહેવાય છે. ॥૫૪॥

પાપી શ્રમણત્વ પ્રમાદથી થાય છે. માટે પ્રમાદના ભેદો
કહેવા સાથે તેનું ફળ કહે છે -

મજ્જંવિસયકસાયા, નિદ્વાવિગહાય પંચમી ભણિયા ।
 એ પંચ પમાયા, જીવં પાડેંતિ સંસારે ॥૫૫॥

વ્યાખ્યા - ‘મદ્ય’ મદિરા, ઉપલક્ષણાન્મૈરેયસરકમાંસરસા-
 દિપરિગ્રહઃ । કિલ મદ્યમિહલોકેઽપિ વિડમ્બનાનિકુરુમ્બ-
 નિબન્ધનમ્, તથા ચ-“મદ્યપસ્ય ધિષણા પલાયતે, દુર્ભગસ્ય
 વનિતેવ દૂરતઃ । નિન્દ્યતાં ચ લભતે મહોદયાં, ક્લિશ્યતે ચ

સંબોધોપનિષદ્

મદ્ય, વિષય, કષાયો, નિદ્રા તથા પંચમી વિકથા આ
 પાંચ પ્રમાદો કહ્યા છે. જેઓ જીવોને સંસારમાં પાડે છે
 ॥૫૫॥ (ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ ૧૮૦, આરાહણાપડાગા ૬૮૮,
 રત્નસંયય ૩૨૫, દ્વાદશવ્રતસ્વરૂપ ૪૩)

મદ્ય = મદિરા. ઉપલક્ષણથી મૈરેય, સરક, માંસરસ
 વગેરે લેવા. મદિરા તો આ લોકમાં પણ વિડંબનાના સમૂહનું
 કારણ છે. કહ્યું પણ છે કે - જેમ દુર્ભાગી પુરુષથી સ્ત્રી
 દૂરથી જ પલાયન કરી જાય તેમ મદિરાપાન કરનારની બુદ્ધિ
 પલાયન કરી જાય છે. મદિરા પાન કરનાર ઘણા મોટા
 અશુભ ફળને આપનાર નિંદા પામે છે. તે નશાને કારણે
 અનેક આપત્તિઓમાં સપડાય છે અને ક્લેશ પામે છે. તે
 આપત્તિઓમાંથી તેને કોઈ રીતે તેના વડીલો પોતાના વચનો
 દ્વારા છોડાવે છે. ॥૧॥

ગુરુવાક્યમોચિતઃ ॥૧॥ વિહ્વલઃ સ જનનીયતિ પ્રિયાં, મત્ત
 એવ જનનોં પ્રિયીયતિ । કિંકરીયતિ નિરીક્ષ્ય પાર્થિવં,
 પાર્થિવીયતિ કુધીઃ સ કિંકરમ્ ॥૨॥ સર્વતોઽપ્યુપહસન્તિ
 માનવાઃ, વાસસી વ્યુપહરન્તિ તસ્કરાઃ । મૂત્રયન્તિ પતિતસ્ય
 મણ્ડલાઃ, વિસ્તૃતે વિવરકાઙ્ગયા મુખે ॥૩॥ મઙ્ક્ષુ મૂર્છતિ
 બિભેતિ કમ્પતે, પૂત્કરોતિ દહતે પ્રછર્દતિ । ખિદ્યતિ સ્ખલતિ

સંબોધોપનિષદ્

તે નશાથી વિહ્વળ થઈને પત્ની સાથે માતા સમાન
 આચરણ કરે છે અને ઉન્મત્ત થઈને માતાની સાથે પત્ની જેવું
 જ આચરણ કરે છે. અર્થાત્ પત્નીને માતા સમજે છે અને
 માતાને પત્ની સમજે છે. તે રાજાને જોઈને તેની સાથે નોકર
 જેવું આચરણ કરે છે અને તે મદિરાથી દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો થઈને
 નોકરની સાથે રાજા જેવું આચરણ કરે છે. અર્થાત્ રાજાને તે
 નોકર સમજે છે અને નોકરને રાજા સમજે છે. ॥૨॥

ચારે બાજુથી માનવો તેના પર હસે છે. ચોરો તેના
 વસ્ત્રો હરી જાય છે. તે નશામાં બેભાન થઈને રસ્તામાં સૂતો
 હોય, તેનું મુખ ખુલ્લું હોય, ત્યારે મૂત્ર કરવા માટે કોઈ
 છિદ્રની આશાથી કૂતરાઓ તેના મુખમાં મૂતરે છે. ॥૩॥

તે અચાનક જ મૂર્છા પામે છે, ભય પામે છે, ધ્રુજે છે,
 પૂત્કાર કરે છે. બાળે છે, વમન કરે છે, ખેદ પામે છે,
 સ્ખલના પામે છે, દિશાઓને જુએ છે. રડે છે, શ્વાસ લે છે,

વીક્ષતે દિશો, રોદિતિ શ્વસિતિ જક્ષિતીર્ષ્યતિ ॥૪॥ ગાયતિ
 ભ્રમતિ વક્તિ ગદ્ગદં, રૌતિ ધાવતિ વિગાહતે ક્લમ્ । હન્તિ
 હૃષ્યતિ ન બુદ્ધ્યતે હિતં, મદ્યમોહિતમતિર્વિષીદતિ ॥૫॥” इत्यादि।
 તથા-“મડરામયમત્તેહિં, કન્હકુમારેહિં સંબ્વપમુહેહિં । દીવાયણો
 વરાઓ, કયત્થિઓ તહ જહા જાઓ ॥૧॥ બત્તીસુત્તરસયસંઘ-
 સુકુલકોડીણ જાયવજણસ્સ । બારવર્ણેય મહાઽવજ્જગિરિ-
 નિવાયઘ્યહેઠુ ॥૨॥” તથા- “चित्तभ्रान्तिर्जायते मद्यपानाच्चित्त-
 भ्रान्तेः पापचर्यामुपैति । पापं कृत्वा दुर्गतिं यान्ति

સંબોધોપનિષદ્

હાંફે છે, હસે છે, ખાય છે, ઇર્ષ્યા કરે છે. ॥૪॥ ગાય છે,
 ભમે છે, ગદ્ગદ્ સ્વરે બોલે છે, અવાજ કરે છે, દોડે છે,
 થાકી જાય છે, કોઈને હણે છે, હર્ષ પામે છે. આ રીતે
 મદિરાથી જેની મતિ મોહિત થઈ છે, તે હિત જાણતો નથી
 અને વિષાદ પામે છે ॥૫॥ ઇત્યાદિ...

તથા - શાંબ વગેરે કૃષ્ણના પુત્રોએ મદિરાપાનથી મત્ત
 થઈને બિચારા દ્વીપાયનની ફઠર્થના કરી. અને જેમ તે દ્વારિકામાં
 યાદવજનના ૧૩૨ કોટિ પ્રમાણ સુકુલ લોકોનો વિનાશ થયો.
 આ રીતે મહાપાપરૂપી પર્વતના નિપાતથી જે ક્ષય થયો, તેનું
 કારણ દ્વીપાયન થયો. તેમાં પણ મૂળ કારણ મદિરાપાન જ
 હતું. ॥૧, ૨॥ (અર્થથી બાલાવબોધ પ્રકરણ ૩૭-૩૮)

તથા - મદિરા પીવાથી ચિત્તભ્રાન્તિ થાય છે. ચિત્ત-

મૂઢાસ્તસ્માન્મદ્યં નૈવ દેયં ન પેયમ્ ॥૧૧॥” ઇતિ । તથા ‘વિષયાઃ’ શબ્દાદયઃ પञ्च, પ્રાકૃતત્વાદ્વિભક્તિલોપઃ । એષાં સ્વરૂપમિદમ્-“સ્વખમિત્તસુખ્વા બહુકાલદુઃખ્વા, પગામદુઃખ્વા અનિકામસુખ્વા । સંસારસુખ્વસ્સ વિપક્ષભૂયા, યાણી અણત્યાણ ડ કામભોગા ॥૧૧॥ વિસાસુ નત્થિ સુખં, સુહાહિમાણો જિયાણ પુણ એસો । પિત્તાડરનયણાણં, ડવલમ્મિ

સંબોધોપનિષદ્

બ્રાહ્મિનિથી પાપપ્રવૃત્તિ કરે છે. પાપ કરીને તે મૂઢ જીવો દુર્ગતિમાં જાય છે. માટે મદિરા કોઈને દેવી પણ ન જોઈએ અને સ્વયં પીવી પણ ન જોઈએ. ॥૧૧॥

તથા શબ્દાદિ પાંચ વિષયો, પ્રાકૃત હોવાથી વિભક્તિનો લોપ થયો છે. વિષયોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે -

કામભોગો ક્ષણમાત્ર કાળ માટે સુખ આપનારા છે અને ઘણો કાળ દુઃખ આપનારા છે. વળી દુઃખ ઘણું આપે છે અને સુખ થોડું આપે છે. આ કામભોગો સંસારના સુખના વિપક્ષભૂત છે. અર્થાત્ દુઃખરૂપ છે. ‘સંસારમુક્ષસ્સ’ આ પ્રમાણે આ ગાથાનો પાઠ મળે છે. તે મુજબ - સંસારથી મુક્તિ મળે તેમાં વિપક્ષ = બાધકભૂત છે - આવો અર્થ થાય છે. આ રીતે કામભોગો અનર્થોની ખાણ જેવા જ છે. ॥૧૧॥ (ઉત્તરાધ્યયન ૪૩૫, ઈન્દ્રિયપરાજયશતક ૨૪)

જેમ પિત્તથી આતુર થયેલી આંખોવાળી વ્યક્તિને પથ્થર

સુવન્નબુદ્ધિ વ્વ ॥૨૧॥” તથા-“ભુંજંતા મહુરા વિવાગવિરસા
 કિંપાગતુલ્લા ઇમે । કચ્છૂકંડુયણં વ દુક્ખજણયા દાવિતિ
 બુદ્ધિ સુહે ॥૧॥ મજ્ઞણહે મયતણિહય વ્વ નિયયં
 મિચ્છાભિસંધિપ્પયા, ભુત્તા દિતિ કુજોણિજમ્મગહણં ભોગા
 મહાવેરિણો ॥૨॥” તથા-“વિષયવ્યાકુલચિત્તો, હિતમહિતં વા

સંબોધોપનિષદ્

પણ સોનુ લાગે છે. તેમ વિષયોમાં સુખ ન હોવા છતાં પણ
 જીવોને જે સુખ સંવેદન થાય છે, તે સુખનું અભિમાનમાત્ર
 (બ્રાન્તિ) જ છે. ॥૨॥

તથા- વિષયોનો ઉપભોગ કરાતો હોય, ત્યારે તેઓ
 મધુર લાગે છે. પણ પરિણામે તેઓ વિરસ છે. માટે વિષયો
 કિંપાક ફળ જેવા છે. જેમ ખરજવાનો દર્દી ખંજવાળવા દ્વારા
 દુઃખી થાય છે, પણ મનમાં એમ માને છે કે હું સુખી થાઉં
 છું. તેના જેવા કામભોગો છે. ॥૧॥ (ઈન્દ્રિયપરાજયશતક ૭)
 જેમ મધ્યાહ્નના સમયે મૃગતૃષ્ણા પ્રત્યે હરણ મિથ્યા
 અભિસંધિથી દોડે છે, તેમ કામભોગોને ભોગવવાથી તેઓ
 નિયતપણે દુર્ગતિ આપે છે. ખરેખર કામભોગો મહાશત્રુઓ
 છે. ॥૨॥ (ઈન્દ્રિયપરાજયશતક ૮)

(‘નિયયં’ ના સ્થાને આ ગાથામાં ‘સયયં’ એવો પાઠ
 મળે છે. તે મુજબ સતત મિથ્યા એવો
 અર્થ થાય છે.)

તથા-વિષયથી વ્યાકુળ ચિત્તવાળો જીવ હિત કે અહિતને

ન વેત્તિ જન્તુરયમ્ । તસ્માદનુચિતચારી, ચરતિ ચિરં દુઃખકાન્તારે
 ॥૧॥” તથા ‘કષાયાઃ’ કષ્યન્તે હિંસ્યન્તે પરસ્પરમસ્મિન્ પ્રાણિન
 ઇતિ કષઃ સંસારઃ, કષમયન્તે ગચ્છન્ત્યેભિર્જન્તવ ઇતિ કષાયાઃ ।
 યદ્વા કષસ્યાયો લાભો યેભ્યસ્તે કષાયાઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ ।
 તત્ર ક્રોધોઽક્ષાન્તિપરિણતિરૂપઃ, માનો જાત્યાદિસમુત્થો-
 ઽહંકારઃ, માયા પરવજ્વનાદ્યાત્મિકા, લોભોઽસન્તોષાત્મકો
 ગૃહ્ણિપરિણામઃ । તે ચાનન્તાનુબન્ધ્યાદિભેદાત્ ષોડશ । તત્ર
 અનન્તં સંસારમનુબન્ધતીત્યેવંશીલા અનન્તાનુબન્ધિનઃ, યદવાચિ-

સંબોધોપનિષદ્

જાણતો નથી. માટે તે અનુચિત આચરણ કરે છે અને ચિરકાળ
 સુધી દુઃખ-અટવીમાં ભટકે છે. ॥૧॥

તથા - કષાયો. જેમાં જીવો પરસ્પર કષ = હિંસાનો
 વિષય બને છે. તેનું નામ કષ = સંસાર. જેનાથી જીવો કષને
 પામે છે તે કષાયો. અથવા તો જેનાથી કષનો = સંસારનો
 લાભ થાય, તે કષાયો = ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ.

તેમાં ક્રોધ અક્ષાન્તિની પરિણતિરૂપ છે. માન જાતિ વગેરેથી
 થયેલો અહંકાર છે. માયા બીજાને છેતરવારૂપ છે અને લોભ
 એ અસંતોષાત્મક ગૃહ્ણિનો પરિણામ છે, આ ચાર કષાયો
 અનંતાનુબંધી વગેરે ભેદોથી સોળ પ્રકારના છે.

તેમાં જેઓ અનંત સંસારનો અનુબંધ કરે છે, એવો
 જેમનો સ્વભાવ છે, તેઓ અનંતાનુબંધી કષાયો છે. કારણ

“યસ્માદનન્તં સંસારમનુબધ્નન્તિ દેહિનામ્ । તતોઽનન્તાનુબન્ધીતિ, સજ્ઞા યેષુ નિવેશિતાઃ ॥૧૥” તે ચત્વારઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ । યદ્યપિ ચ તેષાં શેષકષાયોદયરહિતાનામુદયો નાસ્તિ તથાપ્યવશ્ય-મનન્તસંસારમૌલકારણમિથ્યાત્વોદયાક્ષેપકત્વાદેવમેવાનન્તાનુબન્ધિત્વ-વ્યપદેશઃ । શેષકષાયા નાવશ્યં મિથ્યાત્વોદયમાક્ષિપન્તિ, અતસ્તેષામુદયયૌગપદ્યે સત્યપિ નાયં વ્યપદેશ इत्यસાધારણમેતેષા-મેવૈતન્નામેતિ । તથા ન વિદ્યતે સ્વલ્પમપિ પ્રત્યાખ્યાનં

સંબોધોપનિષદ્

કે કહ્યું છે કે - જેથી તેઓ જીવોના અનંત સંસારનો અનુબંધ કરે છે, તેથી જેમનું નામ અનંતાનુબંધી છે. ॥૧॥ (પ્રથમ કર્મગ્રંથ ટીકામાં ઉદ્ધૃત) અનંતાનુબંધી કષાયો ચાર છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. જો કે શેષ કષાયોનો ઉદય ન હોય ત્યારે અનંતાનુબંધીનો ઉદય હોતો નથી. અર્થાત્ અનંતાનુબંધી કષાયોનો ઉદય હોય, ત્યારે શેષ કષાયોનો (અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરેનો) ઉદય હોય છે. આમ છતાં પણ અવશ્યપણે અનંતસંસારના મૂળ કારણ મિથ્યાત્વના ઉદયના આક્ષેપક હોવાથી આ કષાયોમાં અનંતાનુબંધીપણાનો વ્યપદેશ થાય છે.

શેષ કષાયો અવશ્ય મિથ્યાત્વના ઉદયનો આક્ષેપ કરતાં નથી. માટે તેમનો ઉદય સાથે જ હોવા છતાં પણ તેમનામાં ‘અનંતાનુબંધી’ એવો વ્યપદેશ થતો નથી. માટે પ્રસ્તુત કષાયોનું જ ‘અનંતાનુબંધી’ એવું અસાધારણ નામ છે.

યેષામુદયાદતોઽપ્રત્યાખ્યાનાઃ, યદભાણિ-“નાલ્પમપ્યુત્સહેદ્યેષાં, પ્રત્યાખ્યાનમિહોદયાત્ । અપ્રત્યાખ્યાનસજ્ઞાતો, દ્વિતીયેષુ નિવેશિતાઃ ॥૧॥” તે ચત્વારઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ । તથા પ્રત્યાખ્યાનં સર્વવિરતિરૂપમાવૃણ્વન્તીતિ પ્રત્યાખ્યાનાવરણાઃ, યન્યગાદિ-“સર્વસાવદ્યવિરતિઃ, પ્રત્યાખ્યાનમિહોચ્યતે । તદાવરણસંજ્ઞાતસ્તૃતીયેષુ નિવેશિતાઃ ॥૧॥” તે ચ ચત્વારઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ । તથા પરીષહોપસર્ગોપનિપાતે સતિ

— સંબોધોપનિષદ્ —

તથા જેમના ઉદયથી અલ્પ પણ પચ્ચકખાણ હોતું નથી, તેઓ અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયો છે. જે કહ્યું પણ છે - અહીં જેમના ઉદયથી અલ્પ પણ પચ્ચકખાણ ઉલ્લાસ પામતું નથી, તેથી તે બીજા પ્રકારના કષાયોનું નામ ‘અપ્રત્યાખ્યાનીય’ છે. ॥૧॥ (કલ્પસુબોધિકા ટીકામાં ઉદ્ધૃત) તે પણ ચાર છે - ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ.

તથા જેઓ સર્વવિરતિરૂપ પચ્ચકખાણને આવરે છે, તેઓ - પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય છે. કારણ કે કહ્યું છે કે - અહીં સર્વસાવદ્યથી વિરતિ એ પચ્ચકખાણ કહેવાય છે. માટે તૃતીય પ્રકારના કષાયો સર્વવિરતિના આવારક હોવાથી તેઓ ‘પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય’ કહેવાય છે. ॥૧॥ (પ્રથમ કર્મગ્રંથટીકામાં, દર્શનશુદ્ધિટીકામાં તથા વિશેષાવશ્યકવૃત્તિમાં ઉદ્ધૃત)

તેઓ પણ ચાર છે - ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ.

ચારિત્રિણમપિ સંશબ્દ ઈષદર્થે, સમીષત્ જ્વલયન્તિ દીપયન્તીતિ સઙ્ગ્જ્વલનાઃ, યદભ્યધાયિ-“પરીષહોપસર્ગોપનિપાતે યતિમપ્યમી । સમીષજ્વલયન્તે યત્તેન સઙ્ગ્જ્વલનાઃ સ્મૃતાઃ ॥૧॥” તે ચત્વારઃ ક્રોધમાનમાયાલોભરૂપાઃ । તદેવં ચત્વારશ્ચતુષ્કાઃ ષોડશ ભવન્તીતિ । તદ્દોષશ્ચાયમ્-“ચિત્તરત્નમસંકિલ્ષ્ટમાન્તરં ધનમુચ્યતે । યસ્ય તન્મુષિતં દોષૈસ્તસ્ય શિષ્ટા વિપત્તયઃ ॥૧॥” ઇતિ । તથા ‘નિદ્રા’ સ્વાપઃ, તદ્દોષસ્ત્વયમ્-“નિદ્રાશીલો ન શ્રુતં નાપિ

સંબોધોપનિષદ્

તથા પરીષહો અને ઉપસર્ગો આવી પડતા જેઓ ચારિત્રીને પણ સમ્ = થોડા જ્વલિત = દીપ્ત કરે છે, તેઓ સંજ્વલન કષાય છે. કારણ કે કહ્યું છે કે - પરીષહો અને ઉપસર્ગો આવી પડતા તેઓ યતિને પણ થોડા જ્વલિત કરે છે. માટે તેઓ ‘સંજ્વલન’ કહેવાય છે. ॥૧॥ તેઓ ચાર છે - ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. આ રીતે ચાર ચતુષ્ક = ૧૬ કષાયો થાય છે.

કષાયોથી થતો દોષ આ મુજબ છે - અસંકિલ્ષ્ટ એવું ચિત્તરૂપી રત્ન આંતરધન કહેવાય છે. દોષોથી જેનું આ ધન લૂંટાઈ ગયું છે, તેને વિપત્તિઓ જ બાકી રહી છે. ॥૧॥ (પ્રથમ કર્મગ્રંથ ટીકા અને વિશેષાવશ્યકવૃત્તિમાંથી ઉદ્દત)

તથા નિદ્રા = ઉંઘ. તેના સંબંધી દોષ આ મુજબ છે - નિદ્રાશીલ વ્યક્તિ શ્રુત કે ધન મેળવવા સમર્થ થતી નથી.

વિત્તં, લબ્ધું શક્તો હીયતે ચૈષ તામ્યામ્ । જ્ઞાનદ્રવ્યાભાવતો
 દુઃખભાગી, લોકાદ્વૈતી સ્યાદતો નિદ્રયાડલમ્ ॥૧૧॥” ઇતિ ।
 સા ચ પજ્વવિધા, તથાહિ- “સુહપડિબોહા નિદ્વા, નિદ્વાનિદ્વા
 ય દુઃખપડિબોહા । પયલા ઠિઓવવિટ્વસ્સ પયલપયલા ડ
 ચંકમઓ ॥૧૧॥ દિષ્ચિંતિયત્થકરણી, થીણદ્ધી અદ્ધચક્કિઅદ્ધ-
 બલા ।” ઇતિ । તથા પજ્વમી વિકથા ભણિતા, સા હિ
 સપ્તધા । સ્ત્રીકથા, ભક્તકથા, દેશકથા, રાજકથા,

—સંબોધોપનિષદ્—

તેની પાસે જે શ્રુત કે ધન હોય, તેની પણ હાનિ થાય
 છે. પછી તે જ્ઞાન અને ધનના અભાવથી દુઃખભાગી થાય
 છે. અને આલોક - પરલોક દ્વૈતથી = બંનેથી ભ્રષ્ટ થાય
 છે, માટે (અધિક) નિદ્રાથી સર્યુ. ॥૧૧॥ (તત્ત્વામૃત ૧૭૦,
 અષ્ટકાનિ ૧૮૧) નિદ્રા પાંચ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે -
 (૧) જે નિદ્રામાં રહેલી વ્યક્તિને સરળતાથી જગાડી શકાય
 તે નિદ્રા છે. (૨) જેમાં મુશ્કેલીથી જગાડી શકાય તે
 નિદ્રાનિદ્રા છે. (૩) જેમાં ઊભા ઊભા કે બેઠા બેઠા ઉંઘે
 તે પ્રયલા છે (૪) જેમાં ચાલતા ચાલતા ઉંઘે તે પ્રયલાપ્રયલા
 છે. ॥૧૧॥ (૫) જેમાં દિવસે વિચારેલું કામ કરાય તે થિણદ્ધી
 છે. આ નિદ્રામાં વાસુદેવથી અડધું બળ પ્રાપ્ત થાય છે.
 (પ્રથમ કર્મગ્રન્થ ૧૧-૧૨)

તથા પાંચમી વિકથા કહી છે. તે સાત પ્રકારની છે. (૧)

મૃદુકારુણિકી, દર્શનભેદિની, ચારિત્રભેદિની । તત્ર સ્ત્રીકથા તત્રિન્દાપ્રશંસાદિરૂપા, યથા- “કરહગઈ કાગસરા, દુબ્ધગ્ગા લંબજઠરપિંગચ્છી । દુસ્સીલા દુબ્ધાસી, ધિદ્ધી કો નિયડ તીડ મુહં ॥૧॥” તથા- “સા તણુયતણૂ સુભગા, સોમમુહી પડમપત્ત- નયણિલ્લા । ગરુયનિયંબા ઉત્તયપયોહરા લલિયગડ્ડગમણા ॥૨॥” ભક્તકથા યથા- “કપિત્થકંગુકાલિંગકરેલ્લકકરીરકૈઃ । અસંસ્કૃતૈઃ પર્યુષિતૈર્ભોજનં ધિક્ તદીરિતમ્ ॥૧॥ ઘયખણ્ડજુયં ચીરસ્સ ભોયણં અમયમહહ ! મણુયાણ । કયસાલિદાલિઅસણં,

— સંબોધોપનિષદ્ —

સ્ત્રીકથા (૨) ભક્તકથા (૩) દેશકથા (૪) રાજકથા (૫) મૃદુકારુણિકી (૬) દર્શનભેદિની (૭) ચારિત્રભેદિની.

તેમાં (૧) સ્ત્રી કથા - તેની નિંદા - પ્રશંસારૂપ છે. જેમ કે - તેની ચાલ ઊંટ જેવી છે. તેનો સ્વર કાગડા જેવો છે. તે દુર્ભાગિણી છે. તેનું પેટ લાંબુ છે અને આંખો પીળી છે. તે દુઃશીલ અને ખરાબ વચનો બોલનારી છે. ધિક્ ધિક્ તેનું મુખ કોણ જુએ ? ॥૧॥ (ગચ્છાચાર પ્રથમ અધિકાર, આવશ્યકચૂર્ણિ)

(૨) ભક્તકથા - જેમ કે - રાંધ્યા વગરના = કાચા અને વાંસી એવા કોઠા, કાંગ નામનું ધાન્ય, કલિંગર, કારેલા અને કેરડાથી તેના વડે પ્રેરિત (બનાવાયેલા ?) એવા ભોજનને ધિક્કાર થાઓ. ॥૧॥ અહો ! ધી - સાકરયુક્ત એવું ખીરનું

વંજણપવકન્નઘયસારં ॥૨॥ મુદ્ગદાલી ઘૃતવ્યાલી, વાદીન્દ્ર !
વિતુષા કથમ્ । ઓદનપ્રિયસંયોગે, જાતા વિગતકજ્જુકા ॥૩॥”
દેશકથાઽપ્યેવમ્, યથા- “રમ્યો માલવકઃ સુધાન્યકૃતકઃ
કાજ્વ્યાસ્તુ કિં વર્ણ્યતે ?, દુર્ગા ગૂર્જરભૂમિરુદ્ભટભટા લાટાઃ
કિરાટોપમાઃ । કાશ્મીરે વરમુષ્યતાં સુખનિધૌ સ્વર્ગોપમાઃ
કુન્તલાઃ, વર્જ્યા દુર્જનસઙ્ગવચ્છુભધિયા દૈશી કથૈર્વિધા ॥૧॥”

સંબોધોપનિષદ્

ભોજન, શાલિઓદન અને દાળનું ભોજન, કઢી, શાક, પકવાન અને ઘૃતથી સારભૂત એવું ભોજન મનુષ્યોનું અમૃત છે. ॥૨॥ હે વાદીન્દ્ર ! ઘૃતવ્યાલી (ગદવ્યાલી ?) = રોગોને હણવામાં નાગણ સમાન એવી આ મગની દાળ ફોતરા વગરની કેમ છે ? (ઉત્તર) - ચોખા(ભાત)રૂપી તેના પ્રિયનો સંયોગ થવાથી તે કંચુકરહિત થઈ છે. ॥૩॥

(૩) દેશકથા - આ પ્રમાણે છે - માળવા દેશ રમ્ય છે, તે સારા ધાન્યોથી કરાયેલો (ભરેલો ?) છે. કાંચીની તો શું વાત કરવી ? ગુજરાતની ભૂમિ દુઃખેથી ગમન કરી શકાય તેવી છે. લાટ દેશમાં તો પ્રચંડ શૂરવીરો છે, તેથી તે દેશ કિરાટ જેવો છે. (કિરાત એ અનાર્ય દેશવિશેષ છે. અનાર્ય દેશમાં અત્યંત શૂરવીર દુર્જેય પુરુષો હતા, એવું ભરતચક્રી આદિના ચરિત્રમાંથી જાણવા મળે છે.) સુખભંડાર એવા કાશ્મીરમાં રહો એ ઉત્તમ છે, કુંતલ દેશ સ્વર્ગ જેવો છે. શુભ બુદ્ધિના ધારક જીવે આવા પ્રકારની દેશકથાનું

તથા રાજકથા- “રાજાઽયં રિપુવારદારણસહઃ ક્ષેમઙ્કર-શ્ચૌરહા, યુદ્ધં ભીમમભૂતયોઃ પ્રતિકૃતં સાધ્વસ્ય તેનાથવા । દુષ્ટોઽયં મ્રિયતાં કરોતુ સુચિરં રાજ્યં મમાપ્યાયુષા, ભૂયો બન્ધ-નિબન્ધનં બુધજનૈ રાજ્ઞાં કથા હીયતામ્ ॥૧૧॥” મૃદુકારુણિકી-શ્રોતૃજનહૃદયમાર્દવજનનાન્મૃદ્વી સા ચાસૌ પુત્રાદિપ્રલાપપ્રધાન-ત્વાત્કારુણ્યવતી મૃદુકારુણિકી, યથા-“હા પુત્ત ! હા પુત્ત ! હા વચ્છ ! હા વચ્છ ! મુક્કા મિ કહમણાહાહં । એવં

— સંબોધોપનિષદ —

દુર્જનસંગની જેમ વર્જન કરવું જોઈએ.

(૪) તથા - રાજકથા - આ રાજા શત્રુઓના સમૂહનું વારણ કરવા માટે સમર્થ છે, ક્ષેમંકર છે, તથા ચોરોનો ઘાત કરનાર છે. અથવા તો તે બે રાજાઓનું ભયંકર યુદ્ધ થયું અને તેણે તેનો સારો બદલો વાળ્યો. આ દુષ્ટ રાજા મરી જાઓ. પેલો રાજા મારા પણ આયુષ્યથી ઘણો લાંબો કાળ રાજ્ય કરો. આવા પ્રકારની રાજકથા ફરી બંધનું કારણ છે. (સંસારથી મુક્તપ્રાયઃ થયેલા જીવોને પણ રાજકથાથી ફરીથી સંસારરૂપી બંધ કે કર્મબંધ થાય છે.) માટે બુધજનોએ રાજકથાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥૧॥

(૫) મૃદુકારુણિકી - જે કથા શ્રોતાજનના હૃદયમાં માર્દવ ઉત્પન્ન કરતી હોવાથી મૃદુ છે, તથા પુત્ર વગેરેના પ્રલાપની પ્રધાનતાવાળી હોવાથી કરુણાવાળી છે, તે મૃદુકારુણિકી કથા કહેવાય છે. જેમ કે - હાય પુત્ર ! હાય પુત્ર ! હાય વત્સ!

કલુણપલાવા, જલંતજલણમ્મિ સા પડિયા ॥૧॥” દર્શનભેદની-જ્ઞાનાદ્યતિશયતઃ કુતીર્થિકપ્રશંસારૂપા, યથા-“સૂક્ષ્મબુદ્ધિશતોપેતં, સૂક્ષ્મબુદ્ધિકરં પરમ્ । સૂક્ષ્માર્થબુદ્ધિભિર્દૃઢ્યં, શ્રોતવ્યં બૌદ્ધશાસનમ્ ॥૧॥” ચરિત્રભેદની સા યયા કથયા પ્રતિપત્રવ્રતસ્ય વ્રતાર્થ-મુપસ્થિતસ્ય વા ચારિત્રભેદઃ ક્રિયતે, યથા-“કેવલિમણોહિ-ચઊદસદસનવપુવીર્હિ સંપયં રહિણ । સુદ્ધમશુદ્ધં ચરણં, કો જાણઈ તસ્સ ભાવં વા ॥૧॥” અન્યચ્ચ-“જહ મંચાઓ પડિયસ્સ

— સંબોધોપનિષદ્ —

હાય વત્સ ! અનાથ એવી મને તો કેમ છોડી દીધી ? આવા કરુણ પ્રલાપો કરતી તે જાજવલ્યમાન અગ્નિમાં પડી. ॥૧॥

(૬) દર્શનભેદની - જે કથા જ્ઞાનાદિના અતિશયથી કુતીર્થિકોની પ્રસંશારૂપ હોય. જેમ કે - જે સેંકડો સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી યુક્ત છે, પરમ છે, સૂક્ષ્મબુદ્ધિનું વ્યુત્પાદક છે, અને સૂક્ષ્માર્થ-જ્ઞાતાઓએ રચેલું છે, તેવું બૌદ્ધશાસન સાંભળવું જોઈએ. ॥૧॥

(૭) ચારિત્રભેદની - જે કથાથી જેણે વ્રત સ્વીકાર્યું છે અથવા જે વ્રત માટે ઉપસ્થિત થયા છે, તેમના ચારિત્રનો ભેદ કરાય. જેમ કે - વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાની, મનઃપર્યવજ્ઞાની, ચૌદપૂર્વી, દશપૂર્વી, નવપૂર્વીઓ વગેરે અતિશયજ્ઞાનીઓનો અભાવ છે. માટે ચારિત્ર શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ છે ? અથવા તો ચારિત્રનો સદ્ભાવ છે કે નહીં ? એ કોણ જાણે છે ? ॥૧॥

વળી - જેમ કોઈ માંચડા પરથી પડે તો તેને શરીરપીડા

દેહપીડા સુથોવિયા હોઈ । ગિરિસિહરાડ મહંતી તહણંતમ્ભવો
તઓ મ્હે ॥૧૧॥” તથા- “કાલે પમાયબહુલે, દંસણનાળેહિં
વટ્ટુણ તિત્થં । વુચ્છિણં ચ ચરિત્તં, તો ગિહિધમ્મો વરં કાડં
॥૧૧॥” इत्येषा विकथा । तत्र विकथायां रोहिणीकथा-

इह कुंडणि त्ति पवरा, नयरी नयरीइ राइया अत्थि ।
तत्थ निवो जियसत्तू, जो सत्तू दुज्जणजणस्स ॥१॥ पायं
विगहविरत्तो, सक्कह गुणरयणरोहणसमाणो । सिद्धी सुभद्वनामो,

— સંબોધોપનિષદ્ —

સાવ થોડી જ થાય છે. પર્વતના શિખરથી પડે તો મોટી પીડા
થાય છે. તેમ ચારિત્રથી બ્રષ્ટ થાય, તેને અનંત સંસારરૂપ
ભયંકર ફળ મળે છે. ॥૧॥

તથા - આ કાળ પ્રમાદબહુલ છે. વર્તમાનમાં દર્શન અને
જ્ઞાનથી શાસન વર્તે છે અને ચારિત્રનો વ્યુચ્છેદ થયો છે.
માટે ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરવું વધુ સારું છે. ॥૧॥

આ રીતે વિકથાનું નિરૂપણ કર્યું. તેમાં વિકથાના વિષયમાં
રોહિણીની કથા છે -

અહીં નગરીઓની રાણી સમાન એવી કુંડણી નામની
ઉત્તમ નગરી છે. તેમાં જિતશત્રુ નામનો રાજા છે કે જે
દુર્જનજનનો શત્રુ છે. ॥૧॥ તે નગરીમાં સુભદ્ર નામનો શેઠ
છે કે જે પ્રાયઃ વિકથાઓથી વિરક્ત છે, સમ્યક્ કથા કરે છે,
અને ગુણરત્નોથી રોહણાયલ સમાન છે. તેને મનોરમા નામની

મળોરમા ભારિયા તસ્સ ॥૨॥ પુત્તી ય બાલવિહવા, નામેણં
રોહિણી અહીણગુણા । જિણસમણ લદ્ધદ્ધા, ગહિયદ્ધા પુચ્છિયદ્ધા
ય ॥૩॥ પૂણ્ણ જિણે તિસંજ્ઞં, અવંજ્ઞમજ્ઞાયણમાઈ આયરઈ ।
આવસ્સયાઈકિચ્ચં, નિચ્ચં નિચ્ચંતિયા કુણઈ ॥૪॥ ધમ્મં સિંચઈ
ન હુ કિંચિ વંચણ અંચણ ગુરૂણ પણ । નિયનામં વ વિચારઈ,
કમ્મપયડીપમુહગંથે ॥૫॥ દાણ દેઈ પહાણં, સુરસરિસલિલુજ્જલં

— સંબોધોપનિષદ્ —

પત્ની છે. ॥૨॥ તેને રોહિણી નામની પુત્રી છે, કે જે
બાળવિધવા છે અને ગુણોથી પૂર્ણ છે.

તેણે જૈનસિદ્ધાંતના અર્થોની પ્રાપ્તિ કરી હતી. તે અર્થોને
ચિરપરિચિત કર્યા હતાં. અને તેમાં સંદિગ્ધ અર્થોની પૃથ્થા
કરવા દ્વારા તે અર્થોને વિનિશ્ચિત કર્યા હતા. ॥૩॥ તે ત્રણે
કાળ જિનેશ્વર ભગવંતોની પૂજા કરે છે. અમોઘપણે અધ્યયન
આદિનું આચરણ કરે છે. અને નિત્ય નિત્યાન્તિકા (હંમેશા
ગુરુના સાન્નિધ્યનમાં = ગુરુ સાક્ષીએ અથવા તો નિશ્ચિત
થઈને = બીજા વિચારો વિના = એકાગ્રપણે) આવશ્યક
વગેરે કૃત્ય કરે છે. ॥૪॥ તે ધર્મનું સિંચન કરે છે. કોઈને
છેતરતી નથી. વડીલોને પગે લાગે છે. અને કર્મપ્રકૃતિ વગેરે
ગ્રંથોનો સ્વનામવત્ વિચાર કરે છે. ॥૫॥ તે પ્રધાન એવું
દાન આપે છે. ગંગાના નીર જેવા ઉજ્જવળ શીલને ધારણ
કરે છે. યથાશક્તિ તપ કરે છે. અને સમ્યક્ ચિત્તવૃત્તિથી

ધરડ સીલં । જહસત્તિ તવેઈં તવં, ભાવડ સુહભાવણા સુમણા
 ॥૬॥ ઇય નિમ્મલગિહિધમ્મા, અચલિયસમ્મા દઢં વલિયમણહા ।
 અવિતહજિણમયપયડણપંડિયા સા ગમડ દિવસે ॥૭॥ અહ
 ચિત્તવિત્તઅડવીડ ભુવણઅવ્કમણઅડસયપયંડો । મોહો નામ
 નરિંદો, પાલડ નિવ્કંટયં રજ્જં ॥૮॥ કડયાડ નિયયદોસુઘટ્ટ-
 ણપવણં તુ રોહિણિં સુણિંડં । ચરવયણાઓ મોહો, વિચિંતણ
 ધણિયમુવ્વિગ્ગો ॥૯॥ અડસઢહિયયસદાગમવાસિયચિત્તાડ પિચ્છહ
 ઇમીણ । કિત્તિયમિત્તો અમ્હાણ દોસગહણે રસપ્પસરો ॥૧૦॥

સંબોધોપનિષદ્

શુભ ભાવના ભાવે છે. ॥૬॥ આ રીતે તે નિર્મળ ગૃહસ્થધર્મ
 પાળે છે. તેનું સમ્યક્ત્વ અચલિત છે. તે દઢતાપૂર્વક મણાહ
 (મન્મથ-કામદેવ ?) નો નિગ્રહ કરતી હતી. અવિતથ એવા
 જિનમતને પ્રગટ કરવામાં નિપુણ એવી તે રોહિણી આ રીતે
 દિવસો પસાર કરે છે. ॥૭॥

હવે ચિત્તધન નામના જંગલમાં મોહ નામનો રાજા નિષ્કંટક
 રાજ્ય કરે છે. જે ભુવન પર આક્રમણ કરવામાં અત્યંત પ્રયંડ
 છે. ॥૮॥ ક્યારેક મોહરાજાએ ગુપ્તચરના મુખથી સાંભળ્યું કે
 રોહિણી પોતાના (મોહરાજાના) દોષોનું ઉદ્ઘાટન કરવામાં
 તત્પર છે. આ સાંભળીને અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયેલા મોહરાજા
 વિચારે છે, ॥૯॥ કે અતિ શઠ હૃદયવાળા એવા સદાગમથી
 વાસિત થયેલા ચિત્તવાળી એવી આ રોહિણીની આ વૃત્તિ તો
 જુઓ. તેને અમારા દોષોનું ગ્રહણ કરવામાં કેટલો બધો રસ

જઇ કહવિ ઇમા એમેવ ચિદ્વિઈ કિત્તિયં ધુવં કાલં । તો જે
 ણસ્સંતાણં, ન કોવિ પિચ્છિહિઈ ધૂર્લિં પિ ॥૧૧॥ ઇય ચિંતંતસ્સ
 ઇમસ્સ આગઓ રાયકેસરી તણઓ । પણમંતો વિ ન નાઓ,
 તા एसो ભણઈ અઈદુહિઓ ॥૧૨॥ ઇત્તિયમિત્તા ચિંતા, કિં
 કિજ્જઈ તાયપાયાણં । જં પિ જણ ન ય અન્નં, સમં ચ વિસમં
 ચ પિચ્છમિ ॥૧૩॥ તો સો કહેઈ મોહો, જહદ્વિયં રોહિણીઈ
 વુત્તંતં । સોઝં સિરે વજ્જાહઝ વ્વ જાઓ ઇમો વિમણો ॥૧૪॥

સંબોધોપનિષદ્

છે ? ॥૧૦॥ જો તે કોઈ રીતે આ જ રીતે કેટલોક કાળ રહેશે,
 તો અમારે નાસી જવું પડશે અને અમારા નાસવાથી ઉડતી
 ધૂળની પણ કોઈ દરકાર નહીં કરે. ॥૧૧॥

મોહરાજા આ વિચાર કરતાં હતાં, એવામાં તેમનો દીકરો
 રાગકેશરી આવ્યો. તેણે પિતાને પ્રણામ કર્યા. તો ય મોહરાજાને
 ખ્યાલ ન આવ્યો કે તેમનો દીકરો આવ્યો છે. તેથી રાગકેશરી
 ખૂબ દુઃખી થઈને કહે છે, ॥૧૨॥ કે તાતપાદને આટલી બધી
 શેની ચિંતા છે ? કે જગતમાં અન્ય જે આપની સમાન હોય
 (= બરોબરી કરી શકે તેવું હોય), કે વિષમ હોય (= આપનાથી
 ચઢિયાતો હોય) એવું કોઈ મને દેખાતું નથી. ॥૧૩॥

હવે તે મોહરાજાએ રોહિણીનું યથાસ્થિત વૃત્તાંત કહ્યું. તે
 સાંભળીને જાણે માથા પર વજનો પ્રહાર થયો હોય, તેમ
 રાગકેશરી વિમનસ્ક થઈ ગયો. ॥૧૪॥

અહ સયલંપિ હુ સિન્નં, સુવિસન્નં મુક્કકુસુમતંબોલં ।
 જાયમથક્કે થક્કવિય નટ્ટગીયાઙ્ગવાવારં ॥૧૫॥ ઇત્થંતરંમિ
 સિસુણા, એગેણં ઇત્થિયાઙ્ગ ઇક્કાએ । અટ્ટટ્ટહાસસદ્દં, હસિયં
 સુણિયં ચ મોહેણ ॥૧૬॥ તો ચિંતઇ ગુરુમન્નુપસરપરિમુક્કદીહની-
 સાસો । કે મઙ્ગ દુહિએ એવં, અઙ્ગસુહિયા નણુ પકીલંતિ ॥૧૭॥
 અહ કુવિયસ્સાકૂવં, નાઠુણં નિયયસામિસાલસ્સ । દુટ્ઠાભિસંધિ-
 મંતી, ગયમંતી વિન્નવઙ્ગ એવં ॥૧૮॥ દેવ ! નિવજુવઙ્ગજણવયમ્મ-
 કહાકરણચડુમહા એસા । ભુવણજણમોહણી જોઙ્ગિણ વ્વ વિકહત્તિ

સંબોધોપનિષદ્

હવે સમગ્ર સૈન્ય અત્યંત વિષાદ પામ્યું. સૌએ પુષ્પ અને તાંબૂલનો ત્યાગ કર્યો. અકાળે જ નૃત્ય-ગીત વગેરેની પ્રવૃત્તિ બંધ કરી દેવાઈ. ॥૧૫॥ એટલામાં તો એક બાળક અને એક સ્ત્રી અટ્ટહાસનો અવાજ કરીને હસ્યા અને મોહરાજાએ તે અવાજ સાંભળ્યો. ॥૧૬॥ પછી મોટા ક્રોધના પ્રસારથી દીર્ઘ નીસાસો નાખીને મોહરાજા વિચારે છે કે હું દુઃખી છું, એ સમયે કોણ અતિ સુખી થઈને કિલ્લોલ કરે છે ? ॥૧૭॥

હવે ગુસ્સે થયેલા એવા પોતાના સ્વામીનો અભિપ્રાય જાણીને દુષ્ટાશય નામનો મંત્રી બ્રાંતિ રહિત થઈને આ રીતે વિજ્ઞપ્તિ કરે છે - ॥૧૮॥ હે દેવ ! આ મારી પત્ની વિકથા છે. જેના ચાર મુખ છે. એકથી તે રાજકથા કરે છે. બીજાથી સ્ત્રીકથા કરે છે. ત્રીજાથી દેશકથા કરે છે અને ચોથાથી ભક્તકથા કરે છે. આ વિકથા વિશ્વના લોકોને મોહિત કરનારી

મહભજ્જા ॥૧૯॥ એસ સિસૂ અઇઙ્ઘો, પમાયનામા મમેવ વરપુત્તો ।
 જં પુણ હસિયમથક્કે, તં પુચ્છેમો ઇમો ચેવ ॥૨૦॥ તો
 હક્કારિય રત્ના, તે પુટ્ઠા ભો ! તુમેહિ કિં હસિયં । વજ્જરઇ
 તત્થ ઇત્થી, પુજ્જા સમ્મં નિસામંતુ ॥૨૧॥ સિસુમિત્તસજ્જકજ્જે,
 કિં તાઓ ઇત્તિયં વહઇ ચિંતં । ઇય વિમ્હયવવસાણ, મણ
 સપુત્તાઇ હસિયં તુ ॥૨૨॥ જં તાયપસાયા રોહિણિં ઇમં ધમ્માઓ
 ટ્ઠેણ ॥ પાડેઝમહં પિ ટ્ઠમા, અહવા કેયં વરાયઇ મે

— સંબોધોપનિષદ —

યોગિની જેવી છે. ॥૧૯॥ આ બાળક મારો ખૂબ વહાલો
 ‘પ્રમાદ’ નામનો ઉત્તમ પુત્ર છે. જે તેમણે અકાળે હાસ્ય
 કર્યું, તેનું કારણ તેમને જ પૂછીએ. ॥૨૦॥

તેથી રાજાએ તેમને બોલાવીને પૂછ્યું કે તમે કેમ હસ્યા?
 તેમાં જે સ્ત્રી હતી, તે બોલી કે હે પૂજ્ય ! તમે સમ્યક્પણે
 સાંભળો. ॥૨૧॥ જે કાર્ય એક બાળક માત્રથી પણ થઈ શકે
 છે, તેના માટે તાત આટલી ચિંતા કેમ કરે છે ? એવા
 વિસ્મયના અધ્યવસાયમાં મેં પુત્ર સાથે હાસ્ય કર્યું હતું. ॥૨૨॥
 કારણ કે તાતની કૃપાથી હું ય એટલી સમર્થ છું, કે રોહિણીને
 અડધી ક્ષણમાં જ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરી દઉં. અથવા તો એ
 બિચારીની તો મારી પાસે શું વિસાત ? ॥૨૩॥ જેમના
 કષાયો ઉપશાંત થયા હતાં (જેઓ ૧૧ મેં ગુણસ્થાનકે પહોંચી
 ગયા હતાં), જેઓ મનઃપર્યવજ્ઞાનીઓ હતા અને જેઓ

॥૨૩॥ જે ઉવસંતા મળનાણિણો ય જે સુયજુયા ય ચરણાઓ ।
 મંસિયપુવ્વા તેસિં, સંખંપિ ન કો વિ જાણેઈ ॥૨૪॥ જે પુણ
 માં ચડદસપુવ્વધરા યજ્ઞહડાવિયા ધમ્મા । અજ્જવિ ધૂલિ
 વ્વ રુલંતિ તાયપાયાણ પુરઓ તે ॥૨૫॥ તં સોઠં ચિંતઈ
 નિવો, ધન્નોહં જસ્સ મજ્ઞસિત્તંમિ । ભુવણજણજિણમંસલબલાઝ
 અબલાઝ વિ ઇમાઓ ॥૨૬॥ ઇય સામત્થિય રણ્ણા, સા તણુઅંગી
 તણૂરુહસમગ્ગા । સયહત્થદિન્નબીડા, સહરિસજંઘિયસિરોદેસા
 ॥૨૭॥ તુહ સંતુ સિવા મગ્ગા, પિટ્ટીઈ ચ્ચિય બલંપિ આગમિહી ।
 ઇય લહુ વિસજ્જિયા રોહિણીઈ પાસંમિ સા પત્તા ॥૨૮॥ અહ

— સંબોધોપનિષદ —

શ્રુતયુક્ત હતાં, કે જેમને મેં પૂર્વે ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ કર્યા,
 તેમની સંખ્યા પણ કોઈ જાણતું નથી. ॥૨૪॥ વળી જે ચૌદ
 પૂર્વધરોને મેં ધર્મથી ભ્રષ્ટ કર્યા હતા, તેઓ તો આજે પણ
 તાતપાદની સમક્ષ ધૂળની જેમ રઝળે છે. ॥૨૫॥

આ સાંભળીને મોહરાજા વિચારે છે કે હું ધન્ય છું, કે
 જેના સૈન્યમાં સ્ત્રીઓ પણ દુનિયામાં જીતવામાં પુષ્ટ બળ
 ધરાવે છે. ॥૨૬॥ આ રીતે રાજા વડે સમર્થન પામેલી એવી
 તે સ્ત્રી પુત્ર સહિત સજ્જ થઈ. મોહરાજાએ પોતાના હાથે
 તેને બીડું આપ્યું. અને હર્ષ સાથે તેના મસ્તકના ભાગમાં
 ચુંબન કર્યું. ॥૨૭॥ મોહરાજાએ કહ્યું કે તારા માર્ગો
 કલ્યાણકારી થાઓ. તારી પાછળ જ સૈન્ય પણ આવશે. આ

તીએ જોડળીએ, અહિદ્વિયા સા ગયા જિણહરે વિ ।
 અન્નન્નસાવિયાહિં, સમં કુણઙ વિવિહવિગહાઓ ॥૨૯॥ ન ય
 પૂણ્ણ જિર્ણિદે, દેવે વિ ન વંદણ પસન્નમણા । બહુહાસબોલબહુલા,
 કુણઙ વિઘાયં પેરેસિં પિ ॥૩૦॥ ન ય કો વિ કિંપિ પભણ્ણ,
 મહઙ્ગિધૂય ત્તિ તો અણ્ણપસંગા । સજ્જાયઙ્ગાણરહિયા, ભણિયા
 એગેણ સઙ્કેણ ॥૩૧॥ કિં ભયણિ ! અણ્ણપમત્તા, ધમ્મદ્વાણે વિ
 કુણ્ણસિ ઇય વત્તા । જં ભવિયાણ જિણેહિં, સયા નિસિદ્ધાઙ
 વિગહાઓ ॥૩૨॥ સિંગારરસુન્નઙયા, મોહમઈ હાસકેલિસંજણગા ।

સંબોધોપનિષદ્

રીતે જલ્દીથી વિસર્જિત કરાયેલી એવી તે સ્ત્રી રોહિણીની
 પાસે પહોંચી. ॥૨૮॥

રોહિણી તે યોગિનીથી અધિષ્ઠિત થઈ. તેથી તે જિનાલયે
 ગઈ, તો ય અન્ય અન્ય શ્રાવિકાઓ સાથે વિવિધ વિકથાઓ
 કરે છે. ॥૨૯॥ તે જિનપૂજા નથી કરતી. પ્રસન્ન મનથી
 દેવવંદન પણ નથી કરતી. અને ઘણા હાસ્ય અને અવાજથી
 બીજાને પણ વ્યાધાત કરે છે. ॥૩૦॥ તે મહર્લ્લિકની દીકરી
 હોવાથી કોઈ તેને કાંઈ કહેતું નથી. કારણ કે તેને કાંઈ કહેવા
 જતા અતિપ્રસંગ - વાતનું વાતેસર થઈ જાય. આ રીતે
 સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનથી રહિત એવી રોહિણીને એક શ્રાવકે
 કહ્યું- ॥૩૧॥ કેમ બહેન ! તું ઘણો પ્રમાદ કરે છે ? ધર્મસ્થાનમાં
 પણ આ રીતે વાતો કરે છે ? આવું ન કરવું જોઈએ કારણ
 કે જિનોએ ભવ્યજીવોને વિકથા કરવાનો સદા નિષેધ કર્યો છે.

પરદોસકહણપવણા, સાવિ કહા નેવ કહિયવ્વા ॥૩૩॥ તા
જિણગણહરમુણિમાઈસવ્કહઅસિલયાઈ છિંદિત્તા । વિગહાવર્લિં
તં હોસુ ધમ્મજ્ઞાણંમિ લીણમણા ॥૩૪॥ સા ભણઈ તઓ હે
ભાય ! જિણગિહં પિઝગિહં વ પાવિત્તા । નિયનિયસુહદુહકહણેણ
હુંતિ સુહિયા ય્વણં મહિલા ॥૩૫॥ ન ય વત્તાણ નિમિત્તં, કો
વિ હુ કસ્સ વિ ગિહં સમલ્લિયઈ । તા પસિય અમ્હ તુમ્હ,
ન કિંપિ ઇય જંપિયવ્વં તિ ॥૩૬॥ તા સવ્વહા અજોગિ ત્તિ
નાઠં મોણેણ સંઠિઓ સઢ્ઢો । ઇયરી વિ સઓ ગેહે, સમાગયા
પભણિયા પિઝણા ॥૩૭॥ વચ્છે ! વિગહાવિસે, તુહ સુમ્મઈ

સંબોધોપનિષદ્

॥૩૨॥ જે કથામાં શૃંગાર રસની ઉન્નતિ હોય, જે મોહમયી
હોય, હાસ્ય કીડાને ઉત્પન્ન કરતી હોય, જે બીજાના દોષો
કહેવામાં નિપુણ હોય તેવી કથા પણ ન કહેવી જોઈએ.
॥૩૩॥ વિકથા તો એક વિષવેલડી છે. તેને તું જિન, ગણધર,
મુનિ વગેરેની સત્કથાઓરૂપી તલવારથી છેદી નાખ. અને
તારા મનને ધર્મધ્યાનમાં લીન કરી દે. ॥૩૪॥

રોહિણી કહે છે - હે ભાઈ ! પોતાના પિતાના ગૃહની
જેમ જિનગૃહને પામીને પોતપોતાના સુખ-દુઃખની વાત કરવા
દ્વારા સ્ત્રીઓ ક્ષણ માટે સુખી થાય છે. ॥૩૫॥ વાતો માટે
કોઈ કોઈના ઘરે જતું નથી. માટે તમે અમારા પર કૃપા કરો.
આ વિષયમાં તમારે કાંઈ કહેવું નહીં. ॥૩૬॥

તે શ્રાવકે હવે જાણી લીધું કે રોહિણી સર્વથા અયોગ્ય
છે. માટે તે મૌન રહ્યો. રોહિણી પણ પોતાના ઘરે આવી.

અવરવો ભિસં લોણ । एसो सच्चो अलिओ व हणइ पयडं
 पि नणु महिमं ॥૩૮॥ उक्तं च-“विरुद्धस्तथ्यो वा भवतु
 वितथो वा यदि परं, प्रसिद्धः सर्वस्मिन् हरति महिमानं
 जनरवः । तुलोत्तीर्णस्यापि प्रकट-निहताशेषतमसो, रवेस्तादृक्
 तेजो न हि भवति कन्यां गतवतः ॥૧॥” ता પુત્તિ !
 મુત્તિપડિકૂલવત્તિર્ણિ વત્તિર્ણિ વ નરયસ્સ । મુંચસુ પરદોસકહં,
 સુહં જઇછ્છસિ જઓ ભણિયં ॥૩૯॥ “यदीच्छसि वशीकर्तुं,
 जगदेकेन कर्मणा । परापवादसस्येभ्य-श्चरन्तीं गां निवारय

— સંબોધોપનિષદ —

તેના પિતાએ કહ્યું - ॥૩૭॥ દીકરી ! વિકથાના વિષયમાં
 લોકમાં તારી ઘણી અપકીર્તિ સંભળાય છે. લોકાપ્તવાદ સાચો
 હોય કે ખોટો હોય, તે પ્રકટ મહિમાનો પણ ઘાત કરે છે.
 ॥૩૮॥ કહ્યું પણ છે કે - વિરુદ્ધ એવો લોકવાદ સાચો હોય
 કે ખોટો પણ હોય, પણ એ સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ થાય એટલે
 મહિમાને હરી લે છે. જેમ કે સૂરજ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયો
 હોવા છતાં પણ, પક્ષે - તુલા રાશિમાંથી પસાર થયો હોવા
 છતાં પણ, તથા સૂરજે પ્રગટપણે સર્વ અંધકારનો નાશ કર્યો
 હોવા છતાં પણ જ્યારે તે કન્યાગમન કરે, પક્ષે - કન્યા
 રાશિમાં જાય ત્યારે તેનું તથાવિધ ઉગ્ર તેજ રહેતું નથી. ॥૧॥

માટે દીકરી ! જો તું સુખ ઈચ્છતી હોય તો મુક્તિને
 પ્રતિકૂળ વર્તનારી અને નરકના માર્ગ સમાન એવી પરદોષ
 કથાને છોડી દે. કારણ કે કહ્યું છે કે - ॥૩૯॥ જો તું એક

॥૧॥ યાવત્પરગુણપરદોષકીર્ત્તને વ્યાપૃતં મનો ભવતિ । તાવદ્વરં વિશુદ્ધે, ધ્યાને વ્યગ્રં મનઃ કર્તુમ્ ॥૨॥” તા રોહિણી પયંપડ, પઢમં તા તાય ! આગમો વજ્જો ।

જં પરગુણદોસકહા, ઇમાઝ સવ્વા પયદ્વંતિ ॥૪૦॥ ન ય કો વિ ઇત્થ દીસઢ, માણધરો જં ઇમે વિ મહરિસિણો । પરચરિયકહણનિરયા, ચિદ્વંતિ વિસિદ્ધચિદ્ધા વિ ॥૪૧॥ ઇચ્ચાઢ

સંબોધોપનિષદ્

જ કામથી વિશ્વનું વશીકરણ કરવા ઇચ્છતો હોય, તો પરનિંદારૂપી ધાન્યે ચરતી એવી તારી ગાય = વાણીનું નિવારણ કર. ॥૧॥

જ્યાં સુધી મન બીજાના ગુણો અને બીજાના દોષોનું ંરહણ કરવામાં વ્યાપૃત થાય છે, તેના કરતાં વિશુદ્ધ ધ્યાનમાં મનને પરોવી દેવું બહેતર છે. ॥૨॥ (પ્રશમરતિ ૧૮૪)

તો રોહિણી કહે છે, “પિતાજી ! તો પહેલા તો શાસ્ત્ર જ છોડવું જોઈએ. કારણ કે બીજાના ગુણો અને દોષોની સર્વ કથાઓ તેનાથી પ્રવૃત્ત થાય છે. ॥૪૦॥ દુનિયામાં એવો કોઈ માનધર દેખાતો નથી, કે જે એમ કહી શકે કે ‘હું પરગુણ-દોષની કથા નથી કરતો’ અથવા તો ‘તમે પરગુણદોષ કથા નહીં કરો.’ કારણ કે આ વિશિષ્ટ ચેષ્ટાવાળા મોટા મોટા ઋષિઓ પણ બીજાના ચરિત્રો કહેવામાં નિરત રહે છે. ॥૪૧॥ ઇત્યાદિ અસંબદ્ધ બોલતી રોહિણીની પિતાએ પણ અવગણના

આલમાલં, ભણિરી અવહીરયા ય પિઝનાવિ । ગુરુમાઈંહિં વિ
 એસા, ઉવેહિયા ભમઇ સચ્છંદં ॥૪૨॥ અહ રાયમગમહિસીઙ
 સીલવિસએ વિ ભાસિરી કઇયા । દાસીહિ સુયા દેવીઙ સાહએ
 સા કહઇ રણ્ણો ॥૪૩॥ કુવિએણ નિવેણ તઓ, હવ્કારિય સે
 પિયા ઉવાલદ્ધો । તુહ ધૂયા અમ્હં પિ હુ, વિરુદ્ધમેવં સમુલ્લવઙ
 ॥૪૪॥ દેવ ! ન અમ્હં ભણિયં, કરેઙ એસ ત્તિ સિઢ્ઢિણા વુત્તે ।
 બહુયં વિઢંબિઝમિમા, નિવ્વિસયા કારિયા રણ્ણા ॥૪૫॥ તત્તો
 નિંદિજ્જંતી, પએ પએ પાગએણ વિ જણેણ । પિચ્છિજ્જંતી સુયણેંહિં

— સંબોધોપનિષદ્ —

કરી. ગુરુ વગેરેએ પણ તેને અપ્રજ્ઞાપનીય જાણીને તેની ઉપેક્ષા
 કરી. હવે રોહિણી સ્વચ્છંદપણે ફરવા લાગી. ॥૪૨॥

હવે એક વાર રોહિણી રાજાની પટ્ટરાણીના શીલના
 વિષયમાં ઘસાતુ બોલતી હતી. તે રાજદાસીઓએ સાંભળ્યું
 અને રાણીને જણાવ્યું. રાણી એ વાત રાજાને કહે છે. ॥૪૩॥
 રાજાએ ગુસ્સે થઈને તેના પિતાને બોલાવીને ઠપકો આપ્યો,
 કે તારી દીકરી આ રીતે અમારી પણ વિરુદ્ધ બોલે છે. ॥૪૪॥

શેઠે કહ્યું, “રાજન્ ! એ અમારું કહ્યું કરતી નથી.” આ
 સાંભળીને રાજાએ રોહિણીની અનેક પ્રકારે વિઝંબના કરીને
 તેને દેશનિકાલની સજા કરી. ॥૪૫॥ રોહિણી દેશમાંથી
 નીકળી રહી હતી. ડગલે ને પગલે સામાન્ય લોકો પણ તેની
 નિંદા કરતા હતાં. સ્વજનો સ્નેહથી સ્ફુરાયમાન દષ્ટિથી તેને

નેહતરલાઈદિટ્ટીએ ॥૪૬॥ કહ દારુણો વિવાગો, વિગહાસત્તાણ
 ઇત્થ વિ જિયાણં । ઇય વઙ્ગંતી નિવ્વેયરસભરં સવ્વકહજણાણ
 ॥૪૭॥ નૂણં ધમ્મો વિ ઇમાણ એરિસો જં ઇમં ફલં પત્તં । ઇય
 બોહિબીયઘાયં, કુવ્વંતી ઠાણ ઠાણંમિ ॥૪૮॥ બહુવિહસીયાયવ-
 ખુપ્પિવાસવાસાઈદુક્ખસંતત્તા । મરિઠ્ઠુણ ગયા નરયં, તત્તો
 ડવ્વટ્ઠિઠ્ઠુણ પુણો ॥૪૯॥ તિરિએસું બહુયભવે, અણંતકાલં
 નિગોયજીવેસુ । ભમિઠં લહિયનરભવં, કમસો કિર રોહિણી
 સિદ્ધા ॥૫૦॥ અહ સો સુભદ્દસેટ્ઠી, નિયપુત્તિવિઠંબણં નિએઠ્ઠુણ ।

સંબોધોપનિષદ્

જોઈ રહ્યા હતાં. ॥૪૬॥ ‘વિકથામાં આસક્ત જીવોને અહીં
 પણ કેવું ભયંકર પરિણામ ભોગવવું પડે છે - એવું સત્કથા
 કરનારા લોકો વિચારે છે. એ રીતે રોહિણી સત્કથા કરનારા
 લોકોના નિર્વેદરસના પ્રાગ્ભારને વૃદ્ધિ પમાડતી હતી. ॥૪૭॥

‘નક્કી આ લોકોનો ધર્મ પણ એવો છે કે જેનાથી આવું
 ફળ મળ્યું’ - આવું પણ કેટલાક લોકો વિચારે છે. ॥૪૮॥
 તેથી રોહિણી સ્થાને સ્થાને બોધિબીજનો ઘાત કરતી જાય છે.
 ઘણા પ્રકારના ઠંડી-ગરમી-ભૂખ-તરસ-કુનિવાસ વગેરેના
 દુઃખોથી રોહિણી સંતાપ પામી. મરીને નરકમાં ગઈ, ત્યાંથી
 અવિને ફરીથી ॥૪૯॥ તિર્યચોમાં ઘણા ભવો સુધી ભટકી.
 નિગોદના જીવોમાં અનંતકાળ સુધી ભમી. પછી ક્રમશઃ
 મનુષ્યભવ પામીને રોહિણી સિદ્ધ થઈ. ॥૫૦॥

ગુરુવેરગપરિગઓ, જાઓ સમણો સમિયપાવો ॥૫૧॥ તવચરણ-
કરણસજ્જાયસક્કહાસંગઓ ગયપમાઓ । વિગહાવિરત્તચિત્તો,
કમેણ સુહભાયણં જાઓ ॥૫૨॥ એવં જ્ઞાત્વા દુષ્કથાવ્યાપૃતાનાં,
દુઃખાનન્ત્યં દુસ્તરં દેહભાજામ્ । વૈરાગ્યાદ્યૈર્બન્ધુરા બન્ધમુક્તાઃ,
નિત્યં વાચ્યાઃ સત્કથા એવ ભવ્યૈઃ ॥૫૩॥

સંબોધોપનિષદ્

આ બાજુ તે સુભદ્ર શેઠે પોતાની દીકરીની વિડંબના જોઈ. તેમને મહાવૈરાગ્ય થયો અને તેઓ શ્રમણ થયા. તેમના પાપો પ્રશાંત થયા. ॥૫૧॥ તેઓ તપ-ચરણ-કરણ-સ્વાધ્યાય-સત્કથાથી યુક્ત અને પ્રમાદરહિત થયા. તેમનું ચિત્ત વિકથાથી વિરક્ત હતું. ક્રમશઃ તેઓ સુખના ભાજન થયા. ॥૫૨॥ આ રીતે દુષ્કથામાં વ્યાપૃત એવા જીવોને દુસ્તર અનંત દુઃખ ભોગવવું પડે છે, એ જાણીને વૈરાગ્ય વગેરેથી સુંદર અને બંધનથી મુક્ત એવી સત્કથા જ ભવ્ય જીવોએ કહેવી જોઈએ. ॥૫૩॥ (અર્થથી ભવભાવના (પૃ. ૪૪૬), ભુવનભાનુકેવલી ચરિત્ર (૧૧૭૮-૧૨૫૪)

ઈતિ વિકથાવિપાકમય રોહિણી કથા

એતે: પૂર્વોદ્દિષ્ટા: પજ્વાપિ પ્રમાદા: સેવિતા: સન્તો 'જીવં' આત્માનં 'સંસારે' ભવે પાતયન્તિ, સંસારસાગરતીરપ્રાપ્તા અપિ જીવા: પ્રમાદવશગા: સન્ત: પુનર્ભવવૃદ્ધિં વિદધતીતિ ભાવ: । તત્ર પ્રમદનં પ્રમાદ: પ્રમત્તતા સદુપયોગાભાવ इत्यर्थ: । મદ્યાદીનાં પજ્વાનામપિ પ્રમાદકારણત્વા-ત્પ્રમાદત્વમવસેયમ્ । અન્યૈરપ્યુ-ક્તમ્-“કેવલં રિપુરનાદિમાનયં, સર્વદૈવ સહચારિતામિત: । ય: પ્રમાદ इति विश्रुत: परामस्य वित्तशठतामकुण्ठिताम् ॥૧॥ યત્ કરોતિ વિકથા: પ્રથાવતીર્યત્ ખલેષુ વિષયેષુ તૃપ્યતિ । સુપ્રમત્ત इव यद्विचेष्टते, यत्र वेत्ति गुणदोषयोर्भिदाम् ॥૨॥

—સંબોધોપનિષદ્—

આ પૂર્વે કહેલાં પાંચે પ્રમાદોનું સેવન કરાય તો એ જીવને સંસારમાં પાડે છે. અર્થાત્ સંસારસાગરના કિનારાને પામેલા જીવો પણ જો પ્રમાદને વશ થાય, તો તેઓ ફરી સંસારવૃદ્ધિ કરે છે. તેમાં પ્રમદન = પ્રમાદ = પ્રમત્તતા = શુભ ઉપયોગનો અભાવ. મદિરા વગેરે પાંચે ય પ્રમાદના કારણ હોવાથી તેમાં પ્રમાદપણું છે એમ સમજવું.

અન્યોએ પણ કહ્યું છે કે - અનાદિકાલીન આ જ એક શત્રુ છે, કે જે હંમેશા સહચારી બની રહે છે. જે 'પ્રમાદ' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે અને જે પરમ અકુંઠિત એવી ધનસંબંધી શઠતાને (ઉત્પન્ન કરે છે ?) ॥૧॥ આ લોક વિકથાઓને પ્રસિદ્ધિવાળી કરે છે, દુર્જન એવા વિષયોમાં સંતુષ્ટ થાય છે,

ક્રુધ્યતિ સ્વહિતદેશનેઽપિ યદ્, યચ્ચ સીદતિ હિતં વિદન્નપિ ।
 લોકેષ નિઃખિલં દુરાત્મનસ્તત્પ્રમાદ-કુરિપોર્વિજૃમ્ભિતમ્ ॥૩॥
 इत्यवेत्य परिपोष्य पौरुषं, दुर्जयोऽपि रिपुरेष जीयताम् । यत्
 सुखाय न भवन्त्युपेक्षिताः, व्याधयश्च रिपवश्च जातुचित् ॥४॥”
 इति ॥૫૫॥

તત્ર તદેકદેશીયનિદ્રાપ્રમાદસ્ય ફલં વિશેષતઃ સૂત્રકાર એવ
 નિર્દિશતિ-

સંબોધોપનિષદ્

અત્યંત પ્રમત્તની જેમ આચરણ કરે છે, ગુણ-દોષનો ભેદ
 જાણતો નથી. ॥૨॥ પોતાના હિતની દેશના થતી હોય તો ય
 ગુસ્સે થાય છે અને હિતને જાણતો હોવા છતાં પણ સીદાય
 છે. લોકની આ બધી વિચિત્ર પ્રવૃત્તિઓ દુષ્ટસ્વરૂપવાળા,
 કુત્સિત શત્રુ એવા પ્રમાદને આભારી છે. ॥૩॥ આ જાણીને
 પુરુષાર્થને પરિપુષ્ટ કરીને આ દુર્જય શત્રુને પણ જીતી લેવો
 જોઈએ, કારણ કે રોગો અને શત્રુઓની ઉપેક્ષા કરીએ તો
 કદી સુખ થતું નથી = દુઃખી થવું પડે છે. ॥૪॥ ॥૫૫॥

તેમાં પ્રમાદના એક ભાગરૂપ નિદ્રાપ્રમાદનું ફળ સૂત્રકાર
 જ વિશેષથી બતાવે છે -

જઇ ચડસપુલ્લધરો, વસઇ નિગોણસુ ણંતયં કાલં ।

^૧નિદ્રાપમાયવસગો, ^૨તા હોહિસિ કહ તુમં ^૩જીવ ! ॥૫૬॥

વ્યાખ્યા - યદિ ‘ચતુર્દશપૂર્વધરઃ’ ઉત્પાદપૂર્વાદિચતુર્દશ-
વિશેષશ્રુતાધ્યેતા, આસતામન્યે દશનવપૂર્વધરાદયઃ, ‘નિદ્રાપ્રમાદ-
વશગઃ’ અર્હનિશં નિદ્રામદિરાઘૂર્ણિતલોચનઃ પઠનપાઠનાદિવ્યા-
સઙ્ગાભાવતશ્ચતુર્દશાપિ પૂર્વાણિ વિસ્માર્ય મૃત્વા ‘નિગોદેષુ’
સૂક્ષ્મબાદરભેદવિશિષ્ટેષ્વનન્તજીવાત્મકેષુ અનન્તમેવ અનન્તકં
કાલં અનન્તા ઉત્સર્પણ્યવસર્પિણીર્યાવત્ ‘વસતિ’ વાસં વિધત્તે ।

સંબોધોપનિષદ્

જો ચૌદ પૂર્વધર પણ નિદ્રા પ્રમાદને વશ થઈને અંત
કાળ સુધી નિગોદોમાં વસે છે, તો હે જીવ ! તારું શું
થશે ? ॥૫૬॥

જો ચૌદ પૂર્વધર = ઉત્પાદપૂર્વ વગેરે ચૌદ વિશેષશ્રુતને
ભણનારા, બીજા દશપૂર્વધર - નવપૂર્વધર વગેરેની વાત તો
જવા જ દો, ચૌદપૂર્વી પણ જો નિદ્રાપ્રમાદવશગ = દિવસ-
રાત નિદ્રારૂપી મદિરાથી ભારે થયેલી આંખોવાળા હોય, તો
પઠન-પાઠન વગેરેની પ્રવૃત્તિ ન થવાથી ચૌદ પૂર્વોને ભૂલીને
મરીને નિગોદોમાં = સૂક્ષ્મ-બાદર એમ બે ભેદોથી વિશિષ્ટ
અનંત જીવોથી બનેલા એવા વનસ્પતિકાયવિશેષમાં અનંત
કાળ = અનંત ઉત્સર્પિણી - અવસર્પિણી સુધી વસે છે.

૧. ક - નિદ્રાપમાયાઓ । ख - निच्चाइपमायाओ । घ.च -
निद्वाइयपमायाओ । ૨. ख - कह होइ मिता । छ - कह होसि तह ।
૩. ग - जीवं ।

યત ઉક્તં જીવાનુશાસનવૃત્તૌ-“ચતુર્દશપૂર્વધરાઃ શ્રુતકેવલિનો-
 ઽપિ ચાનન્તકાયે પ્રતીતે નિવસન્તિ તિષ્ઠન્તિ, પૂર્વગતસૂત્રાભાવે
 મૃત્વેતિ શેષઃ । પૂર્વસૂત્રે પુનર્નેતિ ।” ‘તા’ इति, ततः ‘हे
 जीव !’ आत्मन् ! पञ्चापि प्रमादान् सेवमानस्त्वं कथं
 भविष्यसि, भवतः का गतिर्भाविनीति न जानीमः । एतावता-
 ऽप्रमत्तेनैव प्रवर्तितव्यमिति बोधितम् । यतः-“गयकन्नचला
 लच्छी, पिम्पं संज्ञाणुरागसारिच्छं । जलबिंदुचलं जीयं, गिरिनइवेगु
 व्व तारुणं ॥१॥ सुमिणयतुल्लो वल्लहसमागमो रोगसंकुलो

— સંબોધોપનિષદ્ —

કારણ કે જીવાનુશાસનવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે - ચૌદપૂર્વધરો
 = શ્રુત કેવલીઓ પણ પ્રતીત એવા અનંતકાયમાં-રહે છે.
 અહીં ‘પૂર્વગત સૂત્ર ભૂલીને તેના અભાવમાં મરીને’ એમ
 અધ્યાહારથી સમજવાનું છે. જો પૂર્વશ્રુત યાદ હોય, તો
 નિગોદમાં જતાં નથી.

તો હે જીવ ! = આત્મન્ ! તું તો પાંચે પ્રમાદોને સેવે
 છે. તારું શું થશે ? તારી કઈ ગતિ થશે ? એ અમને
 સમજાતું નથી. આવું કહેવા દ્વારા એવો પ્રતિબોધ કર્યો છે કે
 ‘અપ્રમત્તપણે જ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.’ કારણ કે - લક્ષ્મી
 હાથીના કાનની જેમ ચંચળ છે. પ્રેમ સંધ્યાના અનુરાગ
 (વાદળોની લાલાશ) જેવો છે. જીવન જળબિંદુ જેવું ચંચળ
 છે. યુવાની પર્વતીય નદીના વેગ જેવી છે. ॥૧॥ પ્રિય વ્યક્તિનો

કાઓ । કિં બહુણા સંસારો, અસંખદુઃખાણ મંડારો
॥૨॥” ॥૫૬॥

પ્રમાદપરિહારશ્ચ જ્ઞાનક્રિયાવતા સાધુના વિધેય इति જ્ઞાન-
ક્રિયયોઃ સમર્થયોરપિ કેવલયોરિષ્ટફલાસાધકત્વમુપદર્શયન્નાહ-
હયં નાણં ^૧ક્રિયાહીણં, હયા અન્નાણઓ ક્રિયા ।
^૨પાસંતો પંગુલો દઢ્ઢો, ધાવમાણો ય અંધઓ ॥૫૭॥

વ્યાખ્યા - ક્રિયા સંયમસ્તદ્ધીનં તદ્રહિતં ‘જ્ઞાન’ શ્રુતં

સંબોધોપનિષદ્

સમાગમ સ્વપ્ન જેવો છે. શરીર રોગસંકુલ છે. વધુ તો શું
કહેવું ? આ સંસાર અસંખ્ય દુઃખોનો ભંડાર છે. ॥૨॥
॥૫૬॥

જ્ઞાન-ક્રિયાના ધારક એવા સાધુએ પ્રમાદનો પરિહાર
કરવો જોઈએ. તેથી જ્ઞાન-ક્રિયા બંને સમર્થ હોવા છતાં પણ
એકલું જ્ઞાન કે એકલી ક્રિયા અભિમત ફળના સાધક બનતા
નથી, એ દર્શાવતા કહે છે -

ક્રિયાહીન જ્ઞાન નષ્ટ છે, અજ્ઞાનીની ક્રિયા નષ્ટ છે.
દેખતો પંગુ બળ્યો અને દોડતો આંધળો (બળ્યો). ॥૫૭॥
(વિશેષાવશ્યક ૧૧૫૯, આવશ્યકનિર્યુક્તિ ૧૦૧, સંગ્રહશતક ૧૮)

ક્રિયા = સંયમ, તેનાથી હીન = તેનાથી રહિત, જ્ઞાન

૧. ય - કયા । ૨. ય - ધાવંતો અંધલો દઢ્ઢો પાસમાણો ય પંગલો ।

કાર્યાપ્રસાધકત્વાદ્વતમિવ હતમ્ । તથા ‘અજાનતઃ’ અજ્ઞાનિનઃ
 ‘ક્રિયા’ ચરણં હતા, તત એવ । તત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ-
 ચશબ્દોઽત્રાપ્યર્થઃ, સ ચોભયત્રાપિ યોજ્યસ્તેન ‘પશ્યન્નપિ’ ચક્ષુષા
 વીક્ષ્ય(ક્ષ?)માણોઽપિ ‘પદ્મુઃ’ ચરણશક્તિવિકલો દગ્ધઃ ।
 ‘ધાવન્નપિ’ શીઘ્રં ગચ્છન્નપિ ‘અન્ધઃ’ ચક્ષુર્વિકલો દગ્ધ ઇતિ
 ગાથાક્ષરાર્થઃ । ભાવાર્થસ્તૂદાહરણગમ્યસ્તચ્ચેદમ્- એગમિ મહાનગરે
 પલીવણગં સંવુત્તં । તંમિ ય અણાહા દુવે જણા, પંગુલઓ

સંબોધોપનિષદ્

= શ્રુત, કાર્યનું પ્રસાધક ન હોવાથી નષ્ટ જેવું હોવાથી નષ્ટ
 છે. તથા ન જાણનારની = અજ્ઞાનીની ક્રિયા = ચારિત્ર,
 નષ્ટ છે, કારણ કે તે પણ કાર્યની પ્રસાધિકા બનતી નથી.
 તેમાં દૃષ્ટાન્ત કહે છે - અહીં ‘ચ’ શબ્દ ‘પણ’ અર્થમાં છે.
 તેને બંને સ્થળે યોજવો. તેથી - આંખથી જોતો હોવા છતાં
 પણ પંગુ = પગની શક્તિથી રહિત, બળ્યો. તથા દોડતો
 પણ = શીઘ્ર ગમન કરતો એવો પણ અંધ = આંખ રહિત
 બળ્યો. આ રીતે ગાથાનો અક્ષરાર્થ છે. ભાવાર્થ ઉદાહરણથી
 જણાય છે. અને તે ઉદાહરણ આ છે -

એક મોટા નગરમાં આગ લાગી. તેમાં બે જણ અનાથ
 હતા. પંગુ અને આંધળો. આગ ફાટી નીકળવાથી બેબાકળી,

અંધલો ય । તે નગરલોએ જલણસંભમુજ્જંતલયણે પલાયમાણે પાસંતો પંગુલઓ ગમણકિરિયાભાવાતો જાણંતો વિ પલાયણમગ્ગં કમાગતેણ અગણિણા દહ્ધે । અંધો વિ ગમણકિરિયાજુત્તો વિ પલાયણમગ્ગમજાણંતો તુરિયં જલણંતેણ ગંતું અગણિભરિયાએ ખાણીએ પડિઠ્ઠણ દહ્ધે । એસ દિદ્ધંતો । અયમત્થોવણઓ-એવં ણાણી વિ કિરિયારહિતો ન કમ્મગિણો પલાઇઁ સમત્થો, ઇતરો વિ ણાણરહિયત્તઁ ત્તિ ।

સંબોધોપનિષદ્

બનેલી આંખોવાળા તે નગરલોકો પલાયન કરતા હતાં. તેમને જોતો પંગુ જાણતો હોવા છતાં પણ ગમનક્રિયાના અભાવથી ક્રમશઃ પોતાની પાસે આવેલા અગ્નિથી બળી ગયો. આંધળો પણ ગમનક્રિયાથી યુક્ત હોવા છતાં પણ પલાયન કરવા માટે યોગ્ય માર્ગ જાણતો ન હતો. તેથી તે શીઘ્ર અગ્નિ પાસે જઈને અગ્નિથી ભરેલી ખાણમાં પડીને બળી ગયો. આ દૃષ્ટાંત છે.

અહીં આ પ્રમાણે અર્થોપનય છે - આ રીતે જ્ઞાની પણ જો ક્રિયાથી રહિત હોય, તો તે કર્મરૂપી અગ્નિથી પલાયન કરવા સમર્થ નથી. અને ક્રિયાવાન પણ જો જ્ઞાનરહિત હોય, તો તે પણ કર્મરૂપી અગ્નિથી પલાયન કરવા સમર્થ નથી.

અત્ર પ્રયોગૌ ભવતઃ, જ્ઞાનમેવ વિશિષ્ટફલપ્રસાધકં ન ભવતિ, સત્ક્રિયાયોગશૂન્યત્વાત્, નગરદાહે પદ્મુલોચનવિજ્ઞાનવત્ । નાપિ ક્રિયૈવ વિશિષ્ટફલપ્રસાધિકા, સજ્ઞાનસપ્તઙ્કરહિતત્વાત્, નગરદાહ એવાન્ધસ્ય પલાયનક્રિયાવત્ । આહ-એવં જ્ઞાનક્રિયયોઃ સમુદિતયોરપિ નિર્વાણપ્રસાધકસામર્થ્યાનુપપત્તિઃ પ્રસજ્યતે,

— સંબોધોપનિષદ્ —

અહીં આ રીતે પ્રયોગો થાય છે - (૧) જ્ઞાન જ વિશિષ્ટ ફળનું પ્રસાધક થતું નથી, કારણ કે તે સમ્યક્ ક્રિયાના યોગથી રહિત છે, જેમ કે નગરના દાહ પ્રસંગે પંડુનું ચક્ષુવિજ્ઞાન. (૨) વળી ક્રિયા જ વિશિષ્ટ ફળની પ્રસાધિકા બનતી નથી, કારણ કે તે સમ્યક્ જ્ઞાનના યોગથી રહિત છે, જેમ કે નગરના દાહ પ્રસંગે આંધળાની પલાયન કરવાની ક્રિયા.

પ્રશ્ન - આ રીતે તો જ્ઞાન-ક્રિયા બંને ભેગા થશે, તો પણ તેમનામાં મોક્ષને સાધનાર સામર્થ્ય નહીં ઘટે, કારણ કે પ્રત્યેકમાં તે સામર્થ્ય નથી. જેમ કે રેતી-તેલ. આશય એ છે કે જેમ રેતીના પ્રત્યેક કણમાં તેલ ઉત્પન્ન કરવાનું સામર્થ્ય નથી, તો તે બધા કણો ભેગા થઈને પણ તેલને ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. તેમ જ્ઞાન અને ક્રિયા પ્રત્યેક મોક્ષને સાધવામાં અસમર્થ છે, તો તે બંને મળીને પણ મોક્ષને નહીં સાધી શકે. પણ એ તો ઈષ્ટ નથી, કારણ કે જ્ઞાન-ક્રિયા બંને મળીને મોક્ષદાયક થાય છે એવો જિનસિદ્ધાંત છે. માટે એ સિદ્ધાંતની

પ્રત્યેકમભાવાત્, સિકતાતૈલવદિત્યનિષ્ઠં ચૈતત્, इत्यत्रोच्यते,
 समुदायसामर्थ्यं हि प्रत्यक्षसिद्धम्, यतो ज्ञानक्रियाभ्यां
 कटादिकार्यसिद्धय उपलभ्यन्त एव, न तु सिकतासु तैलम् ।
 न तु दृष्टमपह्नोतुं शक्यते । एवमाभ्यां दृष्टकार्यसिद्धिरप्य-
 विरुद्धैव, तस्माद्यत्किञ्चिदेतत् । तथा किञ्च न सर्वथैवानयोः
 साधनत्वं नेष्यते देशोपकारित्वमभ्युपगम्यत एव ॥५७॥

યત આહ-

સંબોધોપનિષદ્

સંગતિ કરવા માટે જ્ઞાન-ક્રિયા પ્રત્યેકમાં પણ મોક્ષને સાધવાનું
 સામર્થ્ય માનવું જ પડશે ને?

ઉત્તર - ના, કારણ કે જે વસ્તુ પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ હોય,
 તેનો તર્કના બળથી અપલાપ ન કરી શકાય. જ્ઞાન-ક્રિયા આ
 બંનેના સમુદાયમાં સામર્થ્ય છે, એ તો પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે. કારણ
 કે જ્ઞાન-ક્રિયા વડે ચઢાઈ વગેરે કાર્યની સિદ્ધિ જોવા મળે જ
 છે. પણ રેતીમાં તેલ જોવા મળતું નથી. જે પ્રત્યક્ષ છે, તેનો
 અપહ્નવ કરવો શક્ય નથી. આ રીતે જ્ઞાન-ક્રિયાથી દૃષ્ટ
 કાર્યની સિદ્ધિ પણ અવિરુદ્ધ જ છે. માટે તમે રજુ કરેલો તર્ક
 નિઃસાર છે. વળી જ્ઞાન-ક્રિયા પ્રત્યેક સર્વથા સાધક નથી,
 એવું ઈષ્ટ નથી. કારણ કે તે પ્રત્યેક દેશથી ઉપકારી છે એવું
 તો માનીએ જ છીએ. ॥૫૭॥

કારણ કે કહ્યું છે કે -

૧સંજોગસિદ્ધીઙ્ગ ફલં વયંતિ,

ન હુ ઇગચક્કેણ રહો પયાઙ્ગ ।

અંધો ય પંગૂ ય વણે સમિચ્ચા,

તે ૨સંપન્નતા નગરં ૩પવિદ્ધા ॥૫૮॥

કિન્તુ તદેવ સમુદાયે સમગ્રત્વાદિષ્ટફલપ્રસાધકમ્ । કેવલં
તુ વિકલત્વાદિતરસાપેક્ષત્વાદસાધકમિત્યતઃ કેવલયોરસાધકત્વં
પ્રતિપાદિતમિત્યલં વિસ્તરેણ । ઉક્તઃ સમ્બન્ધઃ । ગાથાવ્યાખ્યાનં
પ્રકટાર્થત્વાન્ન વિતન્યતે । નવરં ‘સમેત્ય’ ઇત્યુક્તેઽપિ તૌ

સંબોધોપનિષદ્

સંયોગસિદ્ધિથી ઇળ કહે છે. એક ચક્રથી ૨થ જતો નથી.
અંધ અને પંગુ વનમાં ભેગા થઈને, તે બંને સંયુક્ત થઈને
નગરમાં પ્રવેશ્યા. ॥૫૮॥ (વિશેષાવશ્યક ૧૧૬૫, આવશ્યક નિયુક્તિ
૧૦૨)

પણ તે જ = પ્રત્યેક જ્ઞાનક્રિયા જ સમુદાયમાં સમગ્ર
હોવાથી ઈષ્ટ ફળના પ્રસાધક બને છે. એકલા તો વિકલ
હોવાથી બીજાને સાપેક્ષ છે. માટે અસાધક છે. માટે એકલા
જ્ઞાન-ક્રિયાનું અસાધકપણું જણાવ્યું, માટે વિસ્તારથી સર્વું.
સંબંધ કહ્યો. ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી તેની વ્યાખ્યા
કરતા નથી. માત્ર ‘ભેગા થઈને’ એવું કહ્યું હોવા છતાં પણ

૧. ક-ગ-પ્રતૌ-અયં શ્લોકો ન દૃશ્યતે । ૨. ય-સંપન્નતા । ઘ-સંપન્નતા ।
ઘ-પહુતા ।

સમ્પ્રયુક્તાવિતિ પુનરભિધાનમાત્યન્તિકસમ્પ્રયોગોપદર્શનાર્થમિતિ ।
 એત્થ ઉદાહરણમ્—

एगंमि रण्णे रायभएण नगराओ उव्वसिय लोओ द्वितो ।
 पुणो वि धाडिभएण पवहणाणि उज्झिय पलाओ । तत्थ दुवे
 अणाहप्पाता अंधो पंगू य उज्झिया । गताए धाडीए लोगगिणा
 वातेण वणदवो लग्गो । ते भीया । अंधो छुट्टकच्छो अग्गितेण
 पलायति । पंगुणा भणितं—‘अंध ! मा इओ णास, इतो च्चेव
 अग्गी ।’ तेण भणितं—‘कुतो पुण गच्छामि ।’ पंगुणा भणितं—

—સંબોધોપનિષદ્—

‘તે બંને સંયુક્ત’ આવું ફરીથી કહ્યું, તે આત્યંતિક સંયોગ
 બતાવવા માટે કહ્યું છે. અહીં આ મુજબ ઉદાહરણ છે -

રાજાના ભયથી લોકો નગર છોડીને એક જંગલમાં રહ્યા.
 ફરીથી ધાડ પડવાના ભયથી વાહનોને છોડીને પલાયન કરી
 ગયા. તેમાં અનાથ જેવા આંધળો અને પંગુ - એ બેને છોડી
 દીધા. ધાડપાડુઓ તો જતા રહ્યા. પણ લોકોએ ત્યાં જે
 અગ્નિ પ્રગટાવ્યો હતો, તે પવન દ્વારા પ્રસર્યો અને દાવાનળ
 ફાટી નીકળ્યો. આંધળો અને પંગુ બંને ભયભીત થઈ ગયાં.
 આંધળો દોડવા લાગ્યો, તેનો કચ્છો (ધોતિયાનો છેડો ?)
 છૂટી ગયો, તેની પરવા કર્યા વગર તે અગ્નિ તરફ દોડવા
 લાગ્યો. પંગુએ કહ્યું, “અંધ ! એ બાજુ ભાગ નહીં. એ
 બાજુ જ આગ છે.”

આંધળાએ કહ્યું, “તો હું ક્યાં જાઉં ?” પંગુએ કહ્યું, “હું

‘અહંપિ પુરતો અતિદૂરે મગ્ગદેસણાસમત્થો પંગૂ, તા મં ખંધે કરેહિ જેણ અહિકંટકજલણાદિઅવાણ પરિહારાવેંતો સુહં તે નગરં પાવેમિ ।’ તેણં તહ ત્તિ પહિવજ્જિય અણુદ્ઘિતં પંગુવયણં । ગતા ય યેમેણ દો વિ નગરં તિ એસ દિદ્ધંતો । અયમત્થો-વણઓ નાણકિરિયાહિ સિદ્ધિપુરં પાવિજ્જહિ ત્તિ ।

પ્રયોગશ્ચ વિશિષ્ટકારણસંયોગોઽભિલષિતકાર્યપ્રસાધકઃ, સમ્યવિક્રયોપલબ્ધિરૂપત્વાત્, અન્ધપદ્મોરિવ નગરાવાપ્તેરિતિ । યઃ પુનરભિલષિતફલસાધકો ન ભવતિ સ સમ્યવિક્રયોપલબ્ધિ-રૂપોઽપિ ન ભવતિ, ઇષ્ટગમનક્રિયાવિકલવિઘટિતૈકચક્રરથવદિતિ વ્યતિરેકઃ ॥૫૮॥

સંબોધોપનિષદ્

તારી સામે જ ઘણો દૂર છું. હું તને રસ્તો બતાવી શકું છું. પણ હું પંગુ છું. તેથી તું મને ખભે બેસાડી દે, જેથી હું તને સર્પ, કાંટા, આગ વગેરે અપાયોનો પરિહાર કરાવીને સુખેથી નગરમાં પહોંચાડી દઈશ.” તેણે ‘ભલે’ એમ સ્વીકારીને પંગુનું કહ્યું કર્યું. બંને ક્ષેમપૂર્વક નગરમાં પહોંચી ગયા. આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત છે. અર્થોપનય આ પ્રમાણે છે - જ્ઞાન-ક્રિયાથી સિદ્ધિપુર પમાણે. અને પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે - વિશિષ્ટ કારણોનો સંયોગ ઇષ્ટ કાર્યનો પ્રસાધક છે, કારણ કે તે સમ્યક્ ક્રિયા-જ્ઞાનરૂપ છે, જેમ કે અંધ-પંગુની નગરપ્રાપ્તિ. વળી જે ઇષ્ટ ફળનો સાધક ન થાય, તે સમ્યક્ ક્રિયા-જ્ઞાનરૂપ પણ ન હોય, જેમ કે ઇષ્ટ એવી ગમન ક્રિયાથી રહિત એવો એક પૈડાવાળો

અથ ચરણમન્તરેણ બહ્વપિ જ્ઞાનં નેષ્ટફલસાધનં તદ્યુતં
તદલ્પમપીતિભાવં ગાથાદ્વયેનાહ-

સુબહુંપિ સુયમહીયં, કિં કાહી ચરણવિષ્ણ્વહીણસ્સ ।
અંધસ્સ જહ પલિત્તા, દીવસયસહસ્સકોંડી વિ ॥૫૧॥

અપ્પં પિ સુયમહીયં, પગાસયં હોઢ ચરણજુત્તસ્સ ।
ઇક્કો વિ જહ પઈવો, સચક્ખુયસ્સા પયાસેઢ ॥૬૦॥^૨

— સંબોધોપનિષદ્ —

૨થ. આ રીતે અહીં વ્યતિરેક છે. ॥૫૮॥

ચારિત્ર વિના ઘણું જ્ઞાન પણ ઈષ્ટ ફળનું સાધક થતું નથી. ચારિત્રથી યુક્ત એવું અલ્પ જ્ઞાન પણ ઈષ્ટ ફળનું સાધક થાય છે. એવો ભાવ હવે બે ગાથાથી કહે છે -

ઘણું બધું ભણેલું શ્રુત પણ ચારિત્રરહિતને શું કરશે ?
જેમ શત-સહસ્ર કોટિ જેટલા પણ પ્રદીપ્ત દીપકો આંધળાને
(શું કરશે ?) ॥૫૮॥

જે ચારિત્રયુક્ત છે, તેને અલ્પ ભણેલું શ્રુત પણ પ્રકાશક થાય છે. જેમ એક પ્રદીપ પણ ચક્ષુસહિતને પ્રકાશક થાય છે. ॥૬૦॥ (વિશેષાવશ્યક ૧૧૫૨-૫૫, આવશ્યકનિયુક્તિ ૮૮-૮૯)

૧. ચ-કોઢિહિ ॥

૨. છ-પ્રતૌ-ઇત્યધિકમ્ - સામાઇઅસતંતા પઢમાબિયતઇઅસત્તરાઇદિણા ।
અહરાઇ એગરાઇ ભિક્ખૂ પઢિમાઇ બારસગં ॥

વ્યાખ્યા - ‘સુબહ્વપિ’ અતિપ્રભૂતમપિ ‘શ્રુતં’ આગમઃ ‘અધીતં’ પઠિતં સત્ ‘ચરણવિપ્રહીણસ્ય’ ચારિત્રરહિતસ્ય કિં કરિષ્યતિ ? ન કિમપિ સ્વકાર્યાજનકત્વાત્, યતઃ-“નાણં ચરિત્તહીણં, લિંગગ્રહણં ચ દંસણવિહીણં । સંજમહીણં ચ તવં, જો ચરઙ્ નિરત્થયં તસ્સ ॥૧૧॥” ઇતિ । તત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ-યથા ‘અન્ધસ્ય’ ચક્ષુર્વિકલસ્ય ‘પ્રદીપ્તા’ તૈલાદિસેકેન પ્રજ્વલિતા દીપાનાં શતસહસ્રાણિ દીપશતસહસ્રાણિ લક્ષા इत्यર્થઃ, તેષાં કોટી, અપિશબ્દાત્ દ્વે અપિ કિં ? ન કિમપીતિ ગાથાર્થઃ । તથા ‘અલ્પમપિ’ સ્તોકમપિ ‘શ્રુતં’ આગમઃ ‘અધીતં’ પઠિતં

— સંબોધોપનિષદ્ —

સુબહુ પણ = અતિ ઘણુ પણ, શ્રુત = આગમ, અધીત = ભણેલું હોય, તો ય તે ચારિત્ર રહિતને શું કરશે ? કાંઈ નહીં કરે. કારણ કે ચારિત્ર વિના તે ઘણુ જ્ઞાન પણ પોતાના કાર્યનું સાધક થતું નથી. કારણ કે ચારિત્રવિહીન જ્ઞાન, દર્શનરહિત સાધુવેષગ્રહણ અને સંયમહીન તપને જે સેવે છે, તેનું તે સર્વ નિરર્થક છે. ॥૧॥ (ઉપદેશમાલા ૪૨૫)

તેમાં દૃષ્ટાંત કહે છે. જેમ અંધને = ચક્ષુરહિતને, પ્રદીપ્ત = તલ વગેરેના સિંચનથી પ્રજ્વલિત, સો હજાર = લાખ, તેટલા કરોડ ‘અપિ’ શબ્દથી બે કરોડ પણ દીવા શું કરશે? કોઈ લાભ નહીં કરે, એવો ગાથાર્થ છે ॥૫૮॥

તથા અલ્પ પણ = થોડું પણ શ્રુત = આગમ ભણ્યું

સત્ 'ચરણયુક્તસ્ય' ચારિત્રવતો માષતુષાદેરિવ 'પ્રકાશકં ભવતિ' સ્વર્ગાપવર્ગમાર્ગોદ્ધોતકં ભવતિ । યથા એકોઽપિ આસ્તાં તત્પ્રાચુર્યં પ્રદીપઃ 'સચક્ષુષઃ' ચક્ષુષ્મતઃ પ્રકાશયતિ, અર્થસાર્થમિતિ શેષઃ । પ્રાકૃતત્વાદીર્ઘત્વમ્ । इति ગાથાર્થઃ । અત્ર ચૈતદ્ભાવગર્ભિતા આવશ્યકનિર્યુક્તિગતા એતદ્ગાથાયુગલાત્ પૂર્વગાથાઃ સવ્યાખ્યાનાઃ સોપયોગત્વાલ્લિખ્યન્તે, તથાહિ-
 “સુયનાણંમિ વિ જીવો, વદ્દંતો સો ન પાઞ્ણઙ મોક્ખં । જો

સંબોધોપનિષદ્

હોય, તો તે ચરણયુક્તને = ચારિત્રવાનને માષતુષ મુનિ વગેરેની જેમ પ્રકાશક થાય છે = સ્વર્ગ-મોક્ષના માર્ગનું ઉદ્ધોતક થાય છે.

જેમ કે એક પણ, ઘણાની વાત તો જવા દો, એક દીવો પણ સચક્ષુને = દેખતી વ્યક્તિને પ્રકાશક થાય છે = પદાર્થોના સમૂહનું પ્રકાશન કરે છે. અહીં પ્રાકૃત હોવાથી 'સચક્ષુયસ્સા' એમ દીર્ઘત્વ છે. આ રીતે ગાથાર્થ છે.

અહીં આ ભાવથી ગર્ભિત એવી, આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં રહેલી એવી, આ બે ગાથાઓની પહેલાની ગાથાઓ ઉપયોગી હોવાથી ટીકા સહિત લખીએ છીએ, તે આ પ્રમાણે છે -

શ્રુતજ્ઞાનમાં વર્તતો એવો પણ જીવ મોક્ષ પામતો નથી, કે જો તપ-સંયમમય યોગોનું વહન કરવા સમર્થ નથી. ॥૧॥
 (આ.નિ. ૯૪, વિશેષઆવશ્યક ૧૧૪૩)

તવસંજમમદ્વૈ, જોઈ ન ચણ્ડ વોદું જે ॥૧॥” ગમનિકા-
શ્રુતજ્ઞાને ‘અપિ’ ઇતિ, અપિશબ્દાન્મત્યાદિષ્વપિ જીવો વર્તમાનઃ
સન્ ન પ્રાપ્નોતિ મોક્ષમ્, ઇત્યનેન પ્રતિજ્ઞાર્થઃ સૂચિતઃ । યઃ
કિંવિશિષ્ટઃ ? ઇત્યાહ-તપઃસંયમાત્મકાન્ યોગાન્ ન શક્નોતિ
વોદુમ્, ઇત્યનેન હેત્વર્થ ઇતિ । દૃષ્ટાન્તસ્ત્વભ્યૂહ્યો વક્ષ્યતિ વા ।
પ્રયોગશ્ચ-ન જ્ઞાનમેવેપ્સિતાર્થપ્રાપકં સત્ક્રિયાવિરહાત્, સ્વદેશા-
પ્રાપ્ત્યભિલાષિગમનક્રિયાશૂન્યમાર્ગજ્ઞજ્ઞાનવત્ । સૌત્રો વા દૃષ્ટાન્તઃ,
માર્ગનિર્યામકાધિષ્ઠિતેપ્સિતદિક્સમ્પ્રાપકપવનક્રિયાશૂન્યપોતવત્ ।

સંબોધોપનિષદ્

ગમનિકા - શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ, અહીં ‘પણ’ શબ્દથી એમ
સમજવાનું છે કે મતિજ્ઞાન વગેરેમાં વર્તતો એવો જીવ પણ
મોક્ષ પામતો નથી. આમ કહેવા દ્વારા પ્રતિજ્ઞાનો અર્થ સૂચિત
કર્યો છે. કેવો જીવ ? તે કહે છે - કે જે તપ-સંયમરૂપ
યોગોનો નિર્વાહ કરવા સમર્થ નથી, આના દ્વારા હેતુનો અર્થ
સૂચિત કર્યો છે. દૃષ્ટાંત સ્વયં સમજી લેવું. અથવા તો ગ્રંથકાર
પોતે જ આગળ દૃષ્ટાંત કહેશે.

અહીં પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે - જ્ઞાન જ ઈષ્ટ અર્થનું
સાધક નથી, કારણ કે સત્ક્રિયાનો અભાવ છે, જેમ કે કોઈ
રસ્તાનો જાણકાર હોય, તેને પોતાના દેશમાં જવાની ઈચ્છા
હોય, પણ તે ગમનક્રિયા ન કરતો હોય, તેવા માર્ગજ્ઞાતાનું
જ્ઞાન. અથવા તો સૂત્રોક્ત દૃષ્ટાન્ત - જેમ કે કોઈ હોડીનો
નિયામક માર્ગજ્ઞાતા હોય, પણ તે હોડી ઈષ્ટ દિશામાં લઈ

‘જે’ इति पादपूरणे । ‘इ-जे-राः पादपूरणे’ (सि. हे. ८-२-२१७) । तथा चाह-“जह छेयलद्धनिज्जामओ वि वाणियगइच्छियं भूमिं । वाएण विणा पोओ, न चएइ महन्नवं तरिउं ॥१॥ तह नाणलद्धनिज्जामओ वि सिद्धिवसहिं न पाउणइ । निपुणो वि जीवपोओ, तवसंजममारुयविहूणो ॥२॥’ व्याख्या-येन कारणेन यथा छेको दक्षः लब्धः प्राप्तो निर्यामको येन पोतेन स तथाविधः, अपिशब्दात् सुकर्णधाराधिष्ठितोऽपि,

—સંબોધોપનિષદ્—

જનારા પવનની ક્રિયાથી શૂન્ય હોય તેવી હોડી. ‘જે’ પાદપૂરણ માટે છે. સિદ્ધહેમ પ્રાકૃત વ્યાકરણમાં કહ્યું છે કે ઇ-જે-રા પાદપૂરણ માટે છે. (૮-૨-૨૧૭)

સૂત્રકથિત દૃષ્ટાંત આપ્યું, તે ગાથા આ પ્રમાણે કહી છે-

જેમ નિપુણ નિર્યામકને પામીને પણ હોડી પવન વિના મહાસાગરને તરીને વેપારીને ઇચ્છિત એવી ભૂમિમાં પહોંચાડવા માટે સમર્થ થતી નથી. ॥૧॥

તેમ જ્ઞાનરૂપી નિર્યામકને પામીને પણ, નિપુણ એવી પણ જીવરૂપી નૌકા તપ-સંયમરૂપી પવન વિના મોક્ષનિવાસને પામી શકતી નથી ॥૨॥ (આવશ્યક નિર્યુક્તિ ૯૫-૯૬, વિશેષાવશ્યક ૧૧૪૫-૧૧૫૬)

વ્યાખ્યા - જેથી જેમ છેક = દક્ષ લબ્ધ = પામ્યો છે નિર્યામક જે હોડીએ, તે તથાવિધ, ‘અપિ’ શબ્દથી સારા

વણિજ ઇષ્ટા વણિગિષ્ટા તાં ભૂમિં મહાર્ણવં તરિતું વાતેન વિના પોતો ન શક્નોતિ પ્રાપ્તુમિતિ વાક્યશેષઃ । તથા શ્રુતજ્ઞાનમેવ લબ્ધો નિર્યામકો યેન જીવપોતેનેતિ સમાસઃ, અપિશબ્દાત્ સુનિપુણમતિજ્ઞાનકર્ણધારાધિષ્ઠિતોઽપિ, શેષં નિગદસિદ્ધં, કિન્તુ નિપુણોઽપિ-પણ્ડિતોઽપિ શ્રુતજ્ઞાનસામાન્યાભિધાને સત્યપિ તદતિશયચ્છ્યાપનાર્થં નિપુણગ્રહણમ્ । તસ્માત્તપઃસંયમાનુષ્ઠાને ચલ્વપ્રમાદવતા ભવિતવ્યમિતિ ગાથાદ્વયાર્થઃ । તથા ચેહૌપદેશિકમેવ ગાથાસૂત્રમાહ નિર્યુક્તિકારઃ-“સંસારસાગરાઓ,

—સંબોધોપનિષદ્—

કર્ણધાર વડે અધિષ્ઠિત એવી પણ. (અહીં નિર્યામક = જે હોડીને ચલાવે તે અને કર્ણધાર = જે સુકાનને સંભાળે તે, એવો ભેદ છે.) વેપારીને ઈષ્ટ એવી ભૂમિને પામવા માટે, મહાસાગરને તરીને જવા, પવન વિના સમર્થ થતી નથી.

તથા જે જીવરૂપી હોડીએ શ્રુતજ્ઞાન જ નિર્યામકરૂપે મેળવ્યો છે. ‘અપિ’ શબ્દથી ‘અત્યંત નિપુણ એવા મતિજ્ઞાનરૂપી કર્ણધારથી અધિષ્ઠિત પણ’ એમ સમજવું. બાકીનું શબ્દથી જ સ્પષ્ટ છે. ફક્ત નિપુણ પણ = પંડિત પણ, એવું જે કહ્યું છે, તે શ્રુતજ્ઞાન સામાન્યનું પ્રતિપાદન કર્યું હોવા છતાં પણ તેનો અતિશય જણાવવા માટે કહ્યું છે. માટે તપ-સંયમના અનુષ્ઠાનમાં અપ્રમાદયુક્ત થવું જોઈએ, એમ બે ગાથાઓનો અર્થ છે.

અહીં નિર્યુક્તિકાર ઉપદેશસંબંધી જ ગાથાસૂત્ર કહે છે -

ઉબ્બુઢ્ઠો મા પુણો નિબુઢ્ઠેજ્જા । ચરણગુણવિપ્પહીણો, બુઢ્ઠુઇ સુબહું
પિ જાણંતો ॥૧૧॥” પદાર્થસ્તુ દૃષ્ટાન્તાભિધાનદ્વારેણોચ્યતે-યથા
નામ કશ્ચિત્ કચ્છપઃ પ્રચુરતૃણપત્રાત્મકનિશિષ્ઠદ્રપટલાચ્છા-
દિતોદકાન્ધકારમહાહવાન્તર્ગતાનેકજલચરક્ષોભાદિવ્યસનવ્યથિત-
માનસઃ પરિભ્રમન્ કથજ્વિચ્ચદેવ પટલરન્ધ્રમાસાદ્ય વિનિર્ગત્ય ચ
તતઃ શરદિ નિશાનાથકરસ્પર્શસુખમનુભૂય ભૂયોઽપિ સ્વબન્ધુ-
સ્નેહાકૃષ્ટચિત્તસ્તેષામપિ તપસ્વિનામદૃષ્ટકલ્યાણાનામહમિદં સુર-

સંબોધોપનિષદ્

સંસારસાગરથી ઉપર આવ્યો, હવે ફરી એમાં ડુબ નહીં.
જે ચારિત્રગુણથી રહિત છે, તે ઘણું બધું જાણતો હોવા છતાં
પણ ડુબે છે. ॥૧॥ (આવશ્યક નિર્યુક્તિ ૯૭)

અહીં પદાર્થ દૃષ્ટાંત કહેવા દ્વારા જણાવાય છે -

જેમ કે કોઈ કાચબો હતો. તે મોટા સરોવરમાં રહેતો
હતો. તે સરોવર ઘણા ઘાસ-પાન વગેરેથી બનેલા છિદ્રરહિત
પડળથી ઢંકાયેલું હોવાથી પાણી અને અંધકારમય હતું. તેમાં
અનેક જળચરો દ્વારા ક્ષોભ થવો વગેરે આપત્તિઓથી વ્યથિત
થઈને કાચબો આમ તેમ ભટકતો હતો.

તેણે કોઈ રીતે પડળમાં પડેલું છિદ્ર મેળવી લીધું અને
તેમાંથી બહાર નીકળ્યો. અને પછી શરદ ઋતુમાં ચંદ્રકિરણના
સ્પર્શના સુખને અનુભવ્યું. ફરીથી તે પોતાના સ્વજનોના
સ્નેહથી આકર્ષાયો અને તેને થયું કે તે બિચારાઓએ કદી કાંઈ

લોકકલ્પં કિમપિ દર્શયામીત્યવધાર્ય તત્રૈવ નિમગ્નઃ । અથ
 સમાસાદિતબન્ધુસ્તદ્રન્ધ્રોપલબ્ધ્યર્થં પર્યટ્તપશ્યંશ્ચ કષ્ટતરં
 વ્યસનમનુભવતિ સ્મ । એવમયમપિ જીવકચ્છપોડનાદિકર્મ-
 સન્તાનપટલાચ્છાદિતાન્મિથ્યાદર્શનાદિતમોડનુગતાત્ વિવિધશારીર-
 માનસાક્ષિવેદનજ્વરકુષ્ઠભગન્દરેષ્ટવિયોગાનિષ્ટસમ્પ્રયોગાદિષુ(?)
 દુઃખજલચરાનુગતાત્, સંસરણં સંસારઃ, ભાવે ઘઞ્પ્રત્યયઃ, સ
 એવ સાગરસ્તસ્માત્ પરિભ્રમન્ કથજ્વિદેવ મનુષ્યભવસંવર્તનીય-
 કર્મરન્ધ્રમાસાદ્ય માનુષત્વપ્રાપ્ત્યા ઉન્મગ્નઃ સન્ જિનચન્દ્રવચન-
 સંબોધોપનિષદ્

કલ્યાણ જોયું જ નથી. તેથી હું તેમને આવું કાંઈ દેવલોક જેવું
 બતાવું, એમ વિચારી તે સરોવરની અંદર જતો રહ્યો. હવે
 તે સ્વજનોને લઈને તે છિદ્રને મેળવવા માટે ભટકે છે, પણ
 તે છિદ્ર નહિ દેખાતા તે વધુ કષ્ટમય આપત્તિ અનુભવે છે.

એ જ રીતે આ જીવરૂપી કાયબો પણ સંસારસાગરમાં
 ભટકે છે. તે સંસાર સાગર અનાદિ કર્મની પરંપરાથી
 આચ્છાદિત છે. તેમાં મિથ્યાત્વરૂપી અંધકાર વ્યાપ્ત છે. વિવિધ
 શારીરિક-માનસિક-ચક્ષુપીડા-તાવ-કોઢ-ભગંદર-ઈષ્ટવિયોગ-
 અનિષ્ટસંયોગ વગેરે દુઃખોરૂપી જળચરો તેમાં ફરી રહ્યા છે.

સંસરણ કરવું = સંસાર. અહીં ભાવ અર્થમાં ઘઞ્ પ્રત્યય
 છે. સંસાર એ જ ઉપરોક્ત રીતે સાગર છે. તેમાં ભટકતો
 જીવ કોઈ રીતે જ મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ કરાવનાર એવા
 કર્મવિવરને પામીને મનુષ્યપણું પામવાથી એ સાગરમાંથી

કિરણાવબોધમાસાદ્ય દુષ્પ્રાપ્તોઽયમિતિ જાનાનઃ સ્વજનસ્નેહવિષયા-
નુરક્તચિત્તતયા મા પુનઃ કૂર્મવત્તત્રૈવ નિર્મજ્જેત્ । આહ-અજ્ઞાની
કૂર્મો નિમજ્જત્યેવ, ઇતરસ્તુ જ્ઞાની હિતાહિતપ્રાપ્તિપરિહારજ્ઞઃ કથં
નિમજ્જતિ ? ઇતિ, ઉચ્યતે, ચરણગુણવિપ્રહીણો નિમજ્જતિ બહ્વપિ
જાનન્, અપિશબ્દાદલ્પમપિ । અથવા નિશ્ચયનયદર્શનિનાજ્ઞ એવાસૌ
જ્ઞાનફલશૂન્યત્વાત્, ઇત્યલં વિસ્તરેણ । ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૯॥૬૦॥

‘સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ’ (તત્ત્વાર્થ-૧-૧)

સંબોધોપનિષદ્

બહાર આવે છે. જિનેશ્વરોરૂપી ચન્દ્રના વચનરૂપી કિરણોથી
પ્રતિબોધ પામીને, આ પ્રતિબોધ દુર્લભ છે એમ જાણતો
હોવા છતાં પણ સ્વજનોના સ્નેહ અને વિષયોના અનુરાગથી
ફરીથી પેલા કાયબાની જેમ તે સાગરમાં ન ડુબી જાય.

શંકા - કાયબો તો અજ્ઞાની છે, તેથી તે ડુબી જ જાય.
પણ અધિકૃત જીવ તો જ્ઞાની છે, હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતના
પરિહારનો જાણકાર છે. તો તે શી રીતે ડુબી જાય ?

સમાધાન - જે ચારિત્રગુણ રહિત છે, તે ઘણું બધું જાણતો
હોવા છતાં પણ ડુબી જાય છે. ‘અપિ’ શબ્દથી અલ્પ જાણતો
હોય તો ય ડુબી જાય છે. અથવા તો નિશ્ચય નયના દર્શનથી
તો તે અજ્ઞાની જ છે. કારણ કે તે જ્ઞાનના ફળથી રહિત છે.
માટે વિસ્તારથી સર્યું. આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૫૯॥૬૦॥

પહેલા એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે ‘સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર

इतिवचनात्सम्यग्दर्शनादित्रयस्यापि समुदितस्य सतो निर्वाणहेतुत्वं
न व्यस्तस्येति प्राक् निरूपितम् । अथैवंविधव्यूढैकादशप्रतिमो
हि श्राद्धश्चरणं प्रतिपद्यते, यदुक्तम्-“भावेरुणं ताणं, उवेइ
पव्वज्जमेव सो पच्छ । अहवा गिहत्थभावं, उचियत्तं अप्पणो
णाउं ॥१॥” किं कारणं पडिमाहिं अप्पा भाविज्जति ?,
उच्यते-“गहणं पव्वज्जाए, जओ अजोग्गाण णियमओ
अणत्थो । तो तुलिरुणप्पाणं, धीरा एवं पवज्जंति ॥१॥ जइ

—સંબોધોપનિષદ્—

મોક્ષમાર્ગ છે.’ (તત્વાર્થસૂત્ર ૧-૧) આ વચનથી સમ્યગ્દર્શન વગેરે
ત્રણે ભેગા થઈને મોક્ષના કારણ બને છે. પ્રત્યેક મોક્ષના કારણ
બનતા નથી. માટે જ્ઞાન-દર્શનની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ ચારિત્રની
પ્રાપ્તિ થવી આવશ્યક છે. ચારિત્રની પ્રાપ્તિ તેવા શ્રાવક કરે છે
કે જેમણે હવે કહેવાશે તે પ્રકારથી અગિયાર પ્રતિમાઓને વહન
કરી હોય. કારણ કે કહ્યું છે કે- પ્રતિમાઓથી પોતાને ભાવિત
કરીને પછી તે પ્રવ્રજ્યા પામે છે અથવા તો પોતાનું ઔચિત્ય
જાણીને ગૃહસ્થપણું પામે છે. ॥૧॥ (પંચાશક ૫૮૩)

પ્રશ્ન - પ્રતિમાથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરાય છે,
તેમાં શું કારણ છે ?

ઉત્તર - કારણ કે જેઓ અયોગ્ય છે, તેઓ પ્રવ્રજ્યાનું
ગ્રહણ કરે તો અવશ્ય અનર્થ થાય છે. માટે ધીરપુરુષો
પોતાની તુલના કરીને આ રીતે પ્રતિમા વહનના ક્રમથી
પ્રવ્રજ્યાગ્રહણ કરે છે. ॥૧॥ (પંચાશક ૫૮૪)

વિ તુલણં વિણા વિ કેસિંચિ સત્તવિસેસાણં સમ્મં પવ્વજ્જા સમ્ભવતિ, તહાવિ સામણ્ણેણં એસ કમો ણાયસંગઓ ત્તિ, તથા ચાહ-“જુત્તો પુણ એસ કમો, ઓહેણં સંપયં વિસેસેણં । જમ્હા અસુભો કાલો, દુરણુચરો સંજમો એત્થ ॥૧॥”

અત એકાદશપ્રતિમા એકયા ગાથયાહ-

દંસણવયસામાઙ્ગયપોસહપડિમાઅબંભસચ્ચિત્તે ।
આરંભપેસઙ્કદ્ધિદુવજ્જા સમણભૂએ ય ॥૬૧॥^૧

સંબોધોપનિષદ્

જો કે-કેટલાક વિશિષ્ટ સત્ત્વશાળી જીવોને તુલના વિના પણ સમ્યક્ પ્રવ્રજ્યા સંભવે છે. તો પણ સામાન્યથી આ ક્રમ ઉચિત છે. તે પ્રમાણે કહ્યું પણ છે કે - સામાન્યથી આ ક્રમ ઉચિત છે. તેમાં પણ વર્તમાનમાં તો વિશેષથી ઉચિત છે. કારણ કે આ કાળ અશુભ છે, અને સંયમપાલન દુષ્કર છે. ॥૧॥ (પંચાશક ૪૯૩, ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ૧-૨૮)

માટે પહેલા અગિયાર પ્રતિમાઓને વહન કરવી જોઈએ. એક ગાથાથી તેમના નામો કહે છે -

(૧) દર્શન (૨) વ્રત (૨) સામાયિક (૪) પૌષધ (૫)

૧. ક-ખ-ગ-ઘ-ચ-છ- પ્રતૌ-ઇત્યધિકમ્ -

ક- સંપત્તદંસણાઈ પયદિયહં ^Aજય જણા સુણેઈય ।

સામાઙ્ગારિ પરમં જો ખલુ તં ^Bસાવગા ભિંતિ ॥

A. ખ-ગ-ઘ-ચ-છ - જઈ । B. ખ-ગ-ઘ-ચ-છ-સાવગં ।

વ્યાખ્યા - દર્શનં ચ સમ્યક્ત્વમ્, વ્રતાનિ ચાણુવ્રતાદીનિ,

સંબોધોપનિષદ્

પ્રતિમા (૬) અબ્રહ્મ (૭) સચિત્ત (૮) આરંભ (૯) પ્રેષણ (૧૦) ઉદિષ્ટ વર્જક (૧૧) શ્રમણભૂત. ॥૬૧॥ (ઉપાસકદશા-૧૨, દશાશ્રુતનિ. ૪૨, પંચાશક ૪૪૭, પ્રવચન-સારોદ્ધાર ૯૮૦, રત્નસંચય ૧૯૦, વિચાર સાર ૪૨૫, સંબોધપ્રકરણ ૧૦૮૯, વિં.વિં.૧૮૧, વિ.ત.૨૫, તપકુલક-૨૫)

ઘ-પ્રતૌ-ઇત્યધિકમ્-જહા खरो चंदणभारवाही, भारस्स भागी न हु चंदणस्स । एवं खु नाणी चरणेण हीणो, भारस्स भागी न हु सुगईए ॥ (આ.નિ.-૧૦૦, વિ.આ.ભાષ્ય-૧૧૫૮, સંગ્રહશતક-૧૯, ઉપદેશમાલા-૪૨૬)
ઘ-છ-પ્રતૌ ઇત્યધિકમ્-ઘ-ઋતેહિં પંચેંદિઆ ય જે જીવા, ઇત્થીજોણી નિવાસિણો । મણુયાણ ય નવલક્ષા, સવ્વે પાસેઝ કેવલી ॥

ઇત્થીણ જોણીણુ, ્હવંતિ બેંદિયા ય જે જીવા ।

इक्का दुन्नि तिन्नी वा, लक्खापहुत्तं ँह सक्कोसं ॥ (સંબોધપ્રક્ર ૫૮૪ પૂર્વાર્ધ, ૫૮૩ ઉત્તરાર્ધ)

पुरिसेण ँसहस्सगयाए, तेसि जीवाणं होइ आउद्दवणं ।

ઘેણુપદિટ્ઠંતેણં, તત્તાહિસિલાગનાણં ॥

इत्थीण जोणिमज्झे, गब्भगया हवन्ति ँजे जीवा ।

उपज्जन्ति चरयन्ति य, समुच्छिमा ँअसंखिया भणिया ॥ (સંબોધપ્રક્ર ૫૮૩ પૂર્વાર્ધ, ૫૮૪ ઉત્તરાર્ધ)

आजम्मं तु जं पावं, बंधिज्जा ँमच्छबंधओ ।

વયભંગે કાઝંમાણો, તં ચેવ અટ્ટગુણં ્હવઈ ॥

सयसहस्साण नारीणं, पिट्ठं फाडेइ ँयो निग्गुणं ।

સત્તટ્ઠમાસિણ ગબ્બં, તટ્ઠફડંતં ્નકત્તઈ ॥

છ-પ્રતૌ - A તહો । B-સંભવતિ C-ચ ઉક્કોસં । D-ગયાए । E-વેણુગવિથંતેણં । F-નવલક્ષા । G-જે તે અસંખા । H-મિચ્છો । I-જણઈ । J-નિગ્ધણો । K-નિકિનઙ્ । L-તંત્તિયં ચ નવગુણં । M-અગીયત્થો । N-વયગહણં સોહકરણં । (જુઓ પેજ નં. ૩૩૨)

સામાયિકં ચ સાવધાનવદ્યયોગપરિવર્જનાસેવનસ્વરૂપમ્, પૌષધં
ચાષ્ટમીચતુર્દશ્યાદિપર્વદિનાનુષ્ટેયોઽનુષ્ઠાનવિશેષઃ, પ્રતિમા ચ
કાયોત્સર્ગઃ, અબ્રહ્મ ચાબ્રહ્મચર્યમ્, સચિત્તં ચ સચેતનદ્રવ્યમિતિ

— સંબોધોપનિષદ્ —

(૧) દર્શન = સમ્યક્ત્વ (૨) વ્રતો = અશુવ્રતો વગેરે
(૩) સામાયિક = સાવધયોગત્યાગ અને નિરવધ યોગ સેવન
(૪) પૌષધ = આઠમ, ચૌદશ વગેરે પર્વદિનોમાં કરવા યોગ્ય
અનુષ્ઠાન વિશેષ. (૫) પ્રતિમા = કાયોત્સર્ગ (૬) અબ્રહ્મ =

તં તસ્સ જત્તિયં પાવં, ^Lતે નવિગુણે મિલિયં હુજ્જા ।

ઇક્કઇત્થીપ્પસંગેણ, સાહૂ બંધિજ્જ મેહુણા ॥

અર્ખંડિયચારિત્તો, વયગહણાઓ જો હોઈ^M ગીહત્થો ।

તસ્સ સગાસે દંસણ, ^Nવયમહણ હાઈ કરણં ચ ॥

(સંબોધ પ્રક્રો ૧૪૯૨, આલોચના ગ્રહણ પ્રક્રો ૧૧)

ઘ-વ્રતૌ-ઇત્યધિકમ્ - અદામલયપમાણ, પુઢવીકાયા હવંતિ જે જીવા ।

તં પોરવયમિત્તા, જંબૂદીવે ન માયંતિ ॥

(રત્નસંયય ૧૩૩, દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણ ૨૧૮)

એમંમિ ઉદગબિંદુમિ, જે જીવા જિણવરેહિં પન્નત્તા ।

તે જઈ સરસવમિત્તા, જંબૂદીવે ન માયંતિ ॥

(દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણ ૨૧૮, રત્નસંયય ૧૩૪, ગાથાસહસ્રી ૨૮૦)

જે લિંબપત્તમિત્તા, વાઝકાએ હવંતિ જે જીવા ।

તે મત્થયલિલ્લમિત્તા, જંબૂદીવે ન માયંતિ ॥

બરટીતંદુલમિત્તા, તેઝકાએ હવંતિ જે જીવા ।

તે જઈ ષસષસમિત્તા, જંબૂદીવે ન માયંતિ ॥

(રત્નસંયય ૧૩૫)

સમાહારદ્વન્દ્વઃ, તત એતસ્મિન્ વિષયે પ્રતિમેતિ પ્રસ્તાવાદવસેયમ્ ।
અત્ર ચ દર્શનાદિષુ પઞ્ચસુ વિધિદ્વારેણ પ્રતિમાઽભિગ્રહઃ ।
અબ્રહ્મસચિત્તયોસ્તુ પ્રતિષેધમુખેનેતિ । તથા આરમ્ભશ્ચ સ્વયં

— સંબોધોપનિષદ્ —

અબ્રહ્મયર્ય (૭) સચિત્ત = સચેતન દ્રવ્ય. આટલા પદોનો ગાથામાં સમાહાર દ્વંદ્વ સમાસ થયો છે. આ દર્શનાદિના વિષયમાં ‘પ્રતિમા’ એમ પ્રસ્તાવથી સમજવું. અહીં દર્શન વગેરે પાંચમા વિધિ દ્વારા પ્રતિમાનો અભિગ્રહ સમજવો. અબ્રહ્મ અને સચિત્તમાં નિષેધ દ્વારા પ્રતિમાનો અભિગ્રહ સમજવો.

અસુઙ્ઠાણે પંડિયા, ચંપગમાલા કરેઝ સીસાય ।

પાસત્યાઙ્ઠાણેસુ, સુવટ્ટમાણા તહા અપુજ્જા ॥

(આવશ્યક નિર્યુક્તિ ૧૧૧૧, ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ૩-૧૨૬)

કિં પ(ક્ર)ણકુલે વસંતો, સોણિપારો વિ ગરિહિઓ હોઝ ।

ઇય ગરહિયા સુવિહીમબ્ભિવસંતા કુશીલાણં ॥

છટ્ટદ્વદશમદુવાલસેઝ, હિયબહુસુહસ્સ જા સોહિ ।

ઇત્તોઝ અણંતગુણો, સોહિ જિમિયસ્સ નાણિસ્સ ॥

(મરણસમાધિ પયન્ના ૧૩૧, સારાવલી પ્રકીર્ણક ૭૪, ચંદાવેજઝયં

પ્રકીર્ણક ૩૫, રત્નસંચય ૫૧૪, પુષ્પમાલા ૩૫, સંવેગરંગશાળા ૭૮૨૦)

જં અન્નાણી કમ્મં, ખવેઝ વાસબહુયાઝ વાસકોડીહિં ।

તિન્નાણી તીહિં ગુત્તો, ખવેઝ ઉસ્સાસમિત્તેણં ॥

(મરણસમાધિ પયન્ના ૧૩૫, મહાપ્રત્યાખ્યાન પયન્ના ૧૦૧, સંસ્તાર

પયન્ના ૧૧૫, તિત્થોગાદિ પ્રકીર્ણક ૧૨૨૩, પંચવસ્તુક ૫૬૪,

વિચારસાર ૮૭૭, ગુરુસ્થાપનાશતક ૩૩, પંચકલ્પભાષ્ય ૧૨૧૩, બૃહદ્

કલ્પભાષ્ય ૧૧૭૦)

કૃષ્યાદિકરણમ્, પ્રેષશ્ચ પ્રેષણં પરેષાં પાપકર્મસુ વ્યાપારણમ્,
 ઉદ્દિષ્ટં ચ તમેવ શ્રાવકમુદ્દિશ્ય સચેતમચેતનીકૃતં પક્વં વા
 યો વર્જયતિ પરિહરતિ સ આરમ્ભપ્રેષોદ્દિષ્ટવર્જકઃ । પ્રતિમેતિ
 પ્રકૃતમેવેહ । તથા શ્રમણઃ સાધુઃ સ ઇવ યઃ શ્રમણભૂતઃ,
 ભૂતશબ્દસ્યોપમાનાર્થત્વાત્ । ‘ચઃ’ સમુચ્ચયે । આસાં ચ
 દર્શનપ્રતિમા વ્રતાનાં પ્રતિમેત્યાદિરૂપોઽભિલાપઃ કાર્યઃ । એતા
 એકાદશ શ્રાદ્ધાનામુપાસકાનાં પ્રતિમાઃ પ્રતિજ્ઞા અભિગ્રહાઃ
 શ્રાદ્ધપ્રતિમા ઇતિ । અથૈતાસામેવ પ્રતિમાનાં પ્રત્યેકં સ્વરૂપં

— સંબોધોપનિષદ્ —

તથા (૮) આરંભ = સ્વયં ખેતી વગેરે કરવું. (૯) પ્રેષ
 = પ્રેષણ, બીજાઓને પાપકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવી. (૧૦)
 ઉદ્દિષ્ટ = તે જ શ્રાવકને ઉદ્દેશીને સચિત્તને અચિત્ત કરાવું
 હોય કે પકાવાયું હોય, તેનું જે વર્જન કરે = ત્યાગ કરે તે
 આરંભપ્રેષઉદ્દિષ્ટવર્જક. તે તે વસ્તુના ત્યાગરૂપ ‘પ્રતિમા’
 એમ અહીં પ્રસ્તાવથી જ સમજવાનું છે.

તથા (૧૧) શ્રમણ = સાધુ, જે તેમના જેવો છે, તે
 શ્રમણભૂત. કારણ કે અહીં ‘ભૂત’ શબ્દ ઉપમાનવાયી છે.
 ‘ચ’ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. આ પદોનો પાઠ આ રીતે કરવો
 - દર્શનપ્રતિમા, વ્રતોની પ્રતિમા વગેરે.

આ શ્રાવકોની = શ્રમણોપાસકોની અગિયાર પ્રતિમા =
 પ્રતિજ્ઞા = અભિગ્રહો છે = શ્રાદ્ધપ્રતિમા છે. હવે આ જ

ગ્રન્થાન્તરાદુચ્યતે, તથાહિ-“જસ્સંઘા જા પઢિમા, તસ્સંઘા તીએ હુંતિ માસા વિ । કીરંતીસુ વિ કજ્જાઓ તાસુ પુવ્વુત્તિકિરિયાઓ ॥૧૧॥” યત્સઙ્ખ્યા યાવત્સઙ્ખ્યમાના પ્રથમદ્વિતીયાદિકેત્યર્થઃ, પ્રતિમા તસ્યાં માસા અપિ તત્સઙ્ખ્યાસ્તાવત્પ્રમાણા ભવન્તિ । અયમર્થઃ-પ્રથમાયાં પ્રતિમાયામેકો માસઃ કાલમાનમ્, દ્વિતીયાયાં દ્વૌ માસૌ, તૃતીયાયાં ત્રયો માસાઃ, યાવદેકાદશ્યાં પ્રતિમાયામેકાદશ માસા इति । તત્ત્વ કાલમાનં યદ્યપિ દશાશ્રુતસ્કન્ધાદિષુ સાક્ષાન્નોપ-લભ્યતે, તથાઽપ્યુપાસકદશાસુ પ્રતિમાકારિણામાનન્દાદિ-

—સંબોધોપનિષદ્—

પ્રત્યેક પ્રતિમાઓનું સ્વરૂપ અન્ય ગ્રંથમાંથી કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છે -

પ્રતિમા જે સંખ્યાની હોય, તે સંખ્યા જેટલા તેના મહિના પણ હોય છે. અને તે પ્રતિમાઓ કરાતી હોય, ત્યારે તેમાં પૂર્વોક્ત ક્રિયાઓ પણ કરવી ॥૧૧॥

(સંબોધપ્રકરણ ૧૦૯૦, પ્રવચનસારોદ્ધાર ૯૮૧)

જે સંખ્યાવાળી = જે સંખ્યાના પ્રમાણની = પ્રથમ, દ્વિતીય વગેરે જે પ્રતિમા હોય, તે પ્રતિમામાં મહિનાઓ પણ તે સંખ્યાના = તેટલા પ્રમાણના હોય છે. અર્થાત્ - પ્રથમ પ્રતિમામાં એક મહિના જેટલું કાળ પ્રમાણ છે, બીજી પ્રતિમામાં બે મહિના, ત્રીજી પ્રતિમામાં ત્રણ મહિના, એમ યાવત્ અગિયારમી પ્રતિમામાં અગિયાર મહિના છે. જો કે દશાશ્રુતસ્કન્ધ વગેરેમાં તે કાળપ્રમાણ શબ્દશઃ જોવા મળતું

શ્રમણોપાસકાનાં સાર્ધવર્ષપઞ્ચકલક્ષણં પ્રતિમૈકાદશપ્રમાણં
 પ્રતિપાદિત-મસ્તિ, તच्च पूर्वोक्तयैवैकादिकयैकोत्तरया वृद्ध्या
 सङ्गच्छत इति । तथा उत्तरोत्तरास्वपि तासु प्रतिमासु क्रियमाणासु
 पूर्वपूर्वप्रतिमाप्रतिपादिताः सर्वा अपि क्रिया अनुष्ठानविशेषरूपाः
 कर्तव्या एव । तुशब्द एवकारार्थः । इदमत्र तात्पर्यम्-द्वितीयायां
 प्रतिमायां प्रथमप्रतिमोक्तमनुष्ठानं निरवशेषमपि कर्तव्यम् ।
 तृतीयायां तु प्रतिमायां च प्रथमद्वितीयप्रतिमोक्तमप्यनुष्ठानं
 विधेयम् । एवं यावदेकादश्यां प्रतिमायां पूर्वप्रतिमादशकोक्तं

સંબોધોપનિષદ્

નથી, છતાં-પણ ઉપાસકદશામાં કહ્યું છે કે આનંદ વગેરે
 શ્રાવકોએ સાડા પાંચ વર્ષમાં અગિયાર પ્રતિમાનું વહન કર્યું
 હતું. અને પૂર્વોક્ત રીતે એક, બે, ત્રણ.... આદિ એકોત્તર
 વૃદ્ધિથી મહિના ગણીએ તો જ સંગત થાય છે. (૧૧ પ્રતિમાના
 ૬૬ મહિના = સાડાપાંચ વર્ષ) તથા પછી પછીની તે
 પ્રતિમાઓ કરાતી હોય, ત્યારે પણ પહેલા પહેલાની
 પ્રતિમાઓમાં કહેલી સર્વે ય ક્રિયાઓ = અનુષ્ઠાનવિશેષો
 કરવી જ જોઈએ. અહીં ‘તુ’ શબ્દ (‘અપિ’ શબ્દ ?) ‘જ’કાર
 અર્થમાં છે.

અહીં તાત્પર્ય એ છે કે - બીજી પ્રતિમામાં પ્રથમ પ્રતિમામાં
 કહેલું સર્વ અનુષ્ઠાન કરવું. ત્રીજી પ્રતિમામાં પહેલી-બીજી
 પ્રતિમામાં કહેલું પણ અનુષ્ઠાન કરવું. એમ યાવત્ અગિયારમી
 પ્રતિમામાં આગલી દશે પ્રતિમાઓમાં કહેલું સર્વ અનુષ્ઠાન

સર્વમપ્યનુષ્ઠાનં કાર્યમિતિ । અથ દર્શનપ્રતિમાસ્વરૂપનિરૂપણા-
યાહ-“પસમાદ્ગુણવિસિદ્ધં, કુગ્રહસંકાદસલ્લપરિહીણં । સમ્મ-
દંસણમણહં, દંસણપડિમા હવઙ્ગ પડિમા ॥૧૧॥” સમ્યગ્દર્શનં
સમ્યક્ત્વં પ્રતિમાદર્શનં (દર્શનપ્રતિમા ?) ભવતીતિ સમ્બન્ધઃ ।
કથમ્ભૂતં સમ્યગ્દર્શનમ્ ? इत्याह - ‘પ્રશમાદિગુણવિશિષ્ટં
પ્રશમસંવેગનિર્વેદાનુકમ્પાસ્તિક્યલક્ષણૈઃ પઞ્ચભિર્ગુણૈર્વિશિષ્ટ-
મન્વિતમ્ । તથા કુગ્રહશ્ચ તત્ત્વં પ્રતિ શાસ્ત્રવાદિતત્ત્વેન કુત્સિતો-
ઽભિનિવેશઃ, શઙ્કાદયશ્ચ શઙ્કાકાઙ્કાવિચિકિત્સામિથ્યાદૃષ્ટિ-
પ્રશંસાતત્સંસ્તવરૂપાઃ પઞ્ચ સમ્યક્ત્વાતિચારાઃ કુગ્રહશઙ્કાદયસ્ત

સંબોધોપનિષદ્

કરવું.

હવે દર્શનપ્રતિમાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે-

પ્રથમાદિગુણથી વિશિષ્ટ, કુગ્રહ-શંકા વગેરે શલ્યથી રહિત,
નિરવઘ એવું જે સમ્યક્ત્વ, એ દર્શનપ્રતિમા નામની પ્રતિમા
છે. ॥૧૧॥ (સંબોધપ્રકરણ ૧૦૮૧, પ્રવચનસારોદ્ધાર ૮૮૨)

સમ્યગ્દર્શન = સમ્યક્ત્વ એ દર્શનપ્રતિમા છે, એવો
અહીં અન્વય છે. કેવું સમ્યગ્દર્શન ? તે કહે છે -
પ્રથમાદિગુણથી વિશિષ્ટ = પ્રશમ-સંવેગ-નિર્વેદ-અનુકંપા-
આસ્તિક્યરૂપ પાંચ ગુણોથી વિશિષ્ટ = યુક્ત, તથા તત્ત્વ
પ્રતિ કુગ્રહ = શાસ્ત્રવાદીઓએ પ્રરૂપેલા તત્ત્વથી વિરુદ્ધ એવો
કુત્સિત અભિનિવેશ. શંકાદિ = શંકા-કાંક્ષા-વિચિકિત્સા-

એવ શલ્યતે અનેકાર્થત્વાદ્ બાધ્યતે જન્તુરેભિરિતિ શલ્યાનિ તૈઃ
પરિહીનં રહિતમ્, અત એવ અનઘં નિર્દોષમ્ । અયમત્ર ભાવાર્થઃ-
સમ્યગ્દર્શનસ્ય કુગ્રહશઙ્કાદિશલ્યરહિતસ્યાણુવ્રતાદિગુણવિકલસ્ય
યોઽભ્યુપગમઃ સા પ્રતિમેતિ । સમ્યગ્દર્શનપ્રતિમાપત્તિશ્ચ તસ્ય
પૂર્વમપ્યાસીત્, કેવલમિહ શઙ્કાદિદોષરાજાભિયોગાદ્યાકારષટ્ક-
વર્જિતત્વેન યથાવત્સમસ્તદર્શનાચારવિશેષપરિપાલનાભ્યુપગમેન ચ
પ્રતિમાત્વં સમ્ભાવ્યતે । કથમન્યથા ઉપાશકદશાસુ એકમાસં

—સંબોધોપનિષદ્—

મિથ્યાદૃષ્ટિપ્રશંસા-મિથ્યાદૃષ્ટિપરિચયરૂપ સમ્યક્ત્વના પાંચ
અતિચારો. કુગ્રહ શંકાદિ = કુગ્રહ-શંકા વગેરે, તેઓ જ
શલ્ય છે, જેનાથી જીવ બાધા પામે.

તે શલ્યોથી પરિહીન = રહિત. માટે જ અનઘ =
નિર્દોષ. અહીં ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે - કુગ્રહ-શંકા વગેરે
શલ્યથી રહિત અને અણુવ્રતો વગેરે ગુણોથી રહિત એવા
સમ્યગ્દર્શનનો જે સ્વીકાર તે દર્શનપ્રતિમા છે.

શ્રાવકને સમ્યગ્દર્શન પ્રતિમાનો સ્વીકાર તો પહેલા પણ
હતો. કારણ કે પ્રતિમાના સ્વીકારની પૂર્વે પણ તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ
જ હતો. માત્ર અહીં શંકાદિદોષનો પરિહાર હોવાથી, રાજાનો
અભિયોગ વગેરે છ આગારોનું વર્જન હોવાથી તથા યથાવત્
સર્વ દર્શનાચારવિશેષોની પરિપાલનાનો સ્વીકાર હોવાથી
પ્રતિમાપણું સંભવે છે. જો એવું ન હોય તો ઉપાસકદશામાં
સાડા પાંચ વર્ષનો પ્રતિમાવહન કાળ કલ્પો છે, અને તેના

પ્રથમાયા: પાલનેન, દ્વૌ માસૌ દ્વિતીયાયા: પાલનેન, એવં
યાવદેકાદશમાસાનેકાદશ્યા: પાલનેન, પઞ્ચ સાર્ધાનિ વર્ષાણ્યર્થતઃ
પ્રતિપાદિતાનીતિ । ન ચાયમર્થો દશાશ્રુતસ્કન્ધાદુપલભ્યતે
શ્રદ્ધામાત્રરૂપાયાસ્તત્ર તસ્યા: પ્રતિપાદનાત્ । એવં દર્શનપ્રતિમા-
દિષ્વપિ યથાયોગં ભાવના કાર્યા । અથ ગાથાદ્વયેન
વ્રતસામાયિકપૌષધપ્રતિમાત્રયમાહ-“બીયાણુવ્વયધારી ૨,
સામાઙ્ગિકકલો ય હોઙ્ગ તઙ્ગાએ ૩ । હોઙ્ગ ચડ્ડત્થી ચડ્ડસિ-
અટ્ઠમિમાઙ્ગસુ દિયહેસુ ॥૧॥” અણુવ્રતાનિ સ્થૂલપ્રાણાતિપાત-

— સંબોધોપનિષદ્ —

દ્વારા - પ્રથમ પ્રતિમાના પાલનથી એક માસ વીતાવે, બીજી
પ્રતિમાના પાલનથી બે માસ વીતાવે, એમ યાવત્ અગિયારમી
પ્રતિમાના પાલનથી અગિયાર મહિના વીતાવે - એમ અર્થથી
કહ્યું છે તે ન ઘટે.

આ અર્થ દશાશ્રુતસ્કંધ વગેરેમાં ઉપલબ્ધ થતો નથી,
કારણ કે તેમાં તો પ્રથમ પ્રતિમા શ્રદ્ધામાત્રરૂપ હોય છે, તેમ
કહ્યું છે. આ રીતે દર્શન પ્રતિમા વ્રત પ્રતિમા ? વગેરેમાં પણ
યથાયોગ સમજી લેવું. હવે બે ગાથાથી વ્રત-સામાયિક-પૌષધ
આ ત્રણ પ્રતિમાઓનું નિરૂપણ કરે છે -

બીજી અણુવ્રતધારી, ત્રીજીમાં સામાયિકકૃત હોય, અને
ચોથી પ્રતિમા ચૌદશ-આઠમ વગેરે દિવસોમાં હોય છે. ॥૧॥
(સંબોધપ્રકરણ ૧૦૯૬, પ્રવચનસારોદ્ધાર ૯૮૬)

વિરમણાદીનિ, ઉપલક્ષણત્વાત્ ગુણવ્રતાનિ શિક્ષાવ્રતાનિ ચ
 બન્ધવધાદ્યતિચારરહિતાનિ નિરપવાદાનિ ચ ધારયતઃ સમ્યક્-
 રિપાલયતો દ્વિતીયા વ્રતપ્રતિમા ભવતિ । સૂત્રે ચ પ્રતિમા-
 પ્રતિમાવતોરભેદોપચારાદિત્થં નિર્દેશઃ । તથા તૃતીયાયાં
 સામાયિકપ્રતિમાયાં સામાયિકં સર્વસાવધયોગપરિવર્જનનિરવધ-
 યોગાસેવનસ્વભાવં કૃતં વિહિતં દેશતો યેન સ સામાયિકકૃતઃ,
 આહિતાગ્ન્યાદિદર્શનાત્ ક્તાન્તસ્યોત્તરપદત્વમ્ । इदमुक्तं भवति-
 અપ્રતિપન્નપૌષધસ્ય દર્શનવ્રતોપેતસ્ય પ્રતિદિનમુખ્યસન્ન્યં સામાયિક

— સંબોધોપનિષદ્ —

અણુવ્રતો = સ્થૂલપ્રાણાતિપાતવિરમણ વગેરે. ઉપલક્ષણથી
 ગુણવ્રતો અને શિક્ષાવ્રતો પણ બંધ-વધ વગેરે અતિચારથી
 રહિત અને નિરપવાદ ધારણ કરે = સમ્યક્ પરિપાલન કરે
 તેને બીજી વ્રતપ્રતિમા હોય છે. સૂત્રમાં પ્રતિમા અને
 પ્રતિમાવાન્ એ બંનેમાં અભેદનો ઉપચાર કરીને ‘બીજી
 (પ્રતિમા) અણુવ્રતધારી’ એવો નિર્દેશ કર્યો છે.

તથા ત્રીજી પ્રતિમામાં, સામાયિક = સર્વસાવધયોગનું
 પરિવર્જન અને નિરવધયોગનું આસેવન, તે જોણે દેશથી કર્યું
 છે, તે સામાયિકકૃત. આહિતાગ્નિ વગેરે ગણના દર્શનથી
 અહીં ‘કૃતસામાયિક’ એમ કહેવાના બદલે ભૂતકૃદંતને
 ઉત્તરપદમાં મુકીને ‘સામાયિકકૃત’ કહ્યું છે.

આશય એ છે કે જોણે પૌષધનો સ્વીકાર નથી કર્યો, અને

કરણં તૃતીયા પ્રતિમેતિ । તથા ચતુર્થી પૌષધપ્રતિમા, યસ્યાં
 ચતુર્દશ્યષ્ટમ્યાદિષુ દિવસેષુ ચતુર્દશ્યષ્ટમ્યમાવાસ્યાપૌર્ણમાસીષુ
 પર્વતિથિષુ ચ ચતુર્વિધમપ્યાહારશરીરસત્કારાબ્રહ્મચર્યવ્યાપાર-
 પરિવર્જનરૂપં પૌષધં પરિપૂર્ણમ્, ન પુનરન્યતરેણાપિ પ્રકારેણ
 પરિહીણં સમ્યગાગમોક્તવિધિના સ પ્રતિમાપ્રતિપત્તા તુશબ્દસ્યાવ-

— સંબોધોપનિષદ્ —

જે દર્શનવ્રતથી યુક્ત છે, તે પ્રતિદિન સવાર-સાંજ સામાયિક
 કરે તે ત્રીજી પ્રતિમા છે.

તથા ચોથી પૌષધપ્રતિમા, જેમાં ચૌદશ-આઠમ વગેરે
 દિવસોમાં = ચૌદશ-આઠમ-અમાસ-પૂનમ તથા પર્વતિથિઓમાં
 ચતુર્વિધ = આહાર, શરીરસત્કાર, અબ્રહ્મચર્ય અને વ્યાપારના
 પરિવર્જનરૂપ પરિપૂર્ણ પૌષધ, એક પણ પ્રકારે હીન નહીં
 એવો. (અહીં આહારના સંપૂર્ણત્યાગરૂપ સર્વ આહારપૌષધ
 = ઉપવાસ, અને આહારના દેશથી ત્યાગરૂપ દેશ
 આહારપૌષધ = એકાસણું/નીવિ/આયંબિલ એમ અર્થ
 સમજવો, બંનેમાં આહારવર્જનરૂપ આહારપૌષધ તો છે જ.
 માટે ઉપવાસ વિના પૌષધ ન થઈ શકે તેવું નથી. વળી
 પૌષધધારી શ્રાવક ઘરે જઈને વાપરે અથવા તો સંકેતિત
 સ્વજનો દ્વારા પૌષધશાળામાં લાવેલું વાપરે, પણ ભિક્ષાયર્થ
 ન કરે ઇત્યાદિ શાસ્ત્રપાઠો પણ જોવા મળે છે, માટે પૌષધમાં
 દેશ આહારપૌષધ શાસ્ત્રસિદ્ધ છે.) સમ્યક્=આગમમાં કહેલી

ધારણાર્થત્વાદનુપાલયત્યેવ આસેવતે । એતાસુ ચતસૃષ્વપિ વ્રતાદિષુ
પ્રતિમાસુ બન્ધાદીન્ બન્ધવધચ્છવિચ્છેદપ્રભૃતીન્ અતિચારાન્
દ્વાદશવ્રતવિષયાન્ પ્રયત્નતો મહતા યત્નેન વર્જયતિ પરિહરતીતિ ।
અથ પ્રતિમાપ્રતિમાસ્વરૂપમાહ-“સમ્મમણુવ્વયગુણવયસિક્ખા-
વયવં થિરો ય નાણી ય । અટ્ટમિચ્છદ્દસીસું પડિમં ઠાણગરાઈ
ય ॥૧૧॥” ‘સમ્મત્તિ’ સમ્યક્ત્વં મકારોડ્લાક્ષણિકઃ, અણુવ્રત-
ગુણવ્રતશિક્ષાપદાનિ ચ યસ્ય વિદ્યન્તે સ તદ્વાન્, પૂર્વોક્ત-

સંબોધોપનિષદ્

વિધિથી તે =પ્રતિમાને સ્વીકારનાર, ‘તુ’ શબ્દ અવધારણ
અર્થનો હોવાથી અનુપાલન કરે જ છે = આસેવન કરે છે.

આ ચારે ય વ્રતાદિ પ્રતિમાઓમાં બંધ, વધ, છવિચ્છેદ
વગેરે બાર વ્રતોના અતિચારોનું પ્રયત્નથી = મોટા યત્નથી
વર્જન કરે છે = ત્યાગ કરે છે.

હવે પ્રતિમા પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કહે છે -

સમ્યક્ત્વ, અણુવ્રત, ગુણવ્રત તથા શિક્ષાવ્રતનો ધારક,
સ્થિર અને જ્ઞાની આઠમ-ચૌદશમાં એક રાતની પ્રતિમામાં
રહે. ॥૧૧॥ (પ્રવચનસારોદ્ધાર ૯૮૫, પંચાશક ૯-૧૭)

સમ્મ = સમ્યક્ત્વ, ગાથામાં જે ‘મ’કાર છે, તે
અલાક્ષણિક છે. જેને અણુવ્રતો, ગુણવ્રતો અને શિક્ષાવ્રતો,
છે તે અણુવ્રત-ગુણવ્રત-શિક્ષાવ્રતધારક = પૂર્વોક્ત ચાર

પ્રતિમાચતુષ્ટયાન્વિત इत्यर्थः । स्थिरोऽविचलसत्त्वः, इतरो हि तद्विराधको भवति, यतोऽस्यां प्रतिमायां निशि चतुष्पथादौ कायोत्सर्गः क्रियते । तत्र चोपसर्गाः प्रभूताः सम्भवन्तीति । ज्ञानी च प्रतिमाकल्पादिपरिज्ञानप्रवणः, अजानानो हि सर्वत्राप्ययोग्यः, किं पुनरेतत्प्रतिमाप्रतिपत्ताविति । अष्टमीचतुर्दश्योरुपलक्षणत्वादष्टमीचतुर्दश्यमावास्यापौर्णमासीरूपेषु पौषधदिनेष्वपि द्रष्टव्यम् । प्रतिमां कायोत्सर्गं ‘ठाई’ इति तिष्ठति, धातूनामनेकार्थत्वात्કरोતીત્યर्थः । किम्प्रमाणम् ? इत्याह-एका

— સંબોધોપનિષદ્ —

પ્રતિમાઓથી યુક્ત. સ્થિર = નિશ્ચલસત્ત્વવાન, કારણ કે જે તેવો ન હોય, એ પ્રતિમાની વિરાધના કરે છે. કારણ કે આ પ્રતિમામાં રાતે ચાર રસ્તા આદિ સ્થાને કાઉસ્સગ્ગ કરાય છે અને તેમાં ઘણા ઉપસર્ગો સંભવે છે. તથા જ્ઞાની = પ્રતિમાના આચાર આદિના પરિજ્ઞાનમાં નિપુણ. જે અજ્ઞાની છે, એ તો સર્વત્ર અયોગ્ય છે. તો પછી આ પ્રતિમાના સ્વીકારની બાબતમાં તો શું કહેવું ?

આઠમ-ચૌદશના ઉપલક્ષણથી આઠમ-ચૌદશ-અમાસ-પૂનમરૂપ પૌષધના દિવસોમાં પણ સમજવું. (આના પરથી આ જ દિવસોમાં પૌષધ થઈ શકે એવો એકાંત ન સમજવો.)

પ્રતિમા = કાયોત્સર્ગ કરે છે. ‘સ્થા’ ધાતુનો અર્થ ‘ઉભા રહેવું’ છે એવું પ્રસિદ્ધ છે. પણ ધાતુના અનેક અર્થો હોવાથી

રાત્રિઃ પરિમાણમસ્યા इत्येकरात्रिकी सर्वरात्रिकी, तां यस्तस्य प्रतिमा भवतीति शेषः । शेषदिनेषु यादृशोऽसौ भवति तद्दर्शयितुमाह-“असिणाण वियडभोई, मउलियडो दिवसबंभयारी य । रत्तिं परिमाणकडो, पडिमावज्जेसु दिवसेसु ॥१॥”
 अस्नानः, स्नानपरिवर्जकः, विकटे-प्रकटे प्रकाशे दिवा, न रात्रावित्यर्थः दिवाऽपि प्रकाशदेशे भुङ्क्ते-अशनाद्यभ्यवहरतीति विकटभोजी, पूर्वं किल रात्रिभोजनेऽनियम आसीत्, तदर्थमिद-
 मुक्तम् । ‘मउलियडो’ इति, अबद्धपरिधानकच्छ इत्यर्थः ।

સંબોધોપનિષદ્

પ્રસ્તુતમાં ‘કરવું’ અર્થ લીધો છે. એ પ્રતિમાનું પ્રમાણ કેટલું? તે કહે છે - જેનું પ્રમાણ એક રાત્રિ છે તે એકરાત્રિકી = આખી રાતના પ્રમાણવાળી. તેને જે કરે છે, તેની તે પ્રતિમા થાય છે. એવો અહીં અધ્યાહાર છે.

બાકીના દિવસોમાં તે જેવો થાય છે, તે બતાવવા કહે છે - અસ્નાની, વિકટભોજી, અબદ્ધકક્ષ, દિવસે બ્રહ્મચારી, રાતે પરિમાણકૃત આ રીતે પ્રતિમા સિવાયના દિવસોમાં હોય છે. ॥૧॥ (પંચાશક ૯-૧૮, પ્રવચનસારોદ્ધાર ૯૮૬) અસ્નાની = સ્નાનનો ત્યાગ કરનાર, વિકટમાં = પ્રગટમાં = પ્રકાશવાળા દેશ-કાંળમાં ભોજન કરે, અર્થાત્ રાત્રે નહીં પણ દિવસે ભોજન કરે અને દિવસે પણ પ્રકાશવાળા સ્થાનમાં ભોજન કરે = અશન વગેરેનો આહાર કરે તે વિકટભોજી. પહેલા રાત્રિભોજનનો નિયમ ન હતો, માટે આવું કહ્યું છે.

તથા દિવસે દિવા બ્રહ્મ ચરતીત્યેવંશીલો દિવસબ્રહ્મચારી 'રત્તિ' ઇતિ રાત્રૌ, કિમ્? અત આહ-પરિમાણં સ્ત્રીણાં તદ્ભોગાનાં વા, પરિમાણં કૃતં યેન સ પરિમાણકૃતઃ । કદા? ઇત્યાહ-પ્રતિમાવર્જેષુ કાયોત્સર્ગરહિતેષ્વપર્વસ્વિત્યર્થો દિવસેષુ દિનેષ્વિતિ । અથ કાયોત્સર્ગસ્થો યચ્ચિન્તયતિ તદાહ-“જ્ઞાયઙ્ પઙ્કિમાં ઠિઓ, તિલોયપુજ્જે જિણે જિયકસાં । નિયદોસપચ્ચણીયં, અન્નં વા પંચ જા માસા ॥૧॥” ધ્યાયતિ ચિન્તયતિ પ્રતિમાયાં કાયોત્સર્ગે સ્થિતોઽવસ્થિતસ્ત્રિલોકપૂજ્યાન્ ત્રિભુવનાભ્યર્ચનીયાન્ જિનાંસ્તીર્થ-

સંબોધોપનિષદ્

મઉલિયડ = વસ્ત્રમાં કચ્છો નહીં બાંધનાર એવો. તથા દિવસે બ્રહ્મનું પાલન કરવાના સ્વભાવવાળો = દિવસ બ્રહ્મચારી, રાત્રે = રાત્રિમાં શું ? તે કહે છે - જેણે સ્ત્રીઓનું કે સ્ત્રીના ભોગોનું પરિમાણ કહ્યું છે, તે = પરિમાણકૃત. ક્યારે ? પ્રતિમા સિવાયના = કાયોત્સર્ગથી રહિત એવા અપર્વોમાં, દિવસોમાં = દિનોમાં.

હવે કાયોત્સર્ગમાં રહેલા શ્રાવક જે ચિંતન કરે, તે કહે છે-

પ્રતિમામાં રહેલા શ્રાવક પાંચ માસ સુધી કષાયવિજેતા, ત્રૈલોક્યપૂજ્ય એવા જિનેશ્વરોનું ધ્યાન કરે છે અથવા તો સ્વદોષપ્રતિપક્ષી અન્ય વિચાર કરે છે. ॥૧॥ (પંચાશક ૯-૧૯, પ્રવચનસારોદ્ધાર ૯૮૭)

ધ્યાન કરે છે = ચિંતન કરે છે, પ્રતિમામાં =

કૃતો જિતકષાયાન્ નિરસ્તસમસ્તદ્વેષાદિદોષાન્, અન્યં વા
જિનાપેક્ષયા નિજદોષપ્રત્યનીકં સ્વકીયકામક્રોધપ્રમુખદૂષણાન્
પ્રતિપક્ષભૂતં કામનિન્દાક્ષાન્તિપ્રભૃતિકં ધ્યાયતિ । કિયત્પ્રમાણેયં
પઞ્ચમી પ્રતિમા ? इत्याह-पञ्च मासान् यावदिति । अथ
षष्ठीं प्रतिमामाह-“सिंगारकहविभूसुक्करिसं इत्थीकहं च
वज्जितो । वज्जइ अबंभमेगं, तओ य छट्ठाए छम्मासे ॥१॥”
શૃંગારકથા કામકથા, વિભૂષાયાઃ સ્નાનવિલેપનધૂપનપ્રભૃતિકાયા

સંબોધોપનિષદ્

કાયોત્સર્ગમાં, સ્થિત = રહેલા, ત્રિલોકપૂજ્ય = ત્રણ ભુવન
વડે અર્ચનીય, જિન = તીર્થંકરો, જિતકષાય = દ્વેષ વગેરે
સર્વ દોષોને જીતી લેનારા, તેમનું, અથવા જિનની અપેક્ષાએ
અન્ય સ્વદોષપ્રતિપક્ષી = પોતાના કામ, ક્રોધ વગેરે દૂષણોના
પ્રતિપક્ષભૂત એવા કામનિંદા, ક્ષમા વગેરેનું ધ્યાન કરે છે.
આ પાંચમી પ્રતિમા કેટલા પ્રમાણની હોય છે ? તે કહે છે
- પાંચ મહિના સુધી.

હવે છટ્ઠી પ્રતિમા કહે છે - પછી છટ્ઠી પ્રતિમામાં છ
મહિના સુધી શૃંગારકથા, વિભૂષાનો ઉત્કર્ષ અને સ્ત્રીકથાનું
વર્જન કરતો એક અબ્રહ્મચર્યનું વર્જન કરે. ॥૧॥

(પ્રવચનસારોદ્ધાર ૮૮૮)

શૃંગારકથા = કામકથા, વિભૂષાનો = સ્નાન, વિલેપન,
સુગંધી ધૂપથી વાસિત કરવું વગેરેનો ઉત્કર્ષ = વિભૂષાનો

ઉત્કર્ષસ્તતઃ સમાહારદ્વન્દ્વઃ, તદ્વર્જયન્ પરિહરન્ । ઉત્કર્ષગ્રહણા-
 ચ્છરીરમાત્રાનુગાં વિભૂષાં વિદધાત્યપીતિ । તથા સ્ત્રિયા યોષિતા
 સહ રહસિ કથાં પ્રણયવાર્તાં વર્જયન્ । વર્જયતિ, કિમ્ ? इत्याह-
 अब्रह्म मैथुनमेकम् । ‘तओ य’ इति कोऽसौ ? प्रतिमाप्रतिपत्ता
 षष्ठ्यामब्रह्मवर्जनप्रतिमायां षण्मासान् यावत् । पूर्वस्यां हि
 प्रतिमायां दिवस एव मैथुनं प्रतिषिद्धं रात्रौ पुनरप्रतिषिद्धमासीत् ।

— સંબોધોપનિષદ્ —

ઉત્કર્ષ = વિભૂષોત્કર્ષ. પછી શૃંગારકથા અને વિભૂષોત્કર્ષ
 આ બંનેનો સમાહાર દ્વંદ્વ સમાસ થયો છે. તેનું વર્જન કરતો
 = પરિહાર કરતો. ‘ઉત્કર્ષ’નું ગ્રહણ કર્યું હોવાથી શરીરની
 માત્રાને અનુસારે થોડી વિભૂષા કરે પણ ખરા, તથા સ્ત્રી =
 નારી સાથે એકાંતમાં કથા = પ્રેમાલાપ, તેનું વર્જન કરે.
 તથા વર્જન કરે, શેનું ? એ કહે છે - એક અબ્રહ્મનું =
 મૈથુનનું. (અહીં ‘એક’ શબ્દથી એવો અર્થ ન સમજવો કે
 અમુક પ્રકારના મૈથુનનું વર્જન કરે છે, પણ એવો અર્થ કરવો
 કે છટ્ઠી પ્રતિમામાં એક વસ્તુનું વર્જન કરે છે, જેનું નામ છે
 અબ્રહ્મ.)

અને તે, કોણ તે ? પ્રતિમા સ્વીકારનાર, છટ્ઠી અબ્રહ્મ
 વર્જન પ્રતિમામાં છ મહિના સુધી રહે છે. પૂર્વની પ્રતિમામાં
 દિવસે જ મૈથુન પ્રતિષિદ્ધ હતું, રાત્રે અપ્રતિષિદ્ધ હતું. આ
 પ્રતિમામાં તો દિવસે પણ અને રાત્રે પણ, એમ સર્વથા

અસ્યાં પુનર્દિવાઽપિ રજન્યામપિ સર્વથા મૈથુનપ્રતિષેધઃ, અત
 એવાત્ર ચિત્તવિપ્લુતિવિધાયિનાં કામકથાદીનામપિ પ્રતિષેધઃ કૃત
 ઇતિ । અથ સપ્તમીં પ્રતિમામાહ-“સત્તમિ સત્ત ડ માસે, નવિ
 આહરઙ્ સચિત્તમાહારં । જં જં હેટિલ્લાણં, તં તં ચરિમાણ સવ્વં
 પિ ॥૧॥” સપ્તમ્યાં સચિત્તાહારવર્જનપ્રતિમાયાં સપ્ત માસાન્
 યાવત્સચિત્તં સચેતનમાહારમશનપાનખાદિમસ્વાદિમરૂપં નૈવાહારયતિ
 અભ્યવહરતિ । તથા યદ્યદ્ અધસ્તનીનાં પ્રાક્તનીનાં પ્રતિમા-
 નામનુષ્ઠાનં તત્તત્સર્વમપિ નિરવશેષમુપરિતનીનામગ્રેતનપ્રતિમા-
 નામવસેયમ્ । એતચ્ચ પ્રાગુક્તમપિ વિસ્મરણશીલવિનેયજનાનુગ્રહાય

— સંબોધોપનિષદ્ —

મૈથુનનો પ્રતિષેધ છે. માટે જ આ પ્રતિમામાં મનને ક્ષુબ્ધ
 કરનારી એવી કામકથા વગેરેનો પણ પ્રતિષેધ કર્યો છે.

હવે સાતમી પ્રતિમા કહે છે - સાતમીમાં સાત મહિના
 સુધી સચિત્ત આહાર વાપરતા નથી. જે જે નીચેની
 પ્રતિમાઓમાં છે, તે તે સર્વ ઉપરની પ્રતિમાઓમાં છે. ॥૧॥
 (પ્રવચનસારોદ્ધાર ૯૮૯)

સાતમીમાં = સચિત્તાહારવર્જનરૂપ પ્રતિમામાં સાત
 મહિના સુધી સચિત્ત = સચેતન, આહાર = અશન-પાન-
 ખાદિમ-સ્વાદિમ, ન જ ખાય = વાપરે.

તથા જે જે નીચેની = પહેલાની પ્રતિમાઓમાં અનુષ્ઠાન
 હોય તે તે સર્વ પણ ઉપરની = આગળની પ્રતિમાઓમાં

પુનરુપન્યસ્તમેવમન્યત્રાપિ । અથાષ્ટમીનવમ્યૌ પ્રતિમે પ્રતિપાદ-
યિતુમાહ-“આરંભ સયં કરણં, અઢમિયા અઢમાસ વજ્જેઇ ।
નવમા નવમાસે પુણ, પેસારંભે વિવજ્જેઇ ॥૧॥” અષ્ટમી
સ્વયમારમ્ભવર્જનપ્રતિમા ભવતિ, યસ્યામષ્ટૌ માસાન્ યાવદારમ્ભસ્ય
પૃથિવ્યાદ્યુપમર્દનલક્ષણસ્ય સ્વયમાત્મના કારણં વિધાનં વર્જયતિ
પરિહરતિ । સ્વયમિતિવચનાચ્ચૈતદાપન્નં વૃત્તિનિવૃત્તિમારમ્ભેષુ
તથાવિધતીવ્રપરિણામરહિતઃ પરૈઃ કર્મકરાદિભિઃ સાવદ્યમપિ
વ્યાપારં કારયતીતિ । નનુ સ્વયમપ્રવર્તમાનસ્યાપ્યારમ્ભેષુ પ્રેષ્યાન્

સંબોધોપનિષદ્

સમજવું. આ પૂર્વે કહ્યું હોવા છતાં પણ વિસ્મરણશીલ શિષ્યોના
અનુગ્રહ માટે ફરીથી કહ્યું છે. એમ અન્યત્ર પણ સમજવું.

હવે આઠમી-નવમી પ્રતિમાનું પ્રતિપાદન કરે છે -

આઠમી આઠ મહિના સુધી સ્વયં આરંભકરણ વર્જે છે.
વળી નવમીમાં નવ મહિના સુધી પ્રેષણઆરંભ વર્જે છે.
॥૧॥ (પ્રવચનસારોદ્ધાર ૯૯૦) સ્વયં આરંભ વર્જન એ આઠમી
પ્રતિમા છે. જેમાં આઠ મહિના સુધી આરંભ = પૃથ્વીકાય
વગેરેના ઉપમર્દનું, સ્વયં = પોતે કરણ = વિધાન, તેનું
વર્જન = પરિહાર કરે. સ્વયં એવું કહેવાથી એવો અર્થ
નીકળે છે કે આજીવિકાને ઉદ્દેશીને આરંભોમાં તથાવિધ તીવ્ર
પરિણામથી રહિત એવા શ્રાવક નોકરો વગેરે કરાવે છે.

શંકા - પોતે આરંભોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરે, પણ નોકરોને

વ્યાપારયતઃ પ્રાણિહિંસા તદવસ્થૈવ, સત્યમ્, કિન્તુ યા સર્વથૈવ
સ્વયમારમ્ભાણાં કરણતઃ પરૈશ્ચ કારણત ઉભયજન્યા હિંસા, સા
સ્વયમકરણતઃ તાવત્પરિહૃતૈવ । યતઃ સ્વલ્પોઽપિ આરમ્ભઃ
પરિહીયમાણઃ પ્રોજ્જમ્ભમાણમહાવ્યાધેઃ સ્તોકતરસ્તોકતમક્ષય ઇવ
હિત એવ ભવતિ । એષા પુનર્નવમી પ્રેષ્યારમ્ભવર્જનપ્રતિમા ભવતિ,
યસ્યાં નવ માસાન્ યાવત્પુત્રભ્રાતૃપ્રભૃતિષુ ન્યસ્તસમસ્તકુટુમ્બાદિ-
કાર્યભારતયા ધનધાન્યાદિપરિગ્રહેષ્વલ્પાભિષ્વઙ્ગતયા ચ પ્રેષ્યૈરપિ
કર્મકરાદિભિરપ્યાસ્તાં સ્વયમારમ્ભાન્ સપાપવ્યાપારાન્ મહતઃ

સંબોધોપનિષદ્

પ્રવૃત્તિ કરાવે, તો જીવહિંસાનો દોષ તો તેવોને તેવો ઊભો
જ રહે છે.

સમાધાન - તમારી વાત સાચી છે. પણ જે સર્વથા જ
સ્વયં આરંભો કરવાથી તથા બીજા દ્વારા કરાવવાથી જે
ઉભયજનિત હિંસા છે, તેનો તો પોતે ન કરવાથી પરિહાર
થઈ જ ગયો છે. કારણ કે જેમ મોટો રોગ પ્રગટ થતો હોય,
તેનો થોડો હજી થોડો ક્ષય થાય એ હિતકારક જ છે, તેમ
થોડો આરંભ પણ ઓછો થાય એ હિતકારક જ છે.

વળી આ નવમી પ્રેષ્યારંભવર્જન નામની પ્રતિમા છે, કે
જેમાં નવ મહિના સુધી પુત્ર, ભાઈ વગેરે ને સમસ્ત કુટુંબ
વગેરેની જવાબદારી સોંપી દેવાય છે અને ધન-ધાન્ય વગેરે
પરિગ્રહોમાં અલ્પ આસક્તિ હોવાથી કર્મકર વગેરે દ્વારા આરંભ

કૃષ્યાદીનિતિ ભાવઃ, વર્જયતિ । આસનદાપનાદિવ્યાપારાણાં પુનરપિ લઘૂનામનિષેધ એવ, તથાવિધકર્મબન્ધહેતુત્વાભાવેનારમ્ભત્વાનુપ-પત્તેઃ । અથ દશમીં પ્રતિમામાહ-“દસમા દસ માસે પુન, ઉદ્દિટ્ઠકયં તુ ભત્ત નવિ ભુંજે । સો હોઝ ઉ છુરમુંડો, સિર્હિલિં વા ધારણ કો વિ ॥૧૧॥” દશમી પુનરુદ્દિષ્ટભક્તવર્જનપ્રતિમા દશ માસાન્ યાવદ્ ભવતિ । તસ્યામુદ્દિષ્ટમુદ્દિશ્યસ્તેન કૃતં વિહિતમુદ્દિષ્ટકૃતમ્, તમેવ શ્રાવકમુદ્દિશ્ય સંસ્કૃતમિત્યર્થઃ । એવંસ્વરૂપં ભક્તમપ્યોદનાદિકં નૈવ ભુજ્જીત, આસ્તાં તાવદિતર-

સંબોધોપનિષદ્

કરાવવાનો પણ ત્યાગ કરે છે, પોતે મોટા ખેતી વગેરે સાવધ વ્યાપારોરૂપ આરંભોને તો ન જ કરે. પણ મહેમાન આદિને આસનપ્રદાન વગેરે નાની પ્રવૃત્તિઓનો તેમાં નિષેધ નથી. કારણ કે તેવી પ્રવૃત્તિઓ તથાવિધ કર્મબંધનું કારણ ન હોવાથી તેને આરંભ ન કહી શકાય.

હવે દશમી પ્રતિમા કહે છે - વળી દશમી દશ માસ સુધી છે, તેમાં ઉદ્દિષ્ટકૃત ભોજન જમતા નથી. તે ક્ષુરમુંડ હોય છે, અથવા કોઈ શિખા ધારણ કરે છે. ॥૧૧॥ (પ્રવચનસારોદ્ધાર ૮૮૧)

વળી દશમી ઉદ્દિષ્ટભોજનવર્જન નામની પ્રતિમા દશ મહિના સુધી હોય છે. તેમાં ઉદ્દિષ્ટ = તેમને ઉદ્દેશીને કરેલું = બનાવેલું તે ઉદ્દિષ્ટકૃત. અર્થાત્ તે જ શ્રાવકને ઉદ્દેશીને

સાવદ્યવ્યાપારકારણમિત્યપિશબ્દાર્થઃ । ‘સો હોઈ ડ’ ઇતિ સ પુનર્દશમપ્રતિમાપ્રતિપત્તા કશ્ચિત્ ક્ષુરમુણ્ડિતમસ્તકો ભવતિ । ‘સિંહિલિં’ ઇતિ શિખાં વા શિરસિ કોઽપિ ધારયતીતિ । તથા- “જં નિહિયમત્થજાયં, પુચ્છંત સુયાણ નવરિ સો તત્થ । જઈ જાણઈ તો સાહઈ, અહ નવિ તો બેઈ નવિ યાણે ॥૧૧॥” નવરં કેવલં સ શ્રાવકસ્તસ્યાં દશમપ્રતિમાયાં સ્થિતો યન્નિહિતં ભૂમ્યાદૌ ક્ષિપ્તમર્થજાતં દ્રવ્યં સુવર્ણાદિકં તત્પૃચ્છતાં સુતાનાં પુત્રાણાં ઉપલક્ષણત્વાદ્ ભ્રાત્રાદીનાં ચ યદિ જાનાતિ તતઃ કથયતિ,

— સંબોધોપનિષદ —

સંસ્કૃત કરેલું = રાંધવા વગેરે દ્વારા સંસ્કાર યુક્ત બનાવાયેલું. આવા સ્વરૂપનું ભોજન પણ ઓદન વગેરે ન જ જમે, તે સિવાયના સાવદ્ય વ્યાપાર કરાવવાની વાત તો જવા જ દો, એવો ‘અપિ’ શબ્દનો અર્થ છે. વળી તે = દશમી પ્રતિમાને સ્વીકારનાર, કોઈ અસ્ત્રાથી મુંડિત મસ્તકવાળા હોય. અથવા કોઈ શિખા = ચોટલી ધારણ કરે છે. તથા -

માત્ર તે તેના દીકરાઓ પૂછે ત્યારે દાટેલું ધન જાણતા હોય તો કહે, અને જો ન જાણતા હોય, તો કહે કે નથી જાણતો. ॥૧૧॥ (પંચાશક ૯-૩૩, પ્રવચનસારોદ્ધાર ૯૯૨)

માત્ર તે = શ્રાવક તેમાં = દશમી પ્રતિમામાં રહેલો, જે નિહિત = ભૂમિ વગેરેમાં રાખેલું ધન = સુવર્ણ વગેરે દ્રવ્ય હોય, તેના વિષે પૃચ્છા કરતા પુત્રોને = દીકરાઓને, અને ઉપલક્ષણથી ભાઈ વગેરેને જો જાણતા હોય તો કહે, કારણ

અકથને વૃત્તિચ્છેદપ્રાપ્તેઃ । અથ નૈવ જાનાતિ તતો બ્રૂતે નૈવાહં
 કિમપિ જાનામિ સ્મરામીતિ । એતાવન્મુક્ત્વા નાન્યત્કિમપિ તસ્ય
 ગૃહકૃત્યં કર્તું કલ્પતે ઇતિ તાત્પર્યમ્ । અથૈકાદર્શીં પ્રતિમામાહ-
 “ઝુરમુંડો લોણ વ, રયહરણપડિગ્ગહં ચ ગિણ્હિત્તા । સમણો
 હૂઓ વિહરહ, માસા એકકારસુક્કોસં ॥૧॥ ક્ષુરેણ મુણ્ડો મુણ્ડિતઃ
 ક્ષુરમુણ્ડઃ, લોચેન વા હસ્તલુજ્જ્વનેન મુણ્ડઃ સન્ રજોહરણં
 પતદ્ગ્રહં ચોપલક્ષણમેતત્સર્વમપિ સાધૂપકરણં ગૃહીત્વા
 ‘સમણભૂઓ’ ઇતિ શ્રમણો નિર્ગન્થસ્તદ્વદ્યસ્તદનુષ્ઠાનકરણાત્સ
 શ્રમણભૂતઃ સાધુકલ્પ ઇત્યર્થઃ, વિહરેત્ ગૃહાન્નિર્ગત્ય નિખિલ-

સંબોધોપનિષદ્

કે જો ન કહે તો આજીવિકાનો ઉચ્છેદ થાય. અને જો ન જ
 જાણતા હોય તો કહે કે હું કાંઈ જ જાણતો નથી = મને કાંઈ
 જ યાદ આવતું નથી. તાત્પર્ય એ છે કે આના સિવાય તેમને
 ધરનું કોઈ કાર્ય કરવું ન કલ્પે.

હવે અગિયારમી પ્રતિમા કહે છે -

અસ્ત્રાથી કે લોચથી મુંડિત, રજોહરણ અને પાત્રુ લઈને
 ઉત્કૃષ્ટથી અગિયાર મહિના સુધી સાધુની જેમ વિચરે. ॥૧॥
 (પ્રવચનસારોદ્ધાર ૯૯૩)

ક્ષુરથી = અસ્ત્રાથી મુંડ = મુંડિત તે ક્ષુરમુંડ, અથવા તો
 લોચથી = હાથે લુંચન કરવા વડે મુંડિત થયેલા તે શ્રાવક
 રજોહરણ અને પાત્રુ લઈને, ઉપલક્ષણથી સાધુના સર્વ ઉપકરણ

સાધુસામાચારીસમાચરણચતુરઃ સમિતિગુપ્ત્યાદિકં ચ સમ્યગનુ-
પાલયન્ ભિક્ષાર્થં ગૃહિકુલપ્રવેશે સતિ શ્રમણોપાસકાય
પ્રતિમાપ્રતિપત્નાય ભિક્ષાં દત્તેતિ ભાષમાણઃ કસ્ત્વમ્ ? इति
કર્સ્મિશ્ચિત્પૃચ્છતિ પ્રતિમાપ્રતિપત્નઃ શ્રમણોપાસકોઽહમિતિ બ્રુવાણો
ગ્રામનગરાદિષ્વનગાર ઇવ માસકલ્પાદિના વિચરેદેકાદશમાસાન્
યાવદિતિ । एतच्चोत्कृष्टतः कालमानमुक्तम् । जघन्यतः
પુનરેકાદશાપિ પ્રતિમાઃ પ્રત્યેકમન્તર્મુહૂર્ત્તાદિમાના એવ, તચ્ચ મરણે
વા પ્રવ્રજિતત્વે વા નાન્યથેતિ । तथा-“ममकारेऽवोच्छिन्ने वच्चइ

સંબોધોપનિષદ્

લઈને શ્રમણ = નિર્ઋથ, તેમના જેવું અનુષ્ઠાન કરવાથી જે
તેમના જેવા છે તે શ્રમણભૂત = સાધુસમાન, વિચરે, અર્થાત્
ઘરથી નીકળીને સર્વ સાધુ સામાચારીને પાળવામાં કુશળ
એવા તે શ્રાવક સમિતિ-ગુપ્તિ વગેરેનું સમ્યક્ અનુપાલન
કરે. ભિક્ષા માટે ગૃહસ્થના ઘરમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે
'પ્રતિમાવાળા શ્રાવકને ભિક્ષા આપો' એમ કહે. કોઈ એવું
પૂછે કે, 'તમે કોણ છો ?' ત્યારે એમ કહે કે હું પ્રતિમા
સ્વીકારનાર શ્રાવક છું. આ રીતે ગામ-નગર વગેરેમાં
અણગારની જેમ માસકલ્પ વગેરે દ્વારા અગિયાર મહિના
સુધી વિચરે. આ ઉત્કૃષ્ટથી કાળપ્રમાણ કહ્યું. જઘન્યથી તો
અગિયારે પ્રતિમા અંતર્મુહૂર્ત વગેરે પ્રમાણ જ છે.

તે જઘન્ય પ્રમાણ ચાલુ પ્રતિમામાં જ મરણ થાય કે
પ્રવ્રજ્યા થાય તો જ સંભવે છે, અન્યથા નહીં. તથા મમત્વનો

સન્નાયપલ્લિ દદું જે । તત્થવિ સાહુ વ્વ જહા, ગિણ્હઈ ફાસં
 તુ આહારં ॥૧॥” મમેત્યસ્ય કરણં મમકારસ્તસ્મિન્નવ્યવચ્છિન્ને-
 ઽવ્યપગતે સતિ, અનેન સ્વજનદર્શનાર્થિત્વકારણમુક્તમ્, સજ્ઞાતાઃ
 સ્વજનાસ્તેષાં પલ્લી સન્નિવેશસ્તાં સજ્ઞાતપલ્લીં વ્રજતિ ગચ્છતિ
 દ્રષ્ટું વિલોકયિતું સજ્ઞાતાનિતિ ગમ્યતે, ‘જે’ इति પાદપૂરણે ।
 તત્રાપિ સજ્ઞાતપલ્લ્યામપ્યાસ્તામન્યત્ર સાધુરિવ સંયત ઇવ વર્તતે,
 ન પુનઃ સ્વજનોપરોધેન ગૃહચિન્તાદિકં કુર્યાત્ । યથા ચ સાધુઃ
 પ્રાસુકમેષણીયં ચ ગૃહ્ણતિ તથા સોઽપિ શ્રમણભૂતઃ પ્રતિમાપ્રતિપત્તા

— સંબોધોપનિષદ્ —

વ્યુચ્છેદ ન થયો હોવાથી સ્વજનોના આવાસને જોવા જાય,
 ત્યાં પણ જેમ સાધુ લે, તેમ પ્રાસુક આહાર લે-છે ॥૧॥

(પંચાશક ૯-૩૬, પ્રવચનસારોદ્ધાર ૯૯૪)

‘મારું’ આવું કરવું તે મમકાર. તેનો વ્યુચ્છેદ ન થયો
 હોવાથી = વિગમ ન થયો હોવાથી, આવું કહેવા દ્વારા
 સ્વજનોના દર્શન કરવાના પ્રયોજનનું કારણ કહ્યું. સંજ્ઞાત =
 સ્વજનો, તેમની પલ્લી = નિવાસ, ત્યાં - સ્વજનોના નિવાસમાં
 = તેમના ગામ-નગર-પોળ આદિમાં જાય છે - ગમન કરે
 છે, સ્વજનોને જેવા માટે. અહીં ‘જે’ પાદપૂરણ અર્થમાં છે.
 ત્યાં પણ = સ્વજનોના સન્નિવેશમાં પણ, અન્યત્રની વાત તો
 જવા દો, સાધુની જેમ = સંયત સમાન વર્તે છે. પણ
 સ્વજનોના ઉપરોધથી ઘરની ચિંતા વગેરે કરતા નથી. અને

પ્રાસુકમેવાચેતનમેવ, ઉપલક્ષણત્વાદસ્યૈષણીયં ચાહારમશનાદિકં
 ગૃહ્ણતીતિ । જ્ઞાતયો હિ સ્નેહાદનેષણીયં ભક્તાદિ કુર્વન્તિ, આગ્રહેણ
 ચ તદગ્રાહયિતુમિચ્છન્તિ, અનુવર્તનીયાશ્ચ તે પ્રાયો ભવન્તીતિ
 તદગ્રહણં સમ્ભાવ્યતે તથાઽપિ તદસૌ ન ગૃહ્ણતીતિ ભાવઃ । ઇહ
 ચોત્તરાસુ સપ્તસુ પ્રતિમાસ્વાવશ્યકચૂર્ણ્યા પ્રકારાન્તરમપિ દૃશ્યતે।
 તથા ‘રાઙ્ગભક્તપરિત્રાણ’ ઇતિ પઞ્ચમી । ‘સચિત્તાહારપરિત્રાણ’
 ઇતિ ષષ્ઠી । ‘દિયા બ્રહ્મચારી રાઓ પરિમાણકડા’ ઇતિ સપ્તમી ।

સંબોધોપનિષદ્

જેમ સાધુ પ્રાસુક અને એષણીય આહાર = અશન વગેરેનું
 ગ્રહણ કરે છે, તેમ તે પણ શ્રમણભૂત પ્રતિમાને સ્વીકારનાર
 પ્રાસુક જ = અચિત્ત જ, ઉપલક્ષણથી એષણીય, આહાર =
 અશન વગેરેનું ગ્રહણ કરે છે. સ્વજનો સ્નેહથી અનેષણીય
 ભોજન વગેરે કરે છે, અને આગ્રહથી તેવું ભોજન આપવા
 ઇચ્છે છે. અને સ્વજનોની વાત પ્રાયઃ માનવી પડે છે, માટે
 તેનું ગ્રહણ સંભવે છે, છતાં પણ તે શ્રાવક તેવું ભોજન ન
 લે તેવો અહીં ભાવ છે.

અહીં છેલ્લી સાત પ્રતિમામાં આવશ્યકયૂર્ણિમાં અન્ય પ્રકાર
 પણ જોવા મળે છે. તે આ પ્રમાણે -

રાત્રિભોજનપરિજ્ઞાત એ પાંચમી, સચિત્તાહારપરિજ્ઞાત
 એ છટ્ઠી, દિવસે બ્રહ્મચારી રાત્રે પરિમાણકૃત એ સાતમી,

‘દિયાવિ રાઓ વિ બંભયારી અસિણાણે વોસટ્ટકેસમંસુરોમનહે’
 इत्यष्टमी । ‘સારંભપરિણા’ इति नवमी । ‘पेसारंभपरिणा’
 इति दशमी। ‘उद्दिट्ठभत्तविवज्ज’ समणभूए तस्स णं एवं भवति,
 सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं जाव सव्वाओ राईभोयणाओ
 वेरमणं खुरमंडए वा लुत्तकेसए वा एगसाडिए वा इच्चाइ’
 एकादशमी । व्याख्याता एकादशापि श्रावकप्रतिमाः ॥६१॥

अथ श्रावकेणाप्युत्कृष्टेन ब्रह्मचारिणैव भाव्यम्, यदुक्तम्-
 “उक्किट्ठो सावओ होइ, सच्चित्ताहारवज्जओ । एगासणम्मि
 भोई य, बंभयारी तहेव य ॥१॥ किमिति ? यतो

—સંબોધોપનિષદ્—

દિવસે પણ અને રાત્રે પણ બ્રહ્મચારી + અસ્નાની + કેશ-
 શ્મશ્રુ-રોમ-નખના સંસ્કારના ત્યાગી એ આઠમી, સારંભ-
 પરિજ્ઞાત એ નવમી, પ્રેષારંભ-પરિજ્ઞાત એ દશમી. ઉદિષ્ટ
 ભોજનનું વર્જન કરનાર, શ્રમણભૂત, તેમનો આચાર આ
 મુજબ હોય છે. સર્વથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ યાવત્ સર્વથી
 રાત્રિભોજનવિરમણ, ક્ષુરમુંડ કે લુંચિતકેશ કે એક વસ્ત્રધારી
 ઇત્યાદિ અગિયારમી. આ રીતે અગિયારે શ્રાવકપ્રતિમાઓની
 વ્યાખ્યા કરી. ॥૬૧॥

ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક બ્રહ્મચારી જ હોય છે. કારણ કે કહ્યું છે
 કે - સચિત્ત આહારનું વર્જન કરનાર, એકાસણમાં ભોજન
 કરનાર અને બ્રહ્મચારી એવા ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક હોય છે. ॥૧॥

મૈથુનપ્રસક્તયોર્હિ સ્ત્રીપુંસયોરુત્કૃષ્ટતઃ સૂક્ષ્મા નવલક્ષજીવા
વિનશ્યન્તીત્યેતદેવાહ-

મેહુણસન્નારૂઢો, નવલક્ષ્વ હણેઈ ^૧સુહમજીવાણં ।
^૨તિથ્યયરેણં ભણિયં, ^૩સદ્દહિયવ્વં પયત્તેણ ॥૬૨॥

વ્યાખ્યા - ‘મૈથુનસજ્જારૂઢઃ’ અબ્રહ્મસેવાપરઃ પુમાન્
‘સૂક્ષ્મજીવાનાં’ કેવલિજ્ઞેયપ્રાણિનાં નવ લક્ષાન્ હન્તિ ઉત્કૃષ્ટત
ઇત્યર્થઃ । યદાગમઃ-“ઇત્થીજોણીએ સંભવંતિ બેઈંદિયા ડ જે
જીવા । ઇવ્કો વ દો વ તિન્ન વ, લક્ષ્વપહુત્તં ચ ઉવ્કોસં

— સંબોધોપનિષદ્ —

કેમ એમ ? (બ્રહ્મચારી હોવું જરૂરી કેમ ?) કારણ કે
સ્ત્રી-પુરુષ મૈથુનમાં આસક્ત હોય, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટથી સૂક્ષ્મ
નવ લાખ જીવોનો વિનાશ થાય છે. એ જ કહે છે -

મૈથુન સંજ્ઞા પર આરૂઢ નવ લાખ સૂક્ષ્મ જીવોને હણે
છે. એવું તીર્થંકરોએ કહ્યું છે, તેની પ્રયત્નથી શ્રદ્ધા કરવી
જોઈએ. ॥૬૨॥ (ગાથાસહસ્રી ૩૨૮, શીલોપદેશમાલા ૨૩)

મૈથુનસંજ્ઞા પર આરૂઢ = અબ્રહ્મસેવનમાં તત્પર એવો
પુરુષ, નવ લાખ સૂક્ષ્મજીવોને = કેવળી જાણી શકે તેવા
પ્રાણીઓને ઉત્કૃષ્ટથી હણે છે, એવો અર્થ છે. કારણ કે એવું
આગમવચન છે કે - સ્ત્રીની યોનિમાં જે બેઈંદ્રિય જીવો થાય

૧. ગ - સુહજીવાણં । ૨. છ-ઇઅ આગમવચણો હિંસા જીવાણમિહ પઢમા ।

૩. ગ - સદ્દહિયણં ।

॥૧॥ પુરિસેણ સહ ગયાએ, તેસિં જીવાણ હોઈ ઉદ્ધવણં ।
 વેણુગદિટ્ટંતેણં, તત્તાયસલાગનાણં ॥૨॥” યદુક્તં ભગવત્યઙ્ગે
 દ્વિતીયશતકે પઞ્ચમોદ્દેશકે-“મેહુણં સેવમાણસ્સ કેરિસે અસંજમે
 કજ્જઈ ? ગોયમા ! સે જહા ણામએ કેવિ પુરિસે રૂયનાલિયં
 વા બૂરનાલિયં વા તત્તેણં કણણં સમભિધંસિજ્જા, એરિસણં
 ગોયમા ! મેહુણં સેવમાણસ્સ અસંજમે કજ્જઈ” ઇતિ । સંસક્તાયાં
 યોનૌ દ્વીન્દ્રિયા એતે । એતચ્ચ કેનચિત્પ્રાકૃતેનોક્તં ભવિષ્યતીતિ

— સંબોધોપનિષદ્ —

છે, તેઓ એક કે બે કે ત્રણ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટથી લક્ષપૃથક્ત્વ
 = બે થી નવ લાખ હોય છે. ॥૧॥ (ગાથાસહસ્રી ૩૩૦)

તે સ્ત્રી પુરુષ સાથે ગમન કરે, ત્યારે તે જીવોની વિરાધના
 થાય છે. વાંસમાં તપેલા લોઢાના શલાકાના દૃષ્ટાંતથી પ્રસ્તુત
 અર્થ સમજવો. ॥૨॥

કારણ કે શ્રી ભગવતી અંગસૂત્રમાં દ્વિતીય શતકમાં પંચમ
 ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે - હે ભગવંત ! જે મૈથુન સેવે, તે કેવું
 અસંયમ કરે છે ? ગૌતમ ! જેમ કોઈ પુરુષ રૂની ભરેલી
 વાંસની નળી કે બરુ નામની વનસ્પતિની નાળીને તપેલા
 સોનાથી જોડે, તેમાં જેવું અસંયમ થાય, હે ગૌતમ ! મૈથુન
 સેવનાર તેવું અસંયમ કરે છે. જીવસંસક્ત એવી યોનિમાં
 આ બેઈન્દ્રિય જીવો હોય છે. આ તો કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિએ
 કહ્યું હશે, એવી શંકાનું નિરાકણ કરતા કહે છે - તીર્થકરે

નિરસ્યન્નાહ-‘તીર્થકરેણ’ અર્હતા સર્વાસ્રવદ્વારકારણવિદા એતદિતિ ગમ્યમ્, ‘ભણિતં’ પ્રતિપાદિતમનેકસુરાસુરનરસમક્ષમ્, તચ્ચેત્યધ્યા-
હાર્ય વ્યાખ્યેયમ્ । તચ્ચ ભગવદુક્તં ‘પ્રત્યનેન’ મહતોદયમેન શ્રદ્ધાતવ્યમવિતથમેતદિતિ, ન ચ તત્ર શઙ્કાપિશાચિકાવકાશો દેય ઇતિ ભાવઃ । શુકશોણિતસમ્ભવાસ્તુ ગર્ભજપજ્વેન્દ્રિયા ઇમે-
“પંચિંદિયા મણુસ્સા, એગનરભુત્તનારિગબ્ભંમિ । ઉક્કોસં નવ લક્ષ્ણા, જાયંતી એગહેલાએ ॥૧॥ નવલક્ષ્ણાં મજ્ઞે, જાયઙ્ગે
ઇક્કસ્સ દુત્ત વ સમત્તી । સેસા પુણ એમેવ ય, વિલયં વચ્ચંતિ એમેવ ॥૨॥” ॥૬૨॥

અથાસહ્સ્વ્યાતાનસજ્જિનઃ સ્ત્રીપુંસસંયોગજાન્ સમ્મૂછિમ-

—સંબોધોપનિષદ્—

= સર્વ આશ્રવદ્વારોના કારણના જાણકાર એવા અરિહંતે આ કહ્યું છે = અનેક સુર-અસુર-નરોની સમક્ષ પ્રતિપાદિત કર્યું છે. ભગવાને કહેલી તે વાતની પ્રયત્નથી = મોટા ઉદયથી શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ, કે તે સત્ય છે. તે વાતમાં શંકારૂપી પિશાચીને અવકાશ ન દેવો જોઈએ એવો અહીં ભાવ છે. સ્ત્રીની યોનિમાં શુક અને શોણિતથી ઉત્પન્ન થતા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય જીવો આ પ્રમાણે છે - એક નરે ભોગવેલી નારીના ગર્ભમાં ઉત્કૃષ્ટથી નવ લાખ પંચેન્દ્રિય મનુષ્યો એક સાથે થાય છે. ॥૧॥ (ગાથાસહસ્રી ૩૩૧) તે નવલાખમાંથી એક કે બેની નિષ્પત્તિ થાય છે. બાકીના તો એમ ને એમ વિનાશ પામે છે. ॥૨॥ (ગાથાસહસ્રી ૩૩૨) ॥૬૨॥

પઞ્ચેન્દ્રિયમનુષ્યાનાહ-

અસંખયા થીનરમેહુણાઓ,

મુર્છંતિ પંચિન્દિયમાણુસાઓ ।

નીસેસઅંગાણ વિભત્તિચંગે,

ભણડ જિણો પન્નવણાઝવંગે ॥૬૩॥

વ્યાખ્યા - સ્ત્રીનરયોર્મૈથુનાત્ અબ્રહ્મસજ્ઞાત અસદ્વ્યાતાઃ પઞ્ચેન્દ્રિયમનુષ્યાઃ 'મૂર્છંતિ' ઉત્પદ્યન્તે । એતચ્ચ કઃ કુત્ર કથયતિ ? इत्याह-'जिनः' तीर्थकृत् प्रज्ञापनोपाङ्गे 'भणति' कथयति । सूत्रस्य त्रिकालविषयत्वाद् भणितवानित्यवसेयम् ।

— સંબોધોપનિષદ્ —

હવે સ્ત્રી-પુરુષના સંયોગથી થતાં અસંખ્ય અસંજી સંમૂર્ચિષ્મ પંચેન્દ્રિય મનુષ્યોનું પ્રતિપાદન કરે છે -

સ્ત્રી-પુરુષના મૈથુનથી અસંખ્ય પંચેન્દ્રિય મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ સર્વ અંગોના વિભાગોથી રમ્ય એવા પ્રજ્ઞાપના ઉપાંગમાં જિન કહે છે. ॥૬૩॥ (ગાથાસહસ્રી ૩૩૩)

સ્ત્રી-પુરુષના મૈથુનથી = અબ્રહ્મસંજ્ઞાથી અસંખ્ય પંચેન્દ્રિય મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. એવું કોણ ક્યાં કહે છે ? તે કહે છે - જિન = તીર્થંકર, પ્રજ્ઞાપના ઉપાંગમાં કહે છે. સૂત્ર ત્રિકાળવિષયક હોવાથી જિને કહ્યું એવો અર્થ સમજવો.

કિમ્ભૂતે ? ‘નિશ્શેષાઙ્ગાનાં’ સમસ્તાચારાઙ્ગાદિસિદ્ધાન્તાનાં વિભક્તિર્ભિર્વિશેષૈશ્ચઙ્ગે રમ્યે, ચઙ્ગશબ્દો દેશ્યાં(યઃ?) ચારુતાર્થઃ, યત્ર સર્વાઙ્ગવિશેષાઃ સ્પષ્ટતયા પ્રરૂપિતાઃ સન્તીતિભાવઃ । યદ્વા નિશ્શેષાઙ્ગાનાં મધ્યે વિભક્ત્યા વૈચિત્ર્યેણ રમ્યે । યદુક્તં પ્રજ્ઞાપનાયાં ભગવાનાહેતિ તદેવ લિખ્યતે, તથાહિ-“કહણ્ણં ભંતે ! સંમુચ્છિમમણુસ્સા સંમુચ્છંતિ ? ગોયમા ! અંતો મણુસ્સચિત્તે પણયાલીસાણ જોયણસયસહસ્સેહિં અઙ્ગાઙ્ગેસુ દીવસમુદ્દેસુ પત્તરસકમ્મભૂમીસુ તીસાણ અકમ્મભૂમીસુ છપ્પણ્ણાણ અન્તરદીવેસુ

— સંબોધોપનિષદ્ —

કેવા પ્રજ્ઞાપના ઉપાંગમાં ? નિઃશેષ અંગોના = સમસ્ત આચારાંગ આદિ સિદ્ધાન્તોની વિભક્તિઓથી = વિશેષોથી સુંદર = રમ્ય. ‘યંગ’ એ દેશ્યશબ્દ છે જેનો અર્થ સુંદરતા છે. આશય એ છે કે પ્રજ્ઞાપના ઉપાંગમાં બધા અંગવિશેષો સ્પષ્ટપણે પ્રરૂપ્યા છે. અથવા તો સર્વ અંગોમાં વિભક્તિથી = વિચિત્રતાથી રમ્ય એવા પ્રજ્ઞાપના ઉપાંગમાં - એવો અર્થ કરવો. ‘પ્રજ્ઞાપનામાં ભગવાને કહ્યું’ એવું જે કહ્યું, તે જ હવે લખાય છે, તે આ પ્રમાણે -

હે ભગવંત ! સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? ગૌતમ ! મનુષ્ય ક્ષેત્રની અંદર પિસ્તાલીશ લાખ યોજનમાં અઢી દ્વીપ-સમુદ્રોમાં, પંદર કર્મભૂમિમાં, ત્રીસ અકર્મભૂમિમાં, છપ્પન અંતર્દીપોમાં ગર્ભજ મનુષ્યોના જ વિષ્ટા, મૂત્ર, શ્લેષ્મ,

ગભ્ભવક્કંતિયમણુસ્સાણં ચેવ ઉચ્ચારેસુ વા પાસવણેસુ વા રેલેસુ
 વા સિંઘાણેસુ વા વંતેસુ વા પિત્તેસુ વા સુક્કેસુ વા સોણિણેસુ
 વા સુક્કપુગ્ગલપરિસાડેસુ વા વિગયકલેવરેસુ વા થીપુરિસ-
 સંજોણેસુ વા ગામનિદ્ધમણેસુ વા નગરનિદ્ધમણેસુ વા સવ્વેસુ
 ચેવ અસુહદ્ધાણેસુ ઇત્થ ણં સંમુચ્છિમમણુસ્સા સંમુચ્છંતિ અંગુલ-
 અસંખિજ્જભાગમિત્તાણે ઓગાહણાણે । અસણ્ણી મિચ્છાદિદ્ધી
 અત્ત્રાણી સવ્વાહિં પજ્જત્તીહિં અપજ્જત્તગા અંતમુહુત્તાડયા ચેવ
 કાલં કરેંતિ” ઇતિ । ઘોરપાપહેતુત્વાન્મૈથુનં વર્જ્યમેવ, ચતુર્થવ્રત-
 ભક્કે શેષવ્રતચતુષ્ટયસ્યાપિ ભક્કાત્ । કથમ્ ? ‘મેહુણસન્નારૂઢો’

સંબોધોપનિષદ્

નાકના મેલ, ઉલ્ટી, પિત્ત, શુક્ર, શોષિત, શુક્ર-પુદ્ગલનો
 પરિશાટ, વિકૃતકલેવર, સ્ત્રી-પુરુષ-સંયોગ, ગામના બાળ કે
 નગરના બાળમાં અને સર્વ અશુચિસ્થાનોમાં અહીં અંગુલના
 અસંખ્યાતમાં ભાગની અવગાહનાવાળા સંમૂર્ચિષ્ઠ મનુષ્યો
 ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ અસંજી, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને અજ્ઞાની
 હોય છે, તેઓ સર્વ પર્યાપ્તિઓથી અપર્યાપ્તા અને
 અંતર્મુહૂર્તપ્રમાણ આયુષ્યવાળા હોય, ત્યારે જ કાળ કરી જાય
 છે.

મૈથુન ઘોર પાપનું કારણ હોવાથી તે વર્જનીય જ છે.
 કારણ કે ચોથા વ્રતનો ભંગ થાય, તો બાકીના ચારે વ્રતોનો
 પણ ભંગ થાય છે. કેવી રીતે ? - ‘મૈથુનસંજ્ઞામાં આરુઢ’

ઇત્યાદિના શીલભક્તે જીવાનાં કેવલિજ્ઞેયપ્રાણિનાં હિંસાપ્રરૂપણા-
ત્પ્રાણાતિપાતવ્રતં પ્રથમં વિરાધિતમેવ । દ્વિતીયવ્રતં તુ-“નો કામીણં
સચ્ચં, પસિદ્ધમેયં જણસ્સ સયલસ્સ । તિત્થયરસામિપમુહાઽદત્તંપિ
હુ તત્થ ધલુ હુજ્જા ॥૧॥ અબ્બંભં પયડં ચિય, અપરિગ્ગહિયસ્સ
કામિણી નેય । ઇય સીલવજ્જિયાણં, કત્થ વયં પંચવયમૂલં
॥૨॥” ન ચ કામિનાં સત્યં વિષયાર્તાનાં સત્યવાદિત્વં ન
સમ્ભવતિ, પ્રસિદ્ધમેતજ્જનસ્ય સકલસ્ય, યદુક્તમ્-“વણિક્ષ-

સંબોધોપનિષદ્

ઈત્યાદિ ૬૨મી ગાથામાં કહ્યું, તે મુજબ શીલભંગ થાય
ત્યારે કેવળિજ્ઞેય જીવોની હિંસાની પ્રરૂપણા કરી હોવાથી
પ્રથમ પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રતની વિરાધના થઈ જ છે.

દ્વિતીયાદિ વ્રત આ રીતે ખંડિત થાય છે -

સર્વ જનોને પ્રસિદ્ધ છે કે કામીને સત્ય હોતું નથી. વળી
તેમાં તીર્થંકર-સ્વામિ વગેરે થકી અદત્ત પણ થાય છે ॥૧॥
અબ્રહ્મ તો સ્પષ્ટરૂપે છે જ. વળી જેને પરિગ્રહ નથી, તેને
સ્ત્રી પણ નથી જ. માટે જેઓ શીલવર્જિત છે, તેમને
પંચવ્રતમૂલક એવું વ્રત ક્યાંથી સંભવે ? ॥૨॥ (શીલોપદેશમાલા
૨૪, ૨૫)

કામીઓને સત્ય નથી = વિષયાર્ત જીવોમાં સત્યવાદીપણું
સંભવતું નથી. આ વાત સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે
કહ્યું છે કે - સાત વ્યક્તિ અસત્યનું ઘર છે - (૧) વેપારી

ખ્યાન્નાદસ્યુદ્ધૂતકૃત્પારદારિકઃ । દ્વારપાલશ્ચ કૌલશ્ચ,
સપ્તાસત્યસ્ય મન્દિરમ્ ॥૧૧॥” નનુ પિત્રાદ્યનુજ્ઞયા પરિણીતેષુ
સ્વદારેષુ મૈથુનસેવાહેવાકિનોઽપિ કથં તૃતીયવ્રતભઙ્ગઃ ? इत्याह-
‘तित्थयरेति’ अब्रह्मसेवायां तीर्थकरस्वामिप्रमुखादत्तमपि भवेत्,
तत्र तीर्थकरादत्तं मोक्षपथप्रवृत्तानां सर्वथा मૈથુનनिषेधात् । स्वामी
मण्डलाधिपतिस्तेनाप्यदत्तमननुज्ञातम्, प्रमुखशब्देन जीवादत्तं च
ग्राह्यम्, यदागमः-“सामीजीवादत्तं, तित्थयरेहिं तहेव य

સંબોધોપનિષદ્

(૨) વેશ્યા (૩) ચોર (૪) જુગારી (૫) પરદારાસેવી (૬)
દ્વારપાળ અને (૭) નાસ્તિક. ॥૧॥

શંકા - જે પિતા વગેરેની અનુજ્ઞાથી પરિણીત એવી પોતાની
પત્નીઓ સાથે મૈથુનસેવન કરે છે, તેને તૃતીય વ્રતનો ભંગ
કેમ થાય ?

સમાધાન - આના જ જવાબમાં તીર્થકર ઇત્યાદિ કહ્યું છે
- અબ્રહ્મસેવન કરવામાં તીર્થકર, સ્વામિ વગેરે થકી અદત્તનો
દોષ પણ લાગે. તેમાં - મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત જીવોને તીર્થકરોએ
મૈથુનનો સર્વથા નિષેધ કર્યો હોવાથી તીર્થકર અદત્ત લાગે.
સ્વામી = મંડલાધિપતિ (માંડલિક રાજા ?), તેના વડે પણ
અદત્ત છે = અનનુજ્ઞાત છે. (?) ‘પ્રમુખ’ શબ્દથી જીવઅદત્ત
સમજવું. કારણ કે મૈથુનસેવનમાં જે જીવોની વિરાધના થાય
છે, તે જીવોએ પોતાના પ્રાણ લેવાની અનુજ્ઞા આપી નથી.
કારણ કે એવો સિદ્ધાંત છે કે - સ્વામિ-જીવ-અદત્ત, તીર્થકર

ગુરુર્હિં । એવમદત્તાદાણં, ચઽઽવ્વિહંં બિંતિ ગીયત્થા ॥૧॥” ઇતિ શીલભક્ષે તૃતીયવ્રતભક્ષોઽપિ જ્ઞેયઃ । ‘અવ્વંભં’ ઇતિ, અબ્રહ્મ ચતુર્થવ્રતભક્ષઃ પ્રકટ એવ । પઞ્ચમં તુ ‘અપરિગ્ગહિએ’ ઇતિ, અપરિગ્રહિકસ્ય કામિની નૈવ, આસ્તાં સેવા, અપરિગ્રહવ્રતભક્ષં વિના કામિન્યપિ ન સમ્ભવતીત્યર્થઃ ॥૬૩॥

યથા મૈથુનં જીવસંસંકિત્તેતુસ્તથા મદ્યાદિકમપીતિ દર્શયન્નાહ-

સંબોધોપનિષદ્

અદત્ત અને ગુરુઓ વડે અદત્ત. આ રીતે ગીતાર્થો ચતુર્વિધ અદત્ત કહે છે. ॥૧॥

(સંબોધ પ્રકરણ ૧૧૪૨, નવપદ પ્રકરણ ૩૮)

આ રીતે શીલભંગ થતાં ત્રીજા વ્રતનો ભંગ પણ સમજવો. અબ્રહ્મ = ચતુર્થ વ્રતનો ભંગ તો પ્રગટ જ છે. પંચમમાં આ પ્રમાણે - જેને પરિગ્રહ નથી, તેને સ્ત્રી નથી જ, માટે સ્ત્રીસેવનની તો વાત જ ક્યાં રહી ? અપરિગ્રહવ્રતના ભંગ વિના કામિની પણ ન સંભવે, એવો અર્થ છે. પાંચ વ્રતો એ વ્રતીપણાનું કારણ છે. માટે જેઓ શીલરહિત છે, તેમને પાંચે વ્રતોનો ભંગ થાય છે. માટે તેમને કોઈ વ્રત સંભવતું નથી. ॥૬૩॥

જેમ મૈથુન જીવસંસંકિત્તનું કારણ છે, તેમ મદિરા વગેરે પણ જીવસંસંકિત્તનું કારણ છે, એ દર્શાવતા કહે છે -

મદિરામાં, મધમાં, માંસમાં અને ચોથા માખણમાં તેના

મજ્જે મહુંમિ મંસંમિ, નવણીયંમિ ચઉત્થણ ।

ઉપ્પજ્જંતિ ^૧અણંતા, તવ્વણ્ણા તત્થ જંતુણો ॥૬૪॥

વ્યાખ્યા - તત્ર ‘મદ્યે’ મદિરાયાં, તથા ‘મધુનિ’ ક્ષૌદ્રે, તથા ‘માંસે’ પિશિતે, તથા ચતુર્થે ‘નવનીતે’ મ્રક્ષણે ‘ઉત્પદ્યન્તે’ સમ્પૂર્ણન્તિ, કે ? ‘તદ્વર્ણાઃ’ તેષાં મદ્યાદીનાં વર્ણં ઇવ વર્ણો યેષાં તે તદ્વર્ણાસ્તદ્રૂપાઃ, શાકપાર્થિવાદિત્વાન્મધ્યપદલોપી સમાસઃ, ‘અનન્તાઃ’ નિગોદરૂપા જન્તવઃ । અત એવૈતાનિ ચત્ત્વાર્યપ્ય-ભક્ષ્યવિકૃતય ઉચ્યન્તે । તત્ર મદ્યદોષાઃ-“મજ્જં વિસય

સંબોધોપનિષદ્

વર્ણવાળા અનંતા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૬૪॥

(સંબોધ પ્રકરણ-૧૧૮૨)

તેમાં મદ્યમાં = મદિરામાં, મધુમાં = મધમાં, માંસમાં તથા ચોથા નવનીતમાં = માખણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કોણ ? તદ્વર્ણવાળા = તે મદિરા વગેરેનો જેવો વર્ણ હોય, તેના જેવા વર્ણવાળા = તેના જેવા રૂપવાળા. અહીં શાકપ્રિય પાર્થિવ - શાકપાર્થિવ વગેરેની જેમ મધ્યમપદલોપી સમાસ થયો છે. અનંત નિગોદરૂપ જીવો, માટે જ આ ચારે અભક્ષ્યરૂપ વિગઈઓ કહેવાય છે.

તેમાં મદ્યના દોષો ‘મદ્ય, વિષય, કષાયો’ આ ગાથાની વૃત્તિમાં પૂર્વે બતાવ્યા જ છે. મધ વગેરેના દોષો કહીએ

કસાયા” ઇતિગાથાવ્યાખ્યાયાં પ્રાગ્ દર્શિતા એવ । મધ્વાદીનાં પુનર્દોષા ઉચ્યન્તે, તત્ર-“મ્લેચ્છલોકમુખ્તલાલયાવિલં, મદ્યમાંસચિત્તભાજનસ્થિતમ્ । સારઘં ગતઘૃણસ્ય ચાદતઃ, કીદૃશં ભવતિ શૌચમુચ્યતામ્ ॥૧॥ યોઽત્તિ નામ મધુ ભેષજેચ્છયા, સોઽપિ યાતિ લઘુ દુઃખમુલ્બળમ્ । કિં ન નાશયતિ જીવિતેચ્છયા, ભક્ષિતં જ્ઞાતિતિ જીવિતં વિષમ્ ॥૨॥” તથા- “મક્ષિકામુખનિષ્ઠ્યૂતં, જન્તુલક્ષક્ષયોદ્ભવમ્ । કથમાસ્વાદ્યતે

સંબોધોપનિષદ્

છીએ. તેમાં - મ્લેચ્છ લોકોના મુખની લાળથી યુક્ત, મદ્ય-માંસથી ભરેલા ભાજનમાં રહેલું એવું મધ જે ખાય છે, તેને વળી શૌચ કેવું હોય, તે કહો. અર્થાત્ જે અત્યંત બીભત્સ અને અશુચિમય એવું મધ ખાય છે, તેનું શુચિત્વ સંભવતું જ નથી. ॥૧॥

જે દવાની ઇચ્છાથી પણ મધ ખાય, તે પણ જલ્દીથી તીવ્ર દુઃખ પામે છે. જો કોઈ જીવવાની ઇચ્છાથી પણ વિષ ખાય તો શું તે જલ્દીથી તેના જીવિતનો નાશ કરતું નથી ? અર્થાત્ કરે જ છે. ॥૨॥

તથા - જે મધમાખીના મોંઢામાંથી થૂંકરૂપે બહાર નીકળ્યું છે, અને જે લાખો જીવોનો ઘાત કરવાથી બને છે, તેવું નરકના કારણભૂત મધ સદ્બુદ્ધિના ધારકો શી રીતે ખાય ? ॥૧॥

ક્ષૌદ્રં, સુધીભિર્નરકાવહમ્ ॥૧૧॥” પરૈરપ્યુક્તમ્—“સપ્તગ્રામેષુ
યત્પાપમગ્નિના ભસ્મસાત્કૃતે । તદેતજ્જાયતે પાપં, મધુબિન્દુ-
પ્રભક્ષણાત્ ॥૧૧॥” તથા માંસમપિ મહાપાપોપાદાનનિમિત્તમિતિ,
તથાહિ-“ભક્ષયન્તિ પિશિતં દુરાશયાઃ, યે સ્વકીયબલ-
પુષ્ટિકારણમ્ । ઘાતયન્તિ ભવભાગિનસ્તકે, ખાદકેન ન
વિનાઽસ્તિ ઘાતકઃ ॥૧૧॥ હન્તિ ખાદતિ પણાયતે પલં, મન્યતે

—સંબોધોપનિષદ્—

અન્યોએ પણ કહ્યું છે કે - સાત ગામોને અગ્નિથી
ભસ્મસાત્ કરવાથી જે પાપ લાગે, તે પાપ મધનું એક ટીપું
ખાવાથી લાગે છે. ॥૧૧॥

તથા માંસ પણ મહાપાપના ઉપાદાનનું નિમિત્ત છે. તે આ
પ્રમાણે - જે દુષ્ટ આશયવાળા લોકો ‘પોતાના બળની પુષ્ટિનું
કારણ માંસ છે’, એમ સમજીને માંસભક્ષણ કરે છે, તેઓ
તે જીવોનો ઘાત કરે છે. ભલે તે એમ માને કે ‘હું તો માત્ર
માંસ ખાઉં છું. જેનું માંસ છે, તે પ્રાણીને મારતો નથી.’ પણ
વાસ્તવમાં તે ભક્ષક હોવાથી જ ઘાતક પણ છે. કારણ કે જો
માંસ ભક્ષક ન હોય તો ઘાતક પણ ન હોય, અર્થાત્ જો કોઈ
માંસ ખાતું જ ન હોય, તો કોઈ પ્રાણીઘાત કેમ કરે ? કોઈ
માંસ ખાય છે માટે જ જીવઘાત થાય છે. માટે ભક્ષક પણ
ઘાતક જેટલા પાપના ભાગીદાર હોવાથી, તેઓ પણ જીવોના
ઘાતક છે. ॥૧૧॥ જે જીવઘાત કરે, જે માંસ ખાય, જે માંસ
વેંચે, જે તેની અનુમોદના કરે, (અથવા તો વેંચાણને માન્ય

વિશતિ સંસ્કરોતિ યઃ । યાન્તિ તે ષડપિ દુર્ગતિં સ્ફુટં, ન સ્થિતિઃ ખલુ પરત્ર પાપિનામ્ ॥૨॥ અત્તિ યઃ કૃમિકુલાકુલં પલં, પૂતિશોણિતવશાદિમિશ્રિતમ્ । તસ્ય કિઞ્ચન ન સારમેયતઃ, શુદ્ધબુદ્ધિભિરવેક્ષ્યતે પરમ્ ॥૩॥” તથા-“સંસૃજન્તિ વિવિધાઃ શરીરિણો, યત્ર સૂક્ષ્મતનવો નિરન્તરમ્ । તદ્દદાતિ નવનીતમઙ્ગિનાં, પાપતો નિરયમત્ર સેવિનામ્ ॥૧॥ ઋદ્ધ્વમન્તર્મુહૂર્તાત્સ્યુર્બહવો યત્ર જન્તવઃ । વિવેકિભિઃ કથઙ્કારં નવનીતં તદદ્યતે ॥૨॥” ॥૬૪॥

સંબોધોપનિષદ્

કરે = ખરીદી-કરે,) જે માંસને ઘર આદિમાં લઈ જાય, અને જે માંસને રાંધે, તે છયે વ્યક્તિ દુર્ગતિમાં જાય છે, એ સ્પષ્ટ જ છે, કારણ કે પાપીઓને દુર્ગતિ સિવાય કોઈ ગતિમાં સ્થાન મળતું નથી. ॥૨॥ જે કીડાઓના સમૂહથી ભરેલું, દુર્ગંધી લોહી-ચરબી વગેરેથી મિશ્રિત, એવું માંસ ખાય છે, તેનામાં અને કૂતરામાં કોઈ ફરક નથી, એવું શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા લોકો જુએ છે/માને છે. ॥૩॥

તથા - જેમાં સતત સૂક્ષ્મજીવોની સંસક્રિત થાય છે, તે માખણ પોતાના ભક્ષકોને અહીં પાપથી નરકગતિ આપે છે. ॥૧॥

જેમાં અંતર્મુહૂર્ત પછી ઘણા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે માખણને વિવેકી જીવો શી રીતે ખાય ? ॥૨॥ ॥૬૪॥

૩૭૦ ગાથા-૬૫ - માંસની સર્વ અવસ્થામાં નિગોદ સમ્બોધસન્નતિ:

અથ ચતુર્ધ્વપિ મદ્યાદિષ્વવિશેષેણાનન્તજન્તુસંસક્તિમુક્ત્વા માંસે
પુનસ્તાં વિશેષત આહ-

આમાસુ ય પક્વાસુ ય, વિપચ્ચમાણાસુ મંસપેસીસુ ।
સયયં ચિય ઉવવાઓ, ભણિઓ ય નિગોયજીવાણં ॥૬૫॥

વ્યાખ્યા - ‘આમાસુ ચ’ અગ્નિનાઽસંસ્કૃતાસુ, તથા
‘પક્વાસુ ચ’ અગ્નિના સંસ્કૃતાસુ, તથા ‘વિપચ્ચમાણાસુ’
અગ્નિના સંસ્ક્રિયમાણાસુ ‘માંસપેશીષુ’ પલલપિણ્ડિકાસુ
‘સતતમેવ’ નિરન્તરમેવ ‘નિગોદજીવાનાં’ નિગોદરૂપા યે
જીવાસ્તેષાં ‘ઉપપાતઃ’ ઉત્પત્તિસ્તીર્થકૃદ્ભિર્ભણિતઃ । યદવાદિષુ-

સંબોધોપનિષદ્

આ રીતે મદિરા વગેરે ચારેમાં સામાન્યથી અનંત જીવોની
સંસક્તિનું નિરૂપણ કરીને, હવે માંસમાં તે વિશેષથી કહે છે-

કાચી અને પાકી રંધાતી માંસપેશીઓમાં નિગોદજીવોનો
સતત જ ઉત્પાદ કહ્યો છે ॥૬૫॥ (સંબોધ પ્રકરણ ૧૧૮૧,
સંવેગરંગશાલા ૭૧૨૮)

કાચી = અગ્નિથી નહીં રાંધેલી. તથા પાકી = અગ્નિથી
રાંધેલી તથા વિશેષથી પકાવાતી = અગ્નિથી રંધાતી એવી
માંસપેશીઓમાં સતત જ = નિરંતર જ, નિગોદજીવોનો =
નિગોદરૂપ જે જીવો છે, તેમનો ઉપપાદ = ઉત્પત્તિ, તીર્થકરોએ
કહ્યો છે. યોગશાસ્ત્રમાં જે કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યે કહ્યું
છે - કે જે તરત જ ઉત્પન્ન થયેલા અનંત જીવોની પરંપરાથી

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૬૫ - માંસની સર્વ અવસ્થામાં નિગોદ ૩૭૧

યોગશાસ્ત્રે હેમસૂરયઃ-“સઘઃ સમ્મૂર્છિતાનન્તજન્તુસન્તાનદૂષિતમ્ ।
નરકાધ્વનિ પાથેયં, કોઽશ્નીયાત્પિશિતં સુધીઃ ? ॥૧॥” સઘો
જન્તુવિશસનકાલ એવ સમ્મૂર્છિતા ઉત્પન્ના અનન્તા નિગોદ-
રૂપા યે જન્તવસ્તેષાં સન્તાનઃ પુનઃ પુનર્ભવનં તેન દૂષિતમિતિ
તદ્વૃત્તૌ વ્યાખ્યા । તથા સન્દેહદોલાબલીવૃહદ્વૃત્તૌ આલોચનાધિ-
કારે-“ચીરી ચંડં ચજ્જૂરસવ્કરાદવદાડિમાઈયા ।” ઇતિપાઠ-
વ્યાખ્યાયામ્, નન્વન્યસ્મિન્નપિ નિર્વિકૃતિપ્રત્યાખ્યાને સચ્ચિત્તાનિ
નિયમ્યન્તે, કિં પુનરાલોચનાસમ્બન્ધીનિ ? દ્રાક્ષાદીનિ તુ
સચ્ચિત્તાનિ, તત્કથં તદ્ભક્ષણસમ્ભવો યેન વર્જનોપદેશઃ સફલઃ

સંબોધોપનિષદ્

દૂષિત છે, અને નરકના માર્ગે પાથેય = શંબલ = લંચબોક્સ
જેવું છે, તેવું માંસ કયો ડાહ્યો માણસ ખાય ? ॥૧॥ (૩-૩૩)
સઘ = જીવના વધ સમયે જ, સમ્મૂર્છિત થયેલા = ઉત્પન્ન
થયેલા અનંત નિગોદરૂપ જે જીવો, તેમની પરંપરા = ફરી
ફરી ઉત્પન્ન થવું, તેનાથી દૂષિત - આ રીતે યોગશાસ્ત્રવૃત્તિમાં
વ્યાખ્યા છે.

તથા સંદેહદોલાવલીની બૃહદ્વૃત્તિમાં પણ આલોચનાના
અધિકારમાં કહ્યું છે કે - ક્ષીરી, ઈક્ષુખંડ, સાકર, ખજૂર,
દ્રાક્ષ, દાડમ વગેરે...(ગાથા ૯૬) આ પાઠની વૃત્તિમાં -

પ્રશ્ન - નિવીના અન્ય પચ્ચકખાણમાં પણ સચિત્તનો
નિયમ કરાય છે. તો પછી આલોચના સંબંધી નિવીના
પચ્ચકખાણમાં તો સચિત્તનો નિયમ હોય જ ને ? દ્રાક્ષ વગેરે

૩૭૨ ગાથા-૬૫ - માંસની સર્વ અવસ્થામાં નિગોદ સમ્બોધસપ્તતિઃ

સ્યાત્ ? , ઉચ્યતે-માંસર્જિતં સર્વમપિ સચ્ચિત્તમુપાયેન પ્રાસુકીભવત્યેવ, તતઃ સમ્ભવત્યેવાત્ર તદ્વર્જનોપદેશ ઇતિલિખનાદ-વસીયતે । માંસસ્ય ન કેનાપ્યુપાયેનાચિત્તત્વં સમ્પદ્યતે, તત આમાસુ પક્વાસુ પચ્યમાનાસ્વપિ માંસપેશીષુ જીવસંસક્રિરિતિ । તથા સ્માર્તા અપ્યૂચુઃ-“ન માંસભક્ષણે દોષો, ન મદ્યે ન ચ મૈથુને । પ્રવૃત્તિરેષા ભૂતાનાં, નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥૧॥” અસ્ય

સંબોધોપનિષદ્

તો સચિત્ત છે, તો પછી તેના ભક્ષણનો જ ક્યાં સંભવ છે કે જેનાથી તેના વર્જનનો ઉપદેશ સફળ થાય ?

ઉત્તર - માંસ સિવાયની સર્વ સચિત્ત વસ્તુ ઉપાયથી અચિત્ત થાય જ છે. માટે અચિત્ત થયેલી તે વસ્તુનું ભક્ષણ સંભવે જ છે. માટે તેને વર્જવાનો ઉપદેશ અહીં સફળ છે. દ્રાક્ષ વગેરેનો ત્યાગ કરવાની અહીં જે વાત કરી છે, તેના પરથી જ ખ્યાલ આવે છે કે અચિત્ત બનેલી દ્રાક્ષનું ભક્ષણ સંભવિત છે. (આ વાત વૃત્તિકારના સ્વગચ્છની સામાયારીનો વિષય હોવાથી, તેને લઈને વ્યામોહ ન કરવો.) માંસ તો કોઈ પણ ઉપાયથી અચિત્ત થતું નથી. તેથી કાચી કે પાકી રંધાતી માંસપેશીઓમાં જીવ સંસક્રિત હોય છે.

તથા સ્મૃતિના અનુયાયીઓએ પણ કહ્યું છે કે - માંસભક્ષણ, મદિરા અને મૈથુનમાં દોષ નથી આ જીવોની પ્રવૃત્તિ છે. તેનાથી નિવૃત્તિ કરાય, તો તે નિવૃત્તિ મહાન ફળ

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૬૫ - માંસની સર્વ અવસ્થામાં નિગોદ ૩૭૩
 ચ યથાશ્રુતાર્થવ્યાખ્યાનેઽસમ્બદ્ધપ્રલાપ એવ । યસ્મિન્
 હ્યનુષ્ઠીયમાને દોષો નાસ્ત્યેવ તસ્માન્નિવૃત્તિઃ કથમિવ મહાફલા
 ભવતિ ?, ઇજ્યાધ્યયનદાનાદેરપિ નિવૃત્તિપ્રસન્નાત્ । તસ્માદન્ય-
 દૈદમ્પર્યમસ્ય શ્લોકસ્ય, તથાહિ-ન માંસભક્ષણે કૃતેઽદોષોઽપિ
 તુ દોષ એવ । એવં મદ્યમૈથુનયોરપિ કથં નાદોષઃ ? इत्याह-
 યતઃ પ્રવૃત્તિરેષા ભૂતાનાં પ્રવર્તન્તે ઉત્પદ્યન્તેઽસ્યામિતિ પ્રવૃત્તિસ્થાનં

— સંબોધોપનિષદ્ —

આપે છે. ॥૧॥ (મનુસ્મૃતિ ૫/૫૬, અષ્ટક ૧૮/૨, દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશિકા
 ૭/૮)

જો આ ગાથાનો શાબ્દિક અર્થ કરીએ તો તે અસંબદ્ધ
 પ્રલાપ જ છે. કારણ કે જેનું આચરણ કરવામાં દોષ નથી,
 તેની નિવૃત્તિ મહાન ફળ શી રીતે આપે ? એમ તો તેમના
 મતે યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય, દાન વગેરેમાં પણ દોષ નથી, તો તેની
 નિવૃત્તિ પણ મહાફળ આપનારી થઈ જશે અને આ રીતે
 તેમની પણ નિવૃત્તિ કરવાની આપત્તિ આવશે. માટે આ
 શ્લોકનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે - માંસભક્ષણ કરવામાં અદોષ
 નથી (કૃતેઽદોષો આ રીતે અવગ્રહ લગાડવાથી આ અર્થ
 સંગત થાય છે.), પણ દોષ જ છે. એ રીતે મદિરા અને
 મૈથુનમાં પણ કેમ દોષ નથી ? અર્થાત્ દોષ જ છે. કેમ દોષ
 છે એ જ કહે છે - કારણ કે આ જીવોની પ્રવૃત્તિ છે. જેમાં
 જીવો પ્રવૃત્ત = ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રવૃત્તિસ્થાન =

૩૭૪ ગાથા-૬૫ - માંસની સર્વ અવસ્થામાં નિગોદ સમ્બોધસન્નતિઃ
 ભૂતાનાં જીવાનાં તત્તજ્જીવસંસક્રિતિહેતુરિત્યર્થઃ । પ્રસિદ્ધં ચ
 મધુમાંસમદ્યમૈથુનાનાં જીવસંસક્રિતમૂલકારણત્વમાગમે । કેચિત્તુ
 નિગોદજીવાનામવારિતપ્રસરત્વેન સર્વત્રોત્પત્તિસદ્ભાવાત્સર્વસ્યાપિ
 ત્યાગપ્રસક્તેરુક્તાર્થસ્ય સહૃદયાનામહૃદયઙ્ગમત્વમાકલય્ય નિગોદ-
 વત્સૂક્ષ્મા યે જીવા રસજાસ્તેષામુપપાત ઇતિ વ્યાખ્યાન્તિ, અત
 એવ પૂર્વગાથાયાં કેષુચિદાદર્શેષુ ‘ઉપ્પજ્જંતિ અસંખા’ ઇતિ પાઠો

સંબોધોપનિષદ્

ઉત્પત્તિસ્થાન છે, ભૂતોની = જીવોની, અર્થાત્ તે તે જીવોની
 સંસક્રિતનું કારણ છે. આગમમાં એવું પ્રસિદ્ધ છે કે મધ,
 માંસ, મદ્ય અને મૈથુન જીવસંસક્રિતના મૂળ કારણ છે.

કેટલાકો એવી વ્યાખ્યા કરે છે કે નિગોદજીવોનો પ્રસાર
 અનિવારિત હોવાથી, તેમની ઉત્પત્તિ સર્વત્ર હોય છે. માટે
 જે નિગોદજીવસંસક્રિતવાળું હોય તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ,
 આવું માનતા તો બધી વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની આપત્તિ આવશે,
 માટે ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા વિદ્વાનોને સુંદર લાગતી નથી. માટે
 ‘જે નિગોદ જેવા સૂક્ષ્મ રસજ જીવો છે તેમની ઉત્પત્તિ’
 આવી વ્યાખ્યા તેઓ કરે છે.

આના દ્વારા જ પૂર્વગાથામાં કેટલાક હસ્તાદર્શોમાં ‘અસંખ્ય
 ઉત્પન્ન થાય છે’ આવો જે પાઠ દેખાય છે, તેનું પણ સમર્થન
 થઈ જશે.

વળી કળિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યે અભિધાન

સમ્બોધસપ્તતિ: ગાથા-૬૫ - માંસની સર્વ અવસ્થામાં નિગોદ ૩૭૫
 દૃશ્યતે સોઽપિ સમર્થિતઃ સ્યાત્ । મદ્યે ચ રસજજીવોત્પત્તિમત્ત્વે-
 નાસડ્ઢ્યાતજીવત્વં શ્રીહેમાચાર્યૈરપ્યભિધાનકોષે- 'રસજા
 મદ્યકીટાદ્યાઃ' ઇતિનિરૂપણેનાદૃતમ્ । રસજાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયા એવ,
 તે ચાસડ્ઢ્યાતા એવ સ્યુર્નાનન્તા ઇતિ । તથા તૈરેવ
 યોગશાસ્ત્રેઽપિ-“અન્તર્મુહૂર્તાત્પરતઃ, સુસૂક્ષ્મા જન્તુરાશયઃ ।
 યત્ર મૂર્ચ્છન્તિ તન્નાદ્યં, નવનીતં વિવેકિભિઃ ॥૧૧॥” વ્યાખ્યા-
 અન્તર્મધ્યં મુહૂર્તસ્ય અન્તર્મુહૂર્તં તસ્માદન્તર્મુહૂર્તાદૂર્ધ્વં અતિશયેન
 સૂક્ષ્માઃ સુસૂક્ષ્માઃ જન્તુરાશયો જન્તુસમૂહા યસ્મિન્નવનીતે મૂર્ચ્છન્તિ
 ઉત્પદ્યન્તે તન્નવનીતં નાદ્યં ન ભક્ષણીયં વિવેકિભિઃ । ઇતિ
 સંબોધોપનિષદ્

ચિંતામણિ-નામમાલામાં કહ્યું છે કે - મદિરામાં ઉત્પન્ન થતાં
 કીડા વગેરે રસજ જીવો છે. આ રીતે તેમણે મદિરામાં રસજ
 જીવોની ઉત્પત્તિ માની હોવાથી અર્થાપત્તિથી મદ્યમાં અસંખ્ય
 જીવોની ઉત્પત્તિ માની છે. કારણ કે રસજ જીવો બેઈન્દ્રિયો
 જ છે અને બેઈન્દ્રિય જીવો તો અસંખ્ય જ હોય છે, અનંત
 નહીં. તથા કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે જ યોગશાસ્ત્રમાં
 પણ કહ્યું છે કે - જેમાં અંતર્મુહૂર્ત પછી સૂક્ષ્મ જીવરાશિઓ
 ઉત્પન્ન થાય છે, તે માખણ વિવેકીઓએ ન ખાવું જોઈએ.
 ॥૧૧॥ (૩-૩૪)

વ્યાખ્યા - મુહૂર્તની અંદર એટલે અંતર્મુહૂર્ત, તેના પછી
 અતિશય સૂક્ષ્મ = સુસૂક્ષ્મ જીવરાશિઓ = જીવોના સમૂહો,
 જેમાં = માખણમાં, સમ્મૂર્ચ્છિત થાય છે = ઉત્પન્ન થાય છે,
 તે માખણ વિવેકીઓએ ન ખાવું જોઈએ. આ શ્લોકની

૩૭૬ ગાથા-૬૫ - માંસની સર્વ અવસ્થામાં નિગોદ સમ્બોધસપ્તતિઃ
 શ્લોકવ્યાખ્યાનેઽપ્યન્તર્મુહૂર્તાત્પરતો જન્તુરાશ્યુત્પત્તેઃ પ્રતિપાદના-
 ત્રિગોદજીવોત્પત્તિર્દોષાવહા નોક્તા, તસ્યાશ્ચ તત્ર પુરાઽપિ સમ્ભવાત્
 ન કાલનિયમઃ । તથા ચ નિગોદજીવૈર્નાત્ર ભક્ષ્યાભક્ષ્યત્વં
 કિન્ત્વસદ્ઽર્થ્યૈ રસજૈરેવેતિ વિચાર્યમ્ ॥૬૫॥

સંબોધોપનિષદ્

વ્યાખ્યામાં પણ અંતર્મુહૂર્ત પછી જીવસમૂહની ઉત્પત્તિ થાય
 છે, તેવું જ કહ્યું છે, માટે નિગોદના જીવોની ઉત્પત્તિ દોષના
 કારણ તરીકે નથી કહી. નિગોદજીવોની ઉત્પત્તિ તો માખણમાં
 પૂર્વે પણ સંભવિત હોવાથી ‘અંતર્મુહૂર્ત પછી’ ઇત્યાદિ રીતે
 કાળનિયમ નથી. આ રીતે નિગોદના જીવોથી અહીં ભક્ષ્ય-
 અભક્ષ્યપણાનો વિચાર નથી કર્યો, પણ અસંખ્ય રસજીવોથી
 જ વિચાર કર્યો છે, એમ પર્યાલોચન કરવું જોઈએ.

અથવા તો इति વિચાર્યમ્ = કેટલાકોની આ વ્યાખ્યા
 ચિંતનીય છે. આમ કહેવામાં ગર્ભિત આશય એ હોઈ શકે
 કે - “નિગોદના જીવોનો પ્રસાર અનિવારિત હોવાથી સર્વત્ર
 તેમની ઉત્પત્તિ હોય છે, માટે જો નિગોદજીવો હોવાથી વસ્તુ
 અભક્ષ્ય થતી હોય તો બધી વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની આપત્તિ
 આવશે” - આવી જે વાત કેટલાકો કહે છે, તે શાસ્ત્રાનુસારી
 જણાતી નથી. ભક્ષ્ય વસ્તુમાં ય કદાચિત્ લીલ આદિ થવા
 દ્વારા નિગોદ જીવોની ઉત્પત્તિ સંભવિત છે, એ વાત અલગ
 છે, પણ ‘સર્વત્ર નિગોદજીવોની ઉત્પત્તિ’ તો તથાવિધ

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૬૫ - માંસની સર્વ અવસ્થામાં નિગોદ ૩૭૭
 શાસ્ત્રવચનની ઉપલબ્ધિ ન થતી હોવાથી માનવામાં આવતી
 નથી. વળી પૂર્વગાથામાં મદ્ય આદિ ચાર મહાવિગઈઓમાં
 અનંત જીવોના ઉત્પાદની વાત કરી છે. જો સર્વત્ર નિગોદ
 જીવોનો ઉત્પાદ થતો હોય, તો - ‘એ ચારમાં અનંત જીવોનો
 ઉત્પાદ થાય છે’ - એવું કહેવું સંગત ન થાય. પ્રસ્તુત
 પ્રકાશનમાં ઉપયોગ કરેલ છ જે છ હસ્તાદર્શોમાં ‘અણંતા’
 ના સ્થાને ‘અસંખા’ એવો જ પાઠ છે. પણ ટીકાકારશ્રીએ
 જે કેટલાકોની વ્યાખ્યાનો ઉપન્યાસ કર્યો છે, તેમાં ‘કેટલાક
 હસ્તાદર્શોમાં ‘અસંખા’ પાઠ દેખાય છે’ તેમ કહ્યું છે. અર્થાત્
 મોટા ભાગના હસ્તાદર્શોમાં ‘અણંતા’ પાઠ છે, એમ તેમણે
 ય માન્યું છે. વળી ટીકાકારશ્રીએ પોતે પણ ‘અણંતા’ પાઠ
 જ સ્વીકાર્યો છે. માટે તે કેટલાકો અને ટીકાકારશ્રીને મુખ્યપણે
 તો ‘અણંતા’ પાઠ જ પ્રસિદ્ધરૂપે માન્ય છે એવું જણાય છે.

જો તે કેટલાકોના યુક્તિબળથી અસંખા = અસંખ્ય પાઠ
 જ ઉચિત છે એમ માનીએ તો આમાસુ... આદિ પ્રસ્તુત
 ગાથાની સંગતિ ન થાય કારણ કે તેમાં તો નિગોદજીવોનો
 ઉત્પાદ સ્પષ્ટપણે કહ્યો જ છે. જો નિગોદ જીવોનો ઉત્પાદ
 સાર્વત્રિક હોય, તો અમુક દ્રવ્યમાં તેના ઉત્પાદની વાત ઉચિત
 ઠરતી નથી. વળી આ ગાથા નિશીથચૂર્ણિ આદિમાં શ્રદ્ધેય
 પૂર્વાચાર્યોએ ગુંથી હોવાથી, તેમાં નિરાધારપણાની કે
 અવિશ્વસનીયતાની કલ્પના ન કરી શકાય.

૩૭૮ ગાથા-૬૫ - માંસની સર્વ અવસ્થામાં નિગોદ સમ્બોધસપ્તતિ:

અભિધાન ચિંતામણિ ગ્રંથ એ નામમાલા છે. જિનશાસન-માત્ર આધારિત ગ્રંથ નથી. માટે જ તેમાં ઇન્દ્રનો દીકરો જયદત્ત છે, કૂબેરનો દીકરો નલકૂબેર છે, ઇત્યાદિ લૌકિક-ધર્મસમ્મત તથા લોકસમ્મત વાતો જણાવી છે, તેથી ‘મઘકીટો વગેરે રસજ છે’ આ વચનના જ આધારે ‘અસંખ્યાત જીવોનો અભ્યુપગમ’ સિદ્ધ કરવો મુશ્કેલ છે.

યોગશાસ્ત્રમાં માખણમાં સુસૂક્ષ્મ જીવોની ઉત્પત્તિની પ્રરૂપણા કરી છે. નિગોદજીવોની ઉત્પત્તિ [સાર્વત્રિક હોવાથી, તેમાં વિશેષરૂપે (વિશિષ્ટ)] દોષાવહ કહી નથી. એ વાત કેટલાકો કહે છે, પણ યોગશાસ્ત્રમાં જ માંસમાં અનંત જીવોનો ઉત્પાદ હોવાથી તે અભક્ષ્ય છે, એવું કહ્યું છે, તેનું-શું ? જો નિગોદ જીવોનો ઉત્પાદ સાર્વત્રિક હોય, તો માંસમાં પણ તેના ઉત્પાદની સિવાયનું કારણ જ રજુ કરવું ઉચિત હતું. જો એમ માનીએ કે કલિકાલસર્વજ્ઞને - મદિરા આદિમાં અસંખ્ય જીવોનો ઉત્પાદ અને માંસમાં અનંત જીવોનો ઉત્પાદ માન્ય હતો - તો મજ્જે મહુંમિ (ગાથા - ૬૪) આ ગાથાના ‘અસંખ્યા’ કે ‘અણંતા’ બંને ય પાઠ દ્વારા વિરોધ આવે છે. કારણ કે માંસમાં અસંખ્ય જીવોનું પ્રતિપાદન સંગત નહીં થાય અને મદિરા આદિમાં અનંત જીવોનું પ્રતિપાદન સંગત નહીં થાય. મારી અલ્પમતિ અનુસારે અહીં લેશ વિચારણા કરી છે. આ વિષયમાં બહુશ્રુતો જે કહે તે પ્રમાણ છે ॥૬૫॥

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૬૬ - દેવદ્રવ્યવૃદ્ધિથી તીર્થંકરપણું ૩૭૧

एते पूर्वोक्ताः सूक्ष्मभावास्तीर्थकृता प्रतिपादिता इति
तीर्थकृत्वस्यैव कारणमाह—

¹जिणपवयणवृद्धिकरं, पभावगं नाणदंसणगुणाणं ।

²वड्ढंतो जिणदव्वं तिथ्ययरत्तं लहइ जीवो ॥६६॥

વ્યાખ્યા - જિનદ્રવ્યં દેવસમ્બન્ધિદ્રવ્યં વર્ધયન્ સુસ્થાન-
કલાન્તરપ્રયોગાદિના વૃદ્ધિં નયન્ ‘જીવો’ ભવ્યસત્ત્વઃ
‘તીર્થંકરત્વં’ આર્હન્ત્યં ‘લભતે’ સમાસાદયતિ । તીર્થંકરત્વલાભસ્તુ
દેવદ્રવ્યવૃદ્ધિં કર્તુર્હત્પ્રવચનભક્ત્યતિશયાત્સુપ્રસિદ્ધ એવ ।

— સંબોધોપનિષદ્ —

આ પૂર્વકથિત સૂક્ષ્મભાવો તીર્થંકર ભગવંતે કહ્યા છે,
માટે તીર્થંકરપણાનું જ કારણ કારણ કહે છે -

જે જિનશાસનનું વૃદ્ધિકારક છે, જે જ્ઞાનદર્શનગુણોનું
પ્રભાવક છે, તેવા જિનદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરતો જીવ તીર્થંકરપણું
પામે છે. ॥૬૬॥ (વિચારસાર ૬૫૫, દ્રવ્યસપ્તતિકા ૨૩, દર્શનશુદ્ધિ
પ્રકરણ ૫૮, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૪૨, ઉપદેશપદ ૪૧૭, સંબોધપ્રકરણ ૮૭)

જિનદ્રવ્ય = દેવસંબંધી દ્રવ્ય, તેને વધારતો = સારા
સ્થાનમાં વ્યાજે મુકવું વગેરેના પ્રયોગથી તેની વૃદ્ધિ કરતો
એવો જીવ=ભવ્ય પ્રાણી, તીર્થંકરપણું = અરિહંતપણું પામે
છે = મેળવે છે. દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરનારને તીર્થંકરપણું મળે

૧. ઘ-પ્રતૌ-અયં શ્લોકો ન દૃશ્યતે । ૨ ક.ખ.ગ.ચ.છ - રવ્ચંતો ।

કિમ્ભૂતં જિનદ્રવ્યમ્ ? જિનપ્રવચનવૃદ્ધિકરમ્, કથમ્ ? સતિ
હિ દેવદ્રવ્યે પ્રત્યહં જિનાયતને પૂજાસત્કારસમ્ભવઃ, તત્ર ચ
પ્રાયો યતિજનસમ્પાતસ્તદ્વ્યાખ્યાનશ્રવણાદેશ્ચ જિનપ્રવચનવૃદ્ધિઃ ।
તથા જ્ઞાનદર્શનગુણાનાં પ્રભાવકં ઉત્સર્પણાકારકમ્ । જિનપ્રવચન-
વૃદ્ધ્યા હિ જ્ઞાનાદિગુણાનાં પ્રભાવના ભવત્યેવ । સાઽપિ
વૃદ્ધિરાજ્ઞયૈવ કર્તવ્યા નાન્યથા, યદુક્તમ્-“જિનવરઆણારહિયં,
વદ્ધારિંતાવિ કે વિ જિણદવ્વં । બુઢ્ઢંતિ ભવસમુદ્દે, મૂઢા

— સંબોધોપનિષદ્ —

છે, એ તો અરિહંત પ્રવચન પ્રત્યેની ભક્તિના અતિશયથી
સુપ્રસિદ્ધ જ છે. કેવું જિનદ્રવ્ય ? એ કહે છે - જિનશાસનની
વૃદ્ધિ કરનારું, કેવી રીતે ? દેવદ્રવ્ય હોય તો- પ્રતિદિન
જિનાલયમાં પૂજા-સત્કાર સંભવિત બને. તેમાં પ્રાયઃ
મુનિજનોના આગમન અને તેમના વ્યાખ્યાનનું શ્રવણ વગેરે
દ્વારા જિનપ્રવચનની વૃદ્ધિ થાય.

તથા જ્ઞાન-દર્શનગુણોનું પ્રભાવક = તેની ચઢતી કરનારું.
જિનપ્રવચનની વૃદ્ધિથી જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રભાવના થાય જ
છે. તે વૃદ્ધિ પણ આજ્ઞાથી જ કરવી જોઈએ અન્યથા નહીં.
કારણ કે કહ્યું છે કે - કેટલાક મોહથી મૂઢ અજ્ઞાની જીવો
જિનવરાજાથી રહિતપણે જિનદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરતાં હોવા છતાં
પણ સંસાર સાગરમાં ડુબે છે. ॥૧॥ (દ્રવ્યસપ્તતિકા ૮, સંબોધ
પ્રકરણ ૧૦૨, ષષ્ઠિશતક ૧૨) મૂઢ જીવો જિનવરની આજ્ઞાથી

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૬૬ - દેવદ્રવ્યવૃદ્ધિથી તીર્થંકરપણું ૩૮૧

મોહેણ અન્નાણી ॥૧॥” જિનવરાજારહિતં જિનદ્રવ્યં વર્ધયન્તોઽપિ મૂઢા ભવસમુદ્રે બ્રુહન્તીતિ સમ્બન્ધઃ । જિનવરાણામાજ્ઞા આગમસ્તયા રહિતં મુક્તં જિનવરાજારહિતમિતિ ક્રિયાવિશેષણમ્ । તતશ્ચ જિનવરાજારહિતં યથા ભવતિ તથા વર્ધયન્તોઽપિ વૃદ્ધિ નયન્તોઽપિ કેઽપિ મુગ્ધબુદ્ધયો જિનદ્રવ્યમ્, આજારહિતં વર્ધનં ચૈવમ્-યથા શ્રાવકેણ દેવસ્વવૃદ્ધયે કલ્પપાલમત્સ્યબન્ધકવધ- કવેશ્યાર્ચમકારાદીનાં કલાન્તરાદિદાનમ્ । તથા દેવવિત્તેન વા ખાટકાદિહેતુકદેવદ્રવ્યવૃદ્ધયે યદ્દેવનિમિત્તં સ્થાવરાદિનિષ્પાદનમ્ । તથા મહાર્ઘાઽનેહસિ વિક્રયેણ બહુદેવદ્રવિણોત્પાદનાય ગૃહિણા

— સંબોધોપનિષદ્ —

રહિતપણે જિનદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરવા છતાં પણ ભવસમુદ્રમાં ડુબી જાય છે. એ પ્રમાણે અહીં સંબંધ છે. જિનવરોની આજ્ઞા = આગમ, તેનાથી રહિત = મુક્ત, જિનવરાજા-રહિતપણે એમ ક્રિયાવિશેષણ છે. તેથી એવો અર્થ થશે કે - જેમ જિનવરની આજ્ઞાથી રહિત થાય તેમ કેટલાક મુગ્ધબુદ્ધિ વાળા જીવો જિનદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરતાં હોવા છતાં પણ.

આજ્ઞા રહિત વૃદ્ધિ આ પ્રમાણે છે - જેમ કે શ્રાવક દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ માટે દારુના પીઠાવાળા, માછીમાર, વધક (ચંડાળાદિ ?), વેશ્યા, ચમાર વગેરેને વ્યાજે પૈસા આપે. અથવા તો ભાડા વગેરેથી થતી દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ માટે દેવદ્રવ્યથી દેવ માટે મકાન આદિ બનાવડાવવું, તથા જ્યારે ધાન્યના

૩૮૨ ગાથા-૬૬ - દેવદ્રવ્યવૃદ્ધિથી તીર્થકરપણું સમ્બોધસપ્તતિઃ

યદ્દેવધનેન સમર્ધધાન્યસङ्ગ્રહણમ્ । તથા દેવહેતવે કૂપવાટિકા-
ક્ષેત્રાદિવિધાનમ્ । તથા શુલ્કશાલાદિષુ ભાણ્ડમુદ્દિશ્ય રાજગ્રાહ્ય-
ભાગાધિકકરોત્પાદનાદુત્પન્નેન દ્રવ્યેણ જિનદ્રવિણવૃદ્ધિનયનં
જિનવરાજારહિતમ્ । તથા ચોક્તમ્ - “ઉસ્સુત્તં પુણં ઇત્થં,
થાવરપાઝગ્ગકૂવકરણાઈ । ઉબ્ભૂયગ્ગરુપ્પાયણાઈ ધમ્માહિગારંમિ
॥૧॥” તત્ર સ્થાવરાદિનિર્માપણાદીનાં ષટ્કાયારમ્ભાસંયતવાસાદિના

સંબોધોપનિષદ્

ભાવ ઘણા થાય તે સમયે વેંચાણ કરવા દ્વારા દેવદ્રવ્યની ઘણી
વૃદ્ધિ કરવા માટે શ્રાવક દેવદ્રવ્યથી મૂલ્યવાન ધાન્યનો સંગ્રહ
કરે તે, તથા દેવ માટે કૂવો, વાડી, ખેતર વગેરે બનાવવા,
તથા જકાતનાકા વગેરેમાં માલ-સામાનને ઉદેશીને રાજા વડે
(ઉપલક્ષણથી સરકાર વડે) ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ભાગે કરતાં
અધિક કરનો ઉત્પાદ કરવા દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા દ્રવ્યથી
જિનદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરવી, અર્થાત્ રાજાદિને સાધીને જકાતમાં
ચૈત્યસંબંધી મોટો ભાગ રાખવા દ્વારા દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરવી.
આ બધું જિનવરની આજ્ઞાથી રહિત છે.

તે મુજબ કહ્યું પણ છે કે - સ્થાવરપ્રાયોગ્ય કૂપકરણાદિ,
ઉદ્ભૂયસ્ક = ઘણા વધારે કરનું ઉત્પાદન ઇત્યાદિ...આ
ધર્માધિકારમાં ઉત્સૂત્ર = જિનાજ્ઞારહિત છે. ॥૧॥

(શ્રાવકધર્મવિધિ ૨૬)

તેમાં સ્થાવર (મકાન) વગેરેનું નિર્માણ વગેરે મહાપાપયુક્ત
છે, કારણ કે તેના નિર્માણમાં ષટ્કાયનો આરંભ થાય છે,

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૬૬ - દેવદ્રવ્યવૃદ્ધિથી તીર્થંકરપણું ૩૮૩

મહાસાવદ્યત્વેન નિવારિતત્વાદેવાર્થમુદ્ભૂતકરોત્પાદનસ્ય ચ લોકાપ્રીતિજનકત્વેનાબોધિહેતુત્વાત્, તદુક્તમ્-“ધમ્મત્થમુજ્જણં, સવ્વસ્સાપત્તિયં ન કાયવ્વં । ઇય સંજમો વિ સેઓ, ઇત્થ ય ભગવં ઉદાહરણં ॥૧॥ સો તાવસાસમાઓ, તેસિં અપત્તિયં મુણેઠ્ઠણં પરમં અબોહિબીયં, તઓ ગઓ હંતકાલે વિ ॥૨॥” તદેવં વર્ધયન્તોઽપ્યાસતાં ભક્ષયન્તઃ, તદ્ભક્ષણસ્ય મહાનર્થહેતુત્વાત્ ।

— સંબોધોપનિષદ્ —

અને નિર્માણ થયા પછી તેમાં અસંયત લોકો રહે છે અને હિંસાદિ અનેક પ્રકારના પાપોને સેવે છે. માટે મકાન આદિના નિર્માણનું નિવારણ કર્યું છે. તથા દેવ માટે અત્યધિક કરનું ઉત્પાદન કરવું એ લોકોની અપ્રીતિનું જનક હોવાથી અબોધિનું કારણ છે. તે કહ્યું છે કે - જે ધર્મ માટે ઉદ્યત છે, તેણે સર્વની અપ્રીતિ ન કરવી જોઈએ. સંયમ પાલન પણ સર્વની અપ્રીતિના પરિહારપૂર્વક શ્રેયસ્કર છે. અહીં ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામિ ઉદાહરણ છે, ॥૧॥ જેમણે તાપસ-કુલપતિની અપ્રીતિને જાણીને, લોકઅપ્રીતિ પરમ અબોધિનું બીજ છે એમ સમજીને તાપસઆશ્રમથી અકાળે પણ = ચાતુર્માસ દરમિયાન પણ વિહાર કર્યો હતો. ॥૨॥ (સ્તવપરિજ્ઞા ૫-૬, પચ્ચવસ્તુક ૧૧૧૪-૧૧૧૫, પચ્ચાશક ૩૦૮-૩૦૯)

આ રીતે દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરતાં પણ, ભક્ષણ કરવાની વાત તો જવા જ દો, કારણ કે દેવદ્રવ્યનું ભક્ષણ તો મહા અનર્થનું કારણ છે. શું ? એ કહે છે. ડુબે છે = નિમગ્ન

૩૮૪ ગાથા-૬૬ - દેવદ્રવ્યવૃદ્ધિથી તીર્થંકરપણું સમ્બોધસપ્તતિ:

કિમ્ ? ઇત્યાહ-બ્રુહન્તિ મજ્જન્તિ ભવસમુદ્રે સંસારવારિધૌ મૂઢાઃ
મન્દાઃ, કિંવિશિષ્ટાઃ ? મોહેન મોહનીયકર્મણા અજ્ઞાનિનઃ
વિશુદ્ધજ્ઞાનવિકલા દેવદ્રવ્યં વર્ધયન્તોઽપિ ભવસમુદ્રે મજ્જન્તિ,
જિનાજ્ઞાભઙ્ગહેતુત્વાત્તાદૃશવર્ધનસ્ય । નનુ તર્હિ જિનદ્રવ્યં વૃદ્ધિમપિ
ન નેયમ્ ?, ઇતિ ચેન્ન, તદ્વૃદ્ધિપ્રયોગસ્યાગમે બહુશઃ શુભફલ-
હેતુત્વેનાભિધાનાત્-“એવં નારુણ જે દવ્વં, વુઠ્ઠિં નિંતિ સુસાવયા ।
તાણં રિદ્ધી પવહેઠ્ઠે, કિત્તી સુક્ખં બલં તહા ॥૧॥ પુત્તા ય
હંતિ સે ભત્તા, સોંડીરા બુદ્ધિસંજુયા । સવ્વલક્ખણસંપન્ના,

સંબોધોપનિષદ્

થાય છે, ભવસમુદ્રમાં = સંસારસાગરમાં, મૂઢો = મંદો =
મંદબુદ્ધિવાળા, કેવા ? મોહથી = મોહનીયકર્મના પ્રબળ
ઉદયથી, અજ્ઞાનીઓ = વિશુદ્ધ જ્ઞાનથી વિકલો, તેવા જીવો
દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરતા હોવા છતાં પણ ભવસાગરમાં ડુબે છે.
કારણ કે તેવી વૃદ્ધિ જિનાજ્ઞાના ભંગનું કારણ છે. અથવા તો
તેવી વૃદ્ધિ જિનાજ્ઞાના ભંગ દ્વારા થઈ છે.

શંકા - તો શું જિનદ્રવ્યની વૃદ્ધિ પણ ન કરવી ?

સમાધાન - ના, તેવું નથી, કારણ કે દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ
કરવાથી શુભ ફળ મળે છે, એવું આગમમાં અનેકવાર કહ્યું છે.
જેમ કે - જે સુશ્રાવકો આ રીતે જાણીને દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરે
છે. તેમની ઋદ્ધિ અત્યંત વૃદ્ધિ પામે છે. તથા કીર્તિ, સુખ અને
બળ પણ અત્યંત વૃદ્ધિ પામે છે. ॥૧॥ તેના પુત્રો સ્વામિત્વસંપન્ન

સુસીલા જણસમ્મયા ॥૨॥”

દેવદ્રવ્યવત્સાધારણદ્રવ્યમપિ વર્ધનીયમેવ, દેવદ્રવ્યસાધારણ-
દ્રવ્યયોર્હિ વર્ધનાદૌ શાસ્ત્રે તુલ્યત્વશ્રુતેઃ, તથા ચોક્તમ્-“દેવસ્સં
નાણદવ્વં ચ, સાધારણધણં તહા । સાવર્ણિં તિહા કાઠં, નેયવ્વં
બુઢ્ઢિમાયરા ॥૧॥” તથા-“ચેઙ્ગદવ્વં સાહારણં ચ જો દુહઙ્ગ
મોહિયમઙ્ગો । ધમ્મં ચ સો ન યાણઙ્ગ, અહવા બદ્ધાઠ્ઠો નરે

————— સંબોધોપનિષદ્ —————
થાય છે, શૂરવીર, બુદ્ધિશાળી, સર્વલક્ષણસંપન્ન, સુશીલ અને
જનસંમત થાય છે. ॥૨॥ (દ્રવ્યસપ્તતિકા ૨૧-૨૨)

દેવદ્રવ્યેની જેમ સાધારણ દ્રવ્યની પણ વૃદ્ધિ કરવી જ
જોઈએ. કારણ કે દેવદ્રવ્ય-સાધારણદ્રવ્યની વૃદ્ધિ વગેરેની બાબતમાં
શાસ્ત્રમાં તુલ્યપણે કહ્યું છે. તે પ્રમાણે કહ્યું પણ છે - શ્રાવકોએ
દેવદ્રવ્ય, જ્ઞાનદ્રવ્ય અને સાધારણદ્રવ્ય એમ ત્રણે પ્રકારે કરીને
આદરથી તેની વૃદ્ધિ કરવી. ॥૧॥ (વ્યવહારકુલકમ્ ૨૯)

તથા - જે મોહિતમતિ ચૈત્યદ્રવ્ય અને સાધારણદ્રવ્યનું
ભક્ષણ કરે છે, તે ધર્મને જાણતો પણ નથી, અથવા તો તેણે
નરકનું આયુષ્ય બાંધી લીધું છે. ॥૧॥ (સંવેગરંગશાળા ૯૩૫૩,
વિચારસાર ૬૪૪, દ્રવ્યસપ્તતિકા ૧૪, દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણ ૫૬,
શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૨૬, ઉપદેશપદ ૪૧૪, સંબોધ પ્રકરણ ૧૦૭, પુષ્પમાલા
૪૫૨) (અહીં ધર્મને જાણતો પણ નથી, એવું કહેવા દ્વારા તે
મહાપાપી અનાર્ય જેવો છે, તેનામાં ધર્મનું આચરણ તો

૩૮૬ ગાથા-૬૬ - દેવદ્રવ્યવૃદ્ધિથી તીર્થંકરપણું સમ્બોધસન્નતિ:

॥૧॥” યથા જિનદ્રવ્યસ્ય વૃદ્ધિઃ કર્તવ્યા તથા તદ્રક્ષણમપિ વિધેયમ્, યદુક્તમ્-“જિણપવયણવુઢ્ઠિકરં, પભાવગં નાણદંસણ-ગુણાણં । રક્ખંતો જિણદવ્વં, પરિત્તસંસારિઓ હોઈ ॥૧॥” ‘પરીત્તસંસારિકઃ’ ઇતિ, આસન્નમુક્તિગમનાદલ્પસ્થિતિકઃ ॥૬૬॥

સંબોધોપનિષદ્

નથી, જ્ઞાન પણ નથી, એમ સૂચિત કર્યું છે. જેણે નરકનું આયુષ્ય બાંધી લીધું હોય, તેને તથાવિધ કર્મના પ્રભાવે તથા ભવિતવ્યતાના પ્રભાવે પ્રાયઃ વિપરીતબુદ્ધિ જ થતી હોય છે, કે જેનાથી પ્રેરિત થઈને તે હાથે કરીને પોતાના પગ પર કુહાડો મારવા જેવું કાર્ય કરે છે. એ જ રીતે દેવદ્રવ્ય કે સાધારણદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરનારની બાબતમાં પણ સમજવાનું છે.)

જે રીતે ચૈત્યદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ તે રીતે તેનું રક્ષણ પણ કરવું જોઈએ. કારણ કે કહ્યું છે કે- જે જિન-પ્રવચનની વૃદ્ધિકારક છે, જ્ઞાન-દર્શનગુણોનું પ્રભાવક છે, તેવા જિનદ્રવ્યનું રક્ષણ કરનાર પરિમિતસંસારી થાય છે. ॥૧॥ (ઉપદેશપદ ૪૧૭, સંબોધપ્રકરણ ૯૮, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૪૩)

પરિમિત સંસારી = જેની મુક્તિ નિકટ હોવાથી, જેનો સંસાર અલ્પ સ્થિતિવાળો છે. ॥૬૬॥

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૬૭ - દેવદ્રવ્યભક્ષણથી અનંતસંસાર ૩૮૭

જિનદ્રવ્યવર્ધકરક્ષકયોર્યત્ફલં તદુક્તમ્ । અથ જિનદ્રવ્ય-
ભક્ષકસ્ય યત્ફલં તદાહ-

જિણપવયણવૃદ્ધિકરં, પમાવગં નાણદંસણગુણાણં ।
ભક્ષંતો જિણદલ્લં, અણંતસંસારિઓ હોઈ ॥૬૭॥

વ્યાખ્યા- નિગદસિદ્ધૈવ, નવરં જિનદ્રવ્યં ભક્ષયન્
મૌઢ્યાદેવદ્રવ્યોપભોગં કુર્વન્ જીવોઽનન્તસંસારિકો ભવતિ,
અનન્તાન્ ભવાન્ યાવદ્ ભ્રમતિ દુર્લભબોધિકો ભવતીત્યર્થઃ ।
અતશ્ચૈત્યદ્રવ્યં ન ભક્ષણીયમ્ । યશ્ચ ભક્ષયેત્ સ સઙ્કાશાદિ-

સંબોધોપનિષદ્

જિનદ્રવ્યના વર્ધક અને તેના રક્ષકને જે ફળ મળે છે, તે
કહ્યું, હવે જિનદ્રવ્યના ભક્ષકને જે ફળ મળે છે, તે કહે છે-

જિનપ્રવચનની વૃદ્ધિ કરનારા, જ્ઞાનદર્શનગુણોના પ્રભાવક
એવા જિનદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરનાર અનંતસંસારી થાય છે.
॥૬૭॥ (વિચારસાર ૬૫૬, દ્રવ્યસપ્તતિકા ૨૪, ઉપદેશપદ ૪૧૮,
સંબોધ પ્રકરણ ૯૯, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૪૩, દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણ ૫૯)

આ ગાથાની વ્યાખ્યા શબ્દથી જ સમજાઈ જાય છે. માત્ર
જિનદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરતો = મૂઢતાથી દેવદ્રવ્યનો ઉપભોગ
કરતો જીવ અનંતસંસારી થાય છે = દુર્લભબોધિ થાય છે.
માટે ચૈત્યદ્રવ્યનું ભક્ષણ ન કરવું જોઈએ. જે ભક્ષણ કરે તે

૩૮૮ ગાથા-૬૭ - દેવદ્રવ્યભક્ષણથી અનંતસંસાર સમ્બોધસપ્તતિ:

શ્રાવકવન્મહાનર્થભાગ્ ભવતિ, તત્સંવિધાનકં ચેદમ્- ‘સંકાસ ગંધિલાવડ સવ્કવયારંમિ ચેડૅ કહવિ । ચેઈદવ્વુવઓગી પમાયઓ મરણ સંસારે ॥૧॥’

ઇહ સંકાશનામા શ્રાવકઃ સ્વભાવાદેવ ભવવૈરાગ્યવાન્ ગન્ધિલાવત્યામભૂત્ । સ ચ શકાવતારચૈત્યે ગૃહવ્યાક્ષેપાદિકારણૈશ્ચૈત્યદ્રવ્યોપયોગી દેવદ્રવ્યોપ-જીવકઃ પ્રમાદતોઽજ્ઞાનસંશયવિષયાદનાલોચિતાપ્રતિક્રાન્તો મરણમાપ તત્ સંસારે । “તળ્હાછુહાભિભૂઓ, સઙ્ઙિજ્જે હિંડિઠુળ ભવગહણે । ઘાયળવાહળચુળ્ળળ વીયળાઓ પાવિઝં બહુસો ॥૧॥”

સંબોધોપનિષદ્

સંકાશ વગેરે શ્રાવકની જેમ મહા અનર્થનો ભાગી થાય છે. સંકાશ શ્રાવકની કથા આ મુજબ છે -

સંકાશ... ગંધિલાવતી... શકાવતાર ચૈત્યમાં કોઈ રીતે ચૈત્યદ્રવ્યનો ઉપયોગકારી... પ્રમાદથી... મરણ.... સંસારમાં.... ॥૧॥ (શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૧૬, દ્રવ્યસપ્તતિકા ૬૧)

ભાવાર્થ આ મુજબ છે - અહીં ગંધિલાવતીમાં સંકાશ નામનો એક શ્રાવક હતો. તે પ્રકૃતિથી જ સંસારથી વૈરાગ્ય ધરાવતો હતો. તે ધરના વ્યાક્ષેપો વગેરે કારણોથી ચૈત્યદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરનાર = દેવદ્રવ્ય પર ઉપજીવન કરનાર થયો. અજ્ઞાન-સંશયરૂપ વિષયવાળા પ્રમાદથી તે દોષની આલોચના કર્યા વિના તથા તે દોષથી પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના મરણ પામ્યો. તેથી સંસારમાં - સંખ્યાત ભવો સુધી તૃષ્ણા અને ક્ષુધાથી અભિભૂત થયો, અનેકવાર ઘાતન-વાહન-ચૂર્ણનની વેદનાઓ

તૃષ્ણાક્ષુદ્ધિભૂતઃ સદ્ગુણાનિ હિણ્ડિત્વા ભ્રાન્ત્વા ભવગ્રહણાનિ,
તેષુ ચ ઘાતવાહનચૂર્ણનરૂપા વેદનાઃ પ્રાપ્ય બહુશોઽનેકશ
એકૈકસ્મિન્ ભવ इत्यर्थः । ત્ર ઘાતનં અસિકુન્તાદિભિશ્છેદનમ્,
વાહનં લવણગન્ધ્યાદ્યાકર્ષણમ્, ચૂર્ણનં મુદ્ગરાદિના કુટ્ટનમ્ ।
“દાલિદ્ધકુલુપ્પત્તિં, દરિદ્રભાવં ચ પાવિઝં બહુસો । બહુજન-
ધિક્કારં તહ, મણુણ્ણુ વિ પાવિઝં બહુસો ॥૧॥” દરિદ્ર-
કુલોત્પત્તિમાજન્મ દરિદ્રભાવં તત્ર પ્રાપ્ય બહુશઃ, તથા યતઃ
કુતોઽપિ નિમિત્તાદનિમિત્તાચ્ચ બહોર્જનાદ્ધિક્કારં અવર્ણવાદં
તથેતિ સમુચ્ચયે, મનુષ્યેષ્વપિ સમુત્પન્નો ગર્હણીયમન્યદપિ

સંબોધોપનિષદ્

પામીને... ॥૧॥ (શ્રાદ્ધદિન-કૃત્ય ૧૧૭, ઉપદેશપદ ૪૦૪) તૃષ્ણા
અને ક્ષુધાથી પીડિતરૂપે સંખ્યાતા ભવો સુધી ભમીને, તેમાં
એક-એક ભવમાં ઘાત-વાહન-ચૂર્ણનરૂપ વેદનાઓને બહુવાર
= અનેકવાર પામીને, તેમાં ઘાતન = તલવાર, ભાલો વગેરેથી
છેદન, વાહન = મીઠાના ગાડા વગેરેને ખેંચવું, ચૂર્ણન =
મુદ્ગર વગેરેથી કુટવું (પોતે કુટાવું.) બહુવાર દરિદ્રતાવાળા
કુળમાં ઉત્પત્તિ અને દરિદ્રપણું પામીને, તથા મનુષ્યોમાં પણ
ઘણા લોકોના ધિક્કારને પામીને... ॥૧॥ (શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૧૮,
ઉપદેશપદ ૪૦૫) દરિદ્રકુળમાં જન્મ પામીને તથા તેમાં જન્મથી
માંડીને ગરીબી પામીને, તથા જે તે નિમિત્તથી કે નિમિત્ત વિના
પણ ઘણા લોકોના ધિક્કારને પામીને = ઘણા લોકો વડે કરાયેલી
નિંદાને પામીને, ‘તથા’ એ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. મનુષ્યોમાં

પુત્રકલત્રાદિકં પ્રાપ્ય બહુશઃ પુનઃ પુનર્બહુશો ગ્રહણં ધિવકારાદિ-
પ્રાચુર્યઋચ્યાપનાર્થમ્ । “તગરાણ્ ઇભ્મસુઓ, જાઓ તવકમ્મસેસયાઈં
તુ । દારિદ્ર્યમસંપત્તી, પુણો પુણો ચિત્તનિવ્વેઓ ॥૧॥” પશ્ચાત્તગરાયાં
પુરિ ઇભ્યસુતઃ, કસ્યાં સત્યામ્ ? ઇત્યાહ-તત્કર્મશેષતાયાં તુ
તસ્ય ચૈત્યદ્રવ્યપયોગકાલોપાર્જિતસ્ય કર્મણો લાભાન્તરાયાદેઃ
શેષોઽવશિષ્ટતા તસ્ય ભાવસ્તસ્યાં સત્યામેવ । પરં તત્રાપિ દારિદ્ર્યં
નિર્ધનત્વમસમ્પ્રાપ્તિર્વાજ્ઞિતસ્ય, પુનઃ પુનરસ્ય ચિત્તનિર્વેદો
હૃદયોદ્વેગરૂપઃ । “કેવલિજોગે પુચ્છ, કહણે બોહી તહેવ
સંવેઓ । કિં ઇણ્હમુચિય ગિણ્હં ચેઇયદવ્વસ્સ વુઢ્ઠિ ત્તિ ॥૧॥”

સંબોધોપનિષદ્

ઉત્પન્ન થઈને પણ નિંદનીય એવું અન્ય પણ પુત્ર, પત્ની વગેરે
બહુવાર પામીને. અહીં વારંવાર ‘બહુશઃ’ એવો પ્રયોગ કર્યો
છે, તે ધિક્કાર વગેરેની પ્રચુરતા જણાવવા માટે છે.

તગરામાં શ્રેષ્ઠીપુત્ર થયો, અવશિષ્ટ રહેલા તે કર્મથી
દરિદ્રતા, અસંપ્રાપ્તિ અને ફરી ફરી ચિત્તનિર્વેદ પામ્યો. ॥૧॥
(દ્રવ્યસપ્તતિકા ૬૨, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૧૯, ઉપદેશપદ ૪૦૬) પછી
તગરા નગરીમાં શ્રેષ્ઠીપુત્ર થયો. શું હોતે છતે ? તે કહે છે
- તે = દેવદ્રવ્યભક્ષણના કાળે બંધાયેલ લાભાન્તરાય વગેરે
કર્મનું શેષપણું હોતે છતે, પણ ત્યાં પણ તેને દરિદ્રતા =
નિર્ધનપણું, વાંછિતની અપ્રાપ્તિ અને ફરી ફરી ચિત્તનો નિર્વેદ
= હૃદયનો ઉદ્વેગ થયો. કેવળીનો યોગ થતાં પૃચ્છા, કથન
થતા બોધિ અને સંવેગ, હવે શું ઉચિત ? ચૈત્યદ્રવ્યની વૃદ્ધિનું

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૬૭ - દેવદ્રવ્યભક્ષણંથી અનંતસંસાર ૩૧૧

અન્યદા ચ કેવલિયોગે જાતે સતિ પૃચ્છા તેન કૃતા, યથા ભગવન્ ! મયા ભવાન્તરે કિં કર્મ કૃતમ્ ? યેનાસમ્પદ્યમાનમનો-રથોઽહં સમ્ભૂતઃ । તતઃ સઙ્કાશાદિભવગ્રહણવૃત્તાન્તસ્ય કેવલિના કથને કૃતે બોધિર્જિનધર્મપ્રાપ્તિસ્તતઃ સંવેગસ્તસ્યાજનિ । પપ્રચ્છ ચ કિમત્ર ચૈત્યદ્રવ્યોપયોગાપરાધે મમ કર્તુમુચિતમ્ ? તદાનીં ભણિતં ચ કેવલિના, યથા ચૈત્યદ્રવ્યસ્ય જિનભવનબિમ્બયાત્રા-સ્નાત્રાદિપ્રવૃત્તિકૃતે હિરણ્યાદેર્વૃદ્ધિઃ કર્તુમુચિતા । “ગાસચ્છાયણ-મિત્તં, મુતું જં કિંચિ મજ્ઝ તં સવ્વં । ચેઇયદવ્વં દેયં,

— સંબોધોપનિષદ્ —

બ્રહ્મણ-કર... ॥૧॥ (દ્રવ્યસપ્તતિકા ૬૩, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૨૦, ઉપદેશપદ ૪૦૭) અન્ય કાળે કેવળી ભગવંતનો યોગ થતા તેણે પૃચ્છા કરી કે હે ભગવંત ! મેં ભવાંતરમાં ક્યું કર્મ કર્યું હતું ? કે જેનાથી મારા મનોરથો પૂર્ણ થતાં નથી. પછી કેવળી ભગવંતે સંકાશના ભવોથી માંડીને તેને પૂર્વભવોનો વૃત્તાંત કહ્યો. તે સાંભળીને તેને બોધિલાભ થયો = જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ. પછી તેને સંવેગ થયો. તેણે પૂછ્યું કે અહીં = ચૈત્યદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવાના અપરાધમાં મારે શું કરવું ઉચિત છે ? ત્યારે કેવળી ભગવંતે કહ્યું કે જિનાલય - જિનપ્રતિમા સંબંધી યાત્રા-સ્નાત્ર વગેરેની વૃદ્ધિ માટે ચૈત્યદ્રવ્યરૂપ સુવર્ણ વગેરેની વૃદ્ધિ કરવી ઉચિત છે.

ભોજન-વસ્ત્રમાત્રને છોડીને મારું જે કાંઈ પણ છે, તે સર્વ મારે ચૈત્યદ્રવ્યરૂપે આપી દેવું. એમ (તેણે) યાવજજીવ

૩૧૨ ગાથા-૬૭ - દેવદ્રવ્યભક્ષણથી અનંતસંસાર સમ્બોધસપ્તતિ:

અભિગ્રહો જાવ જીવાએ ॥૧॥” તતોઽયં ગ્રાસાચ્છાદનમાત્રં મુક્ત્વા
યત્કિઞ્ચિદન્યન્મમાધિકં વ્યવહારતઃ સમ્પત્સ્યતે તત્ત્વૈત્યદ્રવ્યં
દેયં ન મયા ભોક્તવ્યમિત્યભિગ્રહો યાવજ્જીવમભૂદિતિ ।
“સુહભાવપવિતીએ, સંપત્તીભિગ્રહંમિ નિચ્ચલયા । ચેઈંહરકારાવળ,
તત્થ સયાભોગપરિસુદ્ધી ॥૧॥” તસ્યૈવં મહાત્મનો ગૃહીતમહા-
ભિગ્રહસ્ય શુભભાવપ્રવૃત્તિતોઽતીવચૈત્યદ્રવ્યદિત્સાવશાદુલ્લસ-
દ્વિશિષ્ટાશયસંયોગાલ્લાભાન્તરાયક્ષયોપશમસ્તસ્માચ્ચ સમ્પત્તિઃ
પ્રભૂતતરવિભૂતિસમ્પ્રાપ્તિઃ, તસ્યાં સત્યામપિ અભિગ્રહે નિશ્ચલતા

— સંબોધોપનિષદ્ —

અભિગ્રહ (લીધો). ॥૧॥ (દ્રવ્યસપ્તતિકા ૬૪, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૨૧,
ઉપદેશપદ ૪૦૮) પછી સંકાશ શ્રાવકે યાવજજીવ માટે એવો
અભિગ્રહ કર્યો કે વેપાર દ્વારા મને જે કમાણી થાય, તેમાંથી
ભોજન અને વસ્ત્રને છોડીને બાકીનું સર્વ મારે પોતે ન
વાપરવું. પણ દેવદ્રવ્યરૂપે આપી દેવું.

શુભભાવપ્રવૃત્તિથી સંપત્તિ, અભિગ્રહમાં નિશ્ચલતા,
જિનાલય બંધાવવું, તેમાં શુભવિચાર, પરિશુદ્ધિ...॥૧॥
(દ્રવ્યસપ્તતિકા ૬૫, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૨૨, ઉપદેશપદ ૪૦૮)

તે મહાપુરુષે એ મહા અભિગ્રહ લીધો, તેથી તેમને
શુભભાવ પ્રવૃત્ત થયો = દેવદ્રવ્યરૂપે ઘણુ દાન આપવાની
ભાવના થઈ. તેનાથી ઉલ્લાસ પામતા વિશિષ્ટ આશયનો
સંયોગ થયો, તેનાથી લાભાંતરાયકર્મનો ક્ષયોપશમ થયો,

સમ્બોધસપ્તતિ: ગાથા-૬૭ - દેવદ્રવ્યભક્ષણથી અનંતસંસાર ૩૧૩

નિજનિયમે દૃઢતા, ન તુ ‘યથા લાભસ્તથા લોભઃ’ इति-
વચનાત્તસ્ય ન દ્રવ્યવિષયે સ્વપ્નાન્તરેऽપ્યુપભોક્તું કામતા ।
તતઃ ‘ચેઈહરકારાવણ’ તસ્યામેવ તગરાયાં જિનાયતનનિર્માપણં
વિહિતમ્ । ‘તત્થ સયાભોગપરિસુદ્ધી’ તત્ર ચૈત્યવિધાપને સંશ્વાસૌ
આભોગશ્ચ સદાભોગઃ શાસ્ત્રપરતન્ત્રો વિમર્શસ્તત્પૂર્વ ભૂમ્યાદેઃ પરિ
સમન્તાચ્છોધનં સદાભોગપરિશુદ્ધિઃ, યદુક્તમ્-“જિણભવણકારણ-
વિહી, સુદ્ધા ભૂમી દલં ચ કટ્ટાઈ । ભિઙ્ગાણ અસંધાણં,
સાસયવુઢ્ઠી ય જયણા ય ॥૧॥” અસ્યા વ્યાખ્યાલેશોઽયમ્-

— સંબોધોપનિષદ્ —

તેનાથી સંપત્તિ = ઘણી વધુ સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ. તે પ્રાપ્તિ
થવા છતાં પણ તેમણે અભિગ્રહમાં નિશ્ચલતા = પોતાના
નિયમમાં દૃઢતા રાખી. પણ - ‘જેમ લાભ થાય તેમ લોભ
જાગે’ - એ વચનથી તેમને દ્રવ્યવિષયમાં સ્વપ્ને ય ઉપભોગની
ઈચ્છા ન થઈ. પછી તેમણે તેમાં જ = તગરા નગરીમાં
જિનાલય બંધાવ્યું. તેમાં = જિનાલય બંધાવવામાં શુભ ઉપયોગ
= શાસ્ત્ર પરતંત્ર વિચાર, તેની પૂર્વક ભૂમિ વગેરેની ચારે
બાજુથી શુદ્ધિ = શુભોપયોગપરિશુદ્ધિ, જે કહ્યું છે -

જિનાલય નિર્માણવિધિ - શુદ્ધ ભૂમિ, કાષ્ઠ વગેરે દળ,
નોકરોની અવંચના, સ્વાશયવૃદ્ધિ અને યતના. ॥૧॥ (પગ્યાશક
૩૦૩, પગ્યાવસ્તુક ૧૧૧૨, સ્તવપરિજ્ઞા ૩)

૩૧૪ ગાથા-૬૭ - દેવદ્રવ્યભક્ષણથી અનંતસંસાર સમ્બોધસપ્તતિઃ

શુદ્ધા ભૂમિર્દ્રવ્યતોઽસ્થિશઙ્કાદિશલ્યરહિતા ભાવતઃ પરાનુપતાપિની,
દલં કાષ્ઠેષ્ટકાદિ, તત્કારિભ્ય ડચિતક્રયેણ ક્રીત્વા ગવાદ્ય-
નાબાધયા વાનીતમ્, ભૃતકાસન્ધાનમ્-કર્મકરાણાં વેતનાવચ્ચનમ્,
સ્વાશયવૃદ્ધિઃ પશ્ચાત્તાપાદિદોષરહિતત્વેન નિજચિત્તોત્સાહઃ, યતના
ચ વસ્ત્રપૂતોદકાદિકેતિ । વેદાન્તેઽપ્યુક્તમ્-“દેવદ્રવ્યેણ યા
વૃદ્ધિર્ગુરુદ્રવ્યેણ યદ્ધનમ્ । તદ્ધનં કુલનાશાય, મૃતોઽપિ નરકં

— સંબોધોપનિષદ્ —

આની લેશ વ્યાખ્યા આ મુજબ છે - શુદ્ધ ભૂમિ =
દ્રવ્યથી હાડકા, શંકા (શંકુ = ઝાડનું ટૂંકું થાય પણ તે માટે
શઙ્કવાદિ પાઠ જોઈએ) વગેરે શલ્યોથી રહિત અને ભાવથી
બીજાને સંતાપ નહીં કરનારી, દળ = કાષ્ઠ, ઈંટો વગેરે. તે
તેના બનાવનારાઓ પાસેથી ઉચિત ખરીદીથી = ઉચિત મૂલ્ય
આપવા દ્વારા ખરીદ કરીને કે બળદ વગેરેને બાધા ન થાય,
તે રીતે લાવેલું હોવું જોઈએ. નોકરોની અવંચના = કારીગરોને
વેતન આપવાની બાબતમાં છેતરવા નહીં. સ્વાશયવૃદ્ધિ =
પશ્ચાત્તાપાદિ દોષથી રહિતપણાથી પોતાના ચિત્તનો ઉત્સાહ,
તથા જયણા = કપડાંથી ગાળેલું પાણી વાપરવું વગેરે.

દેવદ્રવ્યસંબંધી શુદ્ધિની બાબતમાં વેદાંતમાં પણ કહ્યું છે કે
- દેવદ્રવ્યથી જે વૃદ્ધિ થાય અને ગુરુદ્રવ્યથી જે ધન મેળવાય,
અર્થાત્ દેવદ્રવ્ય અને ગુરુદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરવા દ્વારા જે ધનસંચય

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૬૮ - દેવદ્રવ્યભક્ષકની ઉપેક્ષા દોષકારક ૩૧૫
 વ્રજેત્ ॥૧॥ પ્રભાસ્વે મા મર્તિં કુર્યાત્પ્રાણૈઃ કણ્ઠગતૈરપિ ।
 અગ્નિદગ્ધાઃ પ્રરોહન્તિ, પ્રભાદગ્ધો ન જીવતિ ॥૨॥ પ્રભાસ્વં
 બ્રહ્મહત્યા ચ, દરિદ્રસ્ય ચ યદ્ધનમ્ । ગુરુપત્ની દેવદ્રવ્યં,
 સ્વર્ગસ્થમપિ પાતયેત્ ॥૩॥” ॥૬૭॥

અથ ભક્ષણવદુપેક્ષાપિ દોષાયૈવેતિ તામનર્થહેતુત્વેનાહ-

ભક્ષેઝ જો ઉવક્ષેઝ, જિણદવ્વં તુ સુસાવઓ ।

— સંબોધોપનિષદ્ —

કરાય, તે ધન તેના કુળના નાશ માટે થાય છે, અને તે
 વ્યક્તિ મરીને પણ નરકમાં જાય છે. ॥૧॥ કંઠે પ્રાણ આવી
 જાય, તો ય દેવદ્રવ્યની ઈચ્છા ન કરવી. અગ્નિથી બળી જાય
 તેઓ પ્રરોહણ = સંજીવન પામે છે. પણ દેવદ્રવ્યના ભક્ષણના
 દોષથી ભસ્મીભૂત થયેલી વ્યક્તિ જીવતી નથી. ॥૨॥

ચૈત્યદ્રવ્યનું ભક્ષણ (?), બ્રહ્મહત્યા, ગરીબના ધનની
 ચોરી, ગુરુપત્નીગમન અને દેવદ્રવ્યનું ભક્ષણ, આ પાપો
 એવા ભયંકર છે કે સ્વર્ગમાં બેઠેલા દેવતાઓ આવા પાપો
 કરે, તો તેમનું પણ અધઃપતન થાય. ॥૩॥૬૭॥

દેવદ્રવ્યના ભક્ષણની જેમ દેવદ્રવ્યભક્ષકની ઉપેક્ષા પણ
 દોષકારક જ છે. માટે ઉપેક્ષા પણ અનર્થનું કારણ છે, તે
 જણાવે છે -

જિનદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરે છે, (તેની) જે સુશ્રાવક ઉપેક્ષા

૩૧૬ ગાથા-૬૮ - દેવદ્રવ્યભક્ષકની ઉપેક્ષા દોષકારક સમ્બોધસપ્તતિ:

૧પુણ્ણાહીણો ભવે ૨સો ડ, લિપ્પેઈ પાવકમ્મુણા ॥૬૮॥

વ્યાખ્યા - ‘તુ’ પુનરર્થે, સ ચાગ્રે યોક્ષ્યતે । કશ્ચિન્નિઃ-
શૂકોડનન્તભવભ્રમણહેતુજિનદ્રવ્યોપભોગમજાનાનો જિનદ્રવ્યં ભક્ષ-
યતિ । યઃ પુનઃ ‘સુશ્રાવકઃ’ જિનધર્મવાસિતચેતસ્કતયા
શોભનશ્રાદ્ધસ્તં જિનદ્રવ્યભોક્તારં ‘ઉપેક્ષતે’ અવજાનાતિ, યદિ
જિનદ્રવ્યમસૌ ભક્ષયતિ તદા મમ કિં યાતીતિ દેવદ્રવ્યરક્ષણાય
ન યતતે, દોષદર્શનાદિભિર્ન નિવારયતીત્યર્થઃ । ‘સઃ’ શ્રાદ્ધઃ

— સંબોધોપનિષદ્ —

કરે તે બુદ્ધિહીન થાય, વળી પાપકર્મથી લેપાય. ॥૬૮॥
(દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણ ૫૪, સંબોધપ્રકરણ ૧૦૪, વિચારસાર ૬૪૯,
શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૧૧૨, દ્રવ્યસપ્તતિકા ૧૩)

‘તુ’ અહીં ‘વળી’ અર્થમાં છે, તેને આગળ યોજવામાં આવશે. કોઈ જીવ નિઃશૂક હોય, તે ન જાણતો હોય કે જિનદ્રવ્યનો ઉપભોગ અનંત સંસારનું કારણ છે, અને તેથી તે જિનદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરે છે, વળી જે સુશ્રાવક = જિનધર્મથી વાસિત મનવાળા હોવાથી સારા શ્રાવક હોય, તે જિનદ્રવ્યનો ઉપભોગ કરનારની ઉપેક્ષા કરે = અવજ્ઞા કરે, અર્થાત્ ‘જો એ જિનદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરે છે, તો એમાં મારું શું જાય છે ?’ એમ માનીને દેવદ્રવ્યના રક્ષણ માટે પ્રયત્ન ન કરે, અર્થાત્ ‘દેવદ્રવ્યના ભક્ષણથી આવી આવી આપત્તિઓ આવે છે’

૧. ગ - પુણ્ણાહીણો । ૨. ક. ય. ગ. ઘ. ચ - જીવો ।

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૬૯ - ચાર કારણે અત્યન્ત બોધિ દુર્લભ ૩૧૭

સ્વયં તદ્દ્રવ્યોપયોગાભાવેઽપિ ઉપેક્ષણાત્પરભવે 'પ્રજ્ઞાહીનઃ' બુદ્ધિરહિતો મૂર્ખો ભવેત્ । તુ પુનઃ 'પાપકર્મણા લિપ્યતે' અશુભકર્મણાઽઽશિલ્ષ્ટો જાયતે ॥૬૮॥

અથ ચૈત્યદ્રવ્યાદિવિનાશે યત્ફલં તદાહ-

૧'ચેઈદવ્વવિણાસે, રિસિઘાણ પવયણસ્સ ઉડ્ઢાહે ।
સંજઇચઉત્થભંગે, મૂલગ્ગી બોહિલાભસ્સ ॥૬૯॥

વ્યાખ્યા - ઇહ ચૈત્યં સામાન્યેન જિનાયતનં તસ્ય સમ્બન્ધિદ્રવ્યં હિરણ્યસુવર્ણાદિ તસ્ય વિનાશે કૃતે તથા 'ઋષિઘાતે'

— સંબોધોપનિષદ્ —

એવી રીતે દોષદર્શન વગેરે દ્વારા તેને નિવારે નહીં, તે = શ્રાવક, સ્વયં દેવદ્રવ્યનો ઉપભોગ ન કરવા છતાં પણ, ઉક્ત ઉપેક્ષાથી પરભવમાં પ્રજ્ઞાહીન=બુદ્ધિરહિત=મૂર્ખ બને, વળી પાપકર્મથી લેપાય=અશુભ કર્મથી લિપ્ત થાય છે. ॥૬૮॥

હવે ચૈત્યદ્રવ્ય વગેરેના વિનાશથી જે ફળ મળે, તે કહે છે-
ચૈત્યદ્રવ્યના વિનાશમાં, ઋષિઘાતમાં, પ્રવચનના માલિન્યમાં, સાધ્વીના ચતુર્થવ્રતના ભંગમાં બોધિલાભના મૂળમાં અગ્નિ (મુકાય છે.) ॥૬૯॥ (પુષ્પમાલા ૪૫૧, દ્રવ્ય-સપ્તતિકા ૨૭)

અહીં ચૈત્ય = સામાન્યથી જિનાલય, તેના સંબંધી દ્રવ્ય - ઘડેલું સોનું, ઘડ્યા વગરનું સોનું, વગેરે, તેનો વિનાશ

૩૧૮ ગાથા-૬૯ - ચાર કારણે અત્યન્ત બોધિ દુર્લભ સમ્બોધસપ્તતિ:

સંયતવિનાશે કૃતે પ્રવચનસ્ય ચોડુહે પ્રકૃષ્ટાકૃત્યકરણેન કૃતે
સંયત્યાશ્વતુર્થવ્રતભક્તે કૃતે પ્રાણિના મૂલાગ્નિર્દત્તો ભવતિ, કસ્ય ?
'બોધિલાભસ્ય' સમ્યક્ત્વલાભતરોરિતિ સર્વત્ર યોજ્યતે । અયં
ભાવઃ-અન્યેનાપિ મહાપાપકરણેન પ્રાણિનોઽનન્તં ભવં ભ્રમન્ત્યેવ ।
એભિઃ પુનર્વિશેષતસ્તમેવ દારુણદુઃખાન્વિતં પ્રચુરતરં ચ પર્યટન્તિ ।
બોધિં તુ સર્વથા ન લભન્તે । યદિ તુ કેચિલ્લભન્તે
તેઽપ્યતિકષ્ટેન । ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૯॥

અથ ભાવવિશુદ્ધિવિહિતબોધિલાભજનકશ્રીજિનપૂજા-

સંબોધોપનિષદ્

કરાતાં, તથા ઋષિઘાત = સંયમીનો વિનાશ કરાતાં, મોટું
અકાર્ય કરવા દ્વારા પ્રવચનમાલિન્ય કરાતાં, તથા સાધ્વીજીના
ચતુર્થવ્રતનો ભંગ કરાતા, તે જીવે મૂળમાં અગ્નિ મુક્યો છે,
કોના મૂળમાં ? બોધિલાભના = સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિરૂપી
વૃક્ષમાં, આ રીતે સર્વત્ર યોજવું.

આશય એ છે કે અન્ય પણ મહાપાપ કરવાથી જીવો
અનંત સંસારભ્રમણ કરે જ છે, પણ આ પાપોથી તો વિશેષથી
તે જ ભયંકર દુઃખોવાળા સંસારમાં અતિ વધુ ભ્રમણ કરે છે,
પણ બોધિલાભ સર્વદા પામતા નથી. જો કોઈ જીવો બોધિલાભ
પામે છે, તો તે પણ અતિ કષ્ટથી = મુશ્કેલીથી, આ પ્રમાણે
ગાથાર્થ છે. ॥૬૯॥

શ્રીજિનપૂજાનું પ્રણિધાન ભાવવિશુદ્ધિસહિત કરવામાં

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૭૦-પૂજાપ્રણિધાન વિષે દુર્ગતાનારી દૃષ્ટાન્ત ૩૧૧
પ્રણિધાનમાહ-

સુવ્વઈ^૧ દુગ્ગયનારી, જગગુરુણો સિંદુવારકુસુમેહિં ।
^૨પૂયાપણિહાણેણં, ઉપન્ના તિયસલોગંમિ ॥૭૦॥

વ્યાખ્યા - ‘સુવ્વઈ’ ઇતિ, શ્રૂયતે શ્રીજિનાગમે જિનપૂજા-
ધિકારે, કિં તત્ ? ઇત્યાહ - ‘દુર્ગતનારી’ દરિદ્રસ્ત્રી ‘જગદ્ગુરોઃ’
ત્રિભુવનતત્વોપદેષ્ટુઃ શ્રીજિનસ્ય ‘સિન્દુવારકુસુમૈઃ’ નિર્ગુણ્ડીપુષ્પૈઃ
કૃત્વા ‘પૂજાપ્રણિધાનેન’ પૂજાયાં યત્પ્રણિધાનં કાયમનોવચનાનામ-

સંબોધોપનિષદ્

આવે, તો તે બોધિલાભનું કારણ થાય છે, માટે જિનપૂજાના
પ્રણિધાનનું નિરૂપણ કરે છે -

સંભળાય છે (કે) ગરીબ સ્ત્રી નિર્ગુડીના ફૂલોથી
જગદ્ગુરુની પૂજા કરવાના પ્રણિધાનથી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન
થઈ. ॥૭૦॥ (પચ્ચાશક ૧૮૩, ઉપદેશપદ ૧૦૨૦)

શ્રી જિનાગમમાં જિનપૂજાના અધિકારમાં એવું સંભળાય
છે, શું તે ? એ કહે છે - દુર્ગતનારી = દરિદ્ર સ્ત્રી,
જગદ્ગુરુની = ત્રણે ભુવનના તત્ત્વના ઉપદેશક એવા
શ્રીજિનની, સિન્દુવાર-કુસુમોથી = નિર્ગુડી વનસ્પતિના પુષ્પોથી
પૂજા કરવાના પ્રણિધાનથી = પૂજામાં જે પ્રણિધાન = અશુભ

૪૦૦ ગાથા-૭૦-પૂજાપ્રણિધાન વિષે દુર્ગતાનારી દૃષ્ટાન્ત સમ્બોધસપ્તતિઃ
 કુશલરૂપાણાં નિરોધનં નિયન્ત્રણં શુભાનાં ચ તેષાં કરણમિતિ
 ધ્યાનં વા તેન ત્રિદશલોકે ‘ઉત્પન્ના’ ઉદપદ્યત । તદ્દૃષ્ટાન્તશ્ચ
 ‘થેરી કુરુનરિંદો ય’ ઇતિગાથાવ્યાખ્યાયામિતિ દૃશ્યતે, તથાહિ-
 કાકન્ધાં દરિદ્રિણી કાચિત્ સ્થવિરા પ્રાતર્નદ્યાં ધૌતપાદાદ્યઙ્ગી
 ગૃહીતવાનેયપુષ્પા ભોજનાર્થશિરઃસ્થકાષ્ઠભારા શ્રીવીરસ્ય
 પૂજનૈકમનાઃ સમવસરણપ્રતોલ્યાં સ્ખલિતા મૃતા જિતારિનૃપેણ
 પૃષ્ઠ્યાગતેન કારિતદેહાગ્નિસંસ્કારાદ્યા । ઇયં ક્વ ગતેતિ રાજા

— સંબોધોપનિષદ્ —

કાયા-મન-વચનોનો નિરોધ = નિયંત્રણ અને શુભ મન-
 વચન-કાયાનું કરણ અથવા તો પ્રણિધાન = ધ્યાન. તેનાથી
 દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ. અને તેનું દૃષ્ટાન્ત ‘સ્થવિરા અને
 કુરુરાજા’ આ ગાથા (શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય-૨૮)ની વ્યાખ્યામાં આ પ્રમાણે
 જોવા મળે છે. તે આ મુજબ-

કાકંદીમાં કોઈ ગરીબ સ્થવિરા = ડોસી હતી. તે સવારે
 નદીમાં પગ વગેરે ધોવાયેલા છે તેવા દેહવાળી, વન્ય પુષ્પો
 લઈને, ભોજન (બનાવવા ?) માટે (ઈંધણ તરીકે ઉપયોગ
 કરવા?) માથા પર લાકડાનો ભારો લઈને, શ્રીવીરની પૂજા
 કરવામાં એકાગ્ર ચિત્તવાળી એવી તે સમવસરણના દ્વારમાં
 સ્ખલના પામી અને મરી ગઈ. જિતારિ રાજા તેની પાછળ
 આવતો હતો. તેણે તેના મૃતકનો અગ્નિ-સંસ્કાર વગેરે કર્યું.
 રાજાએ ભગવાનને પછ્યું કે, “આ ડોસી મરીને ક્યાં ગઈ?”

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૭૦-પૂજાપ્રણિધાન વિષે દુર્ગતાનારી દંષ્ટાન્ત ૪૦૧

પૃષ્ઠે પ્રાપ્તસૌધર્મકલ્પોઽત્રૈવ ધર્મ શ્રોતુમાગતોઽયં મહાવિદેહે
કનકપુરેશકનકધ્વજોઽહિના ભેકં તં કુર્રેણ તં અજગ્રેણ ચ
ગિલ્યમાનં નિરીક્ષ્યોપનયે નિયોગિભિર્જનં તે ભૂપૈસ્તે ચ
મૃત્યુનોપદ્વ્યમાણા ઇતિ વિમૃશ્ય પ્રવ્રજ્ય મુક્તિં ગમિષ્યન્તીત્ય-
વાદીદ્વીરઃ । ‘સુવ્વઈ’ ઇત્યત્ર ન વા કર્મભાવે વ્વઃ, ક્યસ્ય ચ
લુગિતિ વ્યાદીનાં કર્મણિ ભાવે ચ વર્તમાનાનામન્તે દ્વિરુક્તો
વકારાગમો વા ભવતિ, તત્સન્નિયોગે ચ ક્યસ્ય લુક્ ‘સુવ્વઈ

સંબોધોપનિષદ્

ભગવાને કહ્યું કે, “તે ડોસીનો જીવ સૌધર્મકલ્પમાં દેવરૂપે
ઉત્પન્ન થયો, તે અહીં જ ધર્મ સાંભળવા માટે આવેલો આ
દેવ છે. અવીને મહાવિદેહમાં કનકપુરનો રાજા કનકધ્વજ
થશે. તે એક વાર જોશે કે સાપ દેડકાને ગળે છે, તે જ
સાપને નોળિયો ગળે છે, તે નોળિયાને અજગર ગળે છે,
એવું જોશે. આના પરથી રાજા એવો ઉપનય સમજશે કે
રાજાઓના અધિકારીઓ લોકને ઉપદ્રવ કરે છે. તે
અધિકારીઓને રાજાઓ ઉપદ્રવ કરે છે. અને રાજાઓને મૃત્યુ
ઉપદ્રવ કરે છે. આવો વિચાર કરીને તે દીક્ષા લઈને મોક્ષે
જશે, એમ શ્રી મહાવીરસ્વામિએ કહ્યું.

અહીં ગાથામાં ‘સુવ્વઈ’ એવો જે પ્રયોગ છે તે - કર્મ
અને ભાવમાં વિકલ્પે વ્વઃ, અને ક્ય નો લોપ (પ્રાકૃત વ્યાકરણ
૪/૨૪૨) - આ સૂત્રથી કર્મ અને ભાવમાં રહેલા વ્યાદિના
અંતે દ્વિરુક્ત ‘વ’કારનો આગમ વિકલ્પે થાય છે, અને

સુણિજ્જઈ' ઇતિ ॥૭૦॥

અથ જિનપૂજાપ્રકારાન્નાહ-

૧વરપુષ્પગંધઅક્ષયપર્ફવફલધૂવનીરપત્તેહિં ।

નેવિજ્જવિહાણેહિં^૨ય,જિણપૂયાઅદ્દહાભણિયા ॥૭૧॥

વ્યાખ્યા-વરપુષ્પગન્ધાક્ષતપ્રદીપફલધૂપનીરપાત્રૈર્નૈવેદ્યવિધાનૈશ્ચ
જિનપૂજાઽષ્ટધા ભવતિ । ઇહ ચ ગન્ધગ્રહણેન શ્રીચ્છંડ-

સંબોધોપનિષદ્

જ્યારે 'વ'નો આગમ થાય ત્યારે 'ક્ય'નો લોપ થાય છે.
તેથી બે રૂપ બનશે - સુવ્વઈ અને સુણિજ્જઈ ॥૭૦॥

હવે જિનપૂજાના પ્રકારો કહે છે -

ઉત્તમ પુષ્પ-ગંધ-અક્ષત-પ્રદીપ-ફળ, ધૂપ, જળપાત્રોથી
અને નૈવેદ્યના વિધાનોથી આઠ પ્રકારની જિનપૂજા કહી છે.
॥૭૧॥ (પુષ્પમાલા ૪૬૭)

ઉત્તમ ફૂલ, ગંધ, ચોખા, દીવો, ફળ, ધૂપ, જળના
પાત્ર = કળશ વગેરેથી તથા નૈવેદ્યના વિધાનોથી આઠ પ્રકારની
જિનપૂજા છે. અહીં ગંધનું ગ્રહણ કર્યું છે, તેના પરથી
ચંદનવિલેપન વગેરે સમજવાનું છે. ધૂપના ઉપાદાનથી કપૂર,

૧. ગ - ન્હવળવ(વિ)લેવળવત્થંવાસકુસુમેહિ વિ વ ભત્તીએ ।

મંગલધૂવધણ ય જિણપૂયા સત્તદસહા ભણીયા ॥

ઘ-ચ-પ્રતૌ-અયં શ્લોકો ન દૃશ્યતે ।

૨. ક - વરગંધધૂપચક્ષુક્ષણ્ઠિં કુસુમેહિં પવરદીવેહિં નેવજ્જફલજલેહિ ય ।

સમ્બોધસપ્તતિઃ ગાથા-૭૨ - આલોક-પરલોકમાં પૂજનું ફળ ૪૦૩
 વિલેપનાદિગ્રહઃ । ધૂપોપાદાનેન તુ કર્પૂરાગુરુપ્રભૃતિગ્રહઃ ।
 યદુક્તમ્-“અગુરુકર્પૂરમિશ્રં તુ દહેદ્ધૂપં વિચક્ષણઃ ।” એવં
 કુસુમાદયોઽપિ વસ્ત્રાદ્યુપલક્ષણં યથાસમ્ભવં વાચ્યાઃ ॥૭૧॥

અથ પૂજાયા એહિકં પારલૌકિકં ચ ફલમાહ-

^૧ઉવસમઇ ^૨દુરિયવગ્ગં,
 હરઇ દુહં ^૩જણઇ સયલસુક્ખાઇં ।

અગરુ વગેરે સમજવાના છે. કારણ કે કદ્યું છે કે- વિચક્ષણ
 પૂજક અગરુ અને કપૂરથી મિશ્ર એવા ધૂપનું દહન કરે. આ
 રીતે ફૂલો વગેરે પણ યથાસંભવ વસ્ત્ર વગેરેના ઉપલક્ષણ
 સમજવા. ॥૭૧॥

હવે પૂજનું ઐહિક અને પારલૌકિક ફળ કહે છે -

જિનેન્દ્રની પૂજા પાપસમૂહને ઉપશાંત કરે છે, દુઃખને
 હરે છે, સર્વ સુખોને ઉત્પન્ન કરે છે, અચિન્ત્ય ફળને પણ
 સાધી આપે છે. ॥૭૨॥ (સંબોધ પ્રકરણ ૭૫, પુષ્પમાલા-૪૬૮)

૧ ક-ઘ-ચ-પ્રતૌ-અયં શ્લોકો ન દૃશ્યતે ।

૨ ખ - દુરિયગ્ગં ।

૩ ગ.છ - કુણઇ ।

ચિંતાઈઅં પિ ^૧ફલં, સાહઈ પૂયા જિણંદાણં ॥૭૨॥^૨

વ્યાખ્યા - ઉપશામયતિ 'દુરિતવર્ગ' પાપસમૂહમ્, તથા 'હરતિ' સ્પેટયતિ 'દુઃખં' ઇષ્ટવિયોગાદિજમ્, તથા જનયતિ સંકલસૌખ્યાનિ, તથા 'ચિન્તાતીતમપિ ફલં' સ્વર્ગાપવર્ગાદિસુખં
— સંબોધોપનિષદ્ —

દુરિતવર્ગને = પાપસમૂહને ઉપશાંત કરે છે. તથા દુઃખનું = ઇષ્ટવિયોગાદિનું હરણ કરે છે. તથા સર્વ સુખોને ઉત્પન્ન કરે છે. તથા ચિન્તાતીત = અચિન્ત્ય ફળ પણ = સ્વર્ગ-મોક્ષ વગેરે સુખ પણ સાધે છે = નિષ્પન્ન કરે છે = ઉત્પન્ન કરે છે.

૧. છ-ફલં ફલ ।

૨. છ-પ્રતૌ-इत्यधिकम्- एत्थ वि बिंबे पुव्वइए तहयं संकपूआए ।
 पूआ पच्चुवयारा कुसुमरवयधूवगंधदीवेहिं ।
 नवणविलेवण अंगमि वत्थजूअलं हवासपूआए ।
 पुप्फारुहणं मालरुहणं तहवन्नायारुहणं ॥
 चुन्नारुहणं जिणपुंगवाणं आहरणारोहणं चेव ।
 पुप्फगिह पुप्फपगरो आरंभिय मंगलपइवोलथाइ ॥
 दीवोधूव नेवज्जं सुहफलाण ढोअणयं ।
 गीयं नट्टं वज्जं पूयाभेया इमे सत्तर ॥
 मणसा होइ चतुत्थं छट्ठं फलं तु ठियस्स संभवइ ।
 गमणस्स य पारंभे होइ फलं अट्टमतवस्स ॥
 (ઉપદેશરત્નાકર-૩/૨૧૭)
 ગમણે દસમં તુ ભવે તહ ચેવ દુવાલસંગે કિંચિ ।
 મગો(ગે) પક્કોવાસં માસોવાસં ચ દિટ્ઠેણ ॥
 (ઉપદેશરત્નાકર-૩/૨૧૮)
 સંપત્તે જિણભવણ પામઈ છમ્માસિયં ફલં પુરિસો ।
 સંવચ્છરિયં ફલં સદારદેસિદ્ધિઓ લહઈ ॥
 (ઉપદેશરત્નાકર-૩/૨૧૯)
 પાયક્કમણે પાવઈ વરિસસયફલં તતો જિણે મહિએ ।
 પામઈ વરિસસહસ્સં અણંતપુન્નં જિણે થૂણિએ ॥

‘સાધયતિ’ નિષ્પાદયતિ જિનેન્દ્રાણાં પૂજા । ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૨॥

ઉક્તં જિનપૂજનફલમ્ । અથ સાધુવન્દનફલમાહ-

તિત્થયરત્તં ^૧સમ્મત્તખાઇયં સત્તમીઙ્ગ તઙ્ગયાણે ।

^૨સાહૂણ વંદણેણં, બહ્ધં ચ દસારસીહેણં ॥૭૩॥

વ્યાખ્યા - ‘દશાર્હસિંહેન’ દશાર્હાઃ સમસ્તયદુવંશ્યપૂજ્યાઃ સમુદ્રવિજયાદ્યા દશ ભ્રાતરઃ, તે ચામી-“^૧સમુદ્રવિજયોઽ^૨ક્ષોભ્યઃ, સ્તિમિતઃ^૩ ^૪સાગરસ્તથા । હિમ^૫વાનચ^૬લ્લૈશ્ચૈવ, ધર^૭ણઃ પૂર^૮ણસ્તથા

— સંબોધોપનિષદ્ —

કોણ ? જિનેન્દ્રોની પૂજા. આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે ॥૭૨॥

આ રીતે જિનપૂજનું ફળ કહ્યું હવે સાધુવંદનનું ફળ કહે છે-

તીર્થંકરપણું, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, સાતમીથી ત્રીજીમાં (આટલું) દશાર્હસિંહે સાધુના વંદનથી મેળવ્યું. ॥૭૩॥
(રત્નસંયય ૨૩૧, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ૮૨)

દશાર્હો = સમસ્ત યદુવંશને પૂજ્ય એવા સમુદ્રવિજય વગેરે દશ ભાઈઓ. તેઓ આ પ્રમાણે છે - સમુદ્રવિજય, અક્ષોભ્ય, સ્તિમિત, સાગર તથા હિમવાન અને અચલ,

૧. ઘ - ‘સમ્મત’ ઇતિ ન દૃશ્યતે । ૨. ક - વંદણપયાહિણેણ । ૩. ઘ.ચ - વંદણેણં વિહિણા । ૪. તઙ્ગયાણં વંદણેણં ।

॥૧॥ અભિ^૯ચન્દ્રશ્ચ નવમો, ^{૧૦}વસુદેવશ્ચ વીર્યવાન્ ।” ઇતિ । તત્કુલે શૌર્યાદ્યતિશયેન સિંહ ઇવ દશાર્હસિંહઃ । યદ્વા દશાર્હો વસુદેવસ્તસ્યાપત્યં દાશાર્હઃ, ‘ઋષિવૃષ્ટ્યન્ધક’ ઇત્યણ્ । દશાર્હ એવ વા દાશાર્હઃ, ‘પ્રજ્ઞાદ્યણ્’ પ્રાકૃત્વાદીર્ઘલોપઃ । “^૧નીયા લોવમભૂયા ય, આણિયા દીર્ઘબિન્દુદુઘ્ભાવા । અત્થં વહંતિ તં ચિય, જો એસિં પુવ્વનિદ્ધિદ્ધો ॥૧॥” ઇતિવચનાત્ । અત એવ

સંબોધોપનિષદ્

ધરણ, પૂરણ તથા અભિચન્દ્ર અને વીર એવા વસુદેવ.

તેમના કુળમાં શૂરવીરતાના પ્રકર્ષથી સિંહ જેવા = દશાર્હસિંહ. અથવા તો દશાર્હ = વસુદેવ, તેમનું સંતાન = દાશાર્હ, અહીં ઋષિ-વૃષ્ટિ-અન્ધક (લોકપ્રકાશ ૩૩/૩૭૨-૩૭૩) (સિદ્ધહેમં ૬-૧-૬૧) આ અનુશાસનથી અણ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે. અથવા તો જે દશાર્હ છે, તે જ દાશાર્હ છે. તેમાં પ્રજ્ઞા આદિને લાગતો અણ્ (સિદ્ધહેમં ૭-૨-૧૬૫) પ્રત્યય લાગ્યો છે. પ્રાકૃત હોવાથી દસાર અહીં દીર્ઘ = ‘આ’ કારનો લોપ થયો છે. એવું વચન છે કે દીર્ઘત્વ, અનુસ્વાર અને ન દ્વિરુક્તિ હોવા છતાં કર્યા ન હોય અને હોવા છતાં મૂક્યા હોય તો તેમનો તે જ અર્થ થાય છે, કે જે અર્થ પૂર્વનિર્દિષ્ટ હોય છે. ॥૧॥ (અર્થથી ચૈત્યવંદન મહાભાષ્ય ૬૯૧) આ વચનથી ઉક્ત પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે. આ જ કારણથી જે ક્યાંક

૧. નીતા લોપમભૂતાશ્ચ આનીતા દીર્ઘ-બિન્દુ-દ્વિર્ભાવાઃ ।

અર્થ વહન્તિ તમેવ યસ્તેષાં પૂર્વનિર્દિષ્ટઃ ॥

ક્વચિત્-“બદ્ધં દાસારસીહેણ” ઇતિ પાઠઃ સોઽપિ સમર્થિતઃ
 સ્યાત્ । તતો દાશાર્હઃ સિંહ ઇવ દાશાર્હસિંહઃ શૂરતયા પ્રશસ્ય
 इत्यर्थः । व्याघ्रादयः शब्दा उत्तरपदे प्रयुज्यमानाः प्रशंसां
 द्योतयन्ति, यदुक्तम्-“स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः ।
 सिंहशार्दूलनागाद्यास्तल्लजश्च मतल्लिका ॥१॥ मर्चचिका
 प्रकाण्डोद्धौ प्रशस्यार्थप्रकाशकाः ।” इति । तेन श्रीवासुदेवेन
 ‘साधूनां’ यतीनां ‘वन्दनेन’ द्वादशावर्तवन्दनकदानेन एतावत्
 ‘बद्धं’ आत्मना सह संश्लिष्टं कृतम्, किं तत् ? इत्याह -

સંબોધોપનિષદ્

‘દાસારસિંહે બાંધ્યું’ એવો પાઠ જોવા મળે છે, તેની પણ
 સિદ્ધિ થઈ જાય છે. અર્થાત્ તેમાં દીર્ઘત્વ થયું હોવા છતાં
 પણ પૂર્વનો જ અર્થ = દશાર્હ એવો જ અર્થ સમજવાનો છે.
 તેથી દાશાર્હ સિંહ જેવા = દાશાર્હસિંહ = શૂરવીર હોવાથી
 પ્રશસ્ય. વાઘ વગેરે શબ્દોનો ઉત્તરપદ તરીકે પ્રયોગ થાય તો
 તેઓ પ્રશંસાસૂચક બને છે. જે કહ્યું છે કે - ઉત્તરપદમાં
 વ્યાઘ્ર, પુંગવ, ઋષભ, કુંજર, સિંહ, શાર્દૂલ, નાગ વગેરે
 શબ્દો તથા તલ્લજ, મતલ્લિકા, ॥૧॥ મર્ચચિકા, પ્રકાંડ અને
 ઉદ્ધ આ શબ્દો પ્રશસ્ય અર્થ સૂચવે છે. (અભિધાનચિન્તામણિ-
 નામમાલા ૬/૭૬) તે શ્રીવાસુદેવે સાધુઓને = મુનિઓને વંદન
 કરવાથી = દ્વાદશાવર્ત વાંદણા દેવાથી આટલું બાંધ્યું =
 આત્મા સાથે સંશ્લિષ્ટ કર્યું. તે શું ? એ કહે છે - તીર્થકપણું,

તીર્થકરત્વં તથા ક્ષાયિકં સમ્યક્ત્વમ્, પ્રાકૃતત્વાદ્વિભક્તિલોપઃ ।
 તથા સપ્તમ્યાસ્તૃતીયાયા આયુઃ સપ્તમપૃથિવીગમનયોગ્યા-
 દાયુષ્કર્મણસ્તૃતીયપૃથિવીગમનયોગ્યમાયુષ્કર્મેતિ ભાવઃ ।
 ભાવાર્થસ્ત્વયમ્-

બારવતીએ વાસુદેવો । વીરઓ કોલિઓ સો વાસુદેવભત્તો ।
 સો ય કિર વાસુદેવો વાસારત્તે બહવે જીવા વહિજ્જંતિ ત્તિ
 ણ ણીતિ । સો વીરઓ બારં અલભંતો પુપ્ફછજ્જિયાએ અચ્ચવ્ણં

— સંબોધોપનિષદ્ —

તથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, પ્રાકૃત હોવાથી વિભક્તિનો લોપ
 કર્યો છે. તથા સાતમીથી ત્રીજામાં આયુષ્ય = સાતમી નરકમાં
 ગમન થાય તેને પ્રાયોગ્ય આયુષ્ય કર્મને મંદ રસવાળું કરીને,
 ત્રીજા નરકમાં ગમન થાય, તેને યોગ્ય કર્યું એવો ભાવ છે.

અહીં કથાનક દ્વારા વિસ્તૃત ભાવાર્થ કહીએ છીએ, જે
 આ પ્રમાણે છે -

દ્વારિકામાં વાસુદેવ છે. વણકર વીરક વાસુદેવનો ભક્ત
 છે. તે વાસુદેવ ચોમાસામાં બહાર નીકળતા નથી, કારણ કે
 ચોમાસામાં ઘણા જીવોની વિરાધના થાય છે. તે વીરકને
 રાજમહેલના દ્વારમાં પ્રવેશ મળતો નથી, તેથી તે
 ફૂલછજિજકાની પૂજા કરીને જાય છે. પ્રતિદિન જમતો નથી.
 તેની દાઢી વધી ગઈ. અર્થાત્ દાઢીમાં સંસ્કાર કરવાનો પણ

કારુણ વચ્ચડ । દિણે દિણે ન ય જેમેડ । પરુદમંસૂ જાઓ ।
 વિત્તે વરિસારત્તે નીતિ રાયા । સવ્વે વિ રાયાઓ ઉવટ્ટિયા ।
 વીરઓ પાણ્ણ પડિઓ । રાયા પુચ્છડ વીરઓ દુબ્બલો ત્તિ
 બારવાલેહિ કહિયં જહાવત્તં । રણ્ણો અણુકંપા જાયા ।
 અવારિયપ્પવેસો કઓ વીરગસ્સ । વાસુદેવો ય કિર સવ્વાઓ
 ધૂયાઓ જાહે વીવાહકાલે પાયવંદિયાઓ ઇંતિ, તાહે પુચ્છડ
 કિં પુત્તિ ! દાસી હોહિસિ ઉદાહુ સામિણિ ત્તિ । તાઓ ભણંતિ
 સામિણીઓ હોહામુ ત્તિ । રાયા ભણડ તો યાયાં પવ્વયાહ
 ભટ્ટારગસ્સ પાયમૂલે । પચ્છા મહયા નિવ્વમણસવ્વકારેણ

— સંબોધોપનિષદ —

તેણે ત્યાગ કર્યો. ચોમાસું પૂરું થતા રાજા બહાર નીકળે છે. બધા રાજાઓ ઉપસ્થિત થયાં. વીરક ચરણોમાં પડ્યો. રાજા પૂછે છે કે વીરક કેમ દુર્બળ છે ? ત્યારે દ્વારપાળોએ જેવી વાત હતી, તે કહી. રાજાને અનુકંપા થઈ, તેમણે એવી વ્યવસ્થા કરી કે વીરકને પ્રવેશ કરતા કોઈ રોકે નહીં.

વાસુદેવની દીકરીઓ જ્યારે વિવાહ સમયે પગે લાગવા આવે, ત્યારે વાસુદેવ તેમને પૂછે છે કે, “દીકરી ! તારે દાસી થવું છે કે સ્વામિની થવું છે ?” દીકરીઓ જવાબ આપતી કે, “અમારે તો સ્વામિની થવું છે.” રાજા કહે છે, “તમે કહ્યું તેવું થવું હોય તો શ્રીનેમિનાથના ચરણોમાં પ્રવ્રજ્યા સ્વીકાર કરો.” પછી મોટા નિષ્ક્રમણસત્કાર=દીક્ષા મહોત્સવમાં

સવ્કારિયાઓ પવ્વયંતિ । એવં વચ્ચઈ કાલો । અણ્ણયા
 એગાએ દેવીએ ધૂયા, સા ચિંતેતિ-સવ્વાઓ પવ્વાવિજ્જંતિ, તીએ
 ધૂયા સિવ્વખાવિયા મળાહિ દાસી હોમિ ત્તિ । તાહે
 સવ્વાલંકિયવિમ્ભૂસિયા ઉવળીયા । પુચ્છિયા મળઈ દાસી હોમિ
 ત્તિ । વાસુદેવો ચિંતેઈ-મમ ધૂયાઓ સંસારં આહિંદંતિ, કહ ય
 અણ્ણેહિ અવમણ્ણિજ્જંતિ, તો ન લટ્ઠયં એયં, કો ઉવાઓ ?

સંબોધોપનિષદ્

થતો દીક્ષાર્થીનો સત્કાર, તેનાથી તેમને સત્કારિત કરવામાં
 આવતી, અને તેઓ દીક્ષા લેતી. આ રીતે સમય પસાર થાય
 છે.

અન્ય કાળે એક રાણીને દીકરી હતી. તે રાણી-વિચારે છે
 કે, “બધી દીકરીઓને દીક્ષા અપાય છે.” તેણે પોતાની દીકરીને
 શીખવાડ્યું, કે જ્યારે પિતા તને પૂછે કે દાસી થવું છે કે
 સ્વામિની ? ત્યારે એમ કહેજે કે મારે દાસી થવું છે.” પછી
 તેને સર્વ અલંકારોથી વિભૂષિત કરીને વાસુદેવ પાસે મોકલી.
 વાસુદેવે પ્રશ્ન કરતા તેણે કહ્યું કે, “મારે દાસી થવું છે.”

વાસુદેવ વિચારે છે કે, ‘મારી દીકરીઓ સંસારમાં ભટકે
 અને બીજાઓ દ્વારા તિરસ્કાર પામે, માટે આ સારું નથી.
 હવે શું ઉપાય કરવો ? કે આના આલંબનથી બીજી દીકરીઓ
 પણ તેવું ન કરે,’ એમ વિચારે છે. વિચાર કરતા વાસુદેવને
 ઉપાય મળી ગયો. વાસુદેવ વીરકને પૂછે છે, “તે પૂર્વે કોઈ

અળ્લાવિ એવં ન કરેહિં તિ ચિંતેહિ । લદ્ધો ઉવાઓ, વીરગં
પુચ્છહિ-‘અત્થિ તે કિંચિ કયપુવ્વયં?’ ભળતિ-‘નત્થિ ।’
રાયા ભળહિ-‘ચિંતેહિ ।’ તતો સુચિરં ચિંતિત્તા ભળતિ-‘બયરીએ
ઉવરિં સરડો સો પાહણેણ અહણેત્તા પાહિઓ મઓ ય ।
સગહવટ્ટાએ પાણિયં વહંતં વામપાણેણ ધારિયં । ઉવ્વેલાએ ગયં
પજ્જણઘડિયાએ મચ્છિયાઓ પવિટ્ટાઓ હત્થેણ ઓહાડિયાઓ
ગુમગુમંતીઓ હોતુ ત્તિ ।’ બીએ દિવસે અત્થાણીએ સોલસણં
રાયસહસ્સાણં મજ્ઞે ભળતિ-સુણહ ભો ! એયસ્સ વીરગસ્સ
કુલુપ્પત્તી સુતા કમ્માણિ ય । કાણિ કમ્માણિ ? વાસુદેવો

સંબોધોપનિષદ્

વિશિષ્ટ કાર્ય કર્યું છે ?” તે કહે છે, “કાંઈ નથી કર્યું.”
રાજા કહે છે, “બરાબર વિચાર કરી લે.” પછી વીરકે લાંબો
સમય સુધી વિચાર કરીને કહ્યું, “એક વાર બદરીના ઝાડ
પર સરડો હતો. તેને મેં પથ્થરથી મારીને નીચે પાડી દીધો
અને તે મરી ગયો. ગાડાવાટે પાણી વહેતું હતું, તેને મેં ડાબા
પગથી ધારણ કરી રાખ્યું, તે મર્યાદા બહાર ગયું હતું. ખેળનાં
ઘડામાં માખીઓ પડી હતી. ‘આ ગુણગુણ કરતી રહો’ એવા
વિચારથી મેં તે માખીઓને હાથથી ઢાંકી દીધી હતી.

બીજા દિવસે વાસુદેવે રાજસભામાં સોળ હજાર રાજાઓની
વચ્ચે કહ્યું, “આ વીરકની કુલોત્પત્તિ, પુત્રો અને કાર્યો
સાંભળો.” સભાજનોએ પૂછ્યું, “કયાં કાર્યો ?” વાસુદેવે
કહ્યું, “જેણે બદરીવનમાં લાલ માથાવાળા નાગને પૃથ્વીશસ્ત્રથી

મળઈ-“જેણ રત્તસિરો નાગો, વસંતો બયરીવણે । પાડિઓ પુઢવિસત્થેણ, વેમતી નામ ચત્તિઓ ॥૧॥ જેણ ચક્ખુક્ખયા ગંગા, વહંતી કલુસોદગં । ધારિયા વામપાણ, વેમતી નામ ચત્તિઓ ॥૨॥ જેણ ઘોસવતી સેણા, વસંતી કલસીપુરે । ધારિયા વામહત્થેણ, વેમતી નામ ચત્તિઓ ॥૩॥” એયસ્સ ધૂયં દેમિ ત્તિ સો મળિઓ । ધૂયં તે દેમિ ત્તિ નેચ્છતિ । મિહિડીકયા દિણ્ણા નીયા ય ઘરં । સયણિજ્જે અચ્છતિ । ઇમો સે સવ્વં

સંબોધોપનિષદ્

પાડી દીધો. તે આ (વીરક) ખરેખર ક્ષત્રિય છે. ॥૧॥

ચક્રવર્તે ખોદેલી ગંગામાં મલિન પાણી વહેતું હતું. તેને જોશે ડાબા પગ દ્વારા અટકાવી દીધી, તે આ વેમતિ (સાળવી) ખરેખર ક્ષત્રિય છે. ॥૨॥ જોશે કલશીપુરમાં ઘોષવતી સેનાને ડાબા હાથથી અટકાવી દીધી, તે આ વેમતિ (સાળવી) ખરેખર ક્ષત્રિય છે. ॥૩॥

આને મારી પુત્રી પરણાવું છું.” એમ કહીને વીરકને કહ્યું કે, “તને મારી પુત્રી આપું છું.” વીરક ઈચ્છતો નથી. ત્યારે વાસુદેવે ભૂકુટિની સંજ્ઞા કરવા દ્વારા જણાવ્યું કે, “જો સ્વીકારીશ નહીં તો તારી ખેર નથી.” તેને પુત્રી પરણાવી. તેના ઘરે ગઈ. તે પલંગ પર બેઠી રહે છે. વીરક તેનું બધું કામ કરે છે.

કરેતિ । અણ્ણયા રાયા પુચ્છતિ-‘કિહ તે વયણં કરેતિ ।’
 વીરઓ ભણતિ-‘અહં સામિણીએ દાસો ત્તિ ।’ રાયા ભણતિ-
 ‘સવ્વં જઇ ણ કારવેસિ તા તે ણત્થિ ણિપ્પેહડડ ।’ તેણ
 રણ્ણો આકૂતં નાઠુણં ઘરગણં ભણિતા, જહા પજ્જણં કરેહિ
 ત્તિ । સા રુદ્ધા, કોલિયા ! અપ્પણં ન યાણસિ ? । તેણ
 ડઢેઠુણ રજ્જૂણ આહયા કૂવંતી રત્તો મૂલં ગયા પાયવડિયા
 ભણતિ-‘જહા તેણાહં કોલિણ આહયા ।’ રાયા ભણઈ-‘તેણં
 ચેવ સમએ ભણિયા સામિણી હોહિ ત્તિ તો દાસત્તણં મગ્ગસિ ।
 અહં એતાએ ન વસામિ ।’ સા ભણતિ-‘સામિણી હોમિ’ । રાયા

 સંબોધોપનિષદ્

અન્ય કાળે રાજા વીરકને પૂછે છે કે, “શું એ તારું કહ્યું
 કરે છે ?”

વીરકે કહ્યું, “એ મારી સ્વામિની છે, અને હું તેનો દાસ
 છું.” રાજા કહે છે, “જો બધુ કામ તેની પાસે નહીં કરાવે,
 તો તારો છૂટકારો નહીં થાય.” તેણે રાજાનો આશય જાણીને
 ઘરે જઈને કહ્યું કે, “પાન કર = પીણું બનાવ.” રાજકુમારી
 ગુસ્સે થઈ અને બોલી કે “વણકર ! તું તારી જાતને જાણતો
 નથી ?” આ સાંભળીને વીરકે ઉભા થઈને તેને દોરડાથી
 મારી. તે રડતી રડતી રાજા પાસે ગઈ અને પગે લાગીને કહે
 છે કે, “તે કોલિએ મને માર માર્યો.” રાજા કહે છે, “મેં
 તો તને તે જ સમયે કહ્યું હતું કે સ્વામિની થા. તો ત્યારે તે
 દાસપણું માગ્યું, હવે હું આ વાતમાં કાંઈ ન જાણું” રાજકુમારી

ભળતિ-‘વીરઓ જઇ સ મણિહિ’ ત્તિ મોડયા ય પવ્વડયા ।
 અરિટ્ટણેમિસામી સમોસરિઓ । રાયા ણિગગઓ । સવ્વે સાહૂ
 બારસાવત્તેણ વંદંતિ । રાયાણો પરિસ્સંતાં ઠિયા । વીરઓ
 વાસુદેવાણુવત્તીએ વંદેતિ । કણ્ઠો આબદ્ધસેઓ જાઓ । ભટ્ટારઓ
 પુચ્છિઓ-‘તિહિં સટ્ટેહિં સણ્ઠિં સંગામાણં ન એવં પરિસ્સંતો મે
 ભગવં ! ।’ ભગવયા ભણિયં-‘કણ્ઠ ! યાદાં તે સમ્મત્તમુપ્પાડિયં
 તિત્થગરનામગોત્તં ચ । જયા કિર પાએ વિદ્ધો તદા ણિંદણગરહણાએ
 સત્તમાએ પુઢવીએ બદ્ધેલ્લયં આઝયં ડવ્વેઢંતેણ તચ્ચપુઢ-

—સંબોધોપનિષદ્—

કહે છે, “મારે સ્વામિની થવું છે.” રાજા કહે છે, “જો તે
 વીરક માને તો....” એમ કહી રાજાએ તેને વીરક પાસેથી
 છોડાવી અને તેણે દીક્ષા લીધી.

દ્વારિકામાં શ્રી અરિષ્ટનેમિસ્વામિ સમોસર્યા. રાજા નગરીની
 બહાર નીકળ્યા. રાજા બધા મુનિઓને દ્વાદશાવર્ત વંદન કરે
 છે. બાકીના રાજાઓ થાકીને ઉભા રહી ગયા. વીરક
 વાસુદેવને અનુસરવા દ્વારા વંદન કરે છે. કૃષ્ણ પરસેવે રેબઝેબ
 થઈ ગયા. શ્રીનેમિનાથને પૂછ્યું કે હે ભગવંત ! ત્રણસો
 સાઈઠ યુદ્ધોમાં મને આવો થાક લાગ્યો નથી.”

ભગવાને કહ્યું કે, “કૃષ્ણ ! તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને
 તીર્થંકર નામકર્મ ઉત્પાદિત કર્યું.”

અંત સમયે કૃષ્ણ જરાકુમારના બાણથી પગે વીંધાય છે,

વિમાણિયં । જહ આઝયં ધરંતો તો પઢમપુઢવિમાણેંતો ।’ અણ્ણે
ભણંતિ હ્રેવે વંદંતેણં તિ । ભાવકિતિકમ્મં વાસુદેવસ્સ,
દવ્વકિતિકમ્મં વીરયસ્સ ।

इदं चावश्यकवृत्यपेक्षया वासुदेवभवे तीर्थकरत्वं बद्ध-
मित्युक्तम् । वसुदेवहिण्डौ त्वेवं दृश्यते-“कण्हो तईयाए
पुढवीए उवट्टित्ता इहेव भारहे वासे सयदुवारे नयरे जियसत्तुरण्णो
पुत्तत्ताए उववज्जिऊण पत्तमंडलियभावो पव्वज्जं पडिवज्जिय
तित्थयरनामकम्मं समज्जणित्ता बंभलोए कप्पे दससागरोवमाऊ

સંબોધોપનિષદ્

ત્યારે આત્મનિદા-ગર્હા કરવા દ્વારા સાતમી નારકનું જે આયુષ્ય
બાંધ્યું હતું, તેમાં રસઘાત કરવા દ્વારા તેને ત્રીજી નરકનું
આયુષ્યકર્મ કર્યું. જો હજી વધુ આયુષ્ય હોત, તો નિંદા-ગર્હા
કરવા દ્વારા પહેલી નરક સુધી લાવી દેત. અન્યો એમ કહે
છે કે અહીં સમવસરણમાં વંદન કરતી વખતે જ વાસુદેવે
સાતમી નરકના આયુષ્ય કર્મને ત્રીજી નરકના આયુષ્ય કર્મમાં
ફેરવી દીધું હતું. અહીં વાસુદેવે જે વંદન કર્યું તે ભાવવંદન
હતું અને જે વીરકે વંદન કર્યું, તે દ્રવ્યવંદન હતું. (આવશ્યક-
નિર્યુક્તિ હારિભદ્રી વૃત્તિ પૃ. ૫૧૩ થી પૃ. ૫૧૫) વાસુદેવભવમાં
તીર્થકરનામકર્મ બાંધ્યું, એવું જે કહ્યું છે, તે આવશ્યક વૃત્તિની
અપેક્ષાએ કહ્યું છે. ‘વસુદેવહિંડી’ ગ્રંથમાં તો આ રીતે દેખાય
છે - કૃષ્ણ વાસુદેવ ત્રીજી નરકમાંથી અવીને આજ ભરતક્ષેત્રમાં
શતદ્વાર નગરમાં જિતશત્રુ રાજાના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થશે.

હોરુણ તઓ ચુઓ બારસમો અમમણામા અરહા ભવિસ્સઈ ॥”
 ઇતિકથનાચ્ચ તદ્ભવાત્તૃતીયે ભવે તદ્બદ્ધમવસીયતે । તથા
 શ્રીરત્નસઙ્ગચપ્રકરણેઽપિ-“નરયાનરભવંમિ ય, દેવો હોરુણ
 પંચમે કપ્પે । તત્તો ચુઓ સમાણો, બારસમો અમમતિત્થયરો
 ॥૧૧॥” ઇત્યેવં વિસંવાદે આપન્ને તત્ત્વં પુનર્બહુશ્રુતાઃ કેવલિનો
 વા વિદન્તીતિ ॥૭૩॥

સાધવશ્ચ વન્દિતાઃ સન્તઃ શ્રોતૃણાં ભવ્યત્વમાકલય્યાઽ-
 પુત્રતાદિફલં પ્રતિપાદયન્તઃ પૌષ્ઠફલમપિ દર્શયન્તીતિ તદેવાહ-
 સંબોધોપનિષદ્

મોટા થઈને માંડલિક રાજા થશે, પછી દીક્ષા લઈને તીર્થંકર
 નામકર્મ બાંધશે. પછી બ્રહ્મલોકમાં દશ સાગરોપમના
 આયુષ્યવાળા દેવ થશે, ત્યાંથી ચ્યવીને બારમા અમમ નામના
 અરિહંત થશે (વસુદેવહિંડી).

આવું કહ્યું હોવાથી કૃષ્ણ વાસુદેવ તે ભવથી ત્રીજા ભવમાં
 તીર્થંકરનામકર્મ બાંધે છે, એવું જણાય છે. તથા શ્રી રત્નસંયય
 પ્રકરણમાં પણ કહ્યું છે કે - નરકાયુષ્ય અને મનુષ્યભવમાં
 પાંચમા કલ્પમાં દેવ થઈને, ત્યાંથી ચ્યવીને બારમા અમમ
 નામના તીર્થંકર થશે. ॥૧॥

આ રીતે ઉપરોક્ત ગ્રંથમાં ભિન્ન ભિન્ન વાત કહી છે,
 તેથી પ્રસ્તુતમાં બહુશ્રુતો કે કેવળીઓ તત્ત્વ જાણે છે. ॥૭૩॥

સાધુઓને વંદન કરાય ત્યારે તેઓ તે વંદનકારક
 શ્રોતાઓના ભવ્યત્વને જાણીને અશુભ્રત વગેરેના ફળનું

૧પોસેઙ્ગ ૨સુહે ભાવે, અસુહાઙ્ગ ૩ખવેઙ્ગ નત્થિ સંદેહો ।
છિંદઙ્ગ તિરિનરયગઙ્ગ, પોસહવિહિઅપ્પમત્તો ય ॥૭૪॥ ૬

વ્યાખ્યા - તત્ર ‘પુષૂ પુષ્ટૌ’ પૌષં વૃદ્ધિ ધર્મસ્ય ધત્તે
ધારયતીતિ પોષધઃ, અષ્ટમીચતુર્દશીપૌર્ણિમામાવાસ્યાદિપર્વદિના-
નુષ્ટેયો વ્રતવિશેષઃ । યદુક્તં સૂત્રકૃતાઙ્ગે વિધિવાદે શ્રાવક-

સંબોધોપનિષદ્

પ્રતિપાદન કરતાં પૌષધનું ફળ પણ દર્શાવે છે, તે જ કહે છે-
પૌષધવિધિમાં અપ્રમત્ત શુભ ભાવોનું પોષણ કરે છે,
અશુભ ભાવોનો ક્ષય કરે છે, અને તિર્યચ-નરકગતિને છોડે
છે, તેમાં સંદેહ નથી. ॥૭૪॥

તેમાં ‘પુષ્ટિ’ અર્થમાં પુષ્ ધાતુ છે. જે ધર્મનો પૌષ =
વૃદ્ધિને ધારણ કરે, તે પૌષધ = આઠમ-ચૌદશ-પૂનમ-અમાસ
વગેરે પર્વ દિનોમાં અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય વ્રતવિશેષ. જે
સૂત્રકૃતાંગમાં વિધિવાદમાં શ્રાવકના વર્ણકમાં કહ્યું છે - ચૌદશ,

૧. ક-પોસે । ગ-પોસહે । ૨. ક-સુહાઙ્ગ ભાવો । ગ.ચ-સુહો ભાવો । ૩.
ગ-ખવેઙ્ગ । ૪. ક.ગ-વિહ । ૫. ક-ઘ-ચ-૦મત્તેણ । ગ - ૦મત્તે ય ।
૬. ઘ-પ્રતૌ-ઇત્યધિકમ્-

અકસિણા-પવ્વત્તયાણં, વિરિયાવરિયાણ એસ ખલુજ્જંતો

સંસાર-પયણુકરણે, દવ્વત્થે કૂવ્વદિંદુંતો ॥

અણથોવં વણથોવં, અગ્ગિથોવં કસાયથોવં ચ ।

ન હુ મ વેસસીયવ્વં, થોવં પિ તં બહૂ હોઙ્ગ ॥ (આવશ્યક નિર્યુક્તિ ૧૨૦)

જં દુક્કડંતિ મિચ્છા, તં મુજ્જા કારણ અપૂરંતા ।

તિવિહેણ પડિકંતો, તસ્સ ખલુ દુક્કડં મિચ્છા ॥ (આવશ્યક નિર્યુક્તિ ૬૮૪)

जं दुक्कडंति मिच्छ, तं चेव न(नि)सेवए पुणो पावं ।
 पच्चक्खमुसावाई, माया-नीयडिपसंगो य ॥ (आवश्यक निर्युक्ति ६८५)
 'मि' ति मिउमद्वत्ते 'छ'ति उ दोसाण छादणे होति ।
 'मि'ति य मेराए ठिओ 'दु'ति दुगुंछामि अप्पाणं ॥ (थैत्यवंदनमहाभाष्य ३८०, पंथाशक ५५६, आवश्यक निर्युक्ति ६८६)
 'क'ति कडं मे पावं, 'ड'ति य, डेवेमि तं उवसमेणं ।
 एसो मिच्छदुक्कडं, पयक्खरत्थो समासेणं ॥ (थैत्यवंदन महाभाष्य ३८१, पंथाशक ५५७, आवश्यकनिर्युक्ति ६८४)
 नामठवणातित्थं दव्वतित्थं च भावतित्थं च ।
 इक्किक्कंपि य इत्तो, णेगविहं होइ नायव्वं ॥
 दाहोपसमं तण्हाईछेयणं मलपावहरणं चेव ।
 तिविहं अत्थेहिं निउत्तं, तम्हा तं दव्वतित्थं च ॥ (आवश्यक निर्युक्ति १०६६, थैत्यवंदन महाभाष्य ५२३)
 कोहंमि उ निग्गहिए, दाहस्स उवसमणं हण(व)इ तित्थं ।
 लोहंमि उ निग्गहिए, तण्हाइ छेअणं होइ ॥ (आवश्यक निर्युक्ति १०६७, थैत्यवंदन महाभाष्य ५२४)
 अट्टतिहं कम्मरयं, बहुहिं भवेहिं संचियं जम्हा ।
 तव-संयमेण धोवइ, तम्हा तं भावओ तित्थं ॥ (आवश्यक निर्युक्ति १०६८, थैत्यवंदन महाभाष्य ५२५)
 दंसणनानाचरित्ते मुन्नीओ ति जिणवरेहिं सव्वेहिं ।
 एएण होइ तित्थं, एसो अन्नो वि पज्जाओ ॥
 सव्वो पुव्वकयाणं, कम्माणं पावए फलविवागं च ।
 अवराहेसु गुणेषु अ, निमित्तमित्तं परो होइ ॥ (संवेगारंगशाण्ण-३४३२, सभराट्ठित्थकथा ७५-२, पृ. १६०)
 धारिज्जइ इत्तो जलनिहि, विकल्लाल भिन्नकुलशेलो ।
 म(न) हु अन्नजम्मनिम्मिअ, सुहोसुहो दिव्वपरिणामो ॥
 अकयं को परभुंजइ, सकयं नासिज्ज कस्स किरिकम्म ।
 सकयं मणुं भुंजमाणो, कीस जणो दुम्मणो होइ ॥ (भवभावना १७०१)

વર્ણકે-“ચાઝદસટ્ટમુદ્દિટ્ટપુણ્ણમાસિણીસુ પહિપુણ્ણં પોસહં અણુપાલેમાણા વિહરંતિ ।” તથા-“જત્થ વિ ય ણં ચાઝદસટ્ટમુદ્દિટ્ટપુણ્ણમાસિણીસુ પહિપુણ્ણં પોસહં સમ્મં અણુપાલેહ તત્થ વિ ય સે એગે આસાસે આસાસે આસાસે ।” इति स्थानाङ्गे चतुर्थस्थानके । तथौपपातिकोपाङ्गे श्रावकवर्णकेऽपि एवं च सर्वत्र पर्वदिनानुष्ठेयताऽस्य पोषधस्यावसेया । न चोक्तदिनेषु पोषधव्रतं करणीयमेव परमन्यदाऽपि तत्करणं शास्त्रे न निषिद्धं भविष्यतीति वाच्यम्, प्रतिदिवसं तत्करणस्य शास्त्रे निषेधदर्शनात् । यदुक्तमावश्यकबृहद्ब्रह्म-तत्र प्रतिनियतदिवसा-

— સંબોધોપનિષદ્ —

આઠમ, ઉદ્દિષ્ટ પૂનમોમાં પ્રતિપૂર્ણ પૌષધનું અનુપાલન કરે છે.

તથા - જ્યાં પણ ચૌદશ, આઠમ, પર્વતિથિરૂપે કહેલ પૂર્ણિમાઓ વગેરેમાં સમ્યક્ પ્રતિપૂર્ણ પૌષધનું અનુપાલન કરે છે, ત્યાં પણ તે એ આશ્વાસન પામે, આશ્વાસન પામે, આશ્વાસન પામે - એમ સ્થાનાંગસૂત્રમાં ચતુર્થ સ્થાનકમાં કહ્યું છે. તે પ્રમાણે ઔપપાતિક ઉપાંગ સૂત્રમાં પણ શ્રાવક વર્ણકમાં કહ્યું છે. આ રીતે સર્વત્ર પર્વદિનોમાં પૌષધ કરવો જોઈએ એમ કહ્યું છે. ઉક્ત દિવસોમાં પૌષધ વ્રત કરવું જ જોઈએ, પણ અન્ય દિવસોમાં પૌષધ કરવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ નથી, એવું ન કહેવું. કારણ કે પ્રતિદિવસ પૌષધ કરવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ દેખાય છે. જે આવશ્યકબૃહદ્વ્રતિમાં કહ્યું છે -

નુષ્ટેયે સામાયિકદેશાવકાસિકે પુનઃ પુનરુચ્ચાર્યેં ઇતિ ભાવના ।
 પોષધોપવાસાતિથિસંવિભાગૌ તુ પ્રતિનિયતદિવસાનુષ્ટેયૌ, ન
 પ્રતિદિવસાચરણીયાવિતિ, તથા પઞ્ચાશકચૂર્ણૌ-“તત્થ
 પઙ્ગદિવસાણુદ્વેયાણિ સામાઙ્ગદેસાવગાસિયાણિ પુણો પુણો
 ઉચ્ચારિજ્જંતિ ત્તિ જં ભણિયં હોઙ્ગ । પોસહોવવાસઅતિહિસંવિભાગા
 પુણ પતિનિયયદિવસાણુદ્વેયા, ન પઙ્ગદિનાણુદ્વેયા ।” ઇતિ । તથા
 તત્ત્વાર્થવૃત્તૌ-શિક્ષાપદવ્રતાનિ સામાયિકદેશાવકાશિકપૌષધા-
 તિથિસંવિભાગાખ્યાનિ ચત્ત્વારિ પ્રતિદિવસાનુષ્ટેયે દ્વે સામાયિક-
 દેશાવકાશિકે પુનઃ પુનઃ ઉચ્ચાર્યેંત ઇતિ યાવત્ ।

સંબોધોપનિષદ્

તેમાં સામાયિક-દેશાવકાશિક પ્રતિનિયત દિવસમાં કરવા
 યોગ્ય છે (નથી ?) અર્થાત્ ફરી ફરી - વારંવાર કરવા યોગ્ય
 છે. પૌષધોપવાસવ્રત અને અતિથિ સંવિભાગવ્રત તો
 પ્રતિનિયત દિવસમાં કરવા યોગ્ય છે. પ્રતિદિન આચરવા
 યોગ્ય નથી.

તથા પંચાશકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે - તેમાં સામાયિક-
 દેશાવકાશિક પ્રતિદિન કરવા જોઈએ, અર્થાત્ ફરી ફરી
 ઉચ્ચારાય છે. પૌષધોપવાસ-અતિથિસંવિભાગવ્રતો પ્રતિનિયત
 દિવસમાં કરવા યોગ્ય છે, પ્રતિદિન કરવા યોગ્ય નથી.

તથા તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં કહ્યું છે - સામાયિક-દેશાવકાશિક-
 પૌષધ-અતિથિસંવિભાગ આ ચાર શિક્ષાપદવ્રતો છે. તેમાં
 સામાયિક-દેશાવકાશિક આ બે વ્રતો ફરી ફરી ઉચ્ચારાય છે.

પૌષધાતિથિસંવિભાગૌ તુ પ્રતિનિયતદિવસાનુષ્ઠેયૌ ન પ્રતિનિયત-
દિવસમાચરણીયૌ પુનઃપુનરષ્ટમ્યાદિતિથિષ્વનુષ્ઠીયેતે । તથા
હરિભદ્રાચાર્યકૃતશ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિવૃત્તૌ-“તત્ર પ્રતિદિવસાનુષ્ઠેયે દ્વે
સામાયિકદેશાવકાશિકે પુનઃ પુનરુચ્ચાર્યે ।” ઇતિ ભાવના ।
પૌષધોપવાસાતિથિસંવિભાગૌ તુ પ્રતિનિયતદિવસાનુષ્ઠેયૌ ન પ્રતિ-
દિવસાચરણીયાવિતિ । એવં પચ્ચાશકવૃત્તૌ શ્રીશ્રીચન્દ્રસૂરિકૃત-
ષડાવશ્યકવૃત્તૌ ચાયમેવ પર્વદિનાન્યદિનપૌષધકરણનિષેધપરો
વાક્યવિસ્તરઃ શ્રૂયતે । એતદ્વિશેષાર્થિના ત્વસ્મદ્ગુરુશ્રીજયસોમો-

સંબોધોપનિષદ્

પૌષધ અતિથિસંવિભાગ આ બે પ્રતિનિયત દિવસોમાં કરવાના છે, પ્રતિનિયત દિવસોમાં વારંવાર (પ્રતિદિન ?) આચરવાના નથી. આઠમ આદિ પર્વતિથિઓમાં કરાય છે.

તથા શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિવૃત્તિમાં કહ્યું છે - તેમાં સામાયિક-દેશાવકાશિક આ બે પ્રતિદિન કરવા યોગ્ય છે, આ બેને વારંવાર ઉચ્ચારવા જોઈએ. પૌષધોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ આ બે પ્રતિનિયત દિવસમાં કરવા યોગ્ય છે પ્રતિદિન આચરવા યોગ્ય નથી.

આ રીતે પંચાશકવૃત્તિમાં અને શ્રી શ્રીચન્દ્રસૂરિકૃત ષડાવશ્યકવૃત્તિમાં પણ એવા જ વાક્યોનો વિસ્તર શ્રવણ કરવા મળે છે કે જેમનું તાત્પર્ય એ છે કે પર્વદિન સિવાયના દિવસોમાં પૌષધ કરવાનો નિષેધ છે. આ વિષયમાં જેમને વિશેષ જાણવાની જિજ્ઞાસા હોય, તેમણે અમારા ગુરુ શ્રી જયસોમો-

પાધ્યાયવિનિર્મિતસ્વોપજપૌષધષટ્ત્રિંશિકાવૃત્તિર્વિલોકનીયા ।
તત્ર સવ્યાસં પૌષધમાશ્રિત્યાક્ષેપપરિહારાખ્યાનાત્ ।

[અત્ર પૌષધવ્રતસ્ય પર્વમાત્રકર્તવ્યતામુદ્દિશ્ય દર્શિતાનાં સર્વેષાં
પાઠાનાં ભવદિષ્ટોઽર્થો યદ્યપિ સ્થૂલધિયામાપાતતઃ પ્રતિભાતિ
તથાપિ ઉભયસમ્મતાચાર્યપ્રણીતશાસ્ત્રૈરેકવાક્યતાયાં સદ્યુક્તિ-
ગવેષણાયાં ચ પ્રતિભાવતાં સોઽર્થો વિરુદ્ધ એવ ભાસતે, તથાહિ-
પૂર્વધરશ્રીમદુમાસ્વાતિવાચકપ્રણીતતત્ત્વાર્થભાષ્યસ્થસ્ય-“સોઽષ્ટર્મીં
ચતુર્દશીં પઞ્ચદશીમન્યતમાં વા તિથિમભિગૃહ્ય” ઇતિ પાઠસ્ય

સંબોધોપનિષદ્

પાધ્યાયવિનિર્મિત સ્વોપજ પૌષધ ષટ્ત્રિંશિકાવૃત્તિ જોવી. કારણ
કે તેમાં પૌષધને આશ્રીને સવિસ્તર આક્ષેપ-પરિહાર કહ્યા છે.

[અહીં તમે ‘પૌષધ માત્ર પર્વદિનોમાં જ કરાય’ એ સિદ્ધ
કરવાનાં ઉદ્દેશથી જે સર્વ શાસ્ત્રપાઠો દર્શાવ્યા છે, તે સર્વ
પાઠોનો અર્થ સ્થૂળબુદ્ધિવાળા જીવોને ઉપલી દૃષ્ટિએ ભલે
તમને ઈષ્ટ છે તે જ અર્થ જણાતો હોય, પણ જે આચાર્યો
તમને-અમને બંનેને સમ્મત છે, તેમણે રચેલા શાસ્ત્રો સાથે
એકવાક્યતાનો વિચાર કરીએ અને સમ્યક્ યુક્તિની અન્વેષણા
કરીએ તો બુદ્ધિમાનોને તે અર્થ ગ્રંથકારોના તાત્પર્યથી વિરુદ્ધ
જ લાગે છે. તે આ પ્રમાણે -

પૂર્વધર શ્રીઉમાસ્વાતિવાચક રચિત તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં એક
પાઠ છે - ‘તે આઠમ, ચૌદશ, પૂનમ કે અન્ય તિથિ જાણીને’

વ્યાખ્યાતૃભિઃ શ્રીમદ્ભિઃ સિદ્ધસેનસૂરિભિરયમર્થઃ પ્રકાશિતઃ,
તદ્વથા-“સોઽષ્ટમીમિત્યાદિ ।” સ ચ પૌષધોપવાસ ઉભય-
પક્ષયોરષ્ટમ્યાદિતિથિમભિગૃહ્ય નિશ્ચિત્ય બુદ્ધ્યા । અન્યતમાં
વેતિ પ્રતિપદાદિતિથિમનેન ચાન્યાસુ તિથિષુ અનિયમં દર્શયતિ
નાવશ્યતયાઽન્યાસુ કર્તવ્યોઽષ્ટમ્યાદિષુ તુ નિયમેન કાર્યઃ”
ઇતિ । એનં ચ ભાષ્યાર્થં વિવાદાસ્પદપાઠાનાં ભવદિષ્ટોઽર્થો ન
કથમપ્યનુગચ્છતિ, ન ચ તથાવિધપ્રામાણિકસ્પષ્ટાર્થાપલાપોઽપિ
યુજ્યતે । અતઃ ‘પ્રતિદવસાનુષ્ટેયે સામાયિકદેશાવકાશિકે’

— સંબોધોપનિષદ્ —

વ્યાખ્યાકાર એવા શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિજીએ આ પાઠનો અર્થ આ
પ્રમાણે કહ્યો છે - તે આઠમ ઇત્યાદિ, તે = પૌષધોપવાસ
બંને પક્ષની આઠમ વગેરે તિથિને જાણીને = બુદ્ધિથી નિશ્ચિત
કરીને, અથવા તો અન્ય = એકમ વગેરે તિથિને જાણીને.
આમ કહેવા વડે અન્ય તિથિઓમાં અનિયમ દર્શાવે છે. કે
અન્ય તિથિઓમાં અવશ્ય ન કરવો જોઈએ, આઠમ વગેરેમાં
તો અવશ્ય કરવો જોઈએ. વિવાદાસ્પદ પાઠોનો તમને જે
અર્થ ઇષ્ટ છે, તે અર્થ આ ભાષ્યના અર્થને કોઈ રીતે
અનુસરતો નથી. અને તેવા પ્રકારના પ્રમાણભૂત મહાપુરુષોએ
જે અર્થ સ્પષ્ટરૂપે કહ્યો છે, તેમનો અપલાપ ઉચિત નથી.

માટે ‘સામાયિક-દેશાવકાસિક પ્રતિદિન કરવા યોગ્ય છે’
એવું જે કહ્યું છે, તેમાં ‘પ્રતિદિવસ કરવા યોગ્ય’ આ પદનો

इत्यत्र 'प्रतिदिवसानुष्ठेये' इति पदस्य 'पुनः पुनरुच्चार्ये' इति तात्पर्यार्थमभिधाय तयोर्व्रतयोर्निखिलदिवसव्यापित्वशङ्कां निवार्य 'पौषधोपवासातिथिसंविभागौ तु प्रतिनियतदिवसानुष्ठेयौ न प्रतिदिवसाचरणीयौ' इतिव्याख्यातवतां श्रीमतां हरिभद्रसूरि-पादानामपि पौषधोपवासातिथिसंविभागौ दिवसे प्रतिनियतं सकृदेवानुष्ठातव्यौ न पुनः पुनरित्ययमेवार्थोऽभिप्रेतः । यदि च 'न प्रतिदिवसाचरणीयौ' इत्यस्य पदस्य पर्वान्यदिवसनिषेध-

સંબોધોપનિષદ્

તાત્પર્યાર્થ તરીકે 'ફરી ફરી ઉચ્ચારવા યોગ્ય' એમ કહ્યું. અને એમ કહેવા દ્વારા 'આ વ્રતો આખા દિવસમાં વ્યાપ્ત છે' એવી શંકાનું નિવારણ કર્યું છે. ત્યાર બાદ 'પૌષધોપવાસ - અતિથિસંવિભાગ પ્રતિનિયત દિવસમાં કરવા યોગ્ય છે, પ્રતિદિન કરવા યોગ્ય નથી.' આવું કહેનારા પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીને એ જ અર્થ અભિપ્રેત છે કે - પૌષધોપવાસ-અતિથિસંવિભાગ દિવસમાં પ્રતિનિયત = એક વાર જ કરવા યોગ્ય છે, ફરી ફરી કરવા યોગ્ય નથી. જેમ કે એક વાર પૌષધ ઉચ્ચર્યો એટલે આખા દિવસ/રાત / દિવસ-રાત માટે વ્રતનું આચરણ થઈ ગયું. તેને ફરી ફરી ઉચ્ચરવાનો હોતો નથી.

‘પ્રતિદિવસ આચરવા યોગ્ય નથી.’ આ પદની વ્યાખ્યા જો એવી કરો કે ‘પર્વ સિવાયના દિવસોમાં પૌષધ કરવાનો નિષેધ છે.’ તો પૂર્વનું જે પદ છે કે, ‘ફરી ફરી ઉચ્ચારવા’

પરતયા વ્યાખ્યાનં ક્રિયતે તદા પૂર્વં 'પુનઃ પુનરુચ્ચાર્યે'
 ઇતિતાત્પર્યાર્થઃ કથં સ્વીક્રિયતે ? એકસ્મિન્નેવ ચ પ્રકરણે
 એકસ્ય પદસ્ય ભિન્નાર્થત્વં બાધકમન્તરા ન યુક્તમ્ । એકાર્થતાયાં
 તુ પ્રત્યુત સાધકમપિ સ્પષ્ટં ભાષ્યવ્યાખ્યાનમુપાદર્શિ । સાધ-

સંબોધોપનિષદ્

એનો તાત્પર્યાર્થ શી રીતે સ્વીકારાશે ? એક જ પ્રકરણમાં
 એક જ પદનો અલગ અલગ અર્થ માનવો હોય, તો તેનો
 એક અર્થ માનવામાં કાંઈ બાધક હોવો જોઈએ. જો કોઈ
 બાધક ન હોય, તો તે રીતે અલગ અલગ અર્થ ન માનવા
 જોઈએ. એ પદનો એક જ અર્થ માનવાના પક્ષે તો ઉલ્લેખ
 સાધક પણ - તત્ત્વાર્થભાષ્યટીકારૂપ બતાવ્યું જ છે.

આશય એ છે કે સામાયિક દેશાવકાશિક પ્રતિદિન કરાય
 છે = ફરી ફરી ઉચ્ચારાય છે, આવું તાત્પર્ય કહ્યું છે. તો
 'પ્રતિદિન નથી કરાતા' એનું તાત્પર્ય એમ જ સમજવું જોઈએ
 કે ફરી ફરી ઉચ્ચારાતા નથી. અર્થાત્ ઉક્ત રીતે પૌષધાદિ
 દિવસમાં એક વાર જ કરાય છે. સામાયિકાદિની બાબતમાં
 જે પદનું જે તાત્પર્ય ટીકાકારોએ 'ઈતિ ભાવના' વગેરે શબ્દો
 દ્વારા દર્શાવ્યું છે, તે પદનું તે જ તાત્પર્ય પૌષધાદિની બાબતમાં
 પણ સમજવું જોઈએ. કારણ કે બંને બાબતો એક જ પ્રકરણની
 છે, અને બંનેમાં પદ પણ (પ્રતિદિન) એક જ છે. હા, એ
 અર્થ માનવામાં કોઈ બાધક આવતો હોય તો બીજો અર્થ લઈ
 શકાય, અને તેના દ્વારા તમને ઈષ્ટ એવો પર્વ સિવાયના

કાન્તરમપિ શ્રીમદ્વિપાકાઙ્ગાન્તર્ગતસુબાહુચરિત્રે નન્દમણિકારવૃત્તાદૌ
 ચ દિનત્રયસ્ય શ્રીશાન્તિનાથચરિત્રાન્તર્ગતવિજયનૃપચરિત્રે દિન-
 સપ્તકસ્ય ચ પૌષધવ્રતાનુષ્ઠાનદર્શનાદ્ વ્યક્તમેવ દૃશ્યતે । અત્રાર્થે
 વાચોયુક્તિરપિ બલીયસી-યત્પર્વસ્વિવ દિવસાન્તરેઽપિ સાવદ્ય-
 વ્યાપારપ્રત્યાખ્યાનેન કિં વિરતિર્ન જાયતે ? વિરતિશ્ચ મોક્ષ-

— સંબોધોપનિષદ્ —

દિવસોમાં પૌષધનો નિષેધ સિદ્ધ થઈ શકે. પણ પ્રસ્તુતમાં
 બાધક તો કોઈ છે જ નહીં અને ઉલ્ટુ સાધક = તત્ત્વાર્થભાષ્ય
 અને તેની વૃત્તિ જણાવ્યા છે.

આ વિષયમાં અન્ય પણ સાધક દેખાય છે- શ્રીવિપાક-
 સૂત્રમાં રહેલા સુબાહુચરિત્રમાં અને નંદમણિયારના ચરિત્રમાં
 ત્રણ દિવસનું પૌષધવ્રતનું અનુષ્ઠાન જોવા મળે છે. અને
 શ્રીશાન્તિનાથ ચરિત્રમાં રહેલા વિજયરાજના ચરિત્રમાં સાત
 દિવસના પૌષધવ્રતનું અનુષ્ઠાન પણ દેખાય છે. આ રીતે
 અન્ય સાધક પણ સ્પષ્ટ જ જણાય છે. જો પર્વ સિવાયના
 દિવસોમાં = આઠમ વગેરે તિથિ સિવાયના દિવસોમાં પૌષધનો
 નિષેધ હોય, તો આ ત્રણ અને સાત દિવસોના પૌષધવ્રતની
 સંગતિ જ ન થાય.

વળી આ અર્થને સિદ્ધ કરવામાં પ્રબળ વચનયુક્તિ પણ
 છે કે - જેમ પર્વદિનોમાં સાવદ્યપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરાય છે,
 તેમ અન્ય દિવસમાં પણ સાવદ્યપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવાથી

સાધનતયા પ્રાધાન્યં કિં નાર્હતિ ? દિવસાન્તરે ચ વિરતિ-
 નિષેધાત્સંયતમનસાં સાધૂનાં કિમિષ્ટં સિદ્ધ્યતિ ? કિઞ્ચોપધાન-
 પૌષધપ્રતિમાદિકં ચ પર્વાન્યદિવસે કિમિતિ કાર્યતે ? કિઞ્ચ
 પૌષધોપવાસસહપઠિતોઽતિથિસંવિભાગસ્તુ પર્વસ્વેવ વિધાતું નેષ્ટઃ
 પૌષધોપવાસઃ પુનરિષ્ટ ઇત્યત્ર કિં નિયામકમ્ ? । તતઃ
 પૌષધોપવાસાતિથિસંવિભાગયોઃ પર્વદિવસે અવશ્યકરણીયતાં
 દિવસાન્તરે ચ કરણીયતામર્થમુપરિતનાઃ સર્વેઽપિ પાઠા બોધયન્તિ ।

સંબોધોપનિષદ્

વિરતિ થતી નથી ? અને વિરતિ મોક્ષનું સાધન હોવાથી શું
 પ્રધાનતોને-ઉચિત નથી ? અર્થાત્ શું વિરતિને પ્રાધાન્ય ન
 આપવું જોઈએ ?

વળી સાધુઓનું મન તો સંયમમાં પ્રતિષ્ઠિત હોય. પર્વદિન
 સિવાય વિરતિનો નિષેધ કરવાથી તેમનું કયું વાંછિત સિદ્ધ થાય
 છે ? વળી પર્વ સિવાયના દિવસોમાં ઉપધાનના પૌષધ, પ્રતિમા
 વગેરે કેમ કરાવાય છે ? વળી અતિથિ-સંવિભાગ પણ
 પૌષધોપવાસની સાથે જ કલ્પો છે. તો પણ ‘અતિથિસંવિભાગ
 પર્વદિનોમાં જ કરાય’ એવું તમને ઈષ્ટ નથી. પણ ‘પૌષધોપવાસ
 પર્વદિનોમાં જ કરાય’ એવું તમને ઈષ્ટ છે. તો આ બંને વિષે
 સમાન પ્રરૂપણા કરી હોવા છતાં પણ બંનેમાં ભિન્ન અભ્યુપગમ
 રાખવો, એમાં શું નિયામક છે ?

માટે ઉપરોક્ત સર્વ પાઠો એ જ અર્થ જણાવે છે કે -
 ‘પૌષધોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ પર્વદિવસે અવશ્ય

તથાર્થત્વે એવ તત્તત્ શાસ્ત્રં યુક્તિશ્ચાનુસૃતા ભવતિ -
 પ્રાચ્યસમ્પાદકાઃ] ‘સો ય પોસહો આહારાઇભેણ ચઽવ્વિહો’
 યદુક્તમ્-“સે ય પોસહે ચઽવ્વિહે પત્તત્તે, તં જહા-આહારપોસહે,
 સરીરસક્કારપોસહે, બંભચેરપોસહે, અવ્વાવારપોસહે વિ ત્તિ ।
 એક્કેક્કો દુભેઓ દેસે સવ્વે ય । દેસઓ આહારપોસઓ જં
 વિગઇલેવાડદવ્વાઇઅન્નયરાહારવિસેસપરિહરણમ્, સવ્વઓ
 ચઽવ્વિહાહારવજ્જણં । તહા સરીરસક્કારો વિ દેસઓ ન્હાણાઇ-
 નિયમણં, સવ્વઓ વિભૂસાપચ્ચયં પાયાઇપક્ખાલણસ્સ વિરઈ ।

સંબોધોપનિષદ્

કરણીય છે અને અન્ય દિવસે કરણીય છે.’ તે પ્રમાણે અર્થ
 સમજો તો જ તે તે શાસ્ત્ર અને યુક્તિનું અનુસરણ થાય. -
 પૂર્વસંપાદકશ્રી]

તે પૌષધ આહારાદિના ભેદથી ચાર પ્રકારનો છે, જે કહ્યું
 છે - અને તે પૌષધ ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે. તે આ પ્રમાણે
 છે- (૧) આહારપૌષધ (૨) શરીરસત્કારપૌષધ (૩) બ્રહ્મચર્ય-
 પૌષધ (૪) અવ્યાપારપૌષધ. આ પ્રત્યેક પૌષધ બે પ્રકારનો
 છે. દેશથી અને સર્વથી. દેશથી આહારપૌષધ = વિગઈ,
 લેપકૃત (જે આહારથી ભાજન લેપાય તેવો આહાર) દ્રવ્યો
 વગેરે અન્યતર આહાર-વિશેષનો ત્યાગ, સર્વ આહારપૌષધ
 = ચતુર્વિધ આહારનું વર્જન. તથા દેશથી શરીરસત્કારપૌષધ
 = સ્નાન વગેરેનો ત્યાગ. સર્વથી શરીરસત્કારપૌષધ = વિભૂષા

બંધચેરપોસહો વિ દેસઓ થીસંગવિવજ્જણં, સવ્વઓ નવબંધ-
 ચેરગુત્તિપાલણં । અવ્વાવારપોસહો વિ દેસઓ રંધણખંડણાઇ-
 અન્નયરવાવારનિવારણં, સવ્વઓ સવ્વંપિ સાવજ્જવાવારં ન કરેઇ
 ન કરેઇ ત્તિ ।” તત્થ જયા સવ્વઓ અવ્વાવારપોસહં પડિવજ્જઇ
 તયા અયં વિહી - “ઉમ્મુક્કમણિસુવણ્ણો, સવ્વાલંકારવિરહિઓ
 હોઠં । પોસહસાલાઈણં, ચઠ્ઠમન્નયરઠાણંમિ ॥૧॥ પંચવિહવિસય-
 વિસણ, રાગદ્વેસે દઢં વિવજ્જેત્તા । પોસહવયં પવજ્જઇ, સઢ્ઢો
 ગુરુસન્નિવસં એવં ॥૨॥” જમ્મિ દિણે સાવઓ સાવિયા વા

સંબોધોપનિષદ્

માટે પગાવગેરે ધોવાનો ત્યાગ.

તથા દેશથી બ્રહ્મચર્યપૌષધ = સ્ત્રીસંગત્યાગ, સર્વથા
 બ્રહ્મચર્યપૌષધ = નવ બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિનું પાલન.

તથા દેશથી અવ્યાપારપૌષધ = રાંધવું, ખાંડવું વગેરે
 અમુક વ્યાપારનું નિવારણ, સર્વથી અવ્યાપારપૌષધ = સર્વ
 સાવધવ્યાપાર ન કરે, ન કરાવે.

તેમાં જ્યારે સર્વથી અવ્યાપારપૌષધ સ્વીકારે, ત્યારે આ
 વિધિ છે - મણિ-સુવર્ણને છોડીને, સર્વ અલંકારોથી રહિત
 થઈને પૌષધશાળા આદિ ચારમાંથી કોઈ પણ એક સ્થાનમાં
 ॥૧॥ પાંચ વિષયોમાં રાગ-દ્વેષનો દૃઢતાપૂર્વક ત્યાગ કરીને
 શ્રાવક ગુરુની સાક્ષીએ આ રીતે પૌષધવ્રતનો સ્વીકાર કરે.
 ॥૨॥ જે દિવસે શ્રાવક કે શ્રાવિકા પૌષધ લે, તે દિવસે સવારે

પોસહં ગિણિહી તમ્મિ દિણે અ પ્પભાએ ચેવ વાવારંતરપરિચ્ચાણ
 ગહિયપોસહોવગરણો પોસહસાલાએ સાહુસમીવે વા ગચ્છહિ । તઓ
 ઇરિયાવહિયં પડિક્કમિય ગુરુસમીવે ઠવણાયરિયસમીવે વા
 ચ્ચમાસમણદુગપુવ્વં પોસહમુહપોત્તિં પડિલેહિય પઢમચ્ચમાસણે
 પોસહં સંદિસાવિય બીયચ્ચમાસમણેણ પોસહે ઠમિ ત્તિ ભણહિ ।
 તઓ વંદિય નમોક્કારતિગં કઢ્ઢિય કરેમિ ભંતે ! પોસહમિચ્ચાહિ
 દંડગં વોસિરામિ પજ્જતં ભણહિ । તઓ પુવ્વુત્તવિહિણા સામાયરિ
 ણેણહિ । વાસાસુ કટ્ટાસણં સેસટ્ટમાસેસુ પાઠંછણં ચ સંદિસાવિય
 ઉવત્તો સજ્ઞાયં કરિંતો પડિકમણવેલં જાવ પડિવાલિય પાભાઈયં

સંબોધોપનિષદ્

જ બીજી પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરીને પૌષધશાળામાં કે મુનિ
 ભગવંતો પાસે જાય. પછી ઈરિયાવહી પડિક્કમીને ગુરુ પાસે
 કે સ્થાપનાચાર્ય પાસે બે ખમાસમણા દઈને પૌષધમુહપત્તિ-
 પડિલેહણ કરે. પછી એક ખમાસમણ આપીને ‘પોસહ સંદિસાહું
 ?’ એમ આદેશ માંગે અને બીજું ખમાસમણ આપીને ‘પોસહે
 ઠમિ’ એમ આદેશ માંગે. પછી વંદન કરીને ત્રણ નવકાર
 કહીને ‘કરેમિ ભંતે ! પોસહં’ ઇત્યાદિ પાઠ વોસિરામિ સુધી
 કહે છે. (પૂર્વોક્ત પ્રમાણે પ્રસ્તુતમાં પણ સામાયરીભેદ સંભવે
 છે, તેથી તેને લઈને વ્યાખ્યાન ન કરવો.) પછી પૂર્વોક્તવિધિથી
 સામાયિક લે છે. ચોમાસામાં કટાસણું, અને બાકીના આઠ
 મહિનાઓમાં પાદપ્રુંછન(રજોહરણમાં હોય તેવો કંબલખંડ)ને
 સંદિષ્ટ કરીને ઉવત્ત (ઉપયુક્તપણે ?) સ્વાધ્યાય કરતાં

પડિવ્કમઙ્ । તઓ આયરિયઽવજ્ઞાયસવ્વસાહૂ વંદઙ્ । તઓ
જઙ્ પડિલેહણાએ સવેલા તાહે સજ્ઞાયં કરેઙ્ । જાયાએ ય
પડિલેહણાવેલાએ યમાસમણદુગેણ પડિલેહણં સંદિસાવેમિ
પડિલેહણં કરેમિ ત્તિ ધણિય મુહપોત્તિયં પડિલેહેઙ્ । એવં
યમાસમણદુગેણ અંગપડિલેહણં કરેઙ્ । ઇત્થ અંગસદ્દેણં અંગદ્વિયં
કઙ્કપટ્ટાઙ્ નેયં ઇહ ગીયત્થા । તઓ ઠવણાયરિયં પડિલેહિત્તા
નવકારતિગેણં ઠવિય કઙ્કપટ્ટયં પડિલેહિય પુણો મુહપોત્તિં
પડિલેહિત્તા યમાસમણદુગેણ ઽવહિપડિલેહણં સંદિસાવિય

સંબોધોપનિષદ્

પ્રતિક્રમણનો સમય થાય, ત્યાં સુધી પ્રતિપાલન કરીને પછી
સવારનું પ્રતિક્રમણ કરે છે. પછી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને
સર્વ સાધુઓને વંદન કરે છે, પછી જો પડિલેહણને વાર હોય,
તો સ્વાધ્યાય કરે. પડિલેહણનો સમય થાય ત્યારે બે ખમાસમણ
દ્વારા ‘પડિલેહણ સંદિસાવેમિ’ અને ‘પડિલેહણ કરેમિ’ એમ
કહીને મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરે. એ રીતે બે ખમાસમણ દ્વારા
અંગ પડિલેહણ કરે. અહીં ‘અંગ’ શબ્દથી અંગસ્થિત કટિપટ્ટ
વગેરે સમજવું, એવું અહીં ગીતાર્થો કહે છે.

પછી સ્થાપનાચાર્યનું પડિલેહણ કરીને ત્રણ નવકારથી
સ્થાપીને કટિપટ્ટનું પડિલેહણ કરીને ફરીથી મુહપત્તિનું
પડિલેહણ કરે છે. પછી બે ખમાસમણ દ્વારા ઉપધિપડિલેહણ
સંદિસાવેમિ ઇત્યાદિ આદેશ માંગીને કામળી, વસ્ત્ર વગેરેનું

કંબલવત્થાઈ, અવરણહે પુણ વત્થકંબલા પડિલેહેઈ । તઓ પોસહસાલં પમજ્જિય કજ્જયં વિહીએ પરિટ્ઠવિય ઈરિયં પડિવ્વકમિય સજ્ઝાયં સંદિસાવિય ગુણણપઢણપુત્થયવા-યણવક્ખાણસવણાઈ કરેઈ । તઓ જયાએ પઝણપોરિસીએ યમાસમણદુગેણ પડિલેહણં સંદિસાવિય મુહપોત્તિં પડિલેહિય ભોયણપાણભાયણાં પડિલેહેઈ । તઓ પુણો સજ્ઝાયં કરેઈ । જાવ કાલવેલા તાહે આવસ્સિયાપુવ્વં ચેઈહરે ગંતું દેવે વંદેઈ । ઊવહાણવાહી પુણ પંચહિં સવ્વકત્થએહિં દેવે વંદેઈ । તઓ જઈ

— સંબોધોપનિષદ્ —

પડિલેહણ કરે. અપરાહ્નના પડિલેહણમાં વસ્ત્ર, કામળીનું પડિલેહણ કરે છે.

પછી પૌષધશાળાને પ્રમાર્જને, વિધિથી કાજો પરઠવીને, ઈરિયાવહિ પડિક્કમીને સજ્ઝાય સંદિસાવેમિ ઇત્યાદિ આદેશ માંગીને ગુણન-પઠન-પુસ્તકવાંચન-વ્યાખ્યાનશ્રાવણ વગેરે કરે છે. પછી પ્રગુણ (બહુપ્રતિપૂર્ણ) પોરિસિ થતા બે ખમાસમણા દ્વારા પડિલેહણ સંદિસાવેમિ ઇત્યાદિ આદેશ માંગીને મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરીને ભોજન-પાણીના ભાજનોનું પડિલેહણ કરે છે.

પછી ફરીથી સજ્ઝાય કરે છે, તે કાળ વેળા સુધી, કાળવેળાએ આવસ્સહિ પૂર્વક જિનાલયમાં જઈને દેવવંદન

પારણિત્તઓ તો પચ્ચક્ષણે પુત્રે ચમાસમણદુગપુવં મુહપોત્તિં
પડિલેહિય વંદિય ભણઇ ભગવન્ ! ભાતપાણી પારાવેહ
ઉવહાણવાહી ભણઇ નવકારસહિત ચઝવિહારુ ઇયરો ભણઇ પોરિસિ
પુરિમદ્ધો વા તિવિહારં ચઝવિહારં વા એકાસણં નિવી આંબિલું
વા જાવ કાઇ વેલાતીએ ભત્તપાણં પારાવેમિ ત્તિ । તઓ
સક્કત્થયં ભણિય ચ્ચણં સજ્ઞાયં ચ કાઠં જહાસંભવં
અતિહિસંવિભાગં કાઠં મુહહત્થે પડિલેહિય નમોક્કારપુવ્વં
અરત્તદુદ્ધો અસુરસુરં અચ્ચબ્બં અદ્ધુયમવિલંબિયં અપરિસાડિં

સંબોધોપનિષદ્

કરે છે. જે ઉપધાનતપ કરતા હોય, તેઓ પાંચ શકસ્તવો
દ્વારા દેવવંદન કરે.

પછી જો પચ્ચક્ષણ પારવાનું હોય તો પચ્ચક્ષણનો
સમય પૂર્ણ થાય, ત્યારે બે ખમાસમણ આપવા પૂર્વક મુહપત્તિ
પડિલેહણ કરીને વંદન કરીને કહે - ‘હે ભગવન્ ! ભાતપાણી
પારાવેહ.’ ઉપધાનતપ કરનાર કહે - ‘નવકાર સહિત
ચઝવિહારુ.’ બીજા કહે - પોરિસિ પુરિમદ્ધો વા તિવિહારં
ચઝવિહારં વા એકાસણં નિવી આંબિલું વા જાવ કાઈ
વેલાતીએ ભત્તપાણં પારાવેમિ.’

પછી શકસ્તવ કહીને થોડી વાર સ્વાધ્યાય કરીને,
યથાસંભવ અતિથિસંવિભાગ કરીને, મુખ અને હાથનું
પડિલેહણ કરીને, નવકારપૂર્વક, રાગ-દ્વેષ વિના, સુર-સુર
ચબ-ચબ એવો અવાજ કર્યા વિના, જલ્દી કે વિલંબિત નહીં

જેમેઇ । તં પુણ નિયધરે અહાપવત્તં ફાસુયં તિ પોસહસાલાણ
 વા પુવ્વસંદિટ્ઠસયણોવણીયં ન ય ભિક્ખું હિંડેઇ । તઓ
 આસણાઓ અચલિઓ ચેવ દિવસચરિમં પચ્ચક્ખઇ । તઓ
 ઇરિયાવહિયં પઢિક્કમિય સક્કત્થયં ભણઇ । જઇ પુણ
 સરીરચિંતાણ અટ્ઠો તો નિયમા દુગાઈ આવસ્સિયં કરિય સાહુ
 વ્વ ઉવડત્તા નિજ્જીવથંડિલે ગંતું અણુજાણહ જસ્સાવગ્ગહો ત્તિ
 ભણિરુણ દિસિપવણગામસૂરિયાઇસમયવિહિણા ઉચ્ચારપાસવણે
 વોસિરિય ફાસુયજલેણં આયમિય પોસહસાલાણ આગંતૂણ

— સંબોધોપનિષદ —

એવી રીતે, નીચે ઢળે નહીં એ રીતે જમે.

તે પોતાના ઘરે સ્વજનો માટે બનેલ પ્રાસુક જમે અથવા
 તો પૂર્વકથિત સ્વજનોએ લાવેલું એવું ભોજન પૌષધશાળામાં
 જમે, પણ ભિક્ષા માટે ન ફરે. પછી આસનથી ચલિત થયા
 વિના જ દિવસચરિમં પચ્ચક્ખાણ કરે. પછી ઇરિયાવહિ
 પઢિક્કમીને શક્તવ કહે.

જો શરીરચિંતાનું પ્રયોજન હોય તો નિયમનથી બે વગેરેની
 સંખ્યામાં આવસ્સહિ કરીને, સાધુની જેમ ઉપયોગવાળા થઈને,
 નિર્જીવ ભૂમિમાં જઈને, ‘જેમનો અવગ્રહ છે, તેઓ અનુજ્ઞા
 આપો’ એમ કહીને, દિશા-પવન-ગામ-સૂર્ય વગેરે શાસ્ત્રોક્ત
 વિધિથી વડીનીતિ-લઘુનીતિ કરીને, પ્રાસુકજળથી આયમન
 કરીને, પૌષધશાળામાં આવીને નિસિહી કહેવા પૂર્વક પ્રવેશ

નિસીહિયાપુવ્વં પવિસિય ઇરિયાવહિયં પડિવ્કમિય ચમાસમણ-
પુવ્વં ભળંતિ ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ગમણાગમણં આલોયહં ઇચ્છં
આવસ્સિયં કરિય અવરદક્ષિણપ્પમુહદિસાએ ગચ્છિય દિસાલોયં
કરિય સંડાસાએ થંડિલ્લં ચ પડિલેહિય ઉચ્ચારપાસવણં વોસિરિય
નિસીહિયં કરિય પોસહસાલં પવિટ્ઠા આવંતજંતેહિં જં ચંડિયં
જં વિરાહિયં તસ્સ મિચ્છામિ દુવ્કકડં । તઓ સજ્જાયાં તાવ
કરેઝ જાવ પચ્છિમપહરો । જાએ ચ તમ્મિ ચમાસમણપુવ્વં
પડિલેહણં કરેમિ પુણો પોસહસાલં પમજ્જેમિ ત્તિ પુવ્વં વ
અંગપડિલેહણં કાઠં પોસહસાલં દંડપુચ્છણેણ પમજ્જિય કજ્જયં

સંબોધોપનિષદ્

કરીને, ઈરિયાવહી પડિક્કમીને ખમાસમણપૂર્વક કહે છે -
'ઈચ્છાકારેણ સંદિસહ ગમણાગમણં આલોયહં ઈચ્છં,
આવસ્સહિ કરીને પશ્ચિમ-દક્ષિણ વગેરે દિશામાં જઈને,
દિશાનિરીક્ષણ કરીને, સંદંશક અને સ્થંડિલભૂમિનું પડિલેહણ
કરીને, લઘુનીતિ-વડીનીતિ કરીને, નિસિહિ કરીને પૌષધ-
શાળામાં આવ્યાં. આવતા-જતાં જે ખંડણા-જે વિરાધના થઈ
હોય, તેનું મિચ્છામિ દુક્કડમ્.'

પછી છેલ્લા પ્રહર સુધી સજ્જાય કરે, છેલ્લો પ્રહર ચાલુ
થાય એટલે ખમાસમણપૂર્વક 'પડિલેહણ કરેમિ', ફરીથી
'પોસહસાલં પમજ્જેમિ' એમ કહીને, પહેલાની જેમ
અંગપડિલેહણ કરીને, પૌષધશાળાને દંડાસણથી પ્રમાર્જને કાજો

ઉદ્ધરિય ઇરિયં પડિક્કમિય ઠવણાયરિયં પડિલેહિય ઠવેઙ્ગ
 ય । તઓ ગુરુસમીવે ઠવણાયરિયસમીવે વા ખમાસમણદુગેણ
 મુહપોત્તિં પડિલેહિય પઢમખમાસમણે ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ
 ભગવન્ ! સજ્ઞાયં સંદિસાવેમિ, બીએ ખમાસમણે સજ્ઞાયં
 કરેમિ ત્તિ ભણિય સજ્ઞાયં કારુણ વંદણયં દારુણ ગુરુસક્કિયં
 પચ્ચક્કાઙ્ગ । તઓ ખમાસમણદુગેણ ઉવહિથંડિલપડિલેહણં
 સંદિસાવિય ખમાસમણદુગેણ બહસણં સંદિસાવેમિ બહસણં ઠામિ
 ત્તિ ભણિય વત્થકંબલાઙ્ગ પડિલેહેઙ્ગ । ઇત્થ જો અભત્તટ્ઠી સો

— સંબોધોપનિષદ્ —

લઈને, ઈરિયાવહિ પડિક્કમીને, સ્થાપનાચાર્યનું પડિલેહણ
 કરીને, સ્થાપે.

પછી ગુરુ પાસે કે સ્થાપનાચાર્ય પાસે બે ખમાસમણ દ્વારા
 મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરીને પહેલા ખમાસમણે ‘ઈચ્છાકારેણ
 સંદિસહ ભગવન્ ! સજ્ઞાયં સંદિસાવેમિ’ તથા બીજા
 ખમાસમણે ‘સજ્ઞાયં કરેમિ’ એમ કહીને સજ્ઞાય કરીને,
 વંદન કરીને ગુરુની સાક્ષીએ પરચ્ચક્રખાણ કરે, પછી બે
 ખમાસમણા દ્વારા ‘ઉપધિ-સ્થંડિલ-પડિલેહણ સંદિસાવેમિ’
 ઈત્યાદિ આદેશ માંગીને, બે ખમાસમણ દ્વારા ‘બઈસણં
 સંદિસાવેમિ’ અને ‘બઈસણં ઠામિ’ એમ કહીને વસ્ત્ર-કામળી
 વગેરેનું પડિલેહણ કરે.

અહીં જે ઉપવાસી હોય તે બધી ઉપધિનું પડિલેહણ કર્યા

સવ્વોવડિપહિલેહણાણંતરં કડિપટ્ટયં પડિલેહેહ, જો પુણ ભત્તઠ્ઠી
 સો કડિપટ્ટિયં પડિલેહિય ઉવર્હિં પડિલેહેહ ત્તિ વિસેસો ।
 તઓ સજ્ઞાયં તાવ કરેહ જાવ કાલવેલા, જાયાએ ય તીએ
 ઉચ્ચારપાસવળથંડિલ્લે ચડવીસં પડિલેહિય જહં તમ્મિ દિણે
 ચડદસી તો પક્કિયં ચાડમ્માસિયં વા । અહ અટ્ટમી ઉદ્દિઢ્ઠા
 પુત્તમાસિણી વા તો દેવસિયં । અહ ભદ્વયસુદ્ધચડત્થી તો
 સંવચ્છરિયં પડિવ્વકમણસામાયારીએ પડિવ્વકમિય સાહુવિસ્સામણં
 કુણહં । તઓ સજ્ઞાયં તાવ કરેહ જાવ પોરિસી, ઉવર્હિં જહં
 સમાહી તો લહુયસરેણં કુણહં જહાં ખુદ્દજંતુણો ન ઉઢ્ઠંતિ ।
 તઓ ઑસજ્જભણણપુરઓ ભૂમિપમજ્જણાહિવિહિવિહિયસરીરચિંતો

સંબોધોપનિષદ્

પછી કટિપટ્ટનું પડિલેહણ કરે, જેણે વાપરવાનું હોય, તે
 કટિપટ્ટનું પડિલેહણ કરીને, ઉપધિનું પડિલેહણ કરે, એ
 પ્રમાણે વિશેષ છે. પછી કાળવેળા થાય એટલે વડીનીતિ-
 લઘુનીતિના ચોવીશ સ્થંડિલોનું પડિલેહણ કરીને, જો તે દિવસે
 ચૌદશ હોય, અથવા તો ચૌમાસી હોય, તો પાક્ષિક, આઠમ
 કે ઉદ્દિષ્ટ પૂનમ હોય તો દેવસિ અને ભાદરવા સુદ ચોથ
 હોય તો સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ પ્રતિક્રમણની સામાચારીથી કરીને,
 સાધુ ભગવંતોની સેવા કરે. પછી પોરિસી સુધી સજ્જાય
 કરે. પોરિસી પછી પણ જો સ્વસ્થતા હોય, તો ધીમા અવાજે
 સજ્જાય કરે, જેથી ગરોળી વગેરે ક્ષુદ્ર જીવો ઉઠી ન જાય.

પછી ‘આસજ્જ’ કહેવાપૂર્વક ભૂમિપ્રમાર્જન વગેરે

ખમાસમણદુગેણં મુહપોત્તિં પડિલેહિય યમાસમણેણ રાઈસંથારયં
 સંદિસાવિય બીયખમાસમણેણ રાઈસંથારે ઠામિ ત્તિ ભણિય
 સવ્વકથ્થયં ભણ્ઠિ । તઓ સંથારગં ઉત્તરપટ્ટં ચ જાણુગોવરિ
 મીલિત્તુ પમજ્જિય ભૂમીએ પથ્થરેઈ । તઓ સરીરં પમજ્જિય
 નિસીહી નમો યમાસમણાણં તિ ભણિય સંથારે ભવિય
 નમોકારતિગં સામાઈયં ઉચ્ચારિય-“અણુજાણહ પરમગુરુ,
 ગુણગણરયણેહિં ભૂસિયસરીરા । બહુપડિપુત્તા પોરિસિ, રાઈસંથારે
 ઠામિ ॥૧॥ અણુજાણહ સંથારં, બાહુવહાણેણ વામપાસેણ ।
 કુક્કુડપાયપસારણ, અતરંતુ પમજ્જે ભૂમિં ॥૨॥ સંકોઈય
 સંડાસે, ઉવ્વત્તંતે ય કાયપડિલેહા । દવ્વાઈઉવઓગં,
 ઋસાસનિરુંભણા લોએ ॥૩॥ જઈ મે હુજ્જ પમાઓ, ઇમસ્સ
 દેહસ્સ ઇમાઈ રયણીએ । આહારઉવહિદેહં, તિવિહં તિવિહેણ
 વોસરિયં ॥૪॥ યમાસમિ સવ્વજીવે”-ઇચ્છાઈગાહાઓ ભણિઠ્ઠણ

સંબોધોપનિષદ્

વિધિપૂર્વક, શરીરચિંતા કરીને, બે ખમાસમણા દ્વારા મુહપત્તિનું
 પડિલેહણ કરીને, ખમાસમણથી ‘રાઈસંથારયં સંદિસાવેમિ’
 એમ આદેશ માંગીને, બીજા ખમાસમણથી ‘રાઈસંથારએ
 ઠામિ’ એમ કહીને શકસ્તવ કહે છે. પછી જાનુ પર સંથારો
 અને ઉત્તરપટ્ટો મુકીને પ્રમાર્જન કરીને ભૂમિ પર પાથરે છે.

પછી શરીર પ્રમાર્જન ‘નિસિહી નમો યમાસમણાણં’
 એમ કહીને, સંથારા પર રહીને ત્રણ નવકાર અને સામાયિક
 સૂત્રનો ઉચ્ચાર કરીને-અણુજાણહ૦ ઈત્યાદિ ગાથાઓ કહીને,

વામબાહૂવહાણે નિદ્વામોક્ષં કરેહ । જહ ઉવ્વત્તેહ તો સરીરસંથારણ
પમજ્જિય । અહ સરીરચિંતાણ ઉટ્ઠેહ તો સરીરચિંતં કારુણ
ઈરિયાવહિયં પઢિવ્વકમિય જહન્નેણ વિ ગાહાતિગં ગુણિય સુયહ ।
સુતો વિ જાવ ન નિદ્વા એહ તાવ ધમ્મજાગરિયં જાગરંતો
થૂલભદ્દાહમહરિસિચરિયાઈં પરિભાવેહ । તઓ પચ્છિમ્મરયણીણ ઉટ્ઠિય
ઈરિયાવહિયં પઢિવ્વકમિય કુસુમિણદુસ્સુમિણકાઉસ્સગ્ગં
સયઉસ્સાસં મેહુણસુમિણે અટ્ટુત્તરસઉસ્સાસં કરિય સવ્વકત્થયં
ભણિય પુવ્વુત્તવિહીણ સામાઈયં કાઠં સજ્જાઈયં સંદિસાવિય તાવ
કરેહ જાવ પઢિવ્વકમણવેલા । તઓ વિહિણા પઢિવ્વકમિય

સંબોધોપનિષદ્

ડાબા હાથનું ઓશિકું કરીને નિદ્રામોક્ષ કરે છે= સૂવે છે. જો
પડખું ફેરવે તો શરીર અને સંથારાનું પ્રમાર્જન કરીને ફેરવે.

જો શરીરચિંતા માટે ઉઠે તો શરીરચિંતા કરીને ઈરિયાવહિ
પરિક્કમીને જઘન્યથી પણ ત્રણ ગાથાઓ ગણીને સૂવે છે.
સુતા પછી પણ જ્યાં સુધી ઉંઘ ન આવે ત્યાં સુધી ધર્મજાગરિકા
કરતા સ્થૂલભદ્રસ્વામિ વગેરે મહર્ષિઓના ચરિત્રોનું પરિભાવન
કરે. પછી પાછલી રાતે ઉઠીને ઈરિયાવહી પરિક્કમીને સો
ઉચ્ચ્વાસ પ્રમાણ કુસુમિણદુસ્સુમિણકાઉસગ્ગ કરે, જો
મૈથુનસંબંધી સ્વપ્ન આવ્યું હોય, તો આ કાઉસગ્ગ એકસો
આઠ ઉચ્ચ્વાસ પ્રમાણ કરે. પછી શકસ્તવ કહીને, પૂર્વે
કહેલી વિધિથી સામાયિક કરીને, સજ્જાય સંદિષ્ટ કરીને,

જાણે પડિલેહણાણે પુવ્વવિહિણા કારુણ પડિલેહણં જહન્રઓ
 વિ મુહુત્તમેત્તં સજ્ઞાયં કરિય પોસહપારણટ્ટી ચમાસમણદુગેણ
 મુહપોત્તિં પડિલેહિય ચમાસમણપુવ્વં ભણં ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ
 પોસહં પારાવેહ ગુરુ ભણં પુણો વિ કાયવ્વો, બીચચમાસમણેણ
 પોસહં પોરેમિ તિ ગુરુ ભણં આચારો ન મોત્તવ્વો તિ । તઓ
 નમોક્કારતિગં ઉદ્ધટ્ઠિઓ ભણં, મુહપોત્તિં પડિલેહિય પુવ્વવિહિણા
 સામાયં પારેં, પોસહે પારિયે નિયમા સંભવે સાહુ
 પડિલાભિય પારિયવ્વં તિ । જો રત્તિં પોસહં લેં સો સજ્ઞાણે

— સંબોધોપનિષદ —

પ્રતિક્રમણનો સમય થાય, ત્યાં સુધી સજ્ઞાય કરે.

પછી વિધિથી પ્રતિક્રમણ કરીને, પડિલેહણનો સમય થાય એટલે પૂર્વે કહેલી વિધિથી પડિલેહણ કરીને, જઘન્યથી પણ એક મુહૂર્ત સ્વાધ્યાય કરીને, જેને પૌષધ પારવો હોય, તે બે ખમાસમણ દ્વારા મુહપત્તિપડિલેહણ કરીને ખમાસમણપૂર્વક કહે છે - ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ પોસહં પારાવેહ. ગુરુ કહે છે ‘ફરીથી પણ કરવા યોગ્ય છે.’ બીજા ખમાસમણપૂર્વક કહે, ‘પોસહં પારેમિ.’ ગુરુ કહે - (આ) આચાર છોડવા જેવો નથી. પછી ઉભા રહીને ત્રણ નવકાર બોલે છે, મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરીને પૂર્વવિધિથી સામાયિક પારે છે, પૌષધ પારીને જો સંભવ હોય તો અવશ્ય મુનિ ભગવંતોને વહોરાવીને પારવું = પારણું કરવું જોઈએ.

ઉર્વાહિં પડિલેહિય તો પોસહે ઠાઉં થંડિલ્લપેહણાઈ સવ્વં કરેઈ ।
 નવરં જાવ દિવસસેસં રત્તિં વા પજ્જુવાસામિ તિ ઉચ્ચરઈ ।
 પખાએ પુણ જાવ અહોરત્તં દિવસં વા પજ્જુવાસામિ તિ ઉચ્ચરઈ ।”
 તદેવમષ્ટપ્રહરપ્રમાણપોષધવિધિઃ સમાસેન ભણિતઃ । તસ્ય
 પોષધસ્ય યો વિધિરુક્તલક્ષણસ્તસ્મિન્ અપ્રમત્તઃ પ્રમાદરહિતઃ ।
 યત્સમયે યદ્વિધેયં તદ્વિદધત્ સન્ શ્રાવકઃ ‘શુભાન્’
 પરત્રહિતકારિણો ‘ભાવાન્’ પરિણામાન્ ‘પોષયતિ’ પુષ્ટિં નયતિ,
 અશુભાંશ્ચ ભાવાન્ ‘ક્ષપયતિ’ દૂરીકરોતિ । નાત્ર
 શુભભાવપોષણાશુભભાવક્ષપણે ‘સન્દેહઃ’ દ્વાપરઃ । તથા

સંબોધોપનિષદ્

જે રાત્રિપૌષધ લે, તે સજ્જાત્ય કરીને, ઉપધિપડિલેહણ કરીને, પોસહે ઠાઉં - સ્થંડિલ પડિલેહણ વગેરે સર્વ કરે છે. માત્ર ‘જાવ દિવસસેસં રત્તિં વા પજ્જુવાસામિ’ એમ ઉચ્ચાર કરે. પ્રભાતે ‘જાવ અહોરત્તં દિવસં વા પજ્જુવાસામિ’ એમ ઉચ્ચારે છે. આ રીતે આઠ પ્રહરના પૌષધનો વિધિ સંક્ષેપથી કહ્યો.

તે પૌષધની જે હમણા કહેલા સ્વરૂપની વિધિ છે, તેમાં અપ્રમત્ત = પ્રમાદરહિત. પૌષધમાં જે સમયે જે કરવા યોગ્ય હોય, તે કરતો શ્રાવક શુભ = પરલોકમાં હિતકારક ભાવોને = પરિણામોને પોષે છે = પુષ્ટિ પમાડે છે. અને અશુભ ભાવોને ખપાવે છે = દૂર કરે છે. અહીં = શુભભાવપોષણ

તત્રૈવાપ્રમત્તઃ સન્ શુભભાવનયા તિર્યગ્નરકગતી 'છિન્નત્તિ' રુણદ્ધિ,
ન તિર્યગ્નારકત્વં લભત इत्यर्थः ॥૭૪॥

સમ્પ્રતિ પૌષધવિધ્યપ્રમત્તપ્રમત્તયોઃ ફલં દૃષ્ટાન્તદ્વારેણ
પ્રસન્નતો દર્શ્યતે-

અત્થિ ઇહેવ જંબુદ્વીવે દીવે ભારહે વાસે વિસાલા નામ
નયરી । તંમિ ય પુરિસદત્તકરેણુદત્તાભિહાણા સમ્મદ્દિટ્ઠિ-
મિચ્છાદિટ્ઠિણો દોણિણ સેટ્ઠિણો પરિવસંતિ । અત્થિ તાણ પરોપ્પરં
સંગયં એગચિત્તયા ય સંસારિકકજ્જેસુ, ન ઉણ ધમ્મપઓયણેસુ ।
અન્નયા સમાગઓ તત્થ જયભૂસણો નામ સૂરી । ઠિઓ

સંબોધોપનિષદ્

અને અશુભભગાવક્ષપણની વાતમાં સંદેહ = શંકા નથી.
તથા તેમાં જ અપ્રમત્ત શ્રાવક શુભભાવનાથી તિર્યચ-નરગતિને
છેદે છે = નિરુદ્ધ કરે છે. અર્થાત્ તે શ્રાવક તિર્યચપણું અને
નારકપણું પામતો નથી. ॥૭૪॥

પૌષધવિધિમાં અપ્રમત્ત અને પ્રમત્તને જે ફળ મળે છે, તે
હવે પ્રાસંગિકરૂપે દૃષ્ટાન્ત દ્વારા બતાવાય છે -

આ જ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રમાં વિશાલા
નામની નગરી છે. તેમાં બે શ્રેષ્ઠીઓ વસે છે. એક પુરુષદત્ત,
જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે અને બીજો કરેણુદત્ત, જે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.
સાંસારિક કાર્યોમાં તે બંનેની પરસ્પર સોબત અને એકચિત્તતા
છે, પણ ધર્મપ્રયોજનોમાં તેવું નથી.

પુરિસદત્તસેટ્ઠિસંતિએ ઘરુજ્જાણે । સમાગયા દંસણવડિયાએ લોયા ।
 પુરિસદત્તસેટ્ઠી વિ સમં કરેણુદત્તેણ વંદિઓ તિપયાહિણાપુરસ્સરં ।
 નિસણ્ણા જહાઠાણં પરિસા । પારદ્ધા ભગવયા સજલ-
 જલહરગંભીરસરેણ ધમ્મદેસણા, જહા-“ધમ્માઽ ધણં વિઝલં,
 ધમ્માઓ ચેવ કામસંપત્તી । ધમ્માઽ નિમ્મલા કિત્તી, ધમ્માઽ
 સગ્ગસુહમુત્તી ॥૧॥ કિસિકરણં સાયરલંઘણં ચ દેસંતરેસુ
 પરિભમણં । કયધમ્માણં ફલયં, વિવરીયં અકયપુણ્ણાણ ॥૨॥”

— સંબોધોપનિષદ્ —

અન્ય કાળે ત્યાં જયભૂષણ નામના આચાર્ય ભગવંત પધાર્યા. તેઓ પુરુષદત્ત શ્રેષ્ઠીના ઘરના ઉદ્યાનમાં રહ્યા.

લોકો તેમના દર્શન કરવા આવ્યા. પુરુષદત્ત-શ્રેષ્ઠીએ પણ કરેણુદત્ત સાથે ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈને તેમને વંદન કર્યા. પર્ષદા પોતપોતાના સ્થાને બેસી, સજળ વાદળા જેવા ગંભીર સ્વરવાળા આચાર્ય ભગવંતે દેશના શરૂ કરી, કે - ધર્મથી વિપુલ ધન મળે છે. ધર્મથી જ કામની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધર્મથી નિર્મળ કીર્તિ થાય છે અને ધર્મથી સ્વર્ગનું સુખ અને મોક્ષ મળે છે. ॥૧॥ જેઓએ ધર્મ કર્યો છે તેઓનું ખેતીકરણ, સમુદ્રપાર જવું, અન્ય દેશોમાં પરિભ્રમણ કરવું વગેરે સફળ થાય છે, પણ જેઓએ પુણ્ય કર્યું નથી, તેમનું આ બધું નિષ્ફળ થાય છે ॥૨॥

ઈત્યાદિ ધર્મદેશના કરીને આચાર્ય ભગવંત મૌન રહ્યા.

એમાઇધમ્મદેસણં કારુણ દ્વિયા આયરિયા । પડિવણ્ણા
પુરિસદત્તકરેણુદત્તેહિં દેસવિરઈ । તઇયસિક્ખાવણ્ણ અદ્ધમિ-
પમુહપુણ્ણતિહીસુ કાયવ્વો પડિપુણ્ણો પોસહો એસ નિયમો ।
ઝવવૂહિયા સૂરીહિં ધણ્ણા તુજ્ઞે જઓ અઝણ્ણાણ ન
દેસવિરઈપરિણામો વિયંભઈ, જઓ-“સમ્મા પલિયપુહુત્તેઽવગણ્ણ
કમ્માણ ભાવઓ હોંતિ । વયપભિર્ઘણ ભવણ્ણવતરંડતુલ્લાણિ
ણિયમેણ ॥૧॥ ધણ્ણો ચ્ચિવ પડિવજ્જઈ, વિરઈં પાલેઈ ધણ્ણઓ
ચેવ । પરિપાલિય વિરઈં પુણ, ભવે ભવે લહઈ કલ્લાણં ॥૨॥
સવ્વંમિ ચેવ કજ્જે, પયટ્ટમાણેણ બુદ્ધિમંતેણ । નિયમા

— સંબોધોપનિષદ્ —

પુરુષદત્ત અને કરેણુદત્તે દેશવિરતિ સ્વીકારી. તેમણે ત્રીજા
શિક્ષાવ્રતમાં એવો નિયમ કર્યો કે આઠમ વગેરે પવિત્ર
તિથિઓમાં પ્રતિપૂર્ણ પૌષધ કરવો. આચાર્ય ભગવંતે તેમની
ઉપબૃંહણા કરી, કે - ‘તમે ધન્ય છો, કારણ કે જેઓ
પુણ્યશાળી ન હોય, તેમને દેશવિરતિનો પરિણામ થતો નથી.
કારણ કે - સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પછી કર્મોમાં પલ્લોપમ-
પૃથક્ત્વ જેટલી સ્થિતિ ઓછી થાય, ત્યારે જ સંસારસાગરમાં
તરાપા જેવા એવા વ્રતો વગેરેની ભાવથી પ્રાપ્તિ થાય છે.
॥૧॥ (પંચાશક ૧-૬, વિંશતિવિંશિકા ૧૬૫, શ્રાવકધર્મવિધિ
૭૧)જે ધન્ય હોય તે જ વિરતિને સ્વીકારે છે. ધન્ય જ તેનું
પાલન કરે છે. અને વિરતિનું પાલન કરીને જનમો જનમ
કલ્યાણ પામે છે. ॥૨॥ સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતા બુદ્ધિમાને

નિરૂવિયવ્વો, સુહાસુહો વત્થુપરિણામો ॥૩॥ અણુરૂવિય પરિણામા,
સહસ ચ્ચિય જે નરા પયટ્ટંતિ । ન હુ તાણ કજ્જસિદ્ધી,
અહ હોઈ ન સુંદરા હોઈ ॥૪॥ સયણકુડુંબયકજ્જે, પાવં જો
કુણઈ મોહિઓ સંતો । સો ભુંજઈ તસ્સ ફલં, સેસજણા
ભક્ષગા ચેવ ॥૫॥ આસણ્ણસિદ્ધિયાણં, ઉત્તમપુરિસાણ
ધમ્મવંતાણ । પરિણામસુહે સુદ્ધે, ધમ્મે ચ્ચિય આયરો હોઈ
॥૬॥” એવં વિસેસેણં કયા સૂરીહિ ધમ્મદેસણા । તે વિ
કયત્થમત્તાણયં મણ્ણમાણા વંદિરુણ આયરિયં ગયા સઢ્ઢાણં ।

— સંબોધોપનિષદ —

શુભ-અશુભ એવા વસ્તુ પરિણામનું નિરૂપણ અવશ્ય કરવું
જોઈએ. ॥૩॥ જે નરો પરિણામનો વિચાર કર્યા વિના જ
સહસા પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમને કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, અને
જો થાય, તો તે સુંદર થતી નથી. ॥૪॥

જે મોહથી મોહિત થઈને સ્વજન-કુટુંબ વગેરે માટે પાપ
કરે છે, તે પાપનું ફળ તે ભોગવે છે, બાકીના લોકો તો માત્ર
ભક્ષક જ છે. ॥૫॥

જેઓ નિકટના ભવિષ્યમાં સિદ્ધ થવાના હોય એવા ધર્મવંત
ઉત્તમ પુરુષોને જે પરિણામથી શુભ હોય એવા શુદ્ધ ધર્મમાં
જ આદર હોય છે. ॥૬॥

આ રીતે આચાર્ય ભગવંતે વિશેષથી ધર્મદેશના કરી.

જહાગહિયધમ્માણુદ્ધાણં કુણંતાણ વચ્ચંતિ વાસરા । કયાઇ
 એગત્થમિલિએહિ ધમ્મત્થકામવિયારં કુણંતેહિં ભણિયં પરોપ્પરં
 પુરિસદત્તકરેણુદત્તેહિં । પહાણો પુરિસત્થેસુ મજ્ઞે ધમ્મત્થો, સો
 પુણ અણાઝલચિત્તેહિં ચેવ કાઝં તીરઇ । અણાઝલત્તણં ચ
 ચિત્તસ્સ કુડુંબસત્થત્તે । સત્થત્તણં ચ અત્થનિઓણ ।
 અત્થનિઓઓ મહાવવસાયસજ્ઞો । અઓ કિંપિ વવસાયં
 કારુણ કિજ્જઇ અત્થોવજ્જણં । પચ્છા પુત્તં ઠાવિય કુડુંબભારે
 સુસાવયજણોચિઓ ધમ્મત્થો ચેવ સેવિજ્જઇ । જુત્તમેયં તિ

— સંબોધોપનિષદ —

તેઓએ પણ પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માન્યો અને આચાર્ય
 ભગવંતને વંદન કરીને પોતાના સ્થાને ગયા. જે રીતે ધર્મને
 સ્વીકાર્યો હતો, તે રીતે તેનું આચરણ કરતા તેમના દિવસો
 પસાર થાય છે.

ક્યારેક પુરુષદત્ત અને કરેણુદત્ત એક સ્થાને ભેગા થયાં.
 તેમણે ધર્મ, અર્થ અને કામનો વિચાર કરતાં પરસ્પર કહ્યું કે
 - ‘પુરુષાર્થોમાં ધર્મર્થ એ મુખ્ય છે. અને તેને તેઓ જ કરી
 શકે છે કે જેમનું ચિત્ત વ્યાકુળ ન હોય. અને ચિત્ત તો જ
 વ્યાકુળ ન હોય, કે જો કુટુંબ સ્વસ્થ હોય, સ્વસ્થપણું
 અર્થનિયોગથી થાય છે. અર્થનિયોગ મોટા વેપાર દ્વારા મેળવી
 શકાય છે. માટે કોઈ વેપાર કરીને અર્થોપાર્જન કરીએ. પછી
 પુત્રને કુટુંબની જવાબદારી સોંપીને સુશ્રાવકજનને ઉચિત એવા

દોહિ વિ પરિભાવિય પારદ્ધા દેસંતરગમણસામગ્ગી । ગહિયં
 ભૂરિભંડં । ચલિયા પસત્થવાસરે ઉત્તરાભિમુહં । અણવરયપયાણેહિં
 વચ્ચંતા પત્તા પંચરૂપાભિહાણં પટ્ટણં । આવાસિયા તત્થ
 નયરબાહિરિયાણ । મુક્કા ચરણત્થં ગોજુવાણયા । પુંજીકયાઓ
 અવલ્લાઓ । પારદ્ધા રંધણસામગ્ગી । મજ્જિમારદ્ધા
 પુરિસદત્તકરેણુદત્તા । એત્થંતરે સાસસમાઠ્ઠરિજ્જમાણમુહકુહરા વારં
 વારં પચ્છાહુત્તપઉત્તભયસંભંતરલતાર-લોયણા જરાજિણ્ણસં-

— સંબોધોપનિષદ્ —

ધર્મર્થનું જ સેવન કરશું. આ ઉચિત છે,' એમ બંનેએ
 વિચાર કરીને બંનેએ બીજા દેશમાં જવા માટે સામગ્રી
 મેળવવાની શરૂઆત કરી. ઘણો માલ-સામાન લીધો.
 શુભદિવસે ઉત્તરદિશા તરફ પ્રસ્થાન કર્યું.

નિરંતર પ્રયાણોથી જતાં પંચપુર નામના નગરમાં પહોંચ્યાં.
 ત્યાં નગરની બહાર ઉતર્યા. બળદોને ચરવા માટે છુટ્ટા
 મુક્યા. લાકડાઓ ભેગા કર્યા. રાંધવાની સામગ્રી (સમગ્ર
 ક્રિયાની?) શરૂઆત કરી. પુરુષદત્ત અને કરેણુદત્ત સ્નાન
 કરવા લાગ્યાં.

એ સમયે બે શ્રાવકપુત્રો ત્યાં આવ્યા. તેમના મુખવિવરો
 શ્વાસથી ભરાયેલા હતા. તેઓ વારંવાર પાછળ જોઈ જોઈને
 ખૂબ ભયભીત થતા હતાં. ભયસંભ્રમથી તેમની આંખોની
 કીકીઓ ચંચળ બની હતી. તેમના કપડાં જુના, સંકીર્ણ

કિણ્ણદંડીખંડનિયંસણા ઉદ્દામનહરનિયરવિહલિયંગુવંગા
 અણવરયસેઢિયાઘસણધવલપાણિણો અણમગ્ગલગ્ગા હવ્વકંતજૂઝ-
 યારચંડસદ્દસવણસંખુદ્દમાણસા કહ કહવિ નાસગ્ગવિલગ્ગજીવિયા
 ‘નમો અરિહંતાણં’ તિ ભણમાણા દોણિણ સાવયસુયા
 પુરિસદત્તકરેણુદત્તાણ સરણમલ્લીણા । નવકારસવણ-
 સંજાયસાહમ્મિયાણુરાણ્હિં ભણિયં તેહિં, ભદ્દે ! નો ભાઙ્ગવ્વં તિ ।
 ભણિયા નિયપુરિસા, ખલેહ ઇમે પચ્છણુલગ્ગે પુરિસે । તહેવ
 કયં પુરિસેહિં । પચ્છણ પુચ્છાવિયા તે સેટ્ઠીહિ કિમેહિ

સંબોધોપનિષદ્

(થીગડાવાળા?), સાંધેલા અને જીર્ણ ફાટેલા હતાં. ઉગ્ર નખોના
 સમૂહોથી તેમના અંગોપાંગો વ્યાકુળ થયા હતાં. અનવરત
 સેઢિકાના (સેઢિયા એ દેશ્ય શબ્દ છે, જેનો અર્થ-થાય છે
 સફેદ માટી - ખડી) ઘર્ષણથી તેમના હાથો સફેદ બન્યા હતાં.
 તેમની પાછળ તેમને આહ્વાન કરતા એવા જુગારીઓ પડ્યા
 હતાં. તેઓના પ્રયંડ શબ્દોને સાંભળવાથી તે બે શ્રાવકપુત્રોનું
 મન ખૂબ સંક્ષોભ પામ્યું હતું. જાણે તેમના પ્રાણ નાસિકાના
 અગ્રભાગે આવી ગયા હતાં. તે બંને શ્રાવક પુત્રો ‘નમો
 અરિહંતાણં’ એમ બોલતા માંડ માંડ પુરુષદત્ત અને કરેણુદત્તને
 શરણે આવ્યા. નવકાર સાંભળીને તેમણે જાણ્યું કે આ તો
 અમારા સાધર્મિક છે, તેથી તેમને તેમના પર અનુરાગ થયો.
 તેમણે કહ્યું કે, “ભદ્ર ! તમારે ડરવું નહીં.” પછી તેમણે
 પોતાના માણસોને કહ્યું કે, “આમની પાછળ પડેલા પુરુષોને
 અટકાવો.” તે માણસોએ તે જ પ્રમાણે કર્યું.

વિનાસિયં ? । તેહિં ભણિયં દસદીનારસહસ્સાણિ હારિરુણ
મગિગજ્જંતા અજ્જં દલયામો કલ્લં દેમો ઇચ્ચાઇવયણવિત્થરેણ
દ્વિયા કઇવયદિનાણિ । અજ્જ પુણ પરિકુવિણ ભણિયં,
સહિણ અલં કાલવિલંબેણ, દીનારે વા અજ્જ દેન્તુ પાણે
વા । સહિયવયણસવણસંજાયમરણભયા નાસિરુણ એત્થંતં પવિટ્ઠા,
તા સમપ્પેહ એ જઇ મે કલ્લાણેણ કજ્જં । તઓ
સાહંમિયવચ્છલ્લં ગુણકરંતિ મણ્ણમાણેહિં દિણ્ણા દસ વિ

સંબોધોપનિષદ્

પછી શ્રેષ્ઠીઓએ તેમને પૂછ્યું કે, “તમે તેમનાથી
ગભરાઈને કેમ ભાગ્યા હતાં ?” તેમણે કહ્યું કે, અમે જુગારમાં
દશ હજાર દીનાર હારી ગયાં. તેઓ જ્યારે અમારી પાસે
માંગે, ત્યારે અમે આજે અપાવીએ, કાલે આપીએ, વગેરે
વચનોના વિસ્તારથી કેટલાક દિવસો સુધી તેમણે રાહ જોઈ.
પણ આજે તો ખૂબ ગુસ્સે થઈને કહ્યું કે, “કાળવિલંબ સહન
કરવા વડે સર્યુ, આજે કાં તો દીનારો આપ અને કાં તો તારા
પ્રાણો આપ” આવા સાથી જુગારીના વચન સાંભળવાથી
અમને મૃત્યુનો ભય થયો અને તેથી અમે નાસીને અહીં
પ્રવેશ્યા. માટે જો તમને પુણ્ય જોઈતું હોય, તો દીનારો
આપો.”

પછી પુરુષદત્ત અને કરેણુદત્તે વિચાર્યું કે ‘સાધર્મિકવાત્સલ્ય
ગુણકારક છે.’ તેથી તેમણે તે જુગારીઓને પૂરા દશ હજાર

દીનારસહસ્સા જૂઝયરાણ પુરિસદત્તકરેણુદત્તેહિં । ગયા જૂઝયરા ।
 ઇયરે ય અપ્પણા સદ્ધિં મજ્જાવિયા ય દો વિ તે સાવયસુયાં
 વિ દિણ્ણવત્થજુયલા સુહાસણત્થા પુચ્છિયા પુરિસદત્તેણ, કા
 જાઈ કિં કુલં ? અલંકરિયમજ્જિણ્ણેહિં । ભણિયં ણેહિં,
 પણદ્ડસીલસમાયરાણ નિયકુલકલંકભૂયાણ નિયજાઙ્ગાઙ્ગુસુમ-
 કિમિયાણ વ કિં કુણઽ જાઈ અમ્હાણ, તહવિ તુમ્હ સાહિજ્જઙ્ગ ।
 બાહાજલભરિયલોયણેહિં યલંતક્કરં જંપિયમણેહિં । અજ્જ !
 વાણિયગકુલસંભૂયા કમ્મેણ ચંડાલા સાવયકુલપ્પંસણા

— સંબોધોપનિષદ્ —

દીનારો આપી દીધા. જુગારીઓ ગયાં. તે બંને શ્રાવકપુત્રોને તેમણે પોતાની સાથે સ્નાન કરાવ્યું, બંનેને વસ્ત્રોની જોડ આપી અને સુખાસનમાં બેઠેલા એવા તે બંનેને પુરુષદત્તે પૂછ્યું, “આપ આર્યોએ કઈ જાતિ અને ક્યાં કુળને અલંકૃત કર્યું છે ?” એમણે કહ્યું, “અમે તો શીલના સમ્યક્ આચરણથી ભ્રષ્ટ થયા છીએ. અમે તો અમારા કુળમાં કલંકભૂત છીએ. જાતિ પુષ્પ જેવી ઉજ્જવળ અમારી જાતિ છે, પણ અમે તો એ પુષ્પને કોરી ખાતા કીડા જેવા છીએ. અમારી (ઉચ્ચ) જાતિ (પણ) અમને શું લાભ કરવાની હતી? છતાં પણ તમને કહી દઈએ.”

તેમની આંખો આંસુઓથી ભરાઈ ગઈ, સ્ખલના પામતા અક્ષરોથી તેમણે કહ્યું, “આર્ય ! અમે વણિકકુળમાં જન્મ્યા છીએ, પણ અમારા કાર્યથી અમે ચંડાળ જેવા છીએ, શ્રાવકકુળ

ઉભયલોગવિરુદ્ધસેવિણો વિસપાયવ વ્વ અવયારનિમિત્તં વઙ્ઘિયા
 જણણિજણયાણ સેસલોગાણ ધવલવિમલાભિહાણા પરમસમ્મ-
 દિદ્ધિસેદ્ધિસુયા વારિજ્જંતા વિ તાણ કિલિટ્ઠકમ્મોદણ
 અંગીકયજૂયવેસવસણા વિવિહોવાઈંઘિં ઘરરિત્થં વિણાસિઝમાઢત્તા ।
 સાસંતિ જણણિજણયાણિ । વિયરંતિ ધમ્મોવેસં સાહુણો વિ,
 લક્ખારાગો વ્વ કપ્પાસે ન લગ્ગઈ અમ્હાણ માણસે ઉવેસો ।
 તઓ પિઝપ્પમુહાણિ ઇમિણા ચેવ દુક્ખેણ સુમિરણસેસાણિ જાયાણિ

સંબોધોપનિષદ્

પર લાંછન જેવા છીએ. આલોક-પરલોકમાં દુઃખદાયક એવું
 કામ કરીએ-છીએ. જેમ વિષવૃક્ષને ઉછેરવાથી તે અપકાર
 કરે, તેમ અમારા માતા-પિતાએ જાણે અમને અપકાર માટે
 જ મોટા કર્યા છે. અમે મોટા થઈને માતા-પિતા અને બાકીના
 લોકો પર અપકાર જ કર્યો છે. અમારું નામ ધવલ અને
 વિમલ છે. અમે પરમ સમ્યગ્દષ્ટિ એવા શ્રેષ્ઠીના પુત્રો છીએ.
 અમારા પિતાએ અમને ઘણી ના પાડી, પણ કિલષ્ટ કર્મના
 ઉદયથી અમે જુગાર અને વેશ્યાનું વ્યસન સ્વીકાર્યું. અને
 જાતજાતના ઉપાયો દ્વારા ઘરના ધનનો વિનાશ કરવા લાગ્યાં.

માતા-પિતાઓ અમને શિખામણ આપે છે, સાધુઓ પણ
 અમને ધર્મોપદેશ આપે છે, પણ જેમ કપાસમાં લાક્ષાનો રંગ
 ન લાગે, તેમ અમારા મનમાં ઉપદેશ સ્પર્શતો નથી. પછી

જઓ-“સયલજળનયણકડુયં, નિત્થામં દિટ્ઠિવાયપબ્ભટ્ટં ।
નિયતણયં ધૂમં પિચ્છીઠ્ઠણ છારં ગઓ જલણો ॥૧॥” તહાવિ
નવિ મુયઇ અમ્હાણ વસણં । હટ્ઠધરા વિ હારાવિયા, દિસો
દિસં ગઓ પરિયણો । અમ્હે પુણ દેડલેસુ વસામો । પરમમુણિ
વ્વ કયાઇ છટ્ઠાઓ કયાઇ અટ્ઠમાઓ ભુંજામો, તહવિ વસણં

—સંબોધોપનિષદ્—

તો પિતા વગેરે આ જ દુઃખથી સ્મૃતિશેષ થયાં = મરણ
પામ્યાં. કારણ કે કહ્યું છે કે - બધા લોકોની આંખોને કડવો
લાગતા, નિર્બળ, હજી તો દૃષ્ટિનો વિષય બને = દેખાય,
અને એટલામાં તો પવનની લહેર માત્રથી શીર્ણ-વિશીર્ણ થઈ
જાય, એમાં પોતાના પુત્ર ધૂમ = ધુમાડાને જોઈને અગ્નિ
રાખ ભેગો થઈ ગયો.

આ ઉપમા દ્વારા એવું દર્શાવ્યું છે કે પુત્રમાં દોષો હોય,
તો પિતાના હૃદયને અસહ્ય આઘાત લાગે છે. અને એવા
આઘાતથી અમારા પિતા વગેરે મરણ પામ્યા.

તો પણ અમારું વ્યસન છૂટતું નથી. દુકાન અને ઘર પણ
હારી ગયાં. પરિવાર ચારે દિશામાં જતો રહ્યો. અમે દેવકુલ=
દેવળમાં રહીએ છીએ. પરમ મુનિની જેમ ક્યારેક છટ્ઠથી,
તો ક્યારેક અટ્ઠમથી ભોજન કરીએ છીએ = બે દિવસ કે
ત્રણ દિવસ ભૂખ્યા રહીને ત્રીજા કે ચોથા દિવસે જમીએ
છીએ. તો પણ વ્યસન છોડતા નથી.

ન મુયામો । કિંં બહુણા, સચ્ચવિયમમેહિં વયણમેત્તં-“નહઘટ્ઠા
 કરપંડુરા, સજ્જણ દૂરી હૂઅ । સુણ્ણા દેડલ સેવિયઇ, તુજ્જ
 પસાયઇ જૂય ! ॥૧॥” એવમપ્પાણં વિડંબયંતાણ વોલીણો કોઇ
 કાલો । અણ્ણદિણે સાહસમવલંબિરુણ સહિયસમક્કં દોહિ
 વિ ઓહિયં દીનારદસસહસ્સાણં । સહિણ ભણિયં, પરિચયહ
 એયં । જઇ દીનારા ન દેહ તો મે જીયં ગિણ્ણમિ ।
 પહિવણ્ણમમેહિં રમાવિયા હારિયં ચ । ધરાવિયા સહિણ ।
 મગિયા દેમો ત્તિ એવં મ્મણેત્તેહિં ગમિયા કઠ્ઠિવિ વાસરા । અજ્જ

— સંબોધોપનિષદ્ —

વધુ કહેવાથી શું ? અમે આ વચન સાચું પાડ્યું છે કે
 - હે જુગાર ! તારા પ્રસાદથી નખો ઘસાઈ ગયા. હાથ ધોળા
 થઈ ગયા. સજ્જનો દૂર જતાં રહ્યા. અને શૂન્યઘર-દેવળ
 સેવાવા લાગ્યાં. અથવા તો શૂન્ય = સર્વથી ભ્રષ્ટ એવો તે
 મનુષ્ય દેવળને સેવે છે.

આ રીતે પોતાની વિડંબના કરતા અમારો કેટલોક કાળ
 પસાર થયો. એક દિવસ અમે બંનેએ સાહસ કરીને
 સાથીઓની સમક્ષ દશ હજાર દીનારની હોડ લગાવી. સાથીએ
 કહ્યું કે આ હોડ છોડી દો. જો દીનારો નહીં આપો તો તમારું
 જીવિત લઈશ. અમે સ્વીકારી લીધું, જુગાર રમ્યા અને હારી
 ગયાં. સાથીએ અમને પકડ્યા. જ્યારે અમારી પાસે દીનાર
 માંગે ત્યારે અમે ‘આપીએ છીએ’ એમ કહી કહીને કેટલાક

પુણ પણદ્વધણધણ્ણા જેણ મારાવિઝમારદ્ધા । લદ્ધંતરા નાસિઠ્ઠણ
તુમ્હ સરણમાગયા । પુરિસદત્તેણ ભણિયં, સોહણં કયં સંપયં
કિં કાયવ્વં ? । તેહિં ભણિયં, જં ભણહ । પુરિસદત્તેણ
ભણિયં, પરિચ્ચયહ એયં ઇહ લોગે વિ સયલાણત્થણિબંધણં
પરલોએ દુગ્ગહકારણં વસણં । તેહિં ભણિયં, પરિચ્ચમેવ ।
તઓ એગો અત્તણા સંગહિઓ । બીઓ કરેણુદત્તસ્સ સમપ્પિઓ ।
બીયદિયહે દિણ્ણં પયાણયં । સુહંસુહેણ પવહિઠ્ઠણ
પરિમિયવાસરેહિં પત્તા કુબેરદિસાવહૂભાલતિલયતુલ્લં કુબેરસુંદરં
નામ નયરં । ઠિયા તત્થ । સંચાલિઓ વવહારો । વિઢત્તં
ભૂરિદવિણજાયં । ગહિયં પઢિભંડં । કયા આગમણસામગ્ગી ।

સંબોધોપનિષદ્

દિવસો કાઢી નાખ્યા. અમે ધન-ધાન્યથી તો ભ્રષ્ટ થયા જ
હતાં. આજે તેણે અમને મરાવી નાખવા માટે પ્રયત્ન કર્યો.
લાગ મેળવીને અમે નાસ્યા અને તમારા શરણે આવ્યાં.”

પુરુષદત્તે કહ્યું, “સારું કર્યું, હવે શું કરવાનું છે ?” તેણે
કહ્યું, “જે કહો તે.” પુરુષદત્તે કહ્યું, “આલોકમાં પણ વ્યસન
સર્વ અનર્થોનું કારણ છે, અને પરલોકમાં દુર્ગતિનું કારણ છે,
તેને છોડી દો.” તેમણે કહ્યું, “છોડી જ દીધું છે.” પછી
એકને પુરુષદત્તે રાખ્યો અને બીજાને કરેણુદત્તને સમર્પિત
કર્યો. બીજા દિવસે પ્રયાણ કર્યું. સુખે સુખે પ્રવાસ કરીને થોડા
દિવસમાં ઉત્તરદિશારૂપી સ્ત્રીના લલાટના તિલકસમાન એવા
કૂબેરસુંદર નામના નગરમાં ગયાં. તેમાં રહ્યા. વેપાર કર્યો.

કમ્મંતરં । દિજ્જહ્ ભણિયસમહિયં વિત્તિયગાણ વેયણં । વિચ્ચયંતિ
 દવિણજાયં પુરિસદત્તકરેણુદત્તા । કરિંતિ કમ્મંતરે ચિંતણં
 ધવલવિમલા । થેવકાલેણ ચેવ નિમ્માયા પોસહસાલા । સા
 ય કરેસી-“સુસિલિટ્ઠલટ્ઠકટ્ઠેહિં રેહિરા સરલસારબહુથંભા ।
 ઠાણઢ્ઢાણનિવેસિયવરઘોડુલ્લયસમાણ્ણા ॥૧॥ પવરોવરગસણાહા,
 નિબિડકવાડા નિવાયગુણકલિયા । વિમલવિસાલમણોહરવર
 મંડવમંડિયા રમ્મા ॥૨॥ રમ્મત્તણઓ જીએ, પલોયણત્થં સમાગયા

— સંબોધોપનિષદ્ —
 બનાવવાનું શરૂ કર્યું.

કારીગરોને જે વેતન આપવાનું નક્કી કર્યું હોય, તેના કરતા પણ સારું એવું વધારે વેતન અપાય છે. પુરુષદત્ત અને કરેણુદત્ત ઉદારદિલે ધનનો ત્યાગ (વ્યય) કરે છે. ધવલ અને વિમલ તે કાર્યની દેખરેખ રાખે છે.

આ રીતે થોડા જ સમયમાં પૌષધશાળા બની ગઈ. (અહીં મૂળમાં કરેસી પાઠ છે, તેના સ્થાને કેરિસી પાઠ ઉચિત જણાય છે.) તે પૌષધશાળા કેવી છે ? - સુશિલષ્ટ અને સુંદર એવા કાષ્ઠોથી શોભાયમાન છે. સરળ અને સારભૂત એવા થાંભલાવાળી છે. સ્થાને-સ્થાને રાખેલા ઉત્તમ ઘોડાઓ(ખાનાવાળા કબાટો)થી સમાકીર્ણ છે. ॥૧॥ ઉત્તમ એવા ઉપરના માળથી યુક્ત છે, દઢ દરવાજાવાળી છે. ઠંડીની ઋતુમાં પવનરહિત થઈ શકે, ઈત્યાદિ ગુણથી યુક્ત છે. નિર્મળ, વિશાળ, મનોહર એવા મંડપથી મંડિત છે, રમણીય

લોયા । કોઝગનિચ્ચલનયણા, સુર વ્વ સગ્ગાઝ ઓયણ્ણા ॥૩॥
 પવણપહોલિરસિહરગ્ગલગ્ગવરવેજયંતિહથ્થેહિં । હવ્કારઇ વ્વ
 ધમ્મિયલોયં જા ધમ્મકરણઢ્ઢા ॥૪॥” સંપૂઝઠ્ઠણ વત્થાઇણા
 સુત્તહારા વિસજ્જિયા । સમાહૂઓ નેમિત્તિઓ, નિરૂવિઓ તેણ
 પસત્થવાસરો । ડવક્ખડાવિયં તમ્મિ દિણે વિઝલં અસણપાણઘા-
 ઇમસાઇમં । ઠિયા સુહાસણે સાહમ્મિયા । ભોયાવિયા પરમાયરેણ ।
 નિસણ્ણા દિણ્ણાસણેસુ વિઝલમંડવતલે । સમ્માણિયા તે
 ————— સંબોધોપનિષદ્ —————
 છે. ॥૨॥

તે પૌષધશાળા એટલી રમ્ય છે, કે તેને જોવા માટે આવેલા લોકો તેની રમ્યતાથી કૌતુકથી નિશ્ચલ આંખોવાળા થઈ જાય છે. તેથી એવું લાગે છે કે જાણે સ્વર્ગમાંથી દેવો અવતર્યા હોય. ॥૩॥

તે પૌષધશાળાના શિખરના અગ્ર ભાગે ઉત્તમ ધજાઓ છે. તે ધજાઓ પવનથી અત્યંત ફરકે છે. ત્યારે એવું લાગે છે કે તે પૌષધશાળા આ ધજાઓરૂપી હાથોથી ધાર્મિક લોકને ધર્મ કરવા માટે બોલાવી રહી છે. ॥૪॥

શ્રેષ્ઠીઓએ સૂત્રધારોનો વસ્ત્ર વગેરેથી સત્કાર કર્યો અને તેમને રજા આપી. નૈમિત્તિકને બોલાવ્યો. તેણે શુભદિવસ જોયો. તે દિવસે વિપુલ અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ બનાવડાવ્યું. સાધર્મિક સુખાસનમાં બેઠાં. પરમ આદર સાથે

ફલતંબોલાઈણા । નિવેસિઓ તાણ સમક્ષં પુરિસદત્તકરેણુદત્તેહિં
 નિયયજેટ્ટપુત્તાણ કુડુંબભારો । ભણિયા ય તેહિં પુત્તા, ન અમ્હે
 સાવજ્જઘરકમ્માણિ કુળંતેહિં પુચ્છિયવ્વા । ન યાવિ અમ્હનિમિત્તં
 આહારપાગો કાયવ્વો । પારણગે કુડુંબકે ચેવ ઉક્ખડાવિયં
 અમ્હેહિં ભોત્તવ્વં તિ ભણિરુણ સહિસયણસહિયા મહામહૂસવેણ
 પવિટ્ઠા પોસહસાલં પુરિસદત્તકરેણુદત્તા । ધવલવિમલા પવટ્ટમાણ-
 સુહપરિણામા સજ્ઝાયજ્ઞાણવાવડા પડિક્કમણસામાઇયપોસહાઇ-
 ભાવણુદ્ધાણપરિપાલણપરાયણા ચઉત્થછટ્ટુદ્ધમાઇ તવોકમ્મં કારુણ

સંબોધોપનિષદ્

તેમને જમાડ્યા. મોટા મંડપમાં તેમને આપેલા આસનો પર
 તે બધા બેઠા. પુષ્પ-તાંબૂલ વગેરે દ્વારા તેમનું સન્માન કર્યું.

તેમની સમક્ષ પુરુષદત્ત અને કરેણુદત્તે પોતાના મોટા
 દીકરાઓને કુટુંબની જવાબદારી સોંપી. અને તેમણે પોતાના
 પુત્રોને કહ્યું કે, “ઘરના સાવધ કાર્યો કરતા તમારે અમને
 પૂછવું નહીં. અને અમારા માટે રસોઈ રાંધવી નહીં. અમે
 પારણામાં કુટુંબ માટે બનાવેલો આહાર જ જમશું.” એમ
 કહીને મિત્ર-સ્વજનોની સાથે મોટા મહોત્સવસહિત પુરુષદત્ત
 અને કરેણુદત્ત પૌષધશાળામાં પ્રવેશ્યા.

ધવલ અને વિમલના પણ શુભ ભાવો ખૂબ વૃદ્ધિ પામે
 છે. તેઓ સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. પ્રતિક્રમણ,
 સામાયિક, પૌષધ વગેરે ભાવાનુષ્ઠાન કરવામાં પરાયણ થાય

પારણગદિણે પારિયપોસહસામઇયા ઘરે ગંતૂણ કુડુંબદ્ધા કયં
 કયસાહુસંવિભાગા આહારમાહરેંતિ । પુણો વિ પોસહસાલં ગંતૂણ
 પઢિક્કમિય ગમણાગમણે ધમ્મજ્ઞાણરયા વાસરમઇવાહિંતિ ।
 એવં દદ્દૂણ તાણ કુસલાણુદ્ધાણં સમાગચ્છંતિ અણેગે સાવયા
 પોસહસાલાણ । કુણંતિ ભૂમિગાણુરૂવં ધમ્માણુદ્ધાણં । પજ્જુવાસિંતિ
 જઇજણં । સુણંતિ તયંતિણ સિદ્ધંતં । ભાવિંતિ તયત્થં । કુણંતિ
 તયણુસારેણ ધમ્માણુદ્ધાણં, તં જહા-નાયાગયણસણિજ્જ-
 આહારવત્થપાણિં । ઓસહભેસજ્જેહિં, સેજ્જાસંથારણિં વા ॥૧॥

સંબોધોપનિષદ્

છે. ઉપવ્રજસ, છટ્ઠ, અઠ્ઠમ વગેરે તપશ્ચર્યા કરીને, પારણાના દિવસે પૌષધ-સામાયિક પારીને, ઘરે જઈને, કુટુંબ માટે બનાવેલા ભોજનમાંથી સાધુ સંવિભાગ કરીને = મુનિ ભગવંતોને વહોરાવીને, આહાર કરે છે.

ફરીથી પૌષધશાળામાં જઈને, ગમણાગમણે પડિક્કમીને, ધર્મધ્યાનમાં તત્પર થઈને દિવસ પસાર કરે છે. આ રીતે તેમનું પુણ્યાનુષ્ઠાન જોઈને અનેક શ્રાવકો પૌષધશાળામાં આવે છે, અને પોતપોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ એવું ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે. મુનિ ભગવંતોની પર્યુપાસના કરે છે. તેમની પાસે શાસ્ત્રશ્રવણ કરે છે. તેના અર્થનું પરિભાવન કરે છે. તેના અનુસારે ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે. તે આ પ્રમાણે - નીતિથી મેળવેલ એષણીય એવા આહાર-વસ્ત્ર-પાત્રથી, ઔષધ-ભેષજથી (ઔષધ = એક દ્રવ્યમાંથી બનાવેલી દવા, ભેષજ

રયહરણપીઠફલગેહિં કાલપત્તેહિં કપ્પણિજ્જેહિં । ભક્તીએ
સમણસંઘં, પઢિલાભિંતાણ જંતિ દિણા ॥૨॥ અહ અણ્ણયા
કયાઈ, પવ્વદિણે પુણ્ણમાસિણિ તિહીએ । કયસમવાયા સવ્વે,
પોસહસાલં [સ]મણુપત્તા ॥૩॥ કયસાવજ્જણિસેહા, ઇરિયાવહિયં
પઢિક્કમેઝ્ઞુણં । સુપઢિલેહિયસુપમજ્જિયસમુચિયઠાળંમિ ઠાઝ્ઞુણ
॥૪॥ એગે પઢંતિ એગે, ગુણંતિ એગે સુણંતિ ડ ગુણંતે ।
ઝ્ઞણભંગુરાઙ્ગભાવણવિભાવણં તહ કુણંતેગે ॥૫॥ અણ્ણે
કઢસામઙ્ગયા, અણ્ણે પરિપુણ્ણપોસહાભિરયા । અણ્ણે કયડસ્સગ્ગા,

સંબોધોપનિષદ્

= ઘણા દ્રવ્યોના સંયોગમાંથી બનાવેલી દવા.) કે વસતિ-
સંથારાથી ॥૧॥ અવસરોચિત કલ્પનીય એવા રજોહરણ, પીઠ
અને ફલકોથી ભક્તિથી શ્રમણસંઘને પ્રતિલાભતા એવા તેમના
દિવસો જાય છે. ॥૨॥ હવે અન્ય કાળે કોઈ પર્વદિવસે
પૂનમની તિથિએ, સર્વે ભેગા થઈને પૌષધશાળામાં પહોંચ્યા.
॥૩॥

સાવધવિરતિ કરીને, ઈરિયાવહિ પડિક્કમીને સારી રીતે
પડિલેહણ કરેલી અને સારી રીતે પ્રમાર્જન કરેલી એવી ઉચિત
જગ્યાએ રહીને ॥૪॥ અમુક શ્રાવકો પઠન કરે છે. અમુક
ગુણન કરે છે. અમુક ગુણન કરનારાઓને સાંભળે છે. અમુક
ક્ષણભંગુર = અનિત્ય વગેરે ભાવનાઓને ભાવે છે. ॥૫॥
અન્યોએ સામાયિક કર્યું છે. અન્યો પરિપૂર્ણ પૌષધમાં અભિરત

લગ્ના પરલોયમગ્ગમિ ॥૬॥ તરુણા ગુણંતિ વરપગરણાણિ સંવેગ-
વુદ્ધિજનગાણિ । ગડગડસ્સ ગંભીરમજ્જપસદ્દેણ સંમિલિયા ॥૭॥
પલિયસિરગલિયદસણાવલિવલિયપિણદ્ધકંપિરસરીરા । નિદ્દાણ
દુલુદુલંતા, વુદ્ધા ઢાલિંતિ મળયાલિં ॥૮॥ અણ્ણદ્ધમદ્ધનિમ્મલ-
મંડવતલભિત્તિભાગસંકંતા । નજ્જંતિ ઇહ ભવે ચ્ચિય, વુદ્ધા
તરુણત્તણં પત્તા ॥૯॥ નિયભૂમિગાણુરૂવં, સદ્ધા સવ્વે વિ
ધમ્મણુદ્ધાણં । મંડવતલંમિ મિલિયા, વંદોવિંદિં અહ કુણંતિ

— સંબોધોપનિષદ્ —

છે. અન્યોએ કાયોત્સર્ગ કર્યો છે. આ રીતે તે લોકો પરલોકના
માર્ગમાં લાગેલા છે. ॥૬॥

તરુણ શ્રાવકો ભેગા થઈને ગંભીર મધ્યપ (મધ્યમ ?)
એવા ગડગડ નાદ કરતાં શબ્દથી સંવેગની વૃદ્ધિ કરનારા
ઉત્તમ પ્રકરણોનું ગુણન કરે છે. ॥૭॥

ધોળા વાળવાળા માથા, દાંતો વગરના મુખો, કરચલીઓથી
જાણે બંધાયેલા અને ધ્રુજતા શરીરવાળા, નિદ્રાથી ઢળી પડતા
વૃદ્ધો મદનની શ્રેણિ (= એક પ્રકારના આલિંગનની હારમાળા
?) ઢાળે છે (પરસ્પર કરે છે ?) ॥૮॥ મંડપના તળિયા અને
દીવાલો અત્યંત ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ (= સાફ કરેલી) અને નિર્મળ
છે, તેમાં વૃદ્ધોના પ્રતિબિંબો પડે છે, તેથી એવું લાગે છે કે
જાણે વૃદ્ધો આ જ ભવમાં યુવાન થઈ ગયાં હોય. ॥૯॥

મંડપમાં મળેલા સર્વ શ્રાવકો પોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ

॥૧૦॥ ગહિયાસણા નિસણ્ણા, ધમ્મવિયારં કરેઝમાઢત્તા । ગીયત્થા મજ્ઝત્થા, અણ્ણોણ્ણસમાગમે મુઙ્ગ્યા ॥૧૧॥ તત્તત્થકયવિયારા, દેવગુણુવિક્કત્તણં કરેઝ્ઞણ । સાહુગુણે વણ્ણિત્તા, ભણિયા વરદત્તસઢ્ઢેણ ॥૧૨॥ અઙ્ગારસત્થજજ્જરિયચરણપુરિસા નિરંકુસા થદ્ધા । તુરય વ્વ તુરિયચારી, વત્થસરીરેસુ સવિભૂસા ॥૧૩॥ કલહકરા ડમરકરા, માઙ્લિલા રોસિણો તિદંડિલ્લા । સાહૂ

સંબોધોપનિષદ્

એવું ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે. મંડપમાં મળીને તેઓ પરસ્પર વંદન (?) કરે છે. ॥૧૦॥

શ્રાવકો આસન લઈને તેના પર બેઠા છે. તેઓ ધર્મની વિચારણા કરવામાં આદરવાળા છે. તેઓને પરસ્પરના સમાગમથી આનંદ થયો છે. તેઓ ગીતાર્થ=સૂત્ર અને અર્થના જાણકાર છે. તથા મધ્યસ્થ = સમભાવના ધારક છે. ॥૧૧॥

તે શ્રાવકોએ તત્ત્વાર્થનો વિચાર કર્યો. પછી વરદત્ત નામના શ્રાવકે ભગવાનના ગુણગાન કરીને, તથા મુનિઓના ગુણોનું વર્ણન કરીને તે શ્રાવકોને કહ્યું, ॥૧૨॥ “હે શ્રાવક ! વર્તમાનમાં સાધુઓનું ચારિત્ર શિથિલ છે = તેમનો ચારિત્રરૂપી પુરુષ અતિચારરૂપી શસ્ત્રથી જર્જરિત છે. તેઓ નિરંકુશ અને અક્કડ છે. તેઓ ઘોડાની જેમ શીઘ્રગતિથી ચાલે છે. તેઓ વસ્ત્ર અને શરીરથી વિભૂષાવાળા છે. ॥૧૩॥ તેઓ કલહ અને તોફાન કરનારા છે. માયાવી, ક્રોધી અને અપ્રશસ્ત મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિવાળા છે. એવા સાધુઓનો ધર્મ

સંપદ સાવય, કો ધમ્મો તાણ કો ય તવો ॥૧૪॥
 સાવજ્જજોગવિરમણરૂવં પડિવજ્જિઠ્ઠણ સામણં । પચ્છા
 વિરાહયંતસ્સ નત્થિ ધમ્મો જઇજણસ્સ ॥૧૫॥ જં સક્કં તં
 કીરઇ, સેસે જયણાએ કીરઇ પવિત્તી । સદ્દહણેણ વિસુદ્ધો,
 સાવગધમ્મો ધરઇ એવ્વો ॥૧૬॥ તઓ-રોસારુણનયણફુરફુરિત-
 ઉદ્દેણ ધવલસદ્દેણ । સોઠ્ઠણ ઇમં વયણં, વરદત્તો પુચ્છિઓ એવં
 ॥૧૭॥ રે પરલોયપરમ્મુહ ! દુમ્મુહ ! ગુરુકમ્મ ! સાહુપડણીએ ! ।
 જઇ નત્થિ સાહુધમ્મો, સાવયધમ્મો કહં હોજ્જ ॥૧૮॥ મૂલં
 વિણા ન ડાલં, ડાલેણ વિણા ન હંતિ સાહાઓ । સાહં

સંબોધોપનિષદ્

કેવો અને તપ કેવો ? ॥૧૪॥ જેઓ પહેલા સાવધયોગ
 વિરમણરૂપ શ્રામણ્યનો સ્વીકાર કરે છે, અને પછી તેની
 વિરાધના કરે છે, તેવા મુનિજનનો ધર્મ = સાધુધર્મ છે જ
 નહીં. ॥૧૫॥ જે શક્ય હોય, તે કરાય અને બાકીનામાં
 જયણાથી પ્રવૃત્તિ કરાય. આ રીતે શ્રદ્ધાથી એક શ્રાવકધર્મ જ
 વિશુદ્ધરૂપે ધારણ કરી શકાય છે. ॥૧૬॥

પછી - આ વચન સાંભળીને ધવલ શ્રાવક ગુસ્સે થઈ
 ગયો. તેની આંખો ગુસ્સાથી લાલ થઈ ગઈ. તેના હોઠ
 ફરકવા લાગ્યાં. તેણે વરદત્તને આ રીતે પૂછ્યું, “અરે,
 પરલોક પરાડ્મુખ ! દુષ્ટ મુખવાળા ! ભારે કર્મી ! મુનિશત્રુ !
 જે સાધુધર્મ નથી, તો શ્રાવક ધર્મ શી રીતે હોય ? ॥૧૮॥
 મૂળ વિના ડાળ નથી, ડાળ વિના શાખાઓ ન હોય, શાખા

વિણા ન પુષ્પં, પુષ્પેણ વિણા ફલં કત્તો ॥૧૯॥ ન વિણા નિગ્ગંથેહિં, તિત્થં તિત્થે ચ્ચિય [સા]વયા હુંતિ । જઇ નત્થિ સાહુધમ્મો, તિત્થુચ્છેઓ ભવઇ એવં ॥૨૦॥ કિચ્છ-કેવલમણોહિ-
 ચોદ્દસદસનવપુવ્વીહિં વિરહિએ કાલે । ચરણનિસેહમયાણુય કરેસિ
 કહ પયડવાયાએ ॥૨૧॥ મુણિમચ્છાનલેણં, સોગ્ગઇસુહદારુદ-
 હણદચ્છેણં । મા મા પડદ્વચિત્તો, ધમ્મારામં પલીવેસુ ॥૨૨॥
 અહ ગુરુકમ્મેણ હયા, દોગ્ગઇપહપંથિયા મહાપાવા । દીસંતિ
 તુહ સરિચ્છા, સુયકેવલિણા જઓ ભણિયં ॥૨૩॥

સંબોધોપનિષદ્

વિના પુષ્પ ન હોય, અને પુષ્પ વિના ફળ ક્યાંથી થાય ?
 ॥૧૯॥ સાધુઓ વિના તીર્થ ન હોય. શ્રાવકો તીર્થમાં જ હોય
 છે. માટે જો સાધુધર્મ નથી, તો આ રીતે તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય
 છે. ॥૨૦॥ વળી જે કાળમાં કેવળજ્ઞાની નથી, મન:પર્યવજ્ઞાની,
 અવધિજ્ઞાની, ચૌદપૂર્વી, દશપૂર્વી અને નવપૂર્વી પણ નથી.
 અર્થાત્ અતિશયસંપન્ન એવું જ્ઞાન નથી. માટે આ કાળમાં
 કોઈને ચારિત્રપરિણામ છે કે નહીં, એ જાણી શકાય એમ
 નથી. તો જાણ્યા વિના આમ પ્રગટ વચનથી ચારિત્રનો નિષેધ
 શી રીતે કરે છે ? ॥૨૧॥ તારા મનમાં સાધુઓ પ્રત્યે અત્યંત
 પ્રદ્વેષ છે. મુનિઓ પ્રત્યેનો મત્સર એ અગ્નિ જેવો છે. તે
 સદ્ગતિ-સુખરૂપી કાષ્ઠને બાળવામાં દક્ષ છે. તેનાથી તું
 ધર્મબાગને બાળ નહીં. ॥૨૨॥ ભારે કર્મોથી હણાયેલ, દુર્ગતિના
 માર્ગના મુસાફરો એવા તારા જેવા મહાપાપીઓ દેખાય છે.

ધીરપુરિસપરિહાણિં, નાઠુણં મંદધમ્મિયા કેહ્ । હીલંતિ વિહરમાણં,
 સંવિગ્ગજણં અબુદ્ધીયા ॥૨૪॥ રોસેણ પઢિનિવેસેણ વાવિ
 અકયણ્ણુ મિચ્છભાવેણં । સંતગુણે છાયંતો, ભાસંતિ ગુણે (દોસે?)
 અસંતે વિ ॥૨૫॥ સંતગુણનાસણાં ચલુ, પરપરિવાઓ ચ
 તેસિમલિયં વા । ધમ્મે ચ અબહુમાણો, સાહુપઓસે ચ સંસારો
 ॥૨૬॥ ન તુમં જાણસિ ધમ્મં, ન યાગમં નેચ લોચવવહારં ।
 દોગ્ગણ્ણપાડણહેઠં, તુજ્ઞ મુહં નિમ્મિયં વિહિણા ॥૨૭॥ માણુસજમ્મો
 સાવગધમ્મો સાહમ્મિણ્ણિ સંજોગો । સાહુપઓસેણ તણ, જ્ઞહત્તિ

સંબોધોપનિષદ્

કારણ કે શ્રાવકેવળીએ કહ્યું છે કે - ॥૨૩॥ કેટલાક બુદ્ધિરહિત
 મંદધર્મવાળા જીવો ધીરપુરુષોની પરિહાનિને જાણીને વિચરતા
 એવા સંવિજ્ઞજનની હીલના કરે છે. ॥૨૪॥ રોષથી કે કદાગ્રહથી
 મિથ્યાત્વથી અકૃતજ્ઞ જીવ સદ્ભૂત ગુણોનું આચ્છાદન કરે છે
 અને અસદ્ભૂત પણ ગુણો (દોષો?) કહે છે. ॥૨૫॥

વિદ્યમાન ગુણોનો અપલાપ અથવા તો તેમનો મિથ્યા પર
 પરિવાદ = ખોટી નિંદા, ધર્મમાં અબહુમાન અને સાધુ પ્રત્યેનો
 અત્યંત દ્વેષ, આ કારણોથી સંસારવૃદ્ધિ થાય છે. ॥૨૬॥

તું નથી ધર્મને જાણતો, નથી આગમને જાણતો કે નથી
 તો લોક વ્યવહારને જાણતો ખરેખર વિદ્યાતાએ તને દુર્ગતિમાં
 પાડવા માટે જ તારું મુખ બનાવ્યું છે. ॥૨૭॥

તને મનુષ્યજન્મ, શ્રાવકધર્મ અને સાધર્મિકો સાથે સંયોગ

સર્વં સમુપ્ફુસિઅં ॥૨૮॥” જઓ-“તવનિયમસુદ્વિયાઈ,
સજ્ઞાયજ્ઞાણવાવડમણાઈં । વિરલવિરલાઈ અજ્જવિ, સુસાહુરયણાઈં
દોસંતિ ॥૧॥ નિપ્પિટ્ઠપસિણવાગરણકડુયવયણેહિ દોચ્છિએ એવં ।
વરદત્તેણં ભણિયં, ન તએ અમ્હેહિ દિટ્ઠાઈં ॥૨॥ ધવલેણ તઓ
ભણિયં, દોસપ્પિયમિત્તરિદ્ધિદુહિણ ॥ જઈ ઘૂણેણ ન દિટ્ઠો, તા
કિં ન સમુગ્ગઓ સૂરો ? ॥૩॥ નાસિયતમંધયારો, નિયકરનિટ્ઠ-
વિયસયલભુયણયલો । રત્તંધેણ ન દિટ્ઠો, તા કિં ન સમુગ્ગઓ

સંબોધોપનિષદ્

મળ્યો, પણ સાધુઓ પ્રત્યેના પ્રદ્વેષથી તે એક ઝાટકે એ બધું
સાવ જ ભૂંસી નાખ્યું. (= નિષ્ફળ કરવા દ્વારા નહીંવત્ કરી
દીધું) ॥૨૮॥

કારણ કે - આજે પણ એવા સુસાધુરત્નો દેખાય છે, કે
જેઓ તપ અને નિયમમાં સુસ્થિત છે, જેમના મન સ્વાધ્યાય
અને ધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત છે અને જેઓ વિરલાઓમાં ય વિરલા
છે. ॥૧॥

આ રીતે ધવલ શ્રાવકે પૂછેલા પ્રશ્નો, જવાબો અને
કડવા વચનોથી દર્શાવ્યું, ત્યારે વરદત્ત શ્રાવકે કહ્યું, “અમે
તો એવા મહાત્માઓ જોયા નથી.” ॥૨॥

તો ધવલ શ્રાવકે કહ્યું, “રાત્રિને પોતાની મૈત્રીઋદ્ધિ
આપી દેવાથી દુઃખી થયેલા ધુવડે જો ન જોયો, તેટલા માત્રથી
શું સૂર્યનો ઉદય નથી થયો ? ॥૩॥

જેણે અત્યંત અંધકારનો નાશ કર્યો છે, જેણે પોતાના

ચંદો ? ॥૪॥ જઈ કૂવદદુરેણં, કૂવે જાણવત્થિણ તહિં ।
 રયણારો ન દિટ્ઠો, તા કિં સો નત્થિ ભુવર્ણમિ ? ॥૫॥
 જણજણિયવિમ્હયાઈં વિચિત્તભાવાઈં તાવ વિરલાઈં । જઈ નવિ
 પેચ્છઈ અંધો, ન સંતિ કિં તાઈ ભુવર્ણમિ ? ॥૬॥ તિત્થયરેણં
 ભણિયં, ચરણં જા દૂસમાણ પજ્જંતો । તં પુણ નિસેહમાણો,
 તત્તો વિ ય સમહિઓ જાઓ ॥૭॥ ભો ! ભો ! સુણંતુ સવ્વે
 વિ સાવયા ! સાહુમચ્છરી एसो । નિયજૂહાઓ બજ્જો, કીરઈ
 જઈ રોયણ તુમ્હ ॥૮॥” જઓ ભણિયં-“જો ભણઈ નત્થિ

સંબોધોપનિષદ્

કિરણોથી સમગ્ર ભુવનને ભરી દીધો છે, તેવો ચંદ્ર સ્તાંધળાએ
 ન જોયો, એટલા માત્રથી શું તેનો ઉદય નથી થયો ? ॥૪॥

જો કૂવામાં જ જન્મેલા અને ત્યાંજ રહેતા એવા કૂવાના
 દેડકાએ દરિયાને ન જોયો, તો શું દુનિયામાં દરિયો છે જ
 નહીં ? ॥૫॥

જેને જોઈને લોકો વિસ્મય પામે છે, તેવા વિરલ વિચિત્ર
 ભાવોને જો આંધળો જોતો નથી, તો શું તે ભાવો (પદાર્થો)
 દુનિયામાં છે જ નહીં ? ॥૬॥

તીર્થંકરે કહ્યું છે કે દુઃખમાના અંત સુધી ચારિત્ર છે. તો
 જે તેનો નિષેધ કરે છે, તે તો જાણે તીર્થંકર કરતાં પણ
 ચઢિયાતો થઈ ગયો ? ॥૭॥

ઓ બધા શ્રાવકો ! જો તમને મારી વાત રુચતી હોય

ધમ્મો, ન ય સામઙ્ગ્યં ન ચેવ ય વયાઈં । સો સમણસંઘબજ્જો,
કાયવ્વો સમણસંઘેણ ॥૧૧॥” પઢિવણ્ણમેયં પુરિસદત્તાઈંહિં
ભણિઓ વરદત્તો । અજ્જપ્પભિર્ઠે ન તણ અમ્હ સભાણ મિલિયવ્વં
તિ નિદ્ધાહિઓ । તઓ તમ્મિ ચેવ દિણે વિસૂઙ્ગયાદોસેણ મરિઠ્ઠુણ
સાહુપઓસસંજણિયકિલિદ્ધુકમ્મોદણ આસીવિસો જાઓ । તઓ
વિ દીહસંસારો દુલ્લહબોહિઓ જાઓ, નત્થિ સાહુધમ્મો ત્તિ
સોઠ્ઠુણ વિચારમેયં વિપરિણઓ ધમ્મંમિ કરેણુદત્તો થિરીકઓ

સંબોધોપનિષદ્

તો આ સાધુમત્સરીને પોતાના યૂથથી બહાર કરવો જોઈએ.
॥૮॥ કારણ કે કહ્યું છે કે - જે એમ કહે કે ધર્મ નથી,
સામાયિક પણ નથી, અને વ્રતો પણ નથી જ, તેને શ્રમણસંઘે
શ્રમણસંઘની બહાર કરવો જોઈએ. ॥૧॥ (યતિલક્ષણ સમુચ્ચય
૨૨૧, સંગ્રહશતક ૯૧, જીવાનુશાસન ૨૮૮, રત્નસંચય ૩૨૬,
તિથોગાલિકપ્રકીર્ણક ૮૬૮) પુરુષદત્ત વગેરેએ આ વાત સ્વીકારી
અને વરદત્તને કહ્યું કે આજથી માંડીને તારે અમારી સભામાં
ન મળવું.” આમ કહીને તેને કાઢી મુક્યો. પછી એ તે જ
દિવસે વિસૂચિકાઙ્ગી દોષથી = અપાયથી મરીને સાધુપ્રદેષથી
બાંધેલા કિલ્લ કર્મના ઉદયથી સર્પ થયો. ત્યાંથી મરીને પણ
દીર્ઘસંસારી અને દુર્લભબોધિ થયો.

‘સાધુધર્મ નથી’ એવા આ વિચારને સાંભળીને કરેણુદત્તને
ધર્મમાં વિપરિણતિ થઈ. તેને પુરુષદત્ત વગેરેએ સ્થિર તો

પુરિસત્તાઈહિં તહવિ ચંચલચિત્તો ચેવ । અણ્ણયા
આસાઢચાઝમાસે સવ્વઓ પોસહં કાઠુણ અસણાઈપરિહારેણ
અવ્વાવારા ઠિયા છટ્ઠભત્તેણં વોલીણો ચાઝમ્માસયવાસરો ।
સમોગાઢાણે રયણીણે કિંચિ વિપરિણયં નાઠુણ કરેણુદત્તં
કુલદેવયા જિણધમ્માઓ ભંસિઝકામા એવં ભણિઝમાઢત્તા, જઈ
ન ભંસસિ સીલવ્વયાઈં તો તે જેટ્ઠુપુત્તં નવરં વઢ્ઠે કાઠુણ
દિવાબલિં કરેમિ । એવં સુણિય પરિવડિયસમભાવો કઢ્ઢવિટ્ઠરં
ગહાય તં પઢ ધાવિઓ કરેણુદત્તો । ઝવસંતો ઝવસગ્ગો તહવિ
ઘરાભિમુહં પત્થિઓ । વારિઓ પુરિસદત્તાઈહિં, મા પોસહં સવ્વહા

સંબોધોપનિષદ્

કર્યો. તો ય તે ચંચળ મનવાળો જ રહ્યો.

અન્ય કાળે અષાઢ મહિનામાં ચૌમાસી ચૌદશના દિવસે
સર્વતઃ પૌષધ કરીને અશન વગેરેના પરિહારપૂર્વક તેઓ
વ્યાપારરહિતપણે રહ્યા. ચૌમાસી ચૌદશનો દિવસ છટ્ઠ તપ
કરવા દ્વારા પસાર કર્યો. કરેણુદત્તની કુલદેવતાએ જાણ્યું કે
તે થોડો વિપરિણત છે, તેથી તેને જિનધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવા
માટે મધ્યરાત્રે એમ કહેવા લાગી કે “જો તું શીલવ્રતોને નહીં
છોડે, તો તારા મોટા દીકરાના કટકા કરીને તેને દિશાઓમાં
બલિરૂપ કરીશ.” આ સાંભળીને કરેણુદત્તનો સમભાવ જતો
રહ્યો અને તે લાકડાનું આસન લઈને તેના તરફ દોડ્યો.
ઉપસર્ગ તો શાંત થઈ ગયો. તો પણ કરેણુદત્ત ઘર તરફ
જવા લાગ્યો.

ભંજેહિ । તેણ ભણિયં, જઇ સાહુધમ્મો નત્થિ તત્થ કેરિસો સાવયાણં પોસહો ત્તિ ? અવગણિઠ્ઠણ તાણ વયણં ગઓ સઘરં । તેણ ચિંતિયં, જત્થ એવં વિગ્ધાણિ જાયંતિ તેણ પોસહેણ ન કિંચિ મજ્ઝ પઓયણં । એવંવિહપરિણામપરિણઓ રયણીએ તવ્કરેહિ વિણિવાહઓ મરિઠ્ઠણ સમુપ્પણ્ણો વંતરો । તઓ વિ ચુઓ સંસારં સમણુપરિયટ્ઠિસ્સહ । પુરિસદત્તો વિ નિરહયારં દેસવિરહં પરિપાલિઠ્ઠણ સંપુણ્ણપોસહં પવ્વદિણેસુ ફાસિઠ્ઠણ આરાહિયમગ્ગો મરિઠ્ઠણ સમુપ્પણ્ણો ર્હસાણકપ્પે । તઓ ચુઓ કયપવ્વજ્જો સિદ્ધિસુહમણુભવિસ્સહ । “તમ્હા કરેહ નિચ્ચં,

સંબોધોપનિષદ્

પુરુષદત્ત વગેરેએ તેને રોક્યો કે, “પૌષધનો સર્વતો ભંગ નહીં કર.” તેણે કહ્યું, “જો સાધુધર્મ નથી, તો શ્રાવકોને પૌષધ કેવો ?” એમ કહી, તેમના વચનની અવગણના કરીને તે પોતાના ઘરે ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, ‘જ્યાં આવા વિઘ્નો આવે છે, એવા પૌષધનું મને કાંઈ કામ નથી.’

તે આવા પરિણામમાં પરિણત હતો, ત્યારે રાતે ચોરોએ તેનો વધ કર્યો. મરીને તે વ્યંતર થયો, ત્યાંથી ચ્યવીને પણ તે દીર્ઘ સંસારભ્રમણ કરશે. પુરુષદત્ત પણ નિરતિચાર દેશવિરતિનું પાલન કરીને પર્વદિનોમાં સંપૂર્ણ પૌષધ પાળીને જિનદેશિત માર્ગની આરાધના કરીને મરીને ઈશાનકલ્પમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને, મનુષ્ય ભવ પામીને, દીક્ષા લઈને, સિદ્ધિસુખ અનુભવશે. માટે હંમેશા પોતાની શક્તિને

સંબોધસપ્તતિઃ ગાથા-૭૫ - પ્રસ્તુત ગ્રંથના પઠનનું ફળ ૪૭૧

આહારાઈમિ પોસહો જુતો । જમ્હા જિણેહિ ભણિઓ, સમણો ઇવ
પોસહે સઙ્ગો ॥૧॥” ॥૭૪॥

અથ ગ્રન્થકારઃ સ્વનામગર્ભિતં પ્રકૃતગ્રન્થપઠનસ્ય ફલમુપ-
દર્શયન્નાહ-

સંવેગમણો સંબોહસત્તરિં જો પઢેઈ ^૧ભવ્વજિ^૩ઓ ।
સિરિજયસેહરઠાણં, સો લહઈ ^૨નત્થિ સંદેહો ॥૭૫॥

વ્યાખ્યા - સંવેગો મોક્ષં પ્રત્યભિલાષો ભવવિરાગશ્ચ, સ

સંબોધોપનિષદ્

અનુરૂપપણે આહાર આદિ વિષયક ઉચિત = સ્વશક્તિ આદિને
અનુસારે પૌષધ કરો. કારણ કે પૌષધમાં શ્રાવક સાધુ જેવો
હોય છે, એવું જિનોએ કહ્યું છે. ॥૧॥ ॥૭૪॥

હવે ગ્રંથકાર પોતાના નામથી ગર્ભિત એવું પ્રસ્તુત
ગ્રંથપઠનનું ફળ કહે છે -

જે ભવ્યજીવ સંવેગી મનવાળો થઈને સંબોધસપ્તતિ ભણે
છે, તે શ્રીજયશેખરસ્થાનને પામે છે, તેમાં સંદેહ નથી.
॥૭૫॥

ઈતિ શ્રી જગત્શેખર સૂરિકૃત સંબોધસપ્તતિકા

સંવેગ એટલે મોક્ષ પ્રત્યે અભિલાષ અને ભવવૈરાગ્ય. તે

૪૭૨ ગાથા-૭૫ - પ્રસ્તુત ગ્રંથના ૫૬નનું ૬૧ સમ્બોધસપ્તતિ:

મનસિ ચેતસિ વિદ્યતે યસ્યાસૌ સંવેગમના યો 'ભવ્યજીવઃ'
ભવ્યપ્રાણી એનાં 'સમ્બોધસપ્તતિ' સંબોધસપ્તતિનામાનાં ગ્રંથં
'પઠતિ' ભળતિ, ઉપલક્ષણત્વાત્ પાઠયતિ શૃણોતિ ચ ભવ્યજીવઃ,
શ્રીસહિતં યજ્જગતશ્ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકલોકસ્ય શેખરરૂપં સ્થાનં
સિદ્ધિશિલાલક્ષણં શ્રીજગચ્છેખરસ્થાનમ્, તત્ 'લભતે' પ્રાપ્નોતિ ।
એતદ્ગ્રન્થોક્ત-ભાવભાવિતમનાઃ સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણ્યારાધ્ય
મોક્ષસુખાન્યાસા-દયતીતિ ભાવઃ । નાત્ર 'સન્દેહઃ, સંશયઃ । પક્ષે
શ્રીજગચ્છેખરસૂરિણેદં શાસ્ત્રં સન્દૃઘ્યમિતિ ળ્છાયાર્થો બોદ્ધવ્યઃ
॥૭૫॥

સંબોધોપનિષદ્

જેના મનમાં = ચિત્તમાં છે તે સંવેગમના, એવો જે ભવ્યજીવ
= ભવ્યપ્રાણી આ સંબોધસપ્તતિ નામના ગ્રંથને ભણે છે,
ઉપલક્ષણથી જે ભણાવે છે અને સાંભળે છે, તે શ્રીથી =
જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીથી સહિત એવું જે જગતનું = ચૌદ રજજૂ
પ્રમાણ લોકનું, શેખરરૂપ = મસ્તકની માળારૂપ સ્થાન =
સિદ્ધિશિલા = શ્રીજગત્શેખરસ્થાન તેને મેળવે છે = પામે છે.
અર્થાત્ આ ગ્રંથમાં કહેલા ભાવોથી ભાવિત થયેલા મનવાળો
ભવ્યજીવ સમ્યગ્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને આરાધીને મોક્ષના
સુખો પામે છે. એમાં સંદેહ = સંશય નથી.

પક્ષમાં શ્રીજગત્શેખરસૂરિજીએ આ શાસ્ત્રનું ગુપ્તન કર્યું
છે એમ છાયાર્થ=શ્લેષથી મળતો અન્ય અર્થ સમજવો. ॥૭૫॥

ગ્રન્થકારપ્રશસ્તિ:

શ્રીમન્નાગપુરીયાહ્વ-તપોગણ-પઢ્ઢજારુજા: ।

જ્ઞાનપીયૂષપૂર્ણાઙ્ગા:, સૂરીન્દ્રા જયશેખરા: ॥૧॥

તેષાં પત્કજમધુપા:, સૂરયો રત્નશેખરા: ।

સારં સૂત્રાત્ સમુદ્ધૃત્ય, ચક્રુઃ સમ્બોધસપ્તતિમ્ ॥૨॥

—સંબોધોપનિષદ્—

ગ્રન્થકાર પ્રશસ્તિ

શ્રી નાગપુરીય નામના તપગચ્છરૂપી કમળ માટે સૂર્ય સમાન
અને જ્ઞાનામૃતથી પૂર્ણ એવા શ્રી જયશેખરસૂરીન્દ્રના પદ
પંકજને વિષે ભ્રમર સમાન શ્રીરત્નશેખરસૂરીશ્વરજીએ
સૂત્રોમાંથી સાર સમુદ્ધૃત કરીને સંબોધસિત્તરિની રચના કરી.

इति श्रीसम्बोधसप्ततिकाप्रकरणविवरणं कृतं वाचनाचार्य-
श्रीप्रमोदमाणिक्यगणिशिष्यश्रीअकब्बरसाहिसंसल्लब्धजय-
श्रीजयसोमोपाध्यायशिष्यवाचनाचार्यश्रीगुणविनयगणिभिः ।

આ રીતે શ્રી સંબોધસપ્તતિકાનું વિવરણ
વાચનાચાર્યશ્રી પ્રમોદમાણિક્યગણિના શિષ્ય
શ્રી અકબર બાદશાહની સભામાં જયલક્ષ્મી પામનાર
એવા શ્રી જયસોમ ઉપાધ્યાયજીના શિષ્ય
વાચનાચાર્ય શ્રી ગુણવિનય ગણિવરે કર્યું છે.

(અથ પ્રશસ્તિ:)

બુધાનન્દકરં નન્દિમિદં ચિત્રં સદા શ્રયત્ ।
 કલાકુલં કુલં ચાન્દ્રમસ્તિ તત્ર ચ જજિરે ॥૧॥
 ધર્મોદ્ઘોતવિધાને, પ્રઘોતનસન્નિભાઃ શુભાચારાઃ ।
 ઉદ્ઘોતનસૂરિવરાસ્તતો બભુર્વર્ધમાનાર્યાઃ ॥૨॥
 શ્રીસૂરિમન્ત્રશુદ્ધિર્યૈર્વિહિતા સુવિહિતાગ્રિમૈઃ પ્રસભમ્ ।
 અષ્ટમતપસાઽઽરાધિતધરણેન્દ્રનિવેદનાત્પ્રથમમ્ ॥૩॥

— સંબોધોપનિષદ્ —

વિવરણકારની પ્રશસ્તિ

બુધજનોને આનંદકારક, નંદિમિદ (?), સદા આશ્ચર્યથી
 સેવાયેલ, કલાઓથી પૂર્ણ ચાંદ્રકુળ છે. તેમાં ધર્મનો ઉદ્યોત
 કરવામાં સૂર્ય સમાન, શુભ આચારવાળા ઉદ્યોતનેસૂરીશ્વર
 થયા. ત્યાર પછી વર્ધમાનાચાર્ય દીપતા હતા, સુવિહિતોમાં
 અગ્રેસર એવા જેઓએ અઢમ તપવડે આરાધેલ ધરણેંદ્રના
 નિવેદનથી પ્રથમ શ્રીસૂરિમંત્રની શુદ્ધિ કરી હતી. ત્યારપછી
 જેઓએ 'દુર્લભરાજના રાજ્યમાં ચૈત્યવાસિયોને જીતી 'ખરતર'
 બિરૂદ ધારણ કર્યું હતું અને વસતિવાસ કર્યો હતો, તે
 જિનેશ્વરસૂરિ થયા. તેમના પદે પ્રકાશ કરતા મુખરૂપી ચંદ્રવાળા

૧. ઈતિહાસકારોએ સ્પષ્ટ પ્રમાણો દ્વારા આ બાબતને અસત્ય પુરવાર
 કરી છે. વળી નવાંગી વૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે આટઆટલી
 ટીકાઓની પ્રશસ્તિઓમાં ક્યાંય 'ખરતર'નો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. એથી
 પણ ઉપરોક્ત વિગત કલ્પિત ઠરે છે. અધિક વિગત માટે જુઓ જય
 તિહુઅણ સ્તોત્ર પ્રસ્તાવના.

દુર્લભરાજ્યે खरतरबिरुदमधुश्चैत्यवासिनो जित्वा ।
 विदधुश्च वसति वासं, जिनेश्वरास्तेऽभवंस्तदनु ॥४॥
 तत्पट्टे संभूताः, श्रीजिनचन्द्रा विकाशिमुखचन्द्राः ।
 संवेगरङ्गशाला, यैर्नव्या निर्ममे भव्या ॥५॥
 नवाङ्गीविवृतिश्चक्रे, येन स्तम्भनकेश्वरः ।
 प्रादुश्चक्रे च सच्चक्रे, सच्चक्रं यं यतीश्वरम् ॥६॥
 सोऽभूदभयदेवाख्यः, सूरिः श्रीजिनवल्लभः ।
 ज्ञानदर्शनचारित्रपात्रं भेजे ततो भृशम् ॥७॥
 येन चण्डाऽपि चामुण्डा, दर्शनं प्रापिता गुणैः ।
 कर्त्ता पिण्डविशुद्ध्यादिशास्त्राणां तत्त्वशालિनाम् ॥८॥
 तत्પટ્ટેऽભૂચ્ચતુઃષષ્ટિયોગિનીનાં પ્રસાધકઃ ।
 યુગપ્રધાનતામાપ્તઃ, સૂરિઃ શ્રીજિનદત્તરાટ્ ॥૯॥

— સંબોધોપનિષદ્ —

શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ થયા, જેઓએ મનોહર નવીન સંવેગરંગશાળા
 બનાવી. જેમણે નવ અંગની વિવૃત્તિ કરી અને સ્તંભન
 પાર્શ્વનાથ પ્રકટ કર્યા. તેમ જ જે યતીશ્વરને સજ્જનવૃંદ
 સત્કાર કરતા હતા, તે અભયદેવ સૂરિ થયા. ત્યારપછી
 જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના પાત્ર શ્રી જિનવલ્લભસૂરિ અત્યંત
 શોભતા હતા, જેણે ચંડ ચામુંડાને પણ પોતાના ગુણોવડે
 સમ્યક્ત્વ પમાડ્યું હતું અને તત્ત્વથી શોભતાં પિંડવિશુદ્ધિ
 વિગેરે શાસ્ત્રો કર્યા છે. તેમના પટ્ટે ૬૪ યોગિનીઓના
 પ્રકૃષ્ટ સાધક, યુગપ્રધાનતાને પામેલા શ્રીજિનદત્ત સૂરિરાટ્

યત્રામમન્ત્રસ્મરણાત્સમ્પ્રત્યપિ વિલોક્યતે ।

તડિત્પાતાદિકષ્ટૌઘો, ધ્વસ્યમાનઃ ક્ષણાદ્ ભુવિ ॥૧૦॥

નરમણિમણ્ડિતભાલાસ્તત્પટ્ટે નમદનેકભૂપાલાઃ ।

શ્રીજિનચન્દ્રા જિનપતિસૂરિવરાઃ શાસ્ત્રકર્તારઃ ॥૧૧॥

તદનુ બભૂવુઃ પ્રભવો, જિનેશ્વરા વિશ્વરાજદુરુચશસઃ ।

તદનુ પ્રબોધમુનિપાઃ, શ્રીજિનચન્દ્રાસ્તતો જાતાઃ ॥૧૨॥

રાજગચ્છ ઇતિ ય્યાતશ્ચતૂરાજપ્રબોધનાત્ ।

યેભ્યસ્તતોઽપ્યદીપ્યન્ત, સૂરયઃ કુશલાભિધાઃ ॥૧૩॥

શ્રીમાનતુઙ્ગચૈત્યં, પ્રતિષ્ઠિતં યૈર્વિશિષ્ટભાગ્યધરૈઃ ।

વિષમપથેઽપિ હિ માર્ગિતજલપાનં કાર્યતે ચ તતઃ ॥૧૪॥

સંબોધોપનિષદ્

થયા, જેમના નામમંત્રના સ્મરણથી હાલ પણ પૃથ્વીપર વીજળી પડવી વિગેરે કષ્ટોનો સમૂહ નાશ પામતો જોવાય છે. તેમના પટ્ટ પર નરમણિથી ભૂષિત થયેલ ભાલવાળા, અનેક ભૂપાલોથી નમન કરાવેલા શ્રી જિનચંદ્ર, શાસ્ત્રકર્તા જિનપતિ સૂરીશ્વર થયા. ત્યારપછી વિશ્વમાં શોભતા વિસ્તૃત યશવાળા જિનેશ્વર પ્રભુ થયા. ત્યારપછી [જિન] પ્રબોધ સૂરિ, ત્યારપછી શ્રી જિનચંદ્ર [સૂરિ] થયા, ચાર રાજાઓને પ્રબોધ પમાડવાથી જેઓથી ‘રાજગચ્છ’ પ્રસિદ્ધ થયો, તે કુશળસૂરિ દીપતા હતા, વિશિષ્ટ ભાગ્યને ધારણ કરનારા જેઓએ શ્રીમાનતુંગ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી અને વિષમ માર્ગમાં પણ માગેલ પાણીનું

શ્રીજિનપદ્માચાર્યાઃ, કૂર્ચાલસરસ્વતીબિરુદવર્યાઃ ।

સર્વાવધાનપૂરણશક્તિભરા લબ્ધિસૂરિવરાઃ ॥૧૫॥

આસંસ્તદનુ ગણેશાઃ, શ્રીજિનચન્દ્રા જિનોદયાશ્ચ તતઃ ।

શ્રીજિનરાજગણેન્દ્રાસ્તદનુ જનામ્બોજદિવસેન્દ્રાઃ ॥૧૬॥

શ્રીજ્ઞાનકોશલેખનદક્ષા જિનભદ્રસૂરયો મુખ્યાઃ ।

તત્પટ્ટે સજ્ઞાતાસ્તતોઽદ્યુતન્ દિવ્યગુણજાતાઃ ॥૧૭॥

તત્પટ્ટે જિનચન્દ્રાશ્ચકાશિરે જિનસમુદ્રસૂરીન્દ્રાઃ ।

તદનુ બભૂવુર્જિનહંસસૂરયો ભૂરિગુણકલિતાઃ ॥૧૮॥

તત્પદપદ્મવિકાસે, ભાસ્વદ્ભાવસ્વત્રિભાસ્થાનાઃ ।

યુક્તા ગુણમાણિક્યૈઃ, શ્રીજિનમાણિક્યસૂરિવરાઃ ॥૧૯॥

સંબોધોપનિષદ્

પાન કરાવ્યું હતું. ત્યારપછી ‘કૂર્ચાલસરસ્વતી’ બિરુદથી શ્રેષ્ઠ શ્રીજિનપદ્મ આચાર્ય, સર્વ અવધાન પૂરવામાં શક્તિમાન્ લબ્ધિસૂરીશ્વર થયા. ત્યારપછી શ્રીજિનચંદ્ર સૂરિ, ત્યારપછી જિનોદય સૂરિ, ત્યાર પછી ભવ્યજનરૂપી કમળને વિકસાવવામાં સૂર્ય સમાન શ્રીજિનરાજ સૂરિ થયા. તેમના પટ્ટ પર થયેલ, જ્ઞાનકોશ લખવામાં દક્ષ, દિવ્ય ગુણસમૂહવાળા શ્રી જિનભદ્રસૂરિ દીપતા હતા. તેમના પટ્ટ પર જિનચંદ્ર [સૂરી], જિનસમુદ્રસૂરિ શોભતા હતા. ત્યારપછી ઘણા ગુણોવાળા જિનહંસસૂરિ થયા. તેમના પટ્ટરૂપી કમળને વિકસાવવામાં દીપતા સૂર્યસમાન, ગુણમાણિક્યવડે યુક્ત શ્રી

તત્પટ્ટસૌધશિખરે વરહેમકુમ્ભકલ્પા અનલ્પસુખકારણસાધુજલ્પાઃ ।
શ્રીજૈનચન્દ્રગુરવોઽત્ર યુગપ્રધાનાઃ, શ્રીસાહિદત્તબહુમાનધના જયન્તિ ॥૨૦॥

આહ્વાય્ય ગૂર્જરોર્વીતો, ગુર્વી લાભપરમ્પરા ।
યેભ્યોઽદાયિ દયાસારા, સાહિના ભક્તિવાહિના ॥૨૧॥

एकादशसु शुम्बेषु शुचिसुद्यष्टमीदिनात् ।
आपूर्णिमाया जन्तूनां न कुत्रापि वधाभिधा ॥२२॥

શ્રીસ્તમ્ભતીર્થપાથોધિમીનાક્રષ્ટુમીશતે ।
ન કેઽપ્યાનાયજાલેન, મમાજ્ઞા હાયનાદિયમ્ ॥૨૩॥

પ્રસદ્યાખ્યાતવાન્ યેષામિતિ શ્રીસાહિરન્યદા ।
ધેયં પદં માનસિંહે, ભાવત્કં ભવતાં પુનઃ ॥૨૪॥

સંબોધોપનિષદ્

જિનમાણિક્યસૂરિ થયા. તેમના પટ્ટટરૂપી મંદિરના શિખર ઉપર શ્રોષ્ઠ સુવર્ણકળશ સમા, ઘણાં સુખ કરનાર સુંદર વચનોવાળા, શ્રી સાહિયે આપેલ બહુમાનરૂપી ધનવાળા, યુગપ્રધાન શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ ગુરુ અહિં જયવંતા વર્તે છે. જેમને ભક્તિ વહન કરનાર સાહિયે ગૂર્જરભૂમિથી બોલાવી દયાપ્રધાન ભારે લાભપરંપરા આપી હતી કે - ‘૧૧ શુંબોમાં, શ્રાવણ શુદ્ધિ અષ્ટમી દિવસથી પૂર્ણિમા સુધી જીવોનો ક્યાંય પણ વધ ન થાય, મહારા ફરમાનથી માછલાં પકડવાની જાળવડે કોઈ પણ મનુષ્ય ખંભાતના દરિયાના માછલાંને પકડી ન શકે.’ અન્યદા શ્રી સાહિયે પ્રસન્ન થઈ જેઓને કહ્યું હતું કે-

યુગપ્રધાનપદવી, ભૂયાત્કામગવીવ યા ।

દવીયસી ન ચૈવ સ્યાત્સમ્પદ્ ભાગ્યવતાં ક્વચિત્ ॥૨૫॥

પદપ્રતિષ્ઠાકાર્યેયં મયૈવેત્યવદત્તદા ।

કર્મચન્દ્રાભિધો મન્ત્રિમુખ્યો દક્ષતયા તતઃ ॥૨૬॥

કોટિદ્રવ્યવ્યયં ચક્રે, પુણ્યપુણ્યકૃતે કૃતી ।

તૃણ્યેવ ગણ્યા શ્રીર્યેષાં, ન તે મુહ્યન્તિ કુત્રચિત્ ॥૨૭॥

યૈઃ સૂરિમન્ત્રદાનેન સ્થાપિતાઃ સ્વપદે મુદે ।

આચાર્યા જિનસિંહાહ્વાઃ, શ્રીસાહિપ્રાપ્તગૌરવાઃ ॥૨૮॥

કશ્મીરાન્ સુકૃતકૃતે, કૃતવન્તો વિકૃતિવર્જિતા વિહૃતિમ્ ।

સાહિપ્રસાદેલભ્યા, યે ચાઽઽવુસ્તત્સરોમીનાન્ ॥૨૯॥

— સંબોધોપનિષદ્ —

‘આપનું પદ મા(જિ?)નસિંહ પર મૂકવું અને આપને યુગપ્રધાન પદવી થાઓ કે જે કામધેનુ સમાન છે.’ ભાગ્યશાળીઓને સંપદા ક્વચિદ્ દૂર હોતી જ નથી. તે વખતે ચતુરાઈવડે શ્રેષ્ઠ કર્મચંદ્રમંત્રી બોલ્યા હતા કે - ‘આ પદપ્રતિષ્ઠા મ્હારેજ કરવી.’ ત્યારપછી તે કુશળ મંત્રીએ તે પવિત્ર પુણ્ય માટે કરોડ દ્રવ્યનો વ્યય કર્યો. જેઓ લક્ષ્મીને તૃણ સમાન ગણે છે, તે ક્યાંય પણ મુંઝાતા નથી - મુગ્ધ થતા નથી. જેઓએ શ્રીસાહિથી ગૌરવ પામેલા જિનસિંહ નામના આચાર્યને હર્ષપૂર્વક સૂરિમંત્ર આપીને પોતાના પદ ઉપર સ્થાપ્યા હતા. વિકૃતિ (વિગઈ) ને વર્જનારા જેઓ સુકૃત માટે કાશ્મીર દેશ તરફ વિહાર કર્યો હતો. સાહિના

શ્રીજિનચન્દ્રગુરુણાં, તેષાં શ્રીમદ્યુગપ્રધાનાનામ્ ।
 રાજ્યે વિજયિનિ સૈષા, વૃત્તિર્વિદધે વિધેયકૃતે ॥૩૦॥
 વાચકવરગુણવિનયૈઃ, શ્રીમજ્જયસોમપાઠકવિનેયૈઃ ।
 શુભવલ્લીપલ્લીપુરિ, શશિશરકાયેન્દુ ૧૬૫૧ મિતવર્ષે ॥૩૧॥
 આગમર્મુન્નિકષૈઃ, શ્રીમજ્જયસોમપાઠકૈર્ગુરુભિઃ ।
 દોષમલોત્સારણતો, વિમલેયં વ્યધિત મતિગુરુભિઃ ॥૩૨॥
 યદવદ્યમનાભોગાદ્રાભસ્યાદ્વા નિબદ્ધમિહ બુદ્ધૈઃ ।
 વિદ્વદ્ધિર્મર્દનુગ્રહબુદ્ધિભિરાદૃત્ય નિર્વાસ્યમ્ ॥૩૩॥
 ગમ્भीરાર્થં સૂત્રં, મતિરલ્પા યત્કરોમિ ધાષ્ટર્યમિદમ્ ।
 તત્ક્ષમ્યં શ્રુતવિજ્ઞૈર્યતો મહાન્તઃ કૃપાપાત્રમ્ ॥૩૪॥

સંબોધોપનિષદ્

પ્રસાદને મેળવી ત્યાંના સરોવરના માછલાંઓની રક્ષા કરી
 હતી. તે યુગપ્રધાન શ્રીમદ્ જિનચંદ્ર ગુરુના વિજયવંત
 રાજ્યમાં અબુધજનો માટે આ વૃત્તિ શ્રી જયસોમ વાચકના
 શિષ્ય વાચક ગુણવિનયે સુકૃતોની વલ્લીસમાન પાલીપુરમાં
 સં. ૧૬૫૧ વર્ષે કરી છે. આગમરૂપી ગર્મુત્ = સુવર્ણને
 પારખવામાં કસોટી સમાન, મતિવડે શ્રેષ્ઠ ગુરુ શ્રી જયસોમ
 પાઠકે દોષરૂપી મળને દૂર કરવાથી આ વૃત્તિને વિમલ કરી
 છે. અનાભોગથી ઉપયોગ રહિતપણાથી અથવા સહસા પ્રવૃત્ત
 થવાથી આ વૃત્તિમાં જે કાંઈ દૂષણ સ્થાપ્યું હોય, તો તે
 દૂષણને મ્હારા ઉપર અનુગ્રહ બુદ્ધિ રાખી વિદ્વાનોએ આદરથી
 દૂર કરવું. સૂત્ર ગંભીર અર્થવાળું છે, મતિ અલ્પ છે, છતાં

શ્રીજિનકુશલસુરદ્રોરસ્મચ્છાયા બભૂવ સુમનોભિઃ ।
 રાજન્તી શુભફલયુક્, તચ્છિષ્યાસ્તત્ર મહિમધરાઃ ॥૧॥
 પાઠકવરવિનયપ્રભગુરવો ભાન્તિ સ્મ યાન્ સુસૌભાગ્યાન્ ।
 ઉપયેમિરેઽનવદ્યા, વિદ્યાકન્યા વરાર્થિન્યઃ ॥૨॥
 વિદ્વત્સભસમ્પ્રાપ્તશ્રીમજ્જયતિલકવિજયતિલકાહ્વાઃ ।
 અભિષેકાસ્તત્પટ્ટે, જાતા મતિજાતજિતગુરવઃ ॥૩॥
 જીરાપલ્લીપાર્શ્વપ્રભાવતો ધરણભુજગપતિરનિશમ્ ।
 યેષાં સન્નિહિતો કૃતસુકૃતી સાન્નિધ્યમાનન્દાત્ ॥૪॥
 શિષ્યાણાં ચ દશાધિકશતં વિધાય વ્રતેચ્છુ યે ગુરવઃ ।
 સૂરિજિનોદયગુરવે, દદિરે પરમોદયનિમિત્તમ્ ॥૫॥

 સંબોધોપનિષદ્

જે આ ધૃષ્ટતા કરું છું, તે શ્રુતજ્ઞ પુરુષોએ ક્ષંતવ્ય ગણવું,
 કેમ કે મહાન્ પુરુષો કૃપાળુ હોય છે.

શ્રી જિનકુશલ કલ્પવૃક્ષથી સુમનસ-વિદ્વાન્ રૂપી પુષ્પોથી
 શોભતી, શુભફળવાળી અમ્હારી શાખા થઈ તેમાં પાઠક
 વિનયપ્રભ ગુરુ શોભતા હતા, સારા સૌભાગ્યવાળા જેમને
 વરની અભિલાષિણી નિર્દોષ વિદ્યારૂપી કન્યાઓ પરણી હતી.
 તેમના પટ્ટ પર મતિવૈભવથી બૃહસ્પતિને જીતનાર, વિદ્વાનોની
 સભામાં જયતિલક પ્રાપ્ત કરનાર વિજયતિલકસૂરિ થયા.
 જીરાપલ્લી પાર્શ્વપ્રભુના પ્રભાવથી ધરણેન્દ્ર નિરંતર આનંદથી
 સમીપ રહી જેઓને સાન્નિધ્ય કરતો હતો, વળી ગુરુએ

મિથ્યાત્વકન્દકુદ્દાલબિરુદં લોકે દધુશ્ચ યે પ્રકટમ્ ।

શ્રીક્ષેમકીર્તિવાચકમુખ્યાસ્તેષાં બભુઃ શિષ્યાઃ ॥૬॥

વાગ્ગુરવઃ સુરતરવઃ, શુચિવંશાઃ ક્ષેમહંસગણિહંસાઃ ।

શોભન્તે સ્મ તદીયાઃ, શિષ્યાઃ કીર્ત્યા વિજિતહંસાઃ ॥૭॥

વાચકવરસોમધ્વજનામાનો જગતિ તત્પદાશ્રયિણઃ ।

તેષાં શિષ્યાઃ પાઠકમુખ્યાઃ શ્રીક્ષેમરાજાખ્યાઃ ॥૮॥

શિવસુન્દરનામાનઃ, સુપાઠકાઃ કનકતિલકનામાનઃ ।

સદયતિલકા વાચકપ્રમોદમાણિક્યનામાનઃ ॥૯॥

તેષામભુઃ સુશિષ્યા, જયન્તિ શિષ્યા અમી તદીયપદે ।

શ્રીજયજયસોમાખ્યાઃ, પાઠકપદસમ્પદોપેતાઃ ॥૧૦॥

— સંબોધોપનિષદ્ —

પ્રતની ઈચ્છાવાળા ૧૧૦ શિષ્યો કરી પરમ ઉદય નિમિત્તે જિનોદયસૂરિ ગુરુને આપ્યા હતા. જેઓ લોકમાં પ્રકટ ‘મિથ્યાત્વકંદકુદ્દાલ’ બિરુદ ધારણ કરતા હતા. તેઓના શિષ્ય શ્રી ક્ષેમકીર્તિ વાચક દીપતા હતા, તેમના શિષ્ય કીર્તિવડે હંસને જીતનાર, પવિત્ર વંશવાળા, વાગ્ગુરુ, કલ્પવૃક્ષ, ક્ષેમહંસગણિ શોભતા હતા, તેમના પદનો આશ્રય કરનાર સોમધ્વજ વાચક થયા, તેમના શિષ્ય શ્રી ક્ષેમરાજ પાઠક, શિવસુંદર, વાચક કનકતિલક થયા, તેઓના સુશિષ્ય દયાતિલક અને વાચક પ્રમોદ માણિક્ય થયા. તેઓના પદ

વાચકગુણરજ્ઞાહ્વાઃ, સ્વશક્તિગુરુભક્તિશાલિનઃ સદયાઃ ।

સદયદયારજ્ઞાહ્વાઃ, સુશિષ્યપરિવારલબ્ધમુદઃ ॥૧૧॥

॥ ઇતિ વૃત્તિકારકપટ્ટાવલીયં સમાપ્તા ॥

સંબોધોપનિષદ્

પર શ્રી જયસોમ પાઠક, સ્વશક્તિ પૂર્વક ગુરુભક્તિથી શોભતા,
દયાળુ ગુણરંગ વાચક, સારા શિષ્ય પરિવારથી આનંદ
પામનાર, દયાળુ દયારંગ થયા.

ઈતિ વૃત્તિકાર પટ્ટાવલી.

જો કોઈ ઉત્સૂત્રભાષણ થયું હોય, તો એ મિથ્યા થાઓ,
કૃપા કરીને બહુશ્રુતો સંશોધન કરે.

ઈતિ

ચરમ તીર્થપતિ શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામિશાસને

વાલમ તીર્થાધિપતિ શ્રી નેમિનાથસ્વામિના સાન્નિધ્યે

વિ. સં. ૨૦૬૬ મહા વદ ૧૨ ના દિવસે

તપાગચ્છીય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજયપ્રેમ-ભુવનભાનુ-

પદ્મ-હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરશિષ્ય

આચાર્યવિજયકલ્યાણબોધિસૂરિસંસ્તુતા

સંબોધોપનિષદ્

શ્રી જિનશાસન સુકૃત મુખ્ય આધારસ્તંભ

- (૧) શ્રી નયનબાળા બાબુભાઈ જરીવાલા પરિવાર
હ. લીનાબેન ચંદ્રકુમારભાઈ જરીવાલા - મુંબઈ.
- (૨) શ્રી મૂળીબેન અંબાલાલ શાહ પરિવાર
હ. રમાબેન પુંડરીકભાઈ શાહ, ખંભાત - મુંબઈ.
- (૩) શ્રી નયનબાળા બાબુભાઈ જરીવાલા પરિવાર
હ. શોભનાબેન મનીશભાઈ જરીવાલા - મુંબઈ
- (૪) શ્રી સાયરકંવર યાદવસિંહજી કોઠારી પરિવાર
હ. મીનાબેન વિનયચન્દ્ર કોઠારી

(આપ પણ રૂ. ૧૧ લાખ આપીને
શ્રી જિનશાસન સુકૃત મુખ્ય આધારસ્તંભ બની શકો છો.)

શ્રી જિનશાસન સુકૃત આધારસ્તંભ

- (૧) શ્રી કમળાબેન કાંતિલાલ શાહ પરિવાર
હ. બીનાબેન કીર્તિભાઈ શાહ (ઘાટકોપર-સાંઘાણી)

(આપ પણ રૂ. ૫ લાખ આપીને
શ્રી જિનશાસન સુકૃત આધારસ્તંભ બની શકો છો.)

શ્રી શ્રુતોદ્ધાર મુખ્ય આધારસ્તંભ

- (૧) શ્રી અઠવાલાઈન્સ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ અને
શ્રી ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી ટ્રસ્ટ, સુરત.

(આપ પણ રૂ. ૧૧ લાખ આપીને
શ્રી શ્રુતોદ્ધાર મુખ્ય આધારસ્તંભ બની શકો છો.)

શ્રી શ્રુતોદ્ધાર આધારસ્તંભ

- (૧) શ્રી માટુંગા શ્વે.મૂ. જૈન સંઘ - મુંબઈ
- (૨) શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર - પાટણ

(૩) શ્રી મનફરા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ - મનફરા
પ્રેરક : પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયકલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી
મહારાજના પટ્ટધર પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજયકલાપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજ

(૪) શ્રી ગોવાલિયા ટેન્ક જૈન સંઘ - મુંબઈ

(૫) શ્રી નવજીવન શ્વે.મૂ. જૈન સંઘ - મુંબઈ

(૬) નડિયાદ શ્રી શ્વે.મૂ. જૈન સંઘ - નડિયાદ

(૭) શ્રી કે.પી. સંઘવી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ સંચાલિત
શ્રી પાવાપુરી તીર્થ જીવમૈત્રી ધામ

(આપ પણ રૂ. ૫ લાખ આપીને

શ્રી શ્રુતોદ્ધાર આધારસ્તંભ બની શકો છો.)

શ્રુતસમુદ્ધારક

- ૧) ભાણભાઈ નાનજી ગડા, મુંબઈ. (પ. પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્વિજયભુવનભાનુસૂરિ મ. સા.ના ઉપદેશથી)
- ૨) શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી, અમદાવાદ.
- ૩) શ્રી શાંતિનગર શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
(પ. પૂ. તપસમ્માટ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજયહિમાંશુસૂરિ મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૪) શ્રી શ્રીપાળનગર જૈન ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ.
(પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની દિવ્યકૃપા તથા પૂ.
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય મિત્રાનંદસૂ. મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૫) શ્રી લાવણ્ય સોસાયટી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ. (પ. પૂ. પંચાસજી
શ્રી કુલચંદ્રવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)
- ૬) નયનબાલા બાબુભાઈ સી. જરીવાલા હા. ચંદ્રકુમાર, મનીષ, કલ્પનેશ (પ. પૂ.
મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૭) કેશરબેન રતનચંદ કોઠારી હા. લલિતભાઈ (પ. પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય
જયદોષસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી)
- ૮) શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છીય જૈન પૌષધશાલા ટ્રસ્ટ, દાદર, મુંબઈ.

- ૯) શ્રી મુલુંડ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, મુલુંડ, મુંબઈ. (પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૧૦) શ્રી સાંતાકુઝ શ્વેતાં. મૂર્તિ તપાગચ્છ સંઘ, સાંતાકુઝ, મુંબઈ. (પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૧૧) શ્રીદેવકરણ મૂલજીભાઈ જૈન દેરાસર પેઢી, મલાડ (વેસ્ટ), મુંબઈ. (પ. પૂ. મુનિરાજ શ્રી સંયમબોધિવિ. મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૧૨) સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, ખંભાત.
(પૂજ્ય સાધ્વી શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ., પૂજ્ય સાધ્વી શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ. તથા પૂ. સા. શ્રી દિવ્યચાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી મૂળીબેનની આરાધનાની અનુમોદનાર્થે)
- ૧૩) બાબુ અમીચંદ પન્નાલાલ આદીશ્વર જૈન ટેમ્પલ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૬.
(પૂ. મુનિરાજશ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી મ.સા., પૂ. મુનિરાજશ્રી મહાબોધિવિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી હિરણ્યબોધિ વિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૧૪) શ્રી શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ, મુંબઈ. (પૂ. મુનિરાજશ્રી હેમદર્શન વિ.મ. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી રમ્યઘોષ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી)
- ૧૫) શ્રી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, મંગલ પારેખનો ખાંચો, શાહપુર, અમદાવાદ. (પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીરૂચકચંદ્રસૂરિ મ.ની પ્રેરણાથી)
- ૧૬) શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સાંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ.
(પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૧૭) શ્રી નવજીવન સોસાયટી જૈન સંઘ, બોમ્બે સેન્ટ્રલ, મુંબઈ. (પૂ. મુનિરાજશ્રી અક્ષયબોધિ વિ. મ.ની પ્રેરણાથી)
- ૧૮) શ્રી કલ્યાણજી સોભાગચંદજી જૈન પેઢી, પિંડવાડા. (સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આ. શ્રીમદ્વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મ. સા.ના સંયમની અનુમોદનાર્થે)
- ૧૯) શ્રી ઘાટકોપર જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ.
(વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂ. આ. શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૨૦) શ્રી આંબાવાડી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ. (પૂ. મુનિરાજ શ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.ની પ્રેરણાથી)
- ૨૧) શ્રી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, વાસણા, અમદાવાદ.
(પૂ. આચાર્યશ્રી નરરત્નસૂરિ મ.ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે પૂજ્ય તપસ્વીરત્ન આચાર્ય શ્રી હિમાંયુસૂરીશ્વરજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૨૨) શ્રી પ્રેમવર્ધક આરાધક સમિતિ, ધરણિધર દેરાસર, પાલડી, અમદાવાદ. (પૂ. ગણિવર્ય શ્રીઅક્ષયબોધિવિજયજી મ.ની પ્રેરણાથી)
- ૨૩) શ્રી મહાવીર જૈન શ્વેતા. મૂર્તિપૂજક સંઘ, પાલડી, અમદાવાદ. શેઠ કેશવલાલ મૂળચંદ જૈન ઉપાશ્રય. (પ. પૂ. આચાર્યશ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મહારાજ સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૨૪) શ્રી માટુંગા જૈન શ્વેતાં. મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરિટીઝ, માટુંગા, મુંબઈ.
- ૨૫) શ્રી જીવિત મહાવીરસ્વામી જૈન સંઘ, નાંદિયા. (રાજસ્થાન)
(પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અક્ષયબોધિવિ. મ.સા. તથા મુનિરાજશ્રી મહાબોધિવિ. મ.સા.ની પ્રેરણાથી)

- ૨૬) શ્રી વિશા ઓશવાલ તપાગચ્છ જૈન સંઘ, ખંભાત. (વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પ. પૂ. આચાર્યદેવશ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૨૭) શ્રી વિમલ સોસાયટી આરાધક જૈન સંઘ, બાણગંગા, વાલકેશ્વર મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૭.
- ૨૮) શ્રી પાલિતાણા ચાતુર્માસ આરાધના સમિતિ. (પ. પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજયહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા.ના સં. ૨૦૫૩ના પાલિતાણા મધ્યે ચાતુર્માસ પ્રસંગે જ્ઞાનનિધિમાંથી)
- ૨૯) શ્રીસીમંધરજિન આરાધક ટ્રસ્ટ, એમરલ્ડ એપાર્ટમેન્ટ, અંધેરી (ઈ), મુંબઈ. (મુનિરાજશ્રી નેત્રાનંદવિજયજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૩૦) શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, જૈનનગર, અમદાવાદ. (પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી સંયમબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૩૧) શ્રીકૃષ્ણનગર જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, સૈજપુર, અમદાવાદ. (પ.પૂ.આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજયહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા.ના કૃષ્ણનગર મધ્યે સંવત ૨૦૫૨ના ચાતુર્માસ નિમિત્તે પ. પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૩૨) શ્રી બાબુભાઈ સી. જરીવાલા ટ્રસ્ટ, નિઝામપુરા, વડોદરા-૨. (પ. પૂ. મુનિરાજ શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૩૩) શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથજી ટેમ્પલ ટ્રસ્ટ, પુના. (પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી મહાબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૩૪) શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતાંબર મંદિર ટ્રસ્ટ, ભવાની પેઠ, પુના. (પૂ. મુનિરાજ શ્રી અનંતબોધિવિજયજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૩૫) શ્રી રાંદેર રોડ જૈન સંઘ, સુરત. (પૂ.પં. શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૩૬) શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ દાદર જૈન પૌષ્પશાલા ટ્રસ્ટ, આરાધના ભુવન, દાદર, મુંબઈ. (મુનિરાજશ્રી અપરાજિતવિજયજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૩૭) શ્રી જવાહરનગર જૈન શ્વેતા. મૂર્તિ. સંઘ, ગોરેગાવ, મુંબઈ. (પૂ. આ. શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૩૮) શ્રી કન્યાશાળા જૈન ઉપાશ્રય, ખંભાત. (પ.પૂ. સા. શ્રી રંજનશ્રીજી મ. સા., પૂ. પ્ર. સા. શ્રી ઈંદ્રશ્રીજી મ. સા.ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે પ. પૂ. સા. શ્રી વિનયપ્રભાશ્રીજી મ. સા., પ. પૂ. સા.શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ. સા. તથા પ.પૂ. સાધ્વીજી શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૩૯) શ્રી માટુંગા જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ, માટુંગા, મુંબઈ. (પ. પૂ. પંચાસપ્રવર શ્રી જયસુંદરવિજયજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૪૦) શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, ૬૦ ફુટ રોડ, ઘાટકોપર (ઈસ્ટ) (પૂ. પં. શ્રી વરબોધિવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)
- ૪૧) શ્રી આદિનાથ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, નવસારી. (પ.પૂ.આ. શ્રી ગુણરત્નસૂરિ મ.ના શિષ્ય પૂ. પંચાસજી શ્રી પુણ્યરત્નવિજયજી ગણિવર્ય તથા પૂ.પં. યશોરત્નવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)
- ૪૨) શ્રી કોઈમ્બતુર જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, કોઈમ્બતુર.

- ૪૩) શ્રી પંકજ સોસાયટી જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, પાલડી, અમદાવાદ. (પ. પૂ. આ. શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ મ. સા.ની ગુરુમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે થયેલ આચાર્ય-પંચ્યાસ-ગણિ પદારોહણ, દીક્ષા વગેરે નિમિત્તે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી.)
- ૪૪) શ્રી મહાવીરસ્વામી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક દેરાસર, પાવાપુરી, ખેતવાડી, મુંબઈ.
(પૂ. મુનિરાજશ્રી રાજપાલવિજયજી મ.સા. તથા પૂ.પં. શ્રી અક્ષયબોધિવિ. મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૪૫) જગદ્ગુરુ શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, મલાડ (પૂર્વ), મુંબઈ.
- ૪૬) શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વેતાં. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સાંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ.
(પ. પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ. સા.ની સંઘમાં થયેલ ગણિ પદવીની અનુમોદનાર્થે)
- ૪૭) શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વેતાં. મૂર્તિપૂજક સંઘ, જૈનનગર, અમદાવાદ. (પૂ. મુનિરાજશ્રી સત્યસુંદર વિ. મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૪૮) રતનબેન વેલજી ગાલા પરિવાર, મુલુંડ, મુંબઈ. (પ્રેરક-પૂ. મુનિરાજશ્રી રત્નબોધિવિજયજી મ. સા.)
- ૪૯) શ્રી મરીન ડ્રાઈવ જૈન આરાધક ટ્રસ્ટ, મુંબઈ.
- ૫૦) શ્રી સહસ્રકંકણ પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, બાબુલનાથ, મુંબઈ (પ્રેરક-મુનિરાજ શ્રી સત્ત્વભૂષણવિજયજી મ.)
- ૫૧) શ્રી ગોવાલીયા ટૅક જૈન સંઘ મુંબઈ. (પ્રેરક : પૂ. ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.સા.)
- ૫૨) શ્રી વિમલનાથ જૈન દેરાસર આરાધક સંઘ, બાણગંગા, મુંબઈ.
- ૫૩) શ્રી વાડિલાલ સારાભાઈ દેરાસર ટ્રસ્ટ પ્રાર્થના સમાજ, મુંબઈ
(પ્રેરક : મુનિરાજશ્રી રાજપાલવિજયજી તથા પંચ્યાસ શ્રીઅક્ષયબોધિવિજયજી ગણિવર.)
- ૫૪) શ્રી પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, લુહારચાલ જૈન સંઘ. (પ્રેરક: પૂ. ગણિવર્ય શ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.સા.)
- ૫૫) શ્રી ધર્મશાંતિ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, કાંદિવલી (ઈસ્ટ), મુંબઈ. (પ્રેરક-મુનિરાજશ્રી રાજપાલવિજયજી તથા પં.શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી ગણિવર)
- ૫૬) સા. શ્રી સૂર્યયશાશ્રીજી તથા સા. શ્રી સુશીલયશાશ્રીના પાર્લા (ઈ) કૃષ્ણકુંજમાં થયેલ ચોમાસાની આવકમાંથી.
- ૫૭) શ્રી પ્રેમવર્ધક દેવાસ શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, દેવાસ, અમદાવાદ
(પ્રેરક-પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ.)
- ૫૮) શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ, સમારોડ, વડોદરા (પ્રેરક-પંચ્યાસપ્રવર શ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી ગણિવર્ય)
- ૫૯) શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી જૈન દેરાસર ટ્રસ્ટ-કોલ્હાપુર (પ્રેરક-પૂ.મુનિરાજશ્રી પ્રેમસુંદરવિજયજી મ.)
- ૬૦) શ્રી ધર્મનાથ પો. હે. જૈનનગર શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ, અમદાવાદ (પ્રેરક - પ. પૂ. પંચ્યાસપ્રવર શ્રી પુણ્યરત્નવિજયજી ગણિ)
- ૬૧) શ્રી દિપક જ્યોતિ જૈન સંઘ, કાલાયોકી, પરેલ, મુંબઈ
(પ્રેરક - પૂ.પં. શ્રી ભુવનસુંદરવિજયજી ગણિવર્ય તથા પૂ.પં. શ્રી ગુણસુંદરવિજયજી ગણિવર્ય)
- ૬૨) શ્રી પદ્મગણિ જૈન શ્વેતાંબર તીર્થ પેઢી - પાબલ, પુના (પ. પૂ. પંચ્યાસજી શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી ગણિની વર્ધમાન તપની સો ઓળીની અનુમોદનાર્થે પ. પૂ. પંચ્યાસ શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)

- ૬૩) ઝંકારસૂરીશ્વરજી આરાધના ભુવન - સુરત (પ્રેરક- આ. ગુણરત્નસૂરિ મ. ના શિષ્ય મુનિરાજશ્રી જિનેશરત્નવિજયજી મ.)
- ૬૪) શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, નાયડુ કોલોની, ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ.
- ૬૫) શ્રી આદીશ્વર શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, ગોરેગાવ-મુંબઈ.
- ૬૬) શ્રી આદીશ્વર શ્વેતાંબર ટ્રસ્ટ, સાલેમ(પ્રેરક-પ.પૂ. ગરછાધિપતિ આ.શ્રી જયધોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.)
- ૬૭) શ્રી ગોવાલિયા ટૅક જૈન સંઘ, મુંબઈ.
- ૬૮) શ્રી વિલેપાર્લા શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ, વિલેપાર્લા (પૂર્વ), મુંબઈ.
- ૬૯) શ્રી નેનસી કોલોની જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ, બોરીવલી (વેસ્ટ), મુંબઈ.
- ૭૦) માતુશ્રી રતનબેન નરસી મોનજી સાવલા પરિવાર. (પૂ. પં. શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજીના શિષ્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિતવર્ધનવિજયજી મ. સા. તથા પૂ. સાધ્વીજી શ્રી જયશીલાશ્રીજી મ. ના સંસારી સુપુત્ર રાજનની પુણ્યસ્મૃતિ નિમિત્તે હ. : સુપુત્રો નવીનભાઈ, ચુનીલાલ, દિલીપ, હિતેશ.
- ૭૧) શ્રી સીમંધર જિન આરાધક ટ્રસ્ટ, એમરલ્ડ એપાર્ટમેન્ટ, અંધેરી (ઈ.) મુંબઈ (પ. પૂ. પંન્યાસપ્રવર શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ. સા.ની પ્રેરણાથી)
- ૭૨) શ્રી ધર્મવર્ધક શ્વે. મૂ. પૂ. જૈન સંઘ, કાર્ટર રોડ નં. ૧, બોરીવલી (પ. પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્ય ભગવંત શ્રી વિજયહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પંન્યાસપ્રવર શ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી ગણિવર્ધની પ્રેરણાથી)
- ૭૩) શ્રી ઉમરા જૈન સંઘની શ્રાવિકાઓ (જ્ઞાનનિધિમાંથી) (પ્રેરક : પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી જિનેશરત્નવિજયજી મ.સા.)
- ૭૪) શ્રી કેશરિયા આદિનાથ જૈન સંઘ, ઝાડોલી, રાજ. (પ્રેરક : પ.પૂ. મુ. શ્રી મેરૂચંદ્ર વિ. મ. તથા પં. શ્રી હિરણ્યબોધિ વિ. ગ.)
- ૭૫) શ્રી ધર્મશાંતિ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, કાંદીવલી, મુંબઈ (પ્રેરક : પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી હેમદર્શનવિ. મ.)
- ૭૬) શ્રી જૈન શ્વે. મૂ. સુધારાખાતા પેઢી, મહેસાણા.
- ૭૭) શ્રી વિકોલી સંભવનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, વિકોલી (ઈ), મુંબઈની આરાધક બહેનો તરફથી (જ્ઞાનનિધિમાંથી)
- ૭૮) શ્રી કે.પી. સંઘવી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, સુરત, મુંબઈ. (પ્રેરક - પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્ય ભ. શ્રીમદ્વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પંન્યાસપ્રવર શ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી ગણિવર્ધ)
- ૭૯) શાહ જેસિંગલાલ મોહનલાલ આસેડાવાલાના સ્મરણાર્થે હ. પ્રકાશચંદ્ર જે. શાહ (આફ્રિકાવાળા) (પ્રેરક : પં. કલ્યાણબોધિ વિ. ગણિવર)

- ૮૦) શેઠ કનૈયાલાલ ભેરમલજી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, ચંદનબાળા, વાલકેશ્વર, મુંબઈ.
- ૮૧) શ્રી નવા ડીસા શ્વે.મૂ.પૂ. જૈન સંઘ (બનાસકાંઠા)
- ૮૨) શ્રી પાલનપુર જૈન મિત્ર મંડળ સંઘ, બનાસકાંઠા (પ્રેરક - પૂ. પંચાસપ્રવર કલ્યાણબોધિ વિજયજી ગણિવર્ય.)
- ૮૩) શ્રી ઉઝા જૈન મહાજન (પ્રેરક - પૂ. પંચાસપ્રવર શ્રી અપરાજિતવિજયજી ગણિવર્ય તથા પૂ. મુનિરાજ શ્રી હેમદર્શનવિ. મ.)
- ૮૪) શ્રી સીમંધર જૈન દેરાસર, એમરલ્ડ એપાર્ટમેન્ટ, અંધેરી (પૂર્વ), મુંબઈ.
(પ્રેરક - પૂ.સા. શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજીના શિષ્યા પૂ.સા. શ્રી તત્ત્વપ્રજ્ઞાશ્રીજી આદિ)
- ૮૫) શ્રી બાપુનગર શ્વે. મૂ. જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
- ૮૬) શ્રી શેફાલી જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
- ૮૭) શાન્તાબેન મણિલાલ ઘેલાભાઈ પરીખ ઉપાશ્રય, સાબરમતી, અમદાવાદ. (પ્રેરક- સા. શ્રી સુવર્ણપ્રભાશ્રીજી મ. તથા સા.શ્રી રત્નત્રયાશ્રીજી મ.)
- ૮૮) શ્રી આડેસર વિશા શ્રીમાળી જૈન દેરાવાસી સંઘ (પ્રેરક - આ. શ્રી કલાપ્રભસૂરીશ્વરજી મ.સા.)
- ૮૯) શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલા એવં શ્રી શ્રેયસ્કર મંડલ, મહેસાણા.
- ૯૦) શ્રી તપાગચ્છ સાગરગચ્છ આણંદજી કલ્યાણજી પેઢી, વિરમગામ (પ્રેરક : આ. શ્રી કલ્યાણબોધિસૂરીશ્વરજી મ.)
- ૯૧) શ્રી મહાવીર શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, વિજયનગર, નારણપુરા, અમદાવાદ
- ૯૨) શ્રી સીમંધરસ્વામિ જૈન સંઘ, અંધેરી (પૂર્વ) (પ્રેરક : સા. શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ.)
- ૯૩) શ્રી ચકાલા શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ (પ્રેરક : આ. શ્રી કલ્યાણબોધિસૂરીશ્વરજી મ.)
- ૯૪) શ્રી અઠવાલાઈન્સ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ તથા શ્રી ફૂલચન્દ્ર કલ્યાણચંદ્ર ઝવેરી ટ્રસ્ટ, સુરત
- ૯૫) શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ સંઘ - સંસ્થાન, બ્યાવર (રાજસ્થાન) (પ્રેરક : આ. શ્રી પુણ્યરત્નસૂરીશ્વરજી મ.સા.)
- ૯૬) પાલનપુરનિવાસી મંજૂલાબેન રસિકલાલ શેઠ (હાલ મુંબઈ), (પ્રેરક : આ. શ્રી કલ્યાણબોધિસૂરીશ્વરજી મ.)
- ૯૭) શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ શ્વે.મૂ.જૈન સંઘ, પદ્માવતી એપાર્ટમેન્ટ, નાલાસોપારા (ઈ), (પ્રેરક- પ.પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.)
- ૯૮) શ્રી ઋષભ પ્રકાશભાઈ ગાલા, સંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર (વે.), (પ્રેરક : પ.પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.)
- ૯૯) શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ આરાધક ટ્રસ્ટ, પુખરાજ રાયચંદ આરાધના ભવન, સાબરમતી (પ.પૂ. વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ આ.દે. શ્રીમદ્વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના ઉપકારોની સ્મૃતિમાં)
- ૧૦૦) શ્રી કુંદનપુર જૈન સંઘ, કુંદનપુર - રાજસ્થાન, હ. શ્રી શાંતિલાલજી મુથા.

શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ જન્મશતાબ્દીએ નવલું નજરાણું

જ્ઞાનામૃતં ભોજનમ્...

પરિવેષક

પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આ. હેમચન્દ્રસૂરીશ્વર શિષ્ય
આ. કલ્યાણભોધિસૂરીશ્વરજી મ.સા.

૧. સિદ્ધાન્તમહોદધિ મહાકાવ્યમ્ - સાનુવાદ.
 ૨. ભુવનભાનવીયમ્ મહાકાવ્યમ્ - સાનુવાદ, સવાર્તિક.
 ૩. સમતાસાગર મહાકાવ્યમ્ - સાનુવાદ.
 ૪. પરમપ્રતિષ્ઠા કાવ્યમ્ - સાનુવાદ, કલાત્મક આલ્બમસાથે.
 ૫. જીરાવલીયમ્ કાવ્યમ્ - સાનુવાદ.
 ૬. પ્રેમમંદિરમ્ - કલ્યાણમંદિર પાદપૂર્તિ સ્તોત્ર-સાનુવાદ, સવાર્તિક.
 ૭. છંદોલંકારનિરૂપણમ્ - કવિ બનવાનો શોર્ટકટ-પોકેટ ડાયરી.
 ૮. તત્ત્વોપનિષદ્ -
 ૯. વાદોપનિષદ્ -
 ૧૦. વેદોપનિષદ્ -
 ૧૧. શિક્ષોપનિષદ્ -
 ૧૨. સ્તવોપનિષદ્ -
 ૧૩. સત્ત્વોપનિષદ્ -
 ૧૪. દેવધર્મોપનિષદ્ -
 ૧૫. પરમોપનિષદ્ -
- શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિકૃત ષષ્ઠી,
અષ્ટમી, નવમી, અષ્ટાદશી
દ્વાત્રિંશિકા પર સંસ્કૃત વૃત્તિ - સાનુવાદ.
- શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિ તથા
કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય કૃત
અદ્ભુત સ્તુતિઓના રહસ્ય - સાનુવાદ.
- યોગસાર ચતુર્થપ્રકાશવૃત્તિ - સાનુવાદ.
(માત્ર સંયમી ભગવંતો માટે)
- મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી કૃત
દેવધર્મપરીક્ષા ગ્રંથની ગુર્જર ટીકા.
- મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી આદિ કૃત
પાંચ પરમકૃતિઓ પર ગુર્જરવૃત્તિ,

૧૬. આર્ષોપનિષદ્-૧ } શ્રી પ્રત્યેકબુદ્ધપ્રણીત ઋષિભાષિત
૧૭. આર્ષોપનિષદ્-૨ } (ઈસિભાસિયાઈ) આગમસૂત્ર પર સંસ્કૃત
ટીકા.
૧૮. વૈરાગ્યોપનિષદ્ શ્રી હરિહરોપાધ્યાયકૃત ભર્તૃહરિનિર્વેદ
નાટક-ભાવાનુવાદ.
૧૯. સૂક્તોપનિષદ્- પરદર્શનીય અદ્ભુત સૂક્તોનો સમુચ્ચય
તથા રહસ્યાનુવાદ.
૨૦. કર્મોપનિષદ્- સિદ્ધાન્તમહોદધિ શ્રી પ્રેમસૂરીશ્વરજી કૃત
કર્મસિદ્ધિ ગ્રંથ પર ભાવાનુવાદ.
૨૧. વિશેષોપનિષદ્- શ્રી સમયસુંદર ઉપાધ્યાયજી કૃત વિશેષ-
શતક ગ્રંથ પર ગુર્જર ભાવાનુવાદ.
૨૨. હિંસોપનિષદ્- શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત સ્વોપજ્ઞ અવયૂરિ
અલંકૃત હિંસાષ્ટક ગ્રંથ પર ગુર્જર ટીકા.
૨૩. અહિંસોપનિષદ્- અજ્ઞાતકર્તૃક (પ્રવાદતઃ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ
મહારાજા કૃત) નાનાચિત્તપ્રકરણ પર
સંસ્કૃત ટીકા-સાનુવાદ.
૨૪. ધર્મોપનિષદ્- વેદથી માંડીને બાઈબલ સુધીના
ધર્મશાસ્ત્રોના રહસ્ય.
૨૫. શમોપનિષદ્- નવનિર્મિત સપ્તક પ્રકરણ-સાનુવાદ.
૨૬. લોકોપનિષદ્- શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત લોકતત્ત્વનિર્ણય ગ્રંથ
પર સંસ્કૃત વૃત્તિ (ભાગ-૧).
૨૭. આત્મોપનિષદ્- શ્રી ઉદયનાયાર્યકૃત આત્મતત્ત્વવિવેક ગ્રંથ
પર ગુર્જર ટીકા (ભાગ-૧).
૨૮. સામ્યોપનિષદ્- મહો. શ્રી યશોવિજયજી કૃત સમાધિ -
સામ્યદ્વાત્રિંશિકા સચિત્ર સાનુવાદ.
૨૯. આગમોપનિષદ્- વિસંવાદપ્રકરણ (આગમપ્રતિપક્ષનિરાકરણ)
પર વિશદ વિવરણ.

૩૦. સ્તોત્રોપનિષદ્ - શ્રી વજ્રસ્વામિકૃત શ્રી ગૌતમસ્વામીસ્તોત્ર
-સચિત્ર સાનુવાદ.
૩૧. } દર્શનોપનિષદ્ - શ્રી માધવાચાર્યકૃત સર્વદર્શનસંગ્રહ ગ્રંથ
૩૨. } પર ગુર્જર ટીકા. ભાગ : ૧-૨
- ૩૩-૩૪-૩૫. રામાયણના તેજ કિરણો - રામાયણી માટે પર્યાપ્ત
આલંબન. ભાગ-૧-૨-૩.
૩૬. જ્ઞાનોપનિષદ્ - અષ્ટાવક ગીતા પર સંસ્કૃત વૃત્તિ.
૩૭. } સંબોધોપનિષદ્ સટીક શ્રી રત્નશેખરસૂરિકૃત સંબોધસપ્તતિ
૩૮. } ગ્રંથ પર ગુર્જરવૃત્તિ. ભાગ : ૧-૨
૩૯. ઈષ્ટોપનિષદ્ - શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામિકૃત ઈષ્ટોપદેશ ગ્રંથ પર
સંસ્કૃત ટીકા-સાનુવાદ.
૪૦. } વિમોહોપનિષદ્ - શ્રી યશપાલમંત્રીકૃત મોહરાજપરાજય
૪૧. } નાટક પર વિષમપદ વ્યાખ્યા અને
અનુવાદ. ભાગ : ૧-૨
૪૨. શ્રામણ્યોપનિષદ્ - દશવિધ યતિધર્મ પર નવનિર્મિત પ્રકરણ
(બીજું નામ શ્રમણશતક).
૪૩. સફળતાનું સરનામું - સફળતાની ઈચ્છુક વ્યક્તિએ વાંચવા યોગ્ય
ગુર્જર ગ્રંથ.
૪૪. પ્રસન્નતાની પરબ - વક્તા-શ્રોતા બન્નેને ઉપયોગી વૈરાગ્યાદિ
રસઝરણા.
૪૫. સૂત્રોપનિષદ્ - શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્ર દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધની
સંસ્કૃત સંગ્રહણી. શ્રી સૂત્રકૃતાંગદીપિકા
ભાગ-૨ ના પુનઃસંપાદન સાથે.
૪૬. પ્રવ્રજ્યોપનિષદ્ - અજ્ઞાતકર્તૃક પ્રવ્રજ્યાવિધાન પર ગુર્જર
વૃત્તિ.

૪૭. દેશનોપનિષદ્ - વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂ. ગુરુદેવશ્રીના
વાયનાઓનું સંસ્કૃત કાવ્યમય અવતરણ.
૪૮. જીરાવલા જુહારીએ - ગીત ગુંજન.
૪૯. અસ્પર્શોપનિષદ્ - મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીકૃત
અસ્પૃશદ્ગતિવાદ પર ગુર્જર વૃત્તિ.
૫૦. હિતોપનિષદ્ - અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના
યતિશિક્ષોપદેશાધિકાર તથા યતિશિક્ષા-
પંચાશિકા પર ગુર્જર વાર્તિક+સાનુવાદ
સાવચૂરિ યતિવિચાર.
૫૧. ઉપદેશોપનિષદ્ - ઉપદેશરત્નકોષ પર સંસ્કૃતવૃત્તિ-
સાનુવાદ.
૫૨. પ્રાર્થનોપનિષદ્ - અલંકારિક સ્તુતિઓ પર તાત્પર્યવૃત્તિ-
સાનુવાદ.
૫૩. સદ્બોધોપનિષદ્ - સદ્બોધચન્દ્રોદય પંચાશિકા પર સંસ્કૃત
સાનુવાદ વાર્તિક.
૫૪. } અંગોપનિષદ્ - અઘાવધિ અમુદ્રિત ગ્રંથ
૫૫. } શ્રી અંગચૂલિકાસૂત્ર પર સંસ્કૃત વૃત્તિ
ભાગ-૧-૨
૫૬. વર્ગોપનિષદ્ - અઘાવધિ અમુદ્રિત ગ્રંથ
શ્રી વર્ગચૂલિકાસૂત્ર પર સંસ્કૃત વૃત્તિ.
૫૭. આગમની આછી ઝલક
૫૮. જૈન જયતિ શાસનમ્ - બુદ્ધિજીવીઓને અવિશ્વસનીય જૈન
સિદ્ધાન્તોની આધુનિક પ્રસંગો દ્વારા સિદ્ધિ.
૫૯. આજ આનંદ ભયો - અંજનશલાકા-સ્ટેજ પ્રોગ્રામમાટે આલંબન.
૬૦. પંચકોપનિષદ્ - શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કૃત જ્ઞાનપંચક-
વિવરણ ગ્રંથ પર નૂતન સંસ્કૃત વૃત્તિ.

૬૧. અવધૂતોપનિષદ્ - શ્રી દત્તાત્રેય અવધૂત પ્રણીત અવધૂતગીતાની મનનીય સૂક્તિઓ પર નૂતન સંસ્કૃત વૃત્તિ.

૬૨. દુઃષ્મોપનિષદ્ - દુઃષ્મગંડિકા ગ્રંથ પર વિશદ વૃત્તિ.

૬૩. પ્રથમોપનિષદ્ - પ્રથમવાર પ્રકાશિત થતી વિશિષ્ટ કૃતિઓ, રત્નાકરપંચવિંશતિકા-પ્રાચીન ટીકા, વન-સ્પતિસપ્તતિકા-સાવચૂરિ, જંબૂ અધ્યયન, ગિરનારતીર્થપ્રતિષ્ઠા પ્રશસ્તિ.

૬૪. અર્હન્નામસહસ્રસમુચ્ચય - કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યરચિત કૃતિ-સચિત્ર સંપાદન.

૬૫. ઉપાસનોપનિષદ્ - પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજા કૃત ધૂમાવલિ + સર્વજિનસાધારણસ્તવન આ બે વિશિષ્ટ કૃતિઓ-સચિત્ર સાનુવાદ.

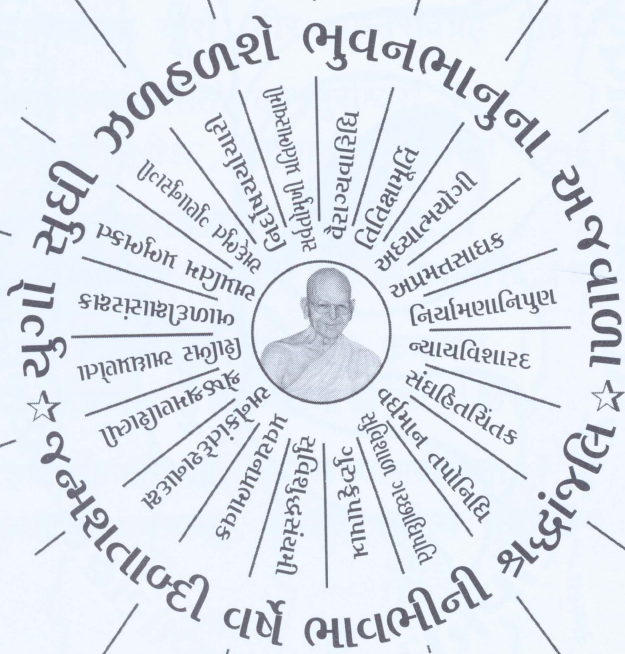
૬૬. સુખોપનિષદ્ - પરમસુખપ્રાપ્તિરૂપ ચિત્તશુદ્ધિફળ, સચિત્ર-સાનુવાદ.

૬૭. દયોપનિષદ્ - જીવદયા પ્રકરણ પર નૂતન સંસ્કૃત વૃત્તિ-સાનુવાદ

બોટિકોપનિષદ્ - અઘાવધિ અમુદ્રિત કૃતિઓ બોટિક-પ્રતિષેધ, બોટિકનિરાકરણ, બોટિકોગ્યાટન, દિગંબર-મતવિચાર દિગંબરમતખંડનના સંકલન સાથે અનેક પ્રાચીન ગ્રંથોના આધારે દિગંબર મતની સમીક્ષા.

આચારોપનિષદ્ - શ્રી દેવસુંદરસૂરિકૃત સામાચારી પ્રકરણ પર વિશદવૃત્તિ.

● વિવાહચૂલિકા ● અજીવકલ્પ ● જીવસંખ્યા પ્રકરણ ● સમ્યક્ત્વ પંચવિંશતિકા ● નિશાભોજન પ્રકરણ ● બ્રહ્મસિદ્ધાન્તસમુચ્ચય ● સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપ

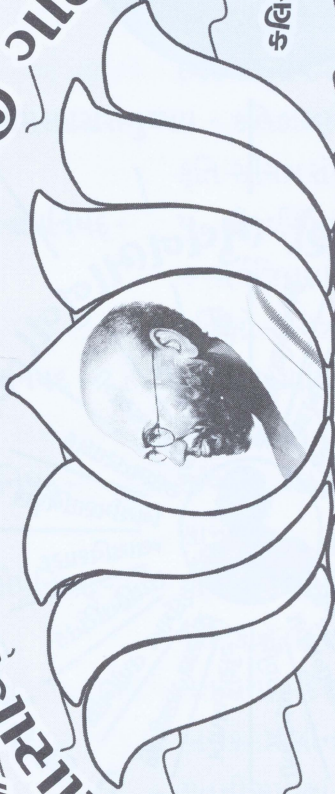
2059

દૌરિ પ્રેમના જમણા હાથ સમાન

વિરાટ સમુદાય સંચાલિત શિલ્પી

પટ્ટિચહોમાં ચ પદ્મ સમતા

પં. શ્રી પદ્મવિજય ગણિવર

નિરીહતાનિરધિ

કલિકાળના એક મહાસાધક

સ્વર્ગસિંહણ અર્ધશતાબ્દી વર્ષ ભાવાભીની

શાસ્ત્રસિદ્ધાન્ત પારગામી

વિતિક્ષાની એક પરાકાષ્ઠા

કેન્સરની યાતનામાં ચ માસક્રમણની સાધના

अथ प्रशस्तिः

श्रीमते वीरनाथाय, कारुण्यपुण्यपाथसे ।

चरमतीर्थनाथाय, परोपकारिणे नमः ॥१॥

गौतमस्वामिने स्वस्ति, सुधर्मस्वामिने नमः ।

तत्परम्परयाऽऽयात-यतीन्द्रेभ्यो नमो नमः ॥२॥

शुभ्राभ्रशुभ्रसन्तत्या-मेतस्यामभवत् किल ।

विजयानन्दसूरीशः, सुरीशसेव्यतां गतः ॥३॥

ततोऽपि कमलः सूरिः, संयमकमलाकरः ।

उपाध्यायस्तथा वीरो, वीर आन्तरविग्रहे ॥४॥

सर्वागमरहस्यज्ञ-स्ततो दानसूरीश्वरः ।

ततोऽपि प्रेमसूरीशः, सिद्धान्तैकमहोदधिः ॥५॥

भुवनभानुसूरीश-स्ततो न्यायविशारदः ।

पंन्यासोऽस्यानुजः पद्मः, समतारससागरः ॥६॥

विराजते विनेयोऽस्य, मादृशेषु कृपापरः ।

वैराग्यदेशनादक्षः, श्रीहेमचन्द्रसूरिपः ॥७॥

तत्पादपङ्कजालिना, सूरिकल्याणबोधिना ।

सन्दृब्धोऽयं प्रबन्धस्तु, कुर्यात् सर्वस्य मङ्गलम् ॥८॥

પ્રાચીનતમ શાસ્ત્રોના ઘમ્મર વલોણા દ્વારા
પૂર્વાચાર્યે પીરસેલુ મધુર નવનીત

ગાગરમાં સાગર
એક જ ગ્રંથમાં અનેકાનેક વિષયોનો સમાવેશ

વિદ્યાર્થીઓથી માંડીને વિદ્વાનો સુધી સર્વને ઉપયોગી ગ્રંથ

